

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

EUROPA DE EST, ARIE DE CONVERGENȚĂ A CIVILIZAȚIILOR (I)

EM. CONDURACHI
RĂZVAN THEODORESCU

MERCENARI ÎN OSTILE ROMÂNEȘTI ÎN EVUL MEDIU

CONSTANTIN REZACHEVICI

FRÂMÎNTĂRI POLITICE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN PRIMĂVARA ȘI
VARA ANULUI 1861. PETIȚIA DE LA 11 IUNIE 1861

DAN BERINDEI

RELATII COMERCIALE ROMÂNO-AMERICANE ÎN PERIOADA INTER-BELICĂ

ION STANCIU

VALOAREA MĂRTURIILOR DOCUMENTARE DESPRE EXPEDIȚIA
ÎNTREPRINSĂ DE REGELE MATEI CORVIN LA 1467 ÎN MOLDOVA

IOAN AUREL POP

DATE PRIVIND SITUAȚIA ECONOMICĂ A OLȚENIEI ÎN PERIOADA
PREMERGĂTOARE REVOLUȚIEI DE LA 1848

PAUL BARBU

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ÎNSEMNĂRI

RECENZII

BULETIN BIBLIOGRAFIC

1

TOMUL 34

1981

IANUARIE

www.dacoromanica.ro
EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACTIE

ARON PETRIC (*redactor responsabil*); **ION APOSTOL** (*redactor responsabil adjunct*); **NICHITA ADĂNILOAE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONITĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNLSCU; POMPILIU TEODOR** (*membri*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin **PUNCTUL DE DESFACERE AL EDIȚIURII ACADEMIEI**, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 71021

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la **ILEXIM**
Departamental Export – Import presă, P.O. BOX 136–137.
Telex 11226 – București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116.

Manuserisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacției:

B-dul Aduncă, nr. 11
71201 – București, tel. 50.72.41.

www.dacromanca.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 34, NR. 1,
ianuarie 1981

SUMAR

- EM. CONDURACHI, RĂZVAN THEODORESCU**, Europa de est, arie de convergență a civilizațiilor (I) 5

★

- CONSTANTIN REZACHEVICI**, Mercenarii în ostile românești în evul mediu 37

★

- DAN BERINDEI**, Frămintări politice în Tara Românească în primăvara și vara anului 1861. Petiția de la 11 iunie 1861 75

★

- ION STANCIU**, Relații comerciale româno-americane în perioada interbelică 111

DOCUMENTAR

- IOAN AUREL POP**, Valoarea marturisitorului documentare despre expediția întreprinsă d' regele Matei Corvin la 1467 în Moldova 131.

- PAUL BARBU**, Date privind situația economică a Olteniei în perioada premergătoare revoluției de la 1848 141

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

- Sesiunea științifică „250 de ani de la nașterea lui Horea—conducătorul răscoalei de la 1784”** Sedință publică de comunicări a Secției de științe istorice a Academiei R. S. România consacrată centenarului nașterii lui Ioan Lupaș (*Constantin Damian*); **Sesiunea științifică „locul și rolul lui Ioan Lupaș în cultura românească”** (*Ioan Florea*); Cel de-al XIV-lea Congres internațional de genealogie și heraldică de la Copenhaga (*Dan Berindei*); **Cronica** 149

ECENZII

- * * * *Bibliografia istorică a României*, vol. V (1974–1979), Edit. Academiei R. S. România, București, 1980, 454 p. (*N. Stoicescu*) 155
- STELIAN NEAGOE**, *Viața universitară clujeană interbelică*, vol. I–II, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 656 p. (*Gh. I. Ionita*) 158
- CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU**, *Intellectualii români din Principate și cultura greacă 1821–1859*, Edit. Eminescu, București, 1979, 210 p. (*Lucia Taflă*) 162

TAHSIN GEMIL, *Tările Române în contextul politic internațional 1621–1672*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1979, 232 p. (Radu Constantinescu) . . . 164

ÎNSEMNĂRI

ISTORIA ROMÂNIEI – VASILE NETEA, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Edit. Albatros, București, 1980, VIII + 253 p. (Jacob Mărza); MIRCEA MUȘAT, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român*, Edit. Academiei R. S. România, Bucuresti, 1980, 158 p. (Nicolae N. Rădulescu); C. NEAGU, D. MARINESCU, *Fapte din umbră*, Edit. politică, București, 1980, 240 p. (Mihail E. Ionescu); ISTORIA UNIVERSALĂ – JULIO LE RIVEREND, *Breve historia de Cuba*, La Habana, 1978, 152 p. (Ovidiu Bozgan); MIHAEL GUBOGLU, *Crestomâtie turecă. Izvoare narrative privind istoria Europei Orientale și Centrale (1263–1683)*, București, 1978, 900 p. (Anca Radu) . . . 167

BII ETIN BIBLIOGRAFIC (Gelu Apostol)

REVISTA DE ISTORIE

TOME 34, N° 1
janvier 1981

SOMMAIRE

EM. CONDURACHI, RĂZVAN THEODORESCU, L'Europe d'est, aire de convergence des civilisations (I)	5
■	
CONSTANTIN REZACHEVICI, Les mercenaires dans les armées roumaines au moyen-âge	37
■■■	
DAN BERINDEI, Remous politiques en Valachie au printemps et à l'été 1861. La petition du 11 juin 1861	75
★	
ION STANCIU, Les relations commerciales roumano-américaines pendant la période de l'entre-deux-guerres	111
DOCUMENTAIRE	
IOAN AUREL POP, La valeur des témoignages documentaires concernant l'expédition du roi Mathias Corvin en Moldavie (1467)	131
PAUL BARBU, Données touchant la situation économique de l'Olténie durant la période qui précéda la révolution de 1848	141
LA VIE SCIENTIFIQUE	
La session scientifique „250 ans depuis la naissance de Horea — le dirigeant de la révolte paysane de 1784” La séance publique de communications de la Section des sciences historiques de l'Académie de la R. S. de Roumanie consacrée au centenaire de la naissance de Ioan Lupaş (<i>Constantin Damian</i>); La session scientifique „La place et le rôle de Ioan Lupaş dans la culture roumaine” (<i>Ioan Florea</i>); Le XIV-e Congrès international de généalogie et d'héraldique de Copenhague (<i>Dan Berindet</i>); Chronique	149
COMPTE RENDUS	
* * * <i>Bibliografia istorică a României</i> , (La bibliographie historique de la Roumanie) (vol. V — 1974—1979), Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1980, 454 p. (N. Stoicescu)	155
STELIAN NEAGOE, <i>Viața universitară clujeană interbelică</i> (La vie universitaire de Cluj au cours des années de l'entre-deux-guerres), vol. I—II, Editions Dacia,	

Cluj-Napoca, 1980, 656 p. (Gh. I. Ionita)	158
CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, <i>Intelectualit români din Principate și cultura greacă, 1821–1859</i> , (Les intellectuels roumains des Principautés et la culture grecque, 1821–1859), Editions Eminescu, Bucarest, 1979, 210 p. (Lucia Tafită)	162
TAHSIN GEMIL, <i>Tările Române în contextul politic internațional, 1621–1672</i> , (Les Pays Roumains dans le contexte politique international, 1621–1672), Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1979, 232 p. (Radu Constantinescu)	164
 NOTES	
HISTOIRE DE ROUMANIE – VASILE NETEA, <i>Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român</i> (La conscience de l'origine commune et de l'unité nationale dans l'histoire du peuple roumain), Editions Albatros, Bucarest, 1980, VIII+253 p. (Iacob Mărza); MIRCEA MUȘAT <i>Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român</i> (Sources et témoignages étrangers concernant les aïeux du peuple roumain), Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie Bucarest, 1980, 158 p. (Nicolae N. Rădulescu); G. NEAGU, D. MARINESCU, <i>Fapte din umbră</i> (Faits de l'ombre), Editions politiques, Bucarest, 1980, 240 p. (Mihail E. Ionescu); HISTOIRE UNIVERSELLE : – JULIO LE RIVERREND, <i>Breve historia de Cuba</i> , La Habana, 1978, 152 p. (Ovidiu Bozgan); MIHAIL GUBOGLU, <i>Crestomatie turcă. Izvoare narative privind istoria Europei orientale și centrale</i> (1263–1685) (La chréstomatie turque. Sources narratives concernant l'histoire de l'Europe orientale et centrale (1263–1685)), București, 1978, 990 p. (Anca Radu)	167
BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE (Gelu Apostol)	175

EUROPA DE EST, ARIE DE CONVERGENTĂ A CIVILIZAȚIILOR (I)*

DE

acad. EM. CONDURACHI și RĂZVAN THEODORESCU

Implicațiile multiple ale temei de față cer, de la bun început, o dublă definire : aceea a spațiului geocultural pe care îl avem în vedere și aceea a folosirii conceptului de „civilizație”, concept atât de mult dezbatut în istoriografia și culturologia mondială a ultimului secol.

Ne vom grăbi să adăugăm, în ceea ce privește această din urmă chestiune, că vom înțelege mereu aici istoria civilizației în accepțiunea sa cea mai răspândită și mai firească, cea de istorie culturală în primul rînd, de istorie ce folosește din plin — cum remarcă cu două decenii în urmă, într-un text programatic, Fernand Braudel — „toutes les découvertes que les diverses sciences sociales, de naissance plus ou moins récente, viennent de faire dans le domaine inépuisable de la vie des hommes”¹; în acest fel istoria civilizației înseamnă și pentru noi o sinteză de „istorii particulare”, de la aceea a limbii și a literaturii, a științelor și a tehnicii, la cea a artelor și a obiceiurilor, a instituțiilor și a normelor juridice, a credințelor, a doctrinelor și a ideologiilor, a psihologiei și a sensibilității, în sfîrșit, a „mentalității colective”, aşadar a chipului în care gîndesc prevalent anume societăți omenești².

Istoria unui spațiu geografic atât de vast precum acela al Europei răsăritene, din cele mai vechi timpuri pînă astăzi, văzută din perspectiva istoriei civilizației impune de fapt urmărirea liniilor principale ale desfășurării istoriei acelor sfere de creație materială și spirituală — cu evidențierea, aici, mai cu seamă a acestora din urmă datorită caracterului lor exemplar și definitoriu — prin care această jumătate a continentului nostru s-a ilustrat în mod particular, de la creațiile în domeniul vizualului pînă la cele

* Raport general susținut la cel de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Iсторие

¹ *L'histoire des civilisations: le passé explique le présent, în Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969, 288 — 289.

² O asemenea perspectivă este, nî se pare, singura judicioasă și echilibrată, dincolo de încercările diferite, nu o dată excesiv de schematicе și artificiale, de a se opera deosebiri transante între „cultură” și „civilizație” de a se invoca unul sau altul dintrę cel doi termeni pentru sensuri divergente (în funcție, uneori, și de aria lingvistică în care se opera, de la aceea franceză unde ne aflăm în față unor definiții unitare de la Voltaire pînă la Guizot, la aceea germană unde înțelesul diferă de la Wilhelm von Humboldt și Burckhardt la Spengler și Lamprecht sau la aceea anglo-saxonă pentru care pot fi citate abordările lui Toynbee și cele ale reprezentanților școlii antropologice americane), ca și dincolo de cele mai recente încercări ale teoreticienilor istoriei de a desluși într-o „civilizație” — echivalentă cu un „ansamblu istoric” —, secțiuni verticale, strict delimitate cronologic, corespunzînd la tot atită „culturi”.

din domeniul literar și ideologic, prin care ea a putut fi, nu o dată, în istoria mondială, aria în care s-au săvîrșit evoluții și revoluții pline de consecințe pentru aceasta din urmă în întregul ei.

În același timp, fenomenul de convergență a mai multor civilizații — specific nu numai Europei de est, nu numai Europei, ci, cu minime excepții, oricărui spațiu geografic și istoric al lumii — are un conținut general de „aculturație”, așa cum a fost aceasta magistral definită de către Alphonse Dupront, cu ani în urmă, la al XII-lea Congres Internațional de Științe Iсторические (Viena, 1965), dar și unul particular, de subliniere a capacitaților de selecțare, de opțiune și de sinteză în materie de istorie culturală a unei zone geografice atât de eterogene sub raport etnic, lingvistic și confesional, zonă ce unea de fapt un întins continent de străveche cultură, precum Asia, cu micul nostru continent european care veacuri de-a rîndul a fost socotit dătătorul de „modele” culturale pentru întreaga lume.

Cit despre definirea exactă a ceea ce vom înțelege la tot pasul, în acest raport, prin „Europa de est”, o altă precizare metodologică se impune. Dacă, în mod firesc, partea orientală a continentului european se definește în raport cu Europa occidentală în primul rînd — dar și cu aceea centrală, cu Scandinavia și cu aria mediteraneană —, criteriul geografic și cel etnic trebuie impletit foarte adesea cu acela cultural, rezultanta fiind o evaluare nuanțată și diferită, de la epocă la epocă, a limitelor acestei Europe de răsărit ce putea să poarte în cuprinsu-i structuri politice și mentale extrem de deosebite, determinând o anume, relativă, instabilitate a hotarelor „Orientalui european”; este vorba de hotare dinamice, schimbătoare de regulă către marginile vastei arii geografice în discuție, sub imperiul unor factori ținând de sfera politicului, aceasta putind să cuprindă de fapt, într-o îndepărțată preistorie ca și în epoca bizantină Asia Mică, în vremea sfîrșit a evului mediu unele părți a ceea ce obișnuit denumim „Europa est-centrală” (este cazul Ungariei), iar la începutul epocii moderne părți ale Peninsulei scandinave și o parte a ținuturilor poloneze (acestea din urmă socotite și ele, de geografia istorică, drept aparținând de aceeași Europă est-centrală ce a unit dintotdeauna, prin teritoriile ceho-boemomorave și prin cele ale Germaniei de răsărit, părțile orientale cu cele occidentale ale continentului).

Pornind de la temeiuri preistorice relativ comune și unitare, configurind apoi în cuprinsul său arii de civilizație mai restrinse, evidente tot mai mult îndeosebi la sfîrșitul protoistoriei și în epoca greco-latiană — cînd, în timpul lui Ptolemeu, opinia comună așea granița Europei la Tanais (Donul de azi) și cînd, în vremea Imperiului roman tîrziu, hotarul ce despartea „Oriens” de „Occidens” trecea undeva între Sava și Marea Adriatică —, lumea est-europeană poate fi abordată, socotim, din perspectiva a două mari *subzone* creatoare la rîndul lor de „model cultural”, cele pe care le vom cerceta alternativ sau în paralel de-a lungul acestor pagini: este vorba de *Sud-Estul european* — înglobind teritoriile românești, bulgare, sirbești, grecești, albaneze și turcești — și de *Răsăritul european propriu-zis*, în fapt, de întinsele ținuturi rusești.

Impusă de particularitățile dezvoltării istorice, demarcarea celor două subzone, a celor două „modele” — operată, în alte domenii ale vieții istorice de alți specialiști (amintim în acest sens cercetarea fenomenului de modernizare a Europei de est așa cum a făcut-o, la precedentul Congres,

din 1975, de la San Francisco, Valentin Al. Georgescu) — reprezintă, pe lîngă sugerarea unor situații similare din alte părți ale Europei — foarte instructivă într-o cercetare de istorie comparată a civilizației europene, dar îndepărtată de subiectul nostru actual — , o permanentă, o dialectică raportare a faptelor de cultură din fiecare dintre ele, o cercetare a elementelor comune și a celor deosebitoare, a legăturilor care, în multe cazuri, au ținut și de sfera etnicului, de cea a limbii, de o anume mentalitate și estetică comună (este cazul, mai ales, al popoarelor de origine slavă, ruși, bulgari, sărbi), dar și a particularizărilor — din nou etnice, lingvistice, moral-intelectuale — specifice acelor popoare ce au rămas adevărate „insule” moștenitoare ale unor complexe politice și etnice mai vaste din antichitate (albanezii, grecii, români) sau din evul mediu (turcii).

În termeni geografici vorbind, subzona rusească întîmpină pe istoricul culturii cu vastele orizonturi ale stepei meridionale — dintotdeauna drum al migrațiilor între Eurasia și Dunăre — și cu întinderile silvo-stepiei ce a jucat un rol fundamental ca arie de creație statală în întreaga istorie a Rusiei ; în acest peisaj, culturile protoistorice intrate în legături cu Sudul pontic, înainte de toate civilizația scită, mai apoi cea slavă timpurie legată, treptat, de Bizant, mai apoi, și într-o măsură hotărîtoare, cnezatele rusești medievale au configuroat principalele aspecte de civilizație ale acestei subzone, regăsite din Crimeea și din Sud-Vestul rusesc (Kiev, Halici, Vladimir-Volinsk), pînă în Rusia de Nord-Est (Moscova, Vladimir-Suzdal) și de Nord (Novgorod), ca și principalele arii de colonizare culturală și politică spre Siberia și spre Caucaz, spre ținuturile finice din nord și spre cele „tătărești” din sud.

Cit despre subzona sud-est europeană, cuprinzînd, ca două mari entități strins înrudite, regiunea carpato-dunăreană și aceea balcanică, și compusă din alte numeroase diviziuni geoistorice mai mici, cu reliefuri și cu destine felurite — din arhipelagul grecesc și din Peloponez pînă în Macedonia și în Albania, în Raška și în Banat, din zona dalmatină și muntenegreană pînă în aceea a Dunării și a „Mesopotamiei panonice”, din Tracia și din Bulgaria istro-pontică pînă în Transilvania, în Moldova și în Bugeac — , existența aici, secole de-a rîndul, a unui centru cultural unic și atotputernic așezat, simbolic parcă, între două mari și două continente, Constantinopolul, a avut urmări adînci pe planul civilizației chiar și atunci cînd, după veacul al XII-lea, autonomizările politice și culturale sud-est europene, emanciparea de Bizant, au devenit realități istorice de necontestat.

Amintirea în acest context a formelor de relief determinînd un anume spațiu istorico-geografic poate explica, de altminteri, pentru întreaga Europă răsăriteană anumite permanențe și orientări constante ale politicii, ale negoțului, ale civilizației. Dacă lanțurile muntoase, dominantă geografică a sud-estului european (Alpii Dinarici, Balcanii, Pindul, Rodope, Carpații) au contribuit hotărîtor la configurația „autonomiilor” balcanice și carpato-dunărene ; dacă cîmpia este cea care a dat o fizionomie anume spațiului rusesc european fără frontiere naturale precise, căile de apă sint cele ce rămîn în Europa de est principalele drumuri de difuziune culturală. Avem în minte, pe de o parte, mările ce limitează părțile orientale ale Europei și ale căror bazine sunt autentice unități cultural-istorice din vechime pînă astăzi — Marea Neagră unind Mediterană cu Asia, Marea Adriatică,

legind Peninsula italică cu Asia Mică, Marea Baltică, aducind într-o aceeași comunitate culturală unele ținuturi scandinave și rusești, ca și cîmpia poloneză — , pe de altă parte, principalele fluvii și mari cursuri de apă, cele ale subzonei sud-est europene (Dunărea, Marîta, Vardarul, Morava, unind Europa centrală cu Marea Neagră și părțile dunărene cu cele egeice) și cele ale subzonei rusești (Nîprul, Donul, Dvina și Volga, legind Rusia de spațiul balcanic, de Marea Neagră, de Marea Baltică și de Caucaz).

Într-un asemenea cadru geografic propice legăturilor între comunitățile omenești mai apropiate sau mai îndepărtate, a fost firesc ca istoria Europei răsăritene să fie o istorie a multiplelor convergențe de culturi. Substraturile autohtone succesive, ecurile Orientului asiatic și ale Occidentalui european, cele ale lumii mediteraneene și cele ale Nordului au creat aici de-a lungul timpului — și îndeosebi în ultimul mileniu — un „facies” cultural inconfundabil, dătător de măsură pentru universalitatea exemplară a acestei jumătăți a continentului nostru.

PRELUDIU

Conceptul de istorie a civilizațiilor, așa cum a fost el definit puțin mai sus, a obligat pe autorii raportului de față să acorde un loc, fie și sumar, celei mai vechi perioade din istoria Europei orientale, cu alte cuvinte, epocilor preistorică și antică. Nu e vorba desigur de a ne încina în față unor exigențe derivînd din succesiunea *stricto sensu* cronologică a uneia sau alteia din perioadele istorice pe care le-a traversat de-a lungul secolelor și mileniilor Europa orientală ; nu e vorba, de asemenea, nici de necesitatea de a pune în lumină o seamă de realizări și de faze de dezvoltare de un interes istoric deosebit, realizări care constituie totodată sinteze culturale de o exceptională valoare și care așeză uneori Europa orientală la cel mai înalt nivel atins pentru acele perioade de întreaga Europă. E vorba de ceva mai mult și anume de rădăcinile, uneori foarte adinci, ale unor fenomene caracteristice istoriei atît de complexe a civilizațiilor Europei orientale. A ignora aceste rădăcini, înseamnă înainte de toate a nu putea aprecia la justă lor valoare nici anumite permanențe, nici anumite caractere specifice civilizațiilor care s-au născut și au înflorit în această parte a lumii, fiecare în concordanță cu o anumită fază de dezvoltare social-economică și chiar politică a zonei respective și care le asigură locul lor propriu în concertul istoriei civilizației mondiale.

Cîteva exemple sănt din acest îndoit punct de vedere elocvente. Ele au fost de altfel aduse în discuție cu prilejul celui de-al VIII-lea Congres de arheologie clasică (Paris, 1963), ca și a două colocvii internaționale ce au avut loc în România în 1967 și 1968, sub auspiciile UNESCO și ale Consiliului Internațional de Filozofie și Științe Umanistice (CIPSH)³. Astfel, arheologii au constatat că ceramica gris-cenușie, comună intregii zone carpato-balcanice în a doua epocă a fierului (La Tène), înlocuită aproape cu totul în epoca stăpînirii romane de o ceramică roșie, bine arsă, specifică producției imperiale, reapare într-o tehnică și în forme aproape neschim-

³ *Tradition et innovation dans le Sud-Est européen*, ed. AIESEE, București, 1969 ; *Les sources archéologiques de la civilisation européenne*, ed. AIESEE, București, 1970.

bate în secolul IV e.n., deci după o aparentă întrerupere de două-trei secole, doavadă a unei continuități și permanențe care, la nord de Dunăre, în cazul populației dacice, respectiv daco-romane, este încă și mai semnificativă; ceramica smâlțuită, ce apare fără întrerupere în toată această zonă pînă în zilele noastre, derivă direct ca formă, tehnică și decor din ceramica bizantină; tipul iconografic al uneia dintre figurile cele mai frecvente în arta creștină din toată Europa orientală și de sud-est și anume Sf. Gheorghe nimicind balaurul, reprezintă similitudini tipologice elocvente cu numeroasele icoane în piatră ale „cavalerului trac” din sec. II – III e.n., a cărui iconografie derivă la rîndul său din tipul grec clasic al defuncțului „eroizat” (de ex. stela lui Dexileos din Atena). Mai mult încă: tipul legendarului erou trac Orfeu, adoptat și difuzat în întreaga ară mediteraneană de mitologia greco-romană și de arta clasică antică – fără să uităm, desigur doctrina orfică, ce a derivat din același context – va fi adoptat *tale quale* de ideologia și iconografia creștină sub forma „Bunului Păstor”. Chipul său, remodelat de arta alexandrină, va purta mai departe peste veacuri întreaga sa semnificație simbolică, constituind o contribuție sud-est europeană de valoare universală la istoria întregii ideologii și iconografiei ale artei figurative europene.

Permanențe elocvente apar de asemenea și în istoria costumului unor populații din această zonă. Tipică este din acest punct de vedere identitatea constatată între costumul dacilor, aşa cum apare pe Columna Traiană și în metopele monumentului triunfal roman contemporan de la Tropaeum Traiani (Adamclissi) și costumul tradițional al țăranilor români. În sfîrșit, spre a încheia seria acestor exemple, amintim faptul, nu o dată subliniat de specialiști, că în opera unuia dintre cei mai mari sculptori ai epocii contemporane, Constantin Brâncuși, se regăsesc motive decorative extrem de vechi, proprii artelor preistorice, preluate și retopite de geniu[său] creator într-o nouă și admirabilă sinteză.

Dincolo însă de aceste exemple, al căror număr ar putea fi sporit, arheologia, istoria artei antice și iconografia mitologic-religioasă ne oferă numeroase alte dovezi concrete. Ele converg toate în a sublinia o seamă de contribuții est- și sud-est europene la istoria civilizației continentului nostru și a Orientului apropiat. Ele pun de asemenea în lumină cîteva din permanențele acestei civilizații, pe cit de vechi, pe atît de variate și bogate. Nu putem însă trece sub tăcere, fie căsătorie spre a le reaminti istoricilor, unele date noi obținute de cercetarea străvechiului fond de mituri și credințe cu privire la originea popoarelor, a statelor și a dinastiilor, transmise foarte probabil din cea mai veche antichitate și adoptate, remodelate și cizelate de tradițiile populare ale Evului mediu. Considerate înapoi în timp, pentru a le putea regăsi prototipul, aceste mituri și credințe transmise sub forma unor legende folclorice, se dovedesc a purta pecetea unor vremuri imemoriale, în care toate popoarele lumii își pierd obîrșile lor într-o străvecheumanitate. Acestui gen de mituri ii poate fi integrată tradiția „vînătorii” – temă potrivită unor societăți arhaice, pentru care vînătoarea constituia o foarte vie și pregnantă realitate – în urma căreia ar fi avut loc în temeierea Moldovei medievale de către nobilul român din Maramureș, Dragoș. Urmărind la vînătoare la răsărit de Carpați un zimbru – pradă

prin excelенă princiарă — Dragoș a inclus în hotarele noului său stat zona în care a avut loc o întimplare de acest gen⁴.

Cu speranță că aceste observații preliminare au reușit, dacă nu să cuprindă întreaga gamă de culori a acestui extraordinar spectru al civilizațiilor est și sud-est europene, cel puțin să justifice încercarea noastră de a urmări înapoi în timp, atât cît ne-o îngăduie izvoarele arheologice, literare și artistice, geneza, succesiunea și interferențele acestor civilizații, ne putem îndrepta atenția asupra epocii celei mai vechi și anume epoca în chip nejustificat denumită „preistorică”. Este vremea în care s-au manifestat unele dintre cele mai vechi și mai interesante forme de civilizație, proprii societăților omenești din această vastă zonă a continentului nostru.

Motto: „L'archéologie a révolutionné l'étude de l'histoire. Elle a étendu des horizons presque au même degré que le télescope la vision de l'astronomie dans l'espace, élargi sa perspective dans le passé, tout comme le microscope a révélé à la biologie que, sous l'aspect de grands organismes, se cache la vie des cellules infinitésimales. Enfin, elle a modifié l'étude historique dans la même mesure que la radioactivité l'a fait à l'égard de la chimie” (V.G. Childe).

Pentru a începe chiar cu cele mai îndepărtate vremuri și anume cu epoca paleolitică, trebuie să amintim cele două probleme fundamentale ale acestei epoci și anume : 1) apariția în Europa de răsărit a „paleoanthropului” și 2) în ce măsură putem vorbi, chiar pentru vremuri atât de îndepărtate, de unele aspecte caracteristice Europei orientale, deosebite de cele ale zonei occidentale ale continentului nostru.

1) Pentru prima dintre aceste probleme putem da astăzi un răspuns pozitiv. Într-adevăr, acum două decenii, în România, pe valea Dirjovului, au fost descoperite pentru prima oară în această zonă a continentului nostru primele și cele mai vechi dovezi ale unei activități omenești conștiente. Alte mărturii în același sens au fost descoperite în săpăturile de la Ciuperceni (jud. Teleorman). Este vorba de așa numita „pebble-culture”, ale cărei urme s-au descoperit pînă acum doar în trei alte puncte ale Europei : la Vérteszöllös, în Ungaria, la Mauer-Heidelberg și Bilzinsleben în ținuturile germanice. Această cultură aparține unei faze prepaleolitice, caracterizate prin fasonarea unor pietre de riu („choppers” și „chopping tools”). Identificată mai de mult în Africa Centrală, la Olduvai de exemplu, această fază datează aproximativ de acum un milion de ani.

2) În întreaga Europă de est și de sud-est, însă, paleoliticul inferior apare atestat prin descoperirile de caracter „acheulean” și „chelean” din U.R.S.S. de la Luka Vrublevetskaia și de la Kiih Kova, și din România (Fărcașele, Danu etc.). Urmele prezenței și activității oamenilor paleolitici devin însă relativ frecvente începînd cu epoca paleoliticului mijlociu (80.000 — 40.000 i.e.n.) și mai ales cu aceea a paleoliticului superior (40.000 — 10.000 i.e.n.), epocă în care a avut loc încheierea procesului evolutiv al

⁴ Pentru toate aceste aspecte și semnificații ale unor astfel de mituri, vezi studiul de un interes excepțional al lui M. Eliade, *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, Payot, 1970, 131 și urm., cu indicarea izvoarelor medievale și a bibliografiei fundamentale a temei. Lucrarea a fost publicată și în limba română (*De la Zalmoxis la Genghis-Han*), în Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 136 și urm.

omului și în care în toată Europa și-a făcut apariția *homo sapiens fossilis*, tipul omului din zilele noastre. Ceea ce ne interesează însă din punctul de vedere al temei noastre este observația, făcută în 1932 de H. Breuil, observație potrivit căreia deja în această perioadă și desigur în funcție de o seamă de factori ecologici specifici, s-a manifestat o anumită tendință „orientală” în prelucrarea industriei litice. Astfel, s-a putut constata că uneltele cioplite, realizate prin tehnica *lamellară* (uneltele de tip clactonian, constituie o particularitate a celor mai vechi grupuri paleolitice de la nord de Alpi și de Balcani, de Caucaz, Hinducuș și Himalaia, în timp ce grupurile paleolitice din Africa și din Europa occidentală au folosit cu precădere în toată această perioadă toporașul de mînă, realizat prin cioplirea bilaterală a pietrelor de rîu sau a nucleelor de silex⁵). După unii specialiști, aceste două forme particulare, dar contemporane, ale tehnicii uneltelor paleolitice par a reflecta tradiții divergente, următe de două mari grupuri, relativ distințe, ale umanității primitive, cu fluxuri și refluxuri de la nord la sud și de la sud la nord în perioadele glaciare și postglaciare ale pleistocenului. Cercetările de la Markkleeberg de lîngă Leipzig dovedesc prin prezența simultană a unor unelte lamelare de tip clactonian și a unor toporașe de mînă de tip levalloisian și acheulean că ne aflăm foarte probabil într-o zonă de contact între Europa de răsărit, pe de o parte, Europa centrală și occidentală, pe de altă parte. Persistența unor astfel de tradiții s-a prelungit probabil pînă departe în fază finală a paleoliticului superior, dacă ne gîndim la frecvența tipului uman și a animalelor reprezentate în picturile de la Altamira, Lascaux etc. din Europa occidentală și la absența aproape totală a unor astfel de reprezentări polihrome în grotele din Europa orientală.

Două excepții par, totuși, să contrazică această concluzie. Într-adevăr, s-au descoperit de curind picturi datînd din paleoliticul superior în două grote situate la est de această linie de demarcație trecînd prin zona Leipzigului. Deși de dimensiuni mai modeste decît marile ansambluri ale artei paleoliticului occidental, aceste picturi sunt, totuși, departe de a fi lipsite de interes, deopotrivă prin subiectul și prin calitatea execuției. Aceste două peșteri sunt situate una la Kapovo, în Uniunea Sovietică, în zona de sud a Uralilor, cealaltă în România, la Cuciulat, în Carpații occidentali. Analogiile cu arta siberiană în primul dintre aceste cazuri, cu cea a Europei occidentale, în cel de-al doilea, par să se justifice. N-ar fi, aşadar, excesiv să considerăm picturile de la Cuciulat ca aparținînd — ca și cele de la Markkleeberg, aceleiași zone de contact între est și vest din continentul european. Pe de altă parte, picturile de la Kapovo aparțin ansamblului artei siberiene, ilustrate mai ales de săpăturile de la Malta (în regiunea Irkutsk-ului).

Un loc preponderent în această zonă — ca și în Europa centrală de altfel — îl ocupă gravurile pe os și sculpturile în os și piatră. Acestea din urmă reprezintă în special statuete feminine, a căror semnificație religioasă și socială, legată de ideea fecundității, nu poate fi pusă la îndoială. Nu știm în ce măsură mai putem vorbi, pentru epoca paleolitică, și de alte deosebiri de acest gen, deoarece, cu toate progresele realizate în domeniul

⁵ Vezi pentru întreaga discuție A. Leroi-Gourhan, *La préhistoire*, Paris, 1968, 90 și urm., 321 și urm.

arheologiei epocii paleolitice, numeroase sunt încă lacunele cunoștințelor noastre, lacune ce ne împiedică să tragem concluzii definitive. O situație asemănătoare din acest punct de vedere o prezintă și epoca epipaleolitică (sau mezolitică), determinată de retragerea ghețurilor spre nordul Europei. Schimbările ecologice ce au intervenit în această perioadă (circa 10.000 – 6.000 i.e.n.) au dus la apariția unor alte tipuri de unelte, în special a microlitelor, necesare intensificării vînătoriei de animale mici, în locul celor mari, retrase spre nord odată cu ghețarii. Locul zonelor care ne interesează aici în acest proces rămîne încă în bună măsură de precizat.

OAMENII PĂMÂNTULUI

Nivelul deosebit de scăzut al forțelor de producție, așa cum apare el din gama foarte restrânsă a tipurilor de unelte și de locuință, nu implica desigur prea multe forme particulare, ce colorau cu specificul lor unitatea culturii paleolitice. Cu totul altminteri se prezintă însă situația începînd din momentul în care, de pe urma unei dezvoltări mai rapide a forțelor de producție, poziția față de mediul înconjurător a unor grupuri umane din Africa de nord și din Orientalul apropiat s-a schimbat în chip substanțial în epoca neolică: din tributar necondiționat al naturii, omul încearcă să transforme în interesul său măcar o parte din bunurile materiale ce-i erau necesare.

Numărul imens de documente aparținînd epocii neolitice, în care predomină uneltele de piatră șlefuită și vasele de pămînt ars, necesare obținerii și păstrării hranei, au îngăduit arheologilor să precizeze atît elementele comune civilizației ce a rezultat de pe urma acestor profunde transformări economice și sociale — în acest sens termenul de *revoluție neolică* este justificat — cît și formele particulare din ce în ce mai variate, care caracterizează grupurile omenești, ce au deprins rînd pe rînd, în chip spontan sau în contact unele cu altele, cultivarea primitivă a plantelor și domesticarea animalelor. Toporul de piatră șlefuită a făcut posibilă prelucrarea lemnului; așchiile ascuțite de silex, folosite ca secere, au permis strîngerea primelor recolte; lutul frămîntat a luat forma unor recipiente, arse în cuptoare deschise — mai tîrziu în cuptoare cu reverberație — a căror construcție și funcționare constituia una dintre cele mai însemnante inovații în tehnica oamenilor neolitici. Cultura primitivă a plantelor și creșterea vitelor domestice, grație cărora, începînd mai ales din mileniul al VIII-lea i.e.n., în Orientalul apropiat omul neolic a reușit să-și constituie rezerve de hrana, au contribuit la eliberarea sa, într-o oarecare măsură, de tirania forțelor naturii.

Cum era și firesc, acest fapt a avut consecințe deosebit de însemnante în modul de viață al oamenilor, în concepția lor despre lume și societate, în domeniul conștiinței sociale, înainte de toate în religie și în artă, cu un cuvînt, în toate domeniile civilizației. Pămîntul — acest cel dinții și cel mai vast laborator al tuturor oamenilor — va constitui nu numai izvorul hranei și vieții lor, dar și acela al miturilor și credințelor lor. Așa cum va spune mai tîrziu Eschil, „pămîntul — mamă, care singur dă naștere tuturor ființelor, le hrănește și apoi le primește din nou germanul fecund” (*Chœfôrele*, v. 127—128). Experiența acumulată începînd cu mileniul al VI-lea

de primele grupuri neolitice din Europa orientală, în primul rînd din sud-estul Europei, va îmbogăți pe o cale directă sau indirectă experiența mai recentă a altor grupuri neolitice ce și-au făcut apariția și în restul Europei, în condițiile specifice perioadei de trecere de la epipaleolitic la neolic.

Acestei unități a modului de producție propriu epocii neolitice îi corespunde însă o mare diversitate de forme regionale sau locale, care ne obligă să vorbim nu de o singură cultură neolică, ci de culturi neolitice, a căror delimitare în timp și spațiu a făcut și face mereu progrese. Unitatea și diversitatea culturilor neolitice ne oferă, din punctul de vedere care ne interesează, exemple deosebit de caracteristice cu privire la aria lor de formare, de adoptarea formelor lor specifice de către alte populații în curs de „neolitizare” și, în sfîrșit, cu privire la progresele și regretele lor pe vastele întinderi ale Europei de răsărit și de sud-est.

O primă întrebare pe care și-au pus-o stăruitor specialiștii acestei perioade este aceea de a ști dacă apariția în Balcani a primelor semne ale vieții neolitice — agricultura primitivă și creșterea primelor animale domestiice, ceramica și uneltele de piatră șlefuită — se datorează exclusiv unor grupuri de oameni neolitici provenind din Asia Mică sau nu. La această întrebare, răspunsul a fost dat acum mai bine de cinci decenii de către M. Vassíe și V. Gordon Childe, care au subliniat legăturile microasiatice ale celui mai vechi neolic din această zonă a continentului nostru. Aceiași arheologi, urmați mai recent de Vl. Milojcić și M. Garašanin, au pus pe de altă parte în lumină faptul că din Balcani au trecut mai departe, spre cernul și răsăritul Europei, cele mai caracteristice tehnici și modele ale acestui nou mod de viață. Pînă la recentele descoperirile din Grecia — de la Argissa Magula și Nea Nikomedie, sau de pe malul Dunării, de la Lepenski Vir din Iugoslavia — toți arheologii au fost de acord cu această concluzie. Descoperirile amintite mai sus au adus însă o însemnată corecție acestui punct de vedere, în sensul unei apariții spontane, chiar și în Balcani, a primelor forme de viață neolică. Nu se poate afirma totuși că *întreg* neoliticul balcanic își trage originea din nordul Greciei, unde a avut loc un astfel de fenomen, ce a rămas oarecum izolat. Rămîne în general valabilă concluzia că cele mai numeroase elemente neolitice balcanice au provenit din Asia Mică, fie pe calea mării, peste insulele egeeene în Grecia continentală, la o dată ulterioară așezărilor protoneolitice mai sus amintite, fie peste strîmtorile Bosforului, pe valea Marietei și a Vardarului, ca și pe coasta Mării Negre. Mai mult încă: înainte de cristalizarea fazei Starčevo-Criș (după numele a două stațiuni eponime din Iugoslavia și România), considerată drept cea mai veche fază neolică din Balcani, cercetările recente din Thesalia și din România (Circea Gura Baciului și Ocna Sibinului) au impus concluzia unei subfaze anterioare și a unor legături mai vechi și mai directe între așezările neolitice de tip „Protosesklo” din Grecia și cele din regiunea carpato-dunăreană. Indiferent însă de aceste amănunte, deosebit de interesante în sine, indiferent de dualitatea, fie și pe plan strict local, a începuturilor îndepărtate ale civilizației neolitice sud-est europene — de origine mezolitică în Thesalia, Epir și la Lepenski Vir, de origine microasiatică în restul peninsulei —, un fapt rămîne însă sigur: civilizația neolică din Balcani a jucat un rol considerabil în difuzarea în toată Europa centrală și de răsărit a unor tehnici, a unor forme

de vase și unelte, ca și a unui decor artistic proprii fazei de început a civilizației primilor cultivatori din această parte a continentului nostru.

Nu este desigur locul aici să urmărim mai îndeaproape fazele ulterioare (denumite conventional neolicicul mijlociu și recent) ale acestei perioade, caracterizată în întreaga Europă de mutații atât de profunde. Considerăm totuși necesar, pentru a pune mai bine în lumină rolul de „arie de convergență” al Europei de răsărit, de a sublinia cîteva din etapele și aspectele cele mai caracteristice ale evoluției civilizațiilor neolitice din această parte a continentului, evoluție care a dus, mai ales în cursul mileniilor al IV-lea și al III-lea i.e.n., la constituirea pe spațiile înținse ale Europei de răsărit și de sud-est a unor ample zone de civilizație neolică relativ unitare, rod al unor sinteze îndelung pregătite în cursul epocii anterioare. Documentele cele mai semnificative—dar nu singurele—din acest punct de vedere ni le oferă studiul ceramicei neolitice, ceramică a cărei tehnică, forme și decor au variat de la o zonă și de la o perioadă la alta. O studiere mai atentă a evoluției sale, ca și a celorlalte unelte de lucru, a tipurilor de așezare omenească sau a necropolelor și riturilor de înmormântare în timpul a cel puțin trei milenii ne oferă din acest punct de vedere prețioase puncte de reper. Se constată astfel că faza cea mai veche a neoliticului balcanic — Starčevo-Criș — a produs atât o ceramică grosolană, cu decor în „barbotină”, cît și o ceramică roșie, lustruită (red-slipped ware). Chiar din această veche fază de formare a celei mai vechi civilizații neolitice din sud-estul Europei, se constată trei direcții într-o anumită măsură divergente : a) cea balcano-anatoliană, ilustrată de descoperirile de la Çatal-Huyuk și Hilar (Anatolia), Karanovo I (Tracia bulgară), Protosesklo și Presesklo în Thesalia greacă și o enclavă românească (Circea, Gura Baciului și Ocaña Sibiului); b) cea balcano-carpatică (Starčevo în Iugoslavia, Criș în România, Burim în Albania meridională); c) dalmato-adriatică, ilustrată de o ceramică „cardială” (Smilčić I în Dalmatia, Blaz II în Albania de nord-est). Ceramică fazei mijlocii a neoliticului se caracterizează prin decor în benzi, executat prin linii paralele incizate. Amintim astfel culturile denumite Vinča-Turdaș, răspândită în Iugoslavia centrală și orientală, în Albania, ca și în Bulgaria și România occidentală ; cultura ceramicei lineare „cu capete de note muzicale”, ce s-a răspândit din nordul Carpaților în România, ca și în Polonia și în Ucraina occidentală ; cultura Vădastra și Butmir, prima în România și în Bulgaria pînă la Balcani, a doua în vestul Iugoslaviei, caracterizate ambele prin preponderență absolută a decorului geometric, la baza căruia pare a fi stat tehnica prelucrării artistice a obiectelor de lemn, transpusă în ceramică prin caneluri fine — de fapt excizii, accentuate de o culoare albă în primul caz, roșie în cel de al doilea. La sud de Balcani, în sfîrșit, domină cultura Karanovo (III), purtînd pecetea unor legături mai strînse cu culturile neolitice și egeeene.

În același timp, în zona de nord și de răsărit a Europei, pe măsură ce flora de tundră, proprie perioadei glaciare, va face loc unei foarte bogate vegetații de pădure — lemnul va juca timp de milenii un loc preponderent în istoria civilizațiilor din această zonă —, vor apărea primele așezări neolitice, precum și primele unelte și vase — decorate cu „pieptenele”. Merită a fi subliniate de asemenea gravurile careliene, apărute într-o epocă ceva mai tîrzie, a căror varietate și expresivitate contrastează, cel puțin la prima vedere, cu celelalte forme ale civilizațiilor nordice. Mai la sud, în

zona de silvo-stepă, a fost identificată cultura Niprului și Donețului, căreia i se va suprapune o populație de caracter pastoral, a cărei civilizație este cunoscută sub numele de „civilizația kurganelor”, caracterizată printr-o ceramică primitivă, morminte în formă de tumuli (kurgane) — de unde și numele dat acestei civilizații — și presărarea cadavrelor inhumate cu ocru roșu. Zona de stepă de la apus de Nipru, infinit mai receptivă la contactele cu sud-estul european și la adoptarea noilor tehnici, forme de vase și de decor, transmise mai ales prin intermediul civilizațiilor neolitice și eneolitice de pe teritoriul României actuale — în primul rînd Petrești, Gumeșnița și Cucuteni — se va integra în cursul mileniului al IV-lea î.e.n. ariei acestor civilizații. Un rol deosebit în aceste contacte și în transmiterea acestor elemente l-a jucat civilizația din epoca neolică tîrzie, caracterizată printr-o ceramică pictată bicromă și apoi trichromă, cunoscută sub numele de civilizația de tip Cucuteni-Tripolje, după numele a două stațiuni eponime din România și Ucraina. Această civilizație, ce se înscrie prin faptul apariției primelor obiecte de aramă în faza eneolică, a atins în cursul mileniilor IV și III î.e.n., prin tehnica și decorul exuberant al ceramicei sale polichrome — caracterizat printr-un adevărat „horror vacui” — ca și al coroplasticei, *nivelul cel mai înalt* al civilizației neolitice și eneolitice din întreaga Europă. Cercetările arheologice au putut dovedi calea pe care, într-o fază anterioară anilor 3600 î.e.n., denumită faza precucuteniană, s-a realizat în colțul de sud-est al Transilvaniei și la răsărit de Carpați această splendidă sinteză, ale cărei forme caracteristice s-au răspândit spre răsărit pînă pe malul drept al Niprului. Ea a dăinuit peste șapte secole, terminîndu-și existența, foarte probabil, în condițiile pătrunderii în zona sa centrală a unor populații de păstori de origine est-europeană, probabil strămoșii triburilor de grai indo-european. Calitățile excepționale ale acestei ceramici pictate, a cărei execuție tehnică și bogăție a decorului polichrom ating în fond perfecțiunea, au impus concluzia unor meșteri itineranți pe aria vastă în care ea a dăinuit. O concluzie asemănătoare se impune și pentru civilizația contemporană de tip Gumeșnița, comună într-o primă fază a sa, anterioară Troiei I, întregului spațiu balcanic de la Carpați la Marea Egee.

În aceeași perioadă, la răsărit de Nipru se afirmă civilizația populațiilor nomade, de caracter pastoral, ce se înscriu în marea arie a „kurganelor”, a căror evoluție a putut fi urmărită, în bazinul central al Volgii, încă din cursul mileniului V î.e.n. Civilizația „kurganelor” a fost ilustrată în faza sa finală de celebrul mormînt princiar de la Maikop din regiunea Kubanului, mormînt al cărui inventar funerar, excepțional de bogat în podoabe de aur, a apartinut desigur unui puternic șef de trib. S-a pus chiar problema dacă unele dintre aceste splendide podoabe n-au fost aduse la Maikop din Orientul Apropiat. În orice caz, din punct de vedere cronologic ne aflăm în faza finală a epocii de aramă (epoca chalcolitică sau eneolică), care a precedat cu câteva secole epoca bronzului. Maikopul se află, pe de altă parte, la capătul dinspre nord al unui drum — acela al Caucazului — ce va juca de acum înainte, în tot cursul antichității și a Evului mediu, un rol considerabil în stabilirea și menținerea unor legături directe între Orientul Apropiat și Mijlociu și nordul Mării Negre. Acest fapt este cu atât mai important cu cât Orientul se va menține, începînd cu această vreme, pentru mai multe milenii la *nivelul cel mai înalt* al civilizației mon-

diale. Drumul Caucazului va constitui astfel una din căile de acces spre Europa de est a unor noi tehnici și forme de civilizație. O altă cale de acces ducea, din Orientul Mijlociu prin Daghestan, spre zonele Turkiniei și Turkestanului sovietic. Această a doua cale a fost ilustrată de armele de aramă, de ceramică pictată și de splendidele statuete din zona de la răsărit de Marea Caspică, cum au dovedit-o săpăturile de la Altın-tepe.

Nu este însă mai puțin adevărat că cele mai vechi tezaure, ca cel descoperit recent la Varna în Bulgaria și care, din punctul de vedere cronologic se înscrie în aria și în perioada civilizației de tip Gumelnita, dovedesc o experiență proprie în domeniul metalurgiei aramei. Acest fapt a îngăduit lui O. Renfrew, urmat de M. Garașanin și A. Benac, să sublinieze caracterul spontan, local, al începuturilor metalurgiei în Balcani, eliminind astfel ipoteza mai veche a impactului exclusiv datorat civilizației chalcocitice din Asia Mică, așa cum se considera pînă nu de mult. Acești fapt, poate, pe de altă parte, explică și atracția pe care întreaga regiune balcanică a produs-o asupra Asiei Mici, ai cărei meșteri în prelucrarea aramei își vor face simțită prezența lor dincolo de strîmtori. Este vremea în care se avîntau din Orientul Apropiat, prin văile Caucazului, în răsărit, prin cele ale Maritei, Vardarului și Dunării de sud-est, îndrăzneții căutători ai celor mai prețioase metale, aurul și arama. Unele descoperiri recente — tabletelor sumeriene de la Tărtăria și sanctuarul de picturi murale de la Căscioarele din România, marele tezaur de piese de aur de la Varna, Bulgaria — dovedesc o reală intensificare a legăturilor cu Orientul Apropiat și a comerțului cu aceste prețioase materii. Bogatul tezaur de aur, datind din faza a II-a a Troiei regale, constituie de asemenea o dovdă în același sens. „Cetatea lui Priam”, intemeiată cam pe la 2500 i.e.n., a jucat desigur un rol însemnat în această vehiculare de tehnici, forme și produse artistice de origine orientală spre zona meridională a Europei de răsărit. Chiar înainte de intemeierea Troiei, civilizația eneolică de tip Gumelnîța, al cărei centru se afla în România, și anume în zona dintre Dunăre și Carpați, se extinsese pînă departe spre ţărmurile Mării Egee, așa cum au dovedit-o săpăturile de la Dikili-Tash ale regrettatului arheolog francez Deshayes.

EPOCA PRIMILOR FĂURARI

Istoria ultimelor secole ale mileniului al III-lea și a primelor secole ale mileniului următor, în care se răspîndește în Europa de răsărit și de sud-est tehnica metalurgiei bronzului, a fost întovărășită de mari perturbații etnice și de profunde schimbări de ordin lingvistic. Ele au fost provocate de înaintarea spre sud-estul și vestul Europei a triburilor de grai indo-european, al cărui loc de plecare trebuie a fi considerat zona stepelor nord-pontice. Harta civilizațiilor din această zonă se prezenta în a doua jumătate a mileniului al III-lea sub forma unui adevărat front separat pe valea Niprului. La răsărit de acesta, civilizația „kurganelor”, exprimind pe plan arheologic o populație relativ primitivă, de caracter păstoresc, dădea primele semne ale unor mișcări centrifugale.

Aceste tendințe se vor accentua mai ales în urma unei inovații cu consecințe exceptionale — utilizarea calului și carului — îmbrăcind astfel forma unei adevărate migrații ale cărei efecte se vor resimți deopotrivă

în Europa ca și în Asia. Dar primele care au suportat consecințele acestei deplasări au fost triburile de cultivatori locuind la vest de Nipru. Aici înfloarea încă din mileniul IV marea civilizație Cucuteni-Tripolie, caracterizată prin ceramica pictată, despre a cărei tradiție și stabilitate am vorbit puțin mai sus. Începea astfel marea „aventură” indo-europeană, întoărășită de profunde tulburări nu numai de ordin etnic și lingvistic, ci și de ordin tehnic și artistic. La capătul acestor mari mutații se va profila noua epocă — aceea a bronzului — ce constituie în fond marea „revoluție industrială” a antichității.

Aceasta începuse cu cîteva sute de ani mai înainte în Orientul Apropiat. Dar, odată implantată în Europa de est și sud-est, zonă ale cărui bogății în aramă și aur vor fi curînd cunoscute și exploatație, metalurgia bronzului împreună cu practicarea tradițională a cultivării plantelor și a creșterii vitelor, vor impune o organizare socială mult mai evoluată.

Izvor de bogăție și progres, aurul și arama au suscitat noi tehnici; drumuri noi s-au deschis unor schimburi la mari distanțe. Aceleași condiții impun însă și o mai bună organizare a apărării: de aici citadelele impunătoare, abundența de arme, descoperite prețutindeni în această zonă a Europei. Cîteva veacuri mai tîrziu, epopeea homerică avea să transpună imaginea — sau, mai exact, amintirea — acestor „oameni ai războiului” din al doilea mileniu.

Vor exista însă și diferențe importante între marile zone geografice din sud-estul și din estul Europei. Astfel, în Marea Egee și Grecia continentală, începuturile bronzului pot fi datează încă din cel de-al III-lea mileniu i.e.n. Faptul acesta se datorește, în primul rînd, relațiilor foarte strinse cu Orientul Apropiat și cu Egiptul. Pe lîngă Ciclade, Creta este mai ales aceea care, grație unei poziții geografice favorabile, va întreține relații comerciale și de schimb foarte active cu marile civilizații din estul și sudul Mediteranei. Rezultatul a fost o înflorire economică pe atît de intensă pe cît de rapidă, avînd drept urmare apariția unei organizări sociale și economice mai avansate. Aici s-au făcut primii pași ai Europei spre urbanizare, ca, de exemplu, la Lerna, prefigurînd cetățile miceniene. Astfel se explică faptul că în ciuda unor diferențe regionale notabile, civilizația bronzului timpurior din Marea Egee ajunge la un stadiu înalt atît în Grecia continentală, cât și în Creta și Ciclade. Una din manifestările ei cele mai expresive este aceea reprezentată de idolii cicladici, execuții de cele mai multe ori în marmură — uneori în dimensiuni naturale. Deși amintind încă prin formele lor schematizate, cu obrazul triunghiular, brațele încrucisate pe piept și trupul turtit, unii idoli cu care ne-a familiarizat epoca neolică — mai ales aceia din grupul de tip Vinča, din Serbia — idoli cicladici se deosebesc totuși de aceștia prin dimensiuni și, în special, foarte adesea prin subiectul lor, ei reprezentînd cîte un cîntăreț din fluer sau niște figurine stînd jos și cîntînd la harpă, astfel încît nu te poți împiedica să nu faci apropierea cu statuetele egiptene („ushabti”), așezate în morminte pentru a servi defunctului în viață lui din lumea de dîncolo.

Foarte repede în cursul mileniului al III-lea și pornind de la aceste începuturi, asistăm la apariția în Creta a unor centre urbane: Knossos, Phaistos, Hagia Triada, Mallia ne oferă cele mai bune exemple.

Doar puțin mai tîrziu, Grecia continentală va urma o evoluție aproape similară. Aceasta începe după 1600 i.e.n., ilustrată de bogatele morminte

de la Micene, dispuse circular, o serie în interiorul cetății, cealaltă la porțile orașului; alături de „Micene cea bogată în aur”, Tirintul, Pylos, Orchomenos își înalță fortărețele impunătoare.

Totuși, în timp ce în zona Mării Egee și în Grecia continentală în tot cursul mileniului al II-lea are loc un proces de urbanizare, în interiorul Peninsulei balcanice modul de viață și civilizația păstrează un caracter profund rural. Faptul este manifest în special în regiunile de la Dunăre și din vestul Peninsulei balcanice, zone mai îndepărțate de marile centre de civilizație mediteraneană. Menționăm astfel, în zona de contact dintre bazinul de mijloc și cel de jos al Dunării, cristalizarea în perioada de mijloc a bronzului a culturii denumită Zuto-Brdo-Gîrla Mare, caracterizată prin frecvența unei ceramici împodobite cu motive imprimate sau incizate, încrustate în alb și necropole plane de incinerație, cultură ale cărei origini pot fi urmărite într-o fază anterioară în aria marelui complex cultural de tip Vatina, arie în care pătrunseseră purtătorii ceramicei încrustate de la Dunărea de mijloc.

În zona Dunării de jos, ca și în zona pontică, documentele arheologice proprii perioadei inițiale a bronzului ne pun în față unor elemente noi, de origine răsăriteană, atestate la Gorodsk-Ussatovo (U.R.S.S.), Foltești și Cernavoda I (România) caracterizate printr-o ceramică mult mai primăvă și prin mormintele cu ocru. Datorită înaintării lor spre vest, dispar așezările aparținând culturii eneolitice de tip Gumelnita, ale cărei produse acoperiseră în cursul mileniului al III-lea întreaga zonă balcanică, de la Dunăre la Marea Egee. În schimb, în *hinterlandul* imediat al Mediteranei orientale, influența civilizațiilor superioare ale lumii egeeene și anatoliene este deosebit de vizibilă. Astfel, în primul rînd în sudul Albaniei, regăsim mormintele în tumuli funerari, cu un inventar de obiecte de import sau imitații miceniene. Pe de altă parte, Tracia a avut desigur relații foarte strânse cu Troia, într-o vreme cu mult anterioară epocii lui Priam și a „războiului troian”. La Mihalić s-au descoperit niște vase foarte caracteristice, cu o siluetă zveltă, dotate cu două toarte, de un tip din cele mai specifice ale cetății Troia II — *dépas amphikýpellos* — din cea de-a doua jumătate a mileniului al III-lea.

Mai la nord, în zona Dunării de jos și spre apus, în primul rînd în partea de miazăzi a Pannoniei, precum și pe valea Moravei, o serie întreagă de diverse grupuri regionale aparținând epocii bronzului exprimă o civilizație încă rudimentară, dar deținând totuși secretul metalurgiei. Ele au întreținut relații comerciale și de schimb, uneori chiar strânse, atât între ele, cât și cu bogatele regiuni ale lumii miceniene și egeeene. Influența egeeeană se manifestă în epoca bronzului încă din formele locale ale ceramicii de la începutul celui de-al II-lea mileniu, în etapa bronzului timpuriu. Ea se dezvăluie în vasele confectionate cu mină și înzestrare cu două toarte, ca acelea de la Periam din Banat, ale grupului Glina — Schneckenberg din Transilvania, Sărata Monteoru în Muntenia, toate în România, ori în exemplarele aparținând grupurilor regionale de la Bubanli III pe Morava sau de la Armenochori în Macedonia. Se simte o schimbare semnificativă față de olăria perioadelor precedente, din eneolitic și neolic. Dispare bogăția de forme și de ornamente din acele timpuri. Acum este vorba de o ceramică în primul rînd funcțională și practic lipsită de decor. Această sărăcire a

decorației exterioare, compensată de eleganța formei vaselor, s-a datorat probabil reproducerii în ceramică, a vaselor de metal.

În perioada următoare, ale cărei începuturi urcă spre 1500 i. e.n., civilizația regiunilor carpato-balcanice și a centrului Peninsulei balcanice apare mai evoluată. Iau naștere acum numeroase grupuri regionale, care lasă să se întrevadă totuși o strânsă înrudire: este vorba fără îndoială de populații înrudite dar care, datorită unui nivel de viață economică mai ridicat, au dat naștere unor forme regionale. Această civilizație este ilustrată în primul rînd prin puternice fortificații naturale, așezate pe înălțimi ce dominau, ca și la Micene și Tirinth, întreaga regiune înconjurătoare. Armele și podoabele de bronz, ca și o seamă de tezaure de aur, dovedesc cristalizarea și progresele social-economice și politice ale unei puternice aristocrații tribale. Nu e astfel de mirare că epopeile homerice, în special Iliada, au putut păstra amintirea unor puternici și bogăți traci, aliați ai lui Priam în legendarul război troian. Studiile recente au putut dovedi, pe de altă parte, strinsele legături ale artei bronzului balcanic nu numai cu spațiul egean, dar și cu cel, mai îndepărtat, caucazian. Tot ceramica este aceea care oferă elementul fundamental pentru deosebirea diverselor grupuri de civilizație. În cursul acestei perioade se mai mențin încă formele tipice de vase cu două toarte, pe care le regăsim aproape peste tot, ca în grupul Vatina din Pannonia de sud, care numără unele exemplare minunate ca, de pildă, frumosul vas cu două toarte de la Omoljica, decorat pe pîntec cu liniî oblice, care nu pot însemna altceva decît influența decorațiilor de pe vesela de metal. Grupul Tei sau Monteoro din România se remarcă prin unele piese exceptionale, de genul acelui vas cu două toarte mai înalte, care se isprăvesc prin două capete de berbec. În alt grup, de felul celui de la Otomani, din regiunile carpatine ale României apusene, influența veselei de metal este și mai evidentă, vasele îmbrăcind forme în unghiuri și adoptînd motive cu protuberanțe, dispuse pe pîntec și pe umăr, ce amintesc foarte bine ornamentul prin ciocănire al recipientelor de metal. Mai trebuie, în sfîrșit, menționat și grupul Verbicioara, din Oltenia și Banat, a căror ornamentare este mult mai apropiată de aceea a grupului despre care vom vorbi acum și anume acela cunoscut în Iugoslavia sub numele de Dubovac-Žuto Brdo, iar în România sub acela de Gîrla Mare.

Acest grup este răspîndit în regiunile dunărene de la confluența Savei cu Dunărea pînă la Porțile Belgradului, precum și pe cele două maluri ale Porților de Fier. Dar această civilizație ne este mai cu seamă cunoscută prin necropolele lor de incinerare în urne funerare, ca cele de la Korbovo în Iugoslavia, de la Cîrna în România (Oltenia), ori de la Novo Selo, lingă Vidin, în Bulgaria. La vasele din această categorie, ornamentul incizat și umplut cu vopsea albă, acoperă întregul pîntec al vasului. Tendența de a acoperi întreaga suprafață a vasului cu acest decor bogat și variat, dominat de false spirale legate între ele prin tangente, sau de romburi și linii punctate, frapează atât prin contrastul dintre incrustațiile albe și fondul întunecat, cât și prin diversitatea lui. Bogăția și varietatea sa amintește de caracteristicile ceramicei grecești din perioada geometrică, posteroară acestor grupuri doar cu cîteva secole. Pe de altă parte, această civilizație a dezvoltat și arta figurinelor de teracotă, artă atât de bogat ilustrată în perioadele precedente, dar foarte rare în epoca bronzului. Formele lor foarte schematizate se deosebesc totuși fundamental de acelea

ale figurinelor din neolic și eneolic. Este vorba mai cu seamă de personaje în picioare, îmbrăcate cu un vestiment în formă de clopot și bogat împodobit. Uneori, motivele ornamentale imită și podoabele metalice, ca pandantinele triunghiulare de la cordon sau colanele din fir metalic răscut din jurul gâtului. O variantă mai simplă, însă tot atât de bogat împodobită, a acestui tip de figurină o reprezintă cea de la Dalj, din Slovenia. Însă exemplarele cele mai importante ale acestei arte sunt cele două care de la Duplaja, în vecinătatea localității Vršac, din Banatul sărbesc. Ele înfățișează un personaj masculin îmbrăcat într-o haină în formă de clopot, stând în picioare într-un car tras de niște păsări de apă. Privindu-le, nu te pot împiedica să faci o apropiere cu legenda lui Apollo de la Delfi, revenind în sanctuarul lui după șase luni de absență, petrecute pe timpul iernii friguroase și întunecoase în țara îndepărtată a hiperboreilor.

Cea mai veche asemenea miniatuă de astfel de car cunoscută pînă acum — și, nefind oielnic, legată de practici funerare — este cea descoperită în celebra necropolă de la Maikop ; este vorba de un car fără personaj uman. Un al doilea exemplar, de la Altin-Tepe, în Siberia occidentală, datează de la sfîrșitul mileniului III i.e.n.

Remarcabilă aici este prezența unei protome de cămilă între cele două roți dinainte ; alte piese de la Altin-Tepe atestă reprezentarea acestui animal. În sfîrșit, nu putem încheia această trecere în revîstă înainte de a menționa o piesă analogă descoperită recent în România, la Bujoru. De această dată e vorba de un car de bronz la care sunt înămate tot păsări de apă, exemplarul datind de la aproximativ 750 i.e.n. Nu putem să nu reflectăm la lungul drum parcurs de acest tip de monument, din Siberia și nordul Caucazului pînă în România și Iugoslavia ; de caracter net cultural, acestea mărturisesc o longevitate care merită fi luată în considerare.

Întorcîndu-ne la civilizația bronzului balcanic, alte elemente, ca, de exemplu forma idolilor amintind figurinele cretane — ca acelea de la Cirna, din România — , stilul decorului și în special ornamentul meandric cunoscut și mai tîrziu în Grecia, par și ele să demonstreze legături strinse cu lumea egeeică.

Inventarul în metal de care dispunem pentru această perioadă este mai bogat și mai felurit. Este vorba de diferite podoabe, brățări, colane din fire metalice răscutite (*torques*), mărgele și pandantine de bronz, ce se leagă adesea de forme tipice din Europa centrală — fapt ce mărturisește existența unor legături comerciale bine închegate sau a unor meșteri itineranți, al căror rol în această vehiculare a formelor și a decorului pare a fi fost considerabil. Asta nu înseamnă că n-ar exista și forme locale, ca aceleia ilustrate prin obiectele de aur formind tezaurul de la Velika Vrbica, din Iugoslavia, alcătuit din mii de mărgele de aur și de pandantine semilunare, împodobite cu niște motive circulare aplicate pe ele, realizate prin ciocănire. Tot așa și brățările executate în tehnica zisă „à cire perdue” și decorate în stilul specific grupului Dubovac — Žuto Brdo — Gîrla Mare, cu motive realizate uneori prin incrustații de aur. Zona lor de răspindire se concentrează în primul rînd pe valea Moravei.

În ceea ce privește armele, printre spadele și săbiiile epocii bronzului din Tracia, multe sunt de tip micenian. Este vorba fie de obiecte de import, rezultat al schimbului, fie, mai ales la nord de Haemus, de imitații locale, care nu s-ar putea explica decît prin relații foarte strinse cu lumea miceniană.

Una din mărturiile cele mai semnificative în acest sens o constituie tezaurul de aur de la Perşinari (România), constituit dintr-o spadă și 11 pumnale de tip micenian, tezaur ce a aparținut, firește vreunui șef de trib local. Merită să amintim în aceeași ordine de idei și tezaurul de piese de aur descoperit la Vâlcitrân (Bulgaria). Una dintre aceste piese, decorată în tehnica „a niello”⁶, atestată de celebrul pumnal micenian cu scena unei vinătorii de lei, confirmă intensitatea influențelor miceniene la nord de Balcani.

Privită în genere, epoca bronzului din sud-estul european poate fi considerată, mai ales în cea de a doua parte a mileniuului al III-lea, drept o epocă de stabilitate, cu toate acele numeroase trăsături mărturisind ramificații mai mult sau mai puțin regionale, legate în primul rînd de formarea diverselor neamuri indo-europene, strămoșii tracilor, daco-misienilor și ilirilor. Într-adevăr, această epocă a cunoscut din anume punct de vedere o evoluție relativ liniștită, întemeiată pe influențe reciproce, pe relații de schimb și legături comerciale atât între centre mai îndepărtate, cât și între comunități învecinate prin așezarea lor geografică și direct legate prin cultura lor. Astfel că, în ciuda unor deosebiri etnice, putem distinge la acea vreme un gen de unitate de civilizație, o *koinè* spirituală, în sinul căreia este uneori greu să localizezi particularitățile locale sau grupurile etnice. Unitate realizată prin evoluția formelor locale, evoluție grăbită, mai ales după 1500 i.e.n., de impactul contactelor cu puternicele și bogatete centre miceniene.

Această influență miceniană n-a lipsit nici la nordul Mării Negre. Din cauza marilor distanțe și a drumurilor încă nesigure, această influență a fost, fără îndoială, mai slabă. Nu e mai puțin adevărat însă că tezaurul micenian de la Borodino dovedește existența unor astfel de contacte cel puțin începînd pe la anii 1400–1300 i.e.n. În această perioadă infloarea în regiunea de la nordul Mării Negre civilizația pontică a bronzului, ilustrată în special de grupul Komarovo, ale cărui legături cu cel de la Moneteorul din România, apar evidente.

Nu mult însă după această dată, stabilitatea și relativa unitate a epocii bronzului din Europa de sud-est și de răsărit au fost grav zdruncinate de o amplă mișcare a unor triburi din centrul continentului. Characterizate prin „cîmpurile de urne funerare”, aceste triburi vor exercita timp de mai multe secole, prin migrația lor spre sud și vest, o puternică presiune asupra întregii Europe, ba chiar — cel puțin în chip indirect — și asupra Orientului Apropiat. Efectele ei se vor resimți nu numai în Balcani și în Grecia — lor atribuindu-se sfîrșitul dramatic al civilizației miceniene — dar și în Asia Mică (Troia VII b₂), în Siria și în Egipt.

NOMAZI SCRITI, AGRICULTORI AUTOHTONI ȘI NAVIGATORI GRECI

În spațiul balcanic se vor cristala la începutul primului mileniu dinaintea erei noastre forme specifice ale epocii fierului (Hallstatt A–B). Ilirii, traci, geto-dacii, precedați în epoca bronzului de o populație înrudită, își

⁶ Spațiul restrins al acestui raport nu ne îngăduie să urmărim mai îndeaproape originea și mai ales pătrunderea în spațiul sud-est european a acestui remarcabil procedeu tehnic, realizat prin inserția unei sulfuri metalice topite în cimpul obiectelor de aur sau de argint. Folosită încă din mileniuul al II-lea de arta egipteană și sumeriană, această tehnică a fost preluată în a doua jumătate a mileniuului al III-i.e.n. și de Micene. Cf. Ch. Singer și colab., *A history of technology*, Oxford, 1975, p. 588 și urm.

vor căpăta în această perioadă, de fapt teribil de frămintată, caracterele lor specifice de populații paleobalcanice. În zona de răsărit a Europei, purtătorii acestor innoiri sunt cunoscuți de izvoarele scrise sub numele de cimerieni. Pentru raidurile lor în Asia Mică, pînă în Urartu, unde vor fi oprite de asirieni, ei au trebuit să folosească străvechiul drum caucazian. Pe același drum vor lua contact cu civilizația iraniană și sciții, care au urmat cimerienilor în nordul Mării Negre. Civilizația lor, caracterizată în primul rînd prin „stilul animalier” va constitui o nouă și excelentă contribuție a Europei de răsărit la îmbogățirea patrimoniului cultural din toată această zonă, orientală și centrală, a continentului nostru.

Toate aceste aspecte vechi și noi s-au confruntat pe un fond tehnologic și economic nou și anume pe acela al înlocuirii treptate a bronzului — aliaj scump și rar — prin fier. Zăcăminte lui, mult mai numeroase, au impus cu necesitate această înlocuire, ce avea să atragă după sine nu numai sabia de fier, dar și plugul de fier, cu alte cuvinte, o adîncă transformare al cărei rol în restructurarea vieții economice, sociale și politice de-abia dacă mai trebuie subliniat. O astfel de transformare, vizibilă înainte de toate în domeniul strict tehnologic, exprimă de fapt concluzia definitivă a unor contacte dintre civilizația bronzului carpato-balcanic cu civilizații provenind din zonele periferice ale Europei de răsărit, al căror epicentru se afla, prin secolul al XIV i.e.n., în bazinul central al Volgăi. În această regiune se dezvoltase în perioada de mijloc a bronzului civilizația grupului denumit al „mormintelor cu construcții de lemn” (*srubnie*, în limba rusă), grup ce reprezenta, după toate aparențele ramura iraniană a indo-europeniilor, prevestind apariția sciților nomazi. Purtătorii celei mai înaintate civilizații a bronzului mijlociu și recent din spațiul carpatice — civilizația de tip Monteoro — se vor ciocni în cursul secolului al XIV undeva, în bazinul de mijloc al Niprului, cu grupul aparținând civilizației de tip „*srubnie*”, aflat, la mijlocul secolului al XIV, în plină expansiune. Ciocnire ce se va solda în cursul secolelor următoare cu victoria relativă a acestor elemente răsăriteșene, de caracter pastoral, extrem de dinamice. E vorba de un proces asemănător celui care, cu un mileniu mai înainte, avusese loc în aceeași regiune și în condiții similare, între purtătorii, tot de caracter nomad și pastoral, ai civilizației „kurganelor” și agricultorii din ultima fază a eneoliticului carpato-balcanic, admirabil reprezentăți în această zonă de contact de civilizația „ceramicei pictate” de tipul Cucuteni-Tripolje.

Noul complex de civilizație, denumit de arheologi Noua-Sabatinovka (după numele a două stațiuni eponime din România și Ucraina), stă la baza trecerii în aceste regiuni la prima epocă a fierului, a cărei însemnatate atât pe planul tehnologic, cit și pe acela al evoluției lingvistice și social-economice a triburilor din Europa de răsărit poate fi considerată ca fiind deosebită.

În Grecia va avea loc cam în aceeași vreme așa-zisa „invazie dorică” — formulă căreia î se conferă din ce în ce mai puțin un conținut etnic — în timp ce în regiunea carpato-balcanică străvechile populații, datorită căroră înflorise, adeseori sub influența egeică și mai ales miceniană, tehnologia și arta bronzului, își capătă în condițiile unor profunde restructurări social-economice și chiar politice, fizionomia lor definitivă și individualizarea lor ca triburi denumite în literatura greacă cu numele lor propriu de iliri, traci și geto-daci. Moștenirea civilizației epocii bronzului apare, cu toate

acestă, evidentă în procesul de cristalizare al civilizației epocii fierului din întreaga Europă de răsărit și sud-est. Nu e mai puțin adevărat însă că trecerea de la o perioadă la alta a fost intovărășită de grave perturbații și restrucțuri, care au mers de la dărîmarea palatelor miceniene pînă la „tezaurizarea” în Zona carpato-balcanică a unor imense depozite de bronz. Era semnul unor vremuri tulburi și nesigure.

Astfel, în timp ce în zona de la est de Carpați și în Bulgaria de est primele așezări omenești — denumite „cenușare” (zolniki), de pe urma frecvențelor incendii ce au distrus modestele locuințe construite din pămînt și trestie — se caracterizează printr-o ceramică primitivă, în zona de la apus de Carpați, în Iugoslavia și în Bulgaria occidentală, datorită tradițiilor epocii bronzului și legăturile reinnoite, s-a putut dezvolta mai repede o primă civilizație a fierului, caracterizată printr-o ceramică mult mai îngrijită și amintind nu odată ceramica specifică epocii finale a bronzului. Confruntarea și apoi contaminarea acestor două curente ale subzonei carpato-balcanice s-a extins și în zona de răsărit a Europei, contribuind în ultimă analiză la cristalizarea definitivă a civilizației hallstattiene din această parte a Europei.

Cercetările arheologice reflectă din plin tabloul acestor restrucțuri, încă nu e de mirare că de abia începînd cu secolul VIII i.e.n. se poate vorbi din nou în întreaga Europă de răsărit și de sud-est de o societate omenească ce-și reia în condiții oarecum deosebite de la o zonă la alta drumul său ascendent. Cei dintii care au marcat din acest punct de vedere progrese mai rapide — și, din multe puncte de vedere, de-a dreptul spectaculoase — au fost grecii, a căror experiență se va face simțită mai ales prin intermediul coloniilor grecești din bazinul de nord al Mării Egee, al Adriaticii și al Mării Negre. Evident, procesul de colonizare greacă nu va putea avea loc decit în măsura în care autohtonii vor realiza, în cursul secolelor VIII — VII i.e.n. acele progrese social-economice și politice, ce făceau nu numai posibile, dar chiar necesare, contactele și schimburile cu cea mai înaintată societate a Europei acelor vremuri și anume societatea greacă.

Ceea ce caracterizează creația culturală a Greciei orașelor — încă de la începuturile sale îndepărtate — este locul privilegiat pe care îl ocupă omul. Dacă ar fi să uităm pentru o clipă reevaluarea radicală a cadrului intelectual al lumii grecești de la sfîrșitul perioadei arhaice, am putea chiar regăsi originea celebrelor cuvinte ale lui Protagoras — „omul, măsură a tuturor lucrurilor” — în opera epică a lui Homer sau Hesiod, care evocă cu o îndrăzneală fără precedent o lume a zeilor modelată după imaginea omului.

Inflorirea cetății — *polis* —, care conferă pentru prima oară în istorie un statut de autonomie social-politică — și, pe acest temei, intelectuală — chiar și celor mai modești dintre cetăteni, reprezentă condiția necesară a unei civilizații novatoare, axată pe om și clădită pe măsura sa.

Precedînd începuturile unei filosofii care, de la Tales la Heraclit, de la Anaximandru sau Pitagora la Democrit sau sofisti, descoperă ordinea naturală a unui univers pe care omul poate să-l cunoască, instituțiile cetății și reflexiunea pe care ele o suscîtă, împreună cu o literatură tot mereu mai preocupată de activitățile umane, creează cadrul intelectual al unei civilizații dominate de om.

În același sens, evoluția artei grecești, al cărei limbaj mai direct își poate cu ușurință manifesta influențele în afara Eladei, realizează un progres evident spre antropomorfismul definitoriu pentru lumea orașelor. Organicitatea reprezentărilor umane din decorul vaselor, le face să ducă foarte departe ecoul unei experiențe artistice care va ajunge la plenitudinea sa în marile opere din perioada arhaică târzie și din epoca clasică.

Ceea ce, în ultimă analiză, caracterizează această revoluție — atât estetică cât și intelectuală — este valorificarea fără precedent a omului. A omului, ca obiect al reprezentării — căci stăpînirea desăvîrșită pe care o exercită artiștii greci asupra materiei conduce la crearea unui univers al perfectiunii umane. Dar, de asemenea, a omului ca subiect creator al imaginii, pentru că perceptiile sale și propria sa concepție despre lume sint elementele care fundamentează discursul artei grecești și care se înalță la rangul de normă și ideal estetic.

Desigur, este adevărat că primatul modelului grec în universul formelor a fost adesea contestat, după cum este de asemenea, adevărat, că o astfel de experiență nu putea fi repetată în organicitatea și plenitudinea sa. Totuși, nu e mai puțin adevărat că prin ceea ce are în el mai autentic, mai viu, acest model — răspunzând ansamblului de revoluții înfăptuite în gîndire de către Elada — constituie o primă civilizație antropocentrică în istorie. De la arta dedalică la acele *korai* arhaice, de la Antenor la Polyclet sau Fidias, descompunerea imaginii-simbol și inventarea unui limbaj artistic care să stăpinească forme, spațiul, universul, sint mărturia unei experiențe intelectuale care construiește lumea imaginarului pe măsura umanului. Unică, desigur, și irepetabilă, această experiență avea să fecundeze totuși o multitudine de arii istorice.

Fenomenul — nu atât de contemporaneitate, cât de dedublare — prin care meșterii greci creau imaginiile unui univers zoomorf emblematic pentru regii scîti ori traci, în vreme ce pentru propria lor civilizație politică aceiași meșteri utilizează un limbaj artistic caracterizat prin antropocentrism—rămine, în felul lui, exemplar pentru complexitatea problemelor pe care le ridică studiul relațiilor culturale ale Greciei cu spațiul est-european. Căci, să nu uităm, acest spațiu devine de timpuriu și pentru multe secole, o zonă privilegiată a contactelor și confruntărilor între civilizația greacă și vastul orizont cultural iliric, trac și scitic.

S-a vorbit adesea — și, în ultima vreme măcar, cu o înțelegere istorică mai exactă a acestor probleme — de influența culturii grecești asupra zonelor periferice ale spațiului mediteranean. Ne-am putea, de altminteri, întreba care e semnificația exactă a noțiunii de „periferie”, cătă vreme azi putem inversa termenii și înțelege experiența greacă —oricît de grea de consecințe va fi fost ea — ca pe o dezvoltare de excepție, proprietate doar unei inguste zone de coastă, la limita vastei arii continentale, care și manifestă și ea individualitatea istorică și culturală, și, dacă răspindirea influențelor grecești rămine un fapt incontestabil în istoria acestor zone, atât reciprocitatea schimburilor culturale cât și limitele lor respective denotă în ultimă instanță autonomia ariilor de civilizație.

În primul rînd reciprocitatea : amintim că, dacă — de la repertoriul formelor ceramice și tehnici la domeniul atit de fragil al sincrétismelor religioase — ecoul influenței grecești se vădește pretutindeni în răsăritul Europei, nu-i mai puțin adevărat că acesta e doar o parte a dialogului

permanent între Grecia și vasta zonă continentală și că acest dialog reprezintă o componentă esențială a avântului Eladei. O putem afirma pentru schimbul de bunuri materiale — de la minereuri și grâu la miere și sclavi — a căror aflux permanent și tot mai necesar pentru cetățile Greciei stimulează dezvoltarea producției lor meșteșugărești. Dar o putem afirma și sub aspectul raporturilor sociale și al instituțiilor, căci fără această deschidere către schimburile cu lumea continentală nu s-ar fi afirmat vocația meșteșugărească și comercială a multora dintre cetăți. Invizibil adesea și indirect mai totdeauna, acest impact al lumii „barbare” asupra cetăților grecești rămîne fundamental.

În domeniul creației spirituale, aceste schimburi nu sunt atât de directe pe cît se credea cîndva. Să examinăm, de pildă, unul din exemplele cele mai adesea invocate pentru epoca arhaică : dezvoltarea cultului dionisiac și al curentelor orfice în lumea greacă. Urmind tradiția antică, pentru care originea tracă a acestor fenomene era sigură, se credea a se putea identifica astfel mărturia cea mai elocventă a influențelor exercitate de lumea est-europeană asupra civilizației grecești. Or, descoperirea unei tablete miceneiene cu numele lui Dionysos dovedește că reapariția acestor culte este un fenomen de istorie socială și religioasă greacă : Dionysos — ca și Abaris, Orfeu sau Aristeus — sănătatea pe care le dă grecii unor fenomene care nu încap în cadrul cetății arhaice, într-un moment în care acest cadră însuși începe să fie pus sub semnul întrebării. Nu-i vorba atât de zei sau eroi străini în sensul adevărat al cuvîntului, cît *cei ce vin din altă parte*, ipostaze ale *Celuilalt* față de lumea unei cetăți sau a alteia. În tradiția greacă, Ort și Dionysos nu există decit regină și integrați structurilor durabile ale acestei tradiții.

Dacă grecii nu puteau asimila influențele lumii trace său scite fără a le integra în *polis*, pentru că aceasta era matricea esențială a civilizației lor — nici ei nu puteau „exporta” într-o altă arie culturală modelul integral al unei creații unice, produs al unei infrastructuri cu totul originale. Căci, dacă înflorirea și creativitatea excepțională a civilizației grecești nu se poate reduce la structurile socio-politice ale cetății — *polis*, acestea rămânând să fie ei necesară. Antropocentrismul reprezentărilor literare sau plastice, filozofice și chiar religioase conferă o personalitate unică și irepetabilă acestei civilizații înrădăcinată într-un univers social și politic în care omul e înainte de toate cetățean : proprietar al unui lot de pămînt în *chora* politică, oștean al cetății și avînd dreptul de a lua parte la treburile și deciziile obștiei.

Situat în centrul universului politic, omul grec se poate imagina în centrul universului. Prima sa filosofie, care face să se destrame mitul și descoperă în cosmos o ordine firească și familiară ; limbajul său estetic, care descompune imaginea-simbol lăudând în stăpînire forme, ritm și spațiu ; literatura lui, care punе sub semnul întrebării legendele și le interpretează în funcție de *polis* — toate aceste forme multiplicante ale unui avînt cultural inedit care fac ca omul să poată să-și asume universul nu s-ar putea explica în afara experienței fundamentale a acțiunii posibile, raționale și eficace a cetățeanului asupra universului politic. Din această pricina, experiența greacă nu s-a putut nici repeta, nici transfera în altă parte, chiar dacă tehnicele și mărfurile grecești au pătruns pînă departe către nordul și estul continentului. Din această pricină, iarăși, civilizația greacă

nu aparține decât în parte ariei est-europene. Din această pricină, în fine, nu ne putem reprezenta imensa problemă a contactelor culturale ale Greciei cu lumea tracă, ilrică sau scită în termenii unui simplu dialog, ai cărei interlocutori să fi fost de-o parte strălucirea civilizației egeo-mediteraneene, de-altă parte ținuturile interioare, limitate la un mimetism periferic și continental.

Un capitol nou în istoria civilizațiilor din Europa orientală îl constituie astfel, începînd cu secolul VII i.e.n., epoca întemeierii și înfloririi coloniilor grecești din bazinul Mării Adriatice și al Mării Negre, capitol care va duce nu numai la un intens schimb de bunuri materiale dar și la pătrunderea în mediul indigen ilric în zona de apus a Balcanilor, scitosarmatic în nordul Mării Negre, geto-dac și trac în zona carpato-balcanică, a unor tehnici și forme noi de civilizație, proprii societății grecești ajunsă la nivelul cel mai înalt pentru acea vreme al civilizației europene. Ar fi însă o eroare dacă am considera că aceste contacte și schimburi s-ar fi desfășurat într-un sens unilateral, de la grecii dinamici în activitatea lor economică și creatori în activitatea lor culturală și artistică, la indigenii multă vreme pe nedrept considerați ca beneficiari pasivi ai acestor contacte. Procesul a fost și a continuat să rămînă secole de-a rîndul foarte complex, deoarece puține au fost domeniile de activitate economică, politică și chiar culturală în care echilibrul dintre cele două elemente componente ale noii sinteze — greci și indigeni — să nu se fi potențat reciproc, menținindu-se permanent la nivelul unor adevărate vase comunicante. Mai mult încă, confruntarea dintre civilizația rafinată a grecilor pontici, ce aduceau cu ei întreaga experiență mediteraneană și cea, nu mai puțin variată și înaripată a sciților, ce purtau cu ei lumea plină de reprezentări fantastice a Orientului, a dus aici, în Europa de răsărit, la una dintre cele mai strălucite sinteze culturale, exprimată înainte de toate prin arta zoomorfă greco-scită.

Merită pe de altă parte să subliniem faptul că în cursul primelor secole ale colonizării, ce coincide cu prima epocă a fierului (Hallstatt C—D, secolele VII—V i.e.n.), beneficiarii schimburilor cu produsele grecești — arme, vase de bronz și vase pictate, podoabe, vinul și uleiul grecesc — s-au recrutat exclusiv din rîndurile aristocrației tribale. O dovedesc descoperirile de la Demirkapia, Trebeniște, Radoliște și Novi Pazar din Iugoslavia, ca și cele de la Duvanli din sudul Bulgariei. Se poate de asemenea afirma că pătrunderea unor astfel de produse grecești și mai ales difuzarea unor tehnici și forme specifice helenice în mediul indigen a avut loc mai ales începînd cu cea de-a două epocă a fierului (La Tène), cînd limba, tehnica și arta greacă ocupă pretutindeni în Balcani, ca și la nordul Mării Negre, un loc preponderent. Se constată în această vreme (secolele IV — I i.e.n.) apariția a numeroase noi așezări indigene, ce dovedesc o reală creștere demografică; se constată de asemenea nu numai pătrunderea în mediul indigen pe scară tot mai largă a bunurilor grecești de consum, dar și un remarcabil progres al produselor indigene, ilustrat în primul rînd de arme, podoabe și vase de metal și de teracotă, ilustrînd o anumită *koiné* culturală, proprie celei de-a două epoci a fierului. Alături de aceste produse, își fac apariția și numeroase arme și mai ales podoabe indigene de aur și în special de argint, ilustrate de descoperirile de la Trebeniște din Iugoslavia, de la Agighiol și Peretu în România, de la Ruse în Bulgaria, adevărate exemple de artă principiară, reflectînd un proces înaintat de stratificare socială și politică.

El a culminat la sud de Balcani cu întemeierea statului tracic al odrizilor, iar la nordul Mării Negre cu o formație politică greco-indigenă *sui generis* și anume regatul bosporan, cu capitala în orașul grec Pantikapaeum, stat condus timp de mai multe secole de dinastia Spartokizilor. Iată deci de ce, urmărind etapele procesului de transformare a vechilor civilizații indigene, ca și noile sinteze realizate mai ales de la mijlocul primului mileniu i.e.n., istoriciei Europei de răsărit și a sud-estului trebuie să acorde o atenție bine meritată atât epocii colonizării grecești din bazinul Mării Adriatice și a Mării Negre, cît și impactului civilizațiilor originare din stepele orientale ale Europei asupra regiunilor din sud-estul și centrul continentului nostru.

Punctul de plecare al acestei epoci îl constituie întemeierea în cursul secolului VII i.e.n. a coloniilor grecești din bazinul Mării Adriatice : Epidamnos, Apollonia și Dyrrachium. Păstrarea primilor coloniști greci în bazinul Mării Negre a fost posibilă după întemeierea celor două colonii din strimtori și anume Cyzicul și Bizanțul, acesta din urmă adevărată cheie a două mări și a două continente.

Miletul, marea metropolă a Ioniei, în care elenismul a ajuns, mai ales din secolul VII înainte, la cel mai înalt grad de civilizație, a jucat un rol considerabil în colonizarea greacă din bazinul Pontului. Tradiția antică îi atribuia întemeierea a 90 de colonii. Cifră evident exagerată, dar oricum, nimeni nu ar putea subestima importanța și rolul Miletului în această operă de colonizare, care va contribui în cursul secolelor VI — I i.e.n. la modificarea esențială a condițiilor economice și sociale, politice și culturale ale tuturor populațiilor de pe țărmurile Pontului Euxin. „Marea ospitalieră” (Ponto, Euxinos) a devenit într-o anumită măsură un lac grecesc. Olbia și Tyras-ul, Panticapaeum și Fanagoria, Theodosia și Hermonassa pe coasta sovietică, Histria, Tomis, Callatis, Odessos, Mesembria și Apollonia pe țărmul de apus româno-bulgar, Phasis, Pytius și Dioscurias, Sinope, Amissos și Trebizonda pe țărmul de est și de sud al acelaiași Pont, au devenit la rîndul lor centre de creație, centre de comerț, adevărate metropole pentru toate populațiile băstinașe dimprejur. Scitii, meotii și sindii, ibei și alte populații din Caucaz, ca și ilirii, tracii și geto-daci, au fost primii beneficiari ai acestor contacte. Aceasta nu înseamnă însă că ei au primit în chip pasiv toate aceste bunuri, tehnici și idei. Desigur, constatăm răspândirea vinului și uleiului grecesc, a vaselor și bijuteriilor, a armelor și a pieselor artistice, destinate în special bogatei aristocrații. Desigur, mai ales începând cu secolul IV i.e.n., progresele acestui comerț și transferul unor tehnici grecești a grăbit evoluția cetăților băstinașe în cea de-a doua epocă a fierului. Nu e mai puțin adevărat însă că aportul economic, politic și artistic al acestor populații locale a fost determinant atât pentru evoluția civilizației din această zonă, cît și pentru rolul jucat de ea în cadrul întregii Europe orientale. E deajuns să amintim din acest îndoit punct de vedere rolul scitilor și al tracilor, pentru a avea o idee mai exactă despre această splendidă sinteză, ce avea să aducă alături, reunindu-le pentru prima oară, civilizația stepelor euroasiatice și aceea greacă, nu mai puțin încărcată de tradiții și de simboluri.

Mult înainte de sosirea lor în zona nord-pontică, la capătul unei lungi perioade de peregrinări în căutare de noi pășuni pentru turmele lor, scitii și nomazi își formaseră deja o artă proprie. Această regiune se înscrie ca

una din provinciile cele mai bogate și mai bine cunoscute ale unei imense zone în care secole de-a rîndul a dominat stilul animalier. Preponderență acordată firesc creșterii vîtelor și vinătorii s-a concretizat pentru toate aceste populații nomade, peregrinind de-a lungul imenselor stepe, ce leagă și astăzi Asia de Europa, în simboluri magice comune, exprimate printr-un repertoriu artistic comun, în care animalele constituie elementul precum-pânător. Stilul zoomorf s-a născut astfel înainte ca sciții să ajungă în cursul secolului al VI-lea i.e.n. în regiunea stepelor de la nordul Mării Negre. Sosirea și mai ales modul lor de viață, total deosebit de cel al populațiilor sedentare, inclusiv al coloniștilor greci recent instalati pe coastele Pontului Euxin, a produs îngrijorare și uimire. Dacă Homer (*Iliada XIII, 5–6*) nu vorbea decât despre „hippemologii care nu trăiesc decât cu lapte”, Eschyle (*Prometeu înlănituit, V, 709–711*) putea deja descrie cu suficiente detalii pe acești „sciții nomazi care trăiesc în locuințe de crengi împletite, cocoțate pe care cu roți solide și purtind pe umerii lor arcul cu bâtaie lungă”. Uimirea istoricilor și geografilor greci mergea însă și mai departe: „Sciții nomazi, spunea Herodot (*IV, 19*), nu seamănă nimic”. Citeva secole mai tîrziu, Strabon adăuga însă: acești sciții care „duc fără îndoială o viață de nomazi, dar care reușesc totuși să trăiască” (*III, 1, 17*).

În ciuda acestor deosebiri fundamentale, în ciuda neincrederei inițiale între populații atât de străine unele de altele – neincredere ilustrată de drama nefericitului Skyles, fiul regelui scit Ariapeithes, căsătorit cu o grecoaică din Histria și ucis într-un complot organizat de conaționalii săi iritați – a urmat o perioadă de conviețuire, de pe urma căreia au avut de cîștigat și pe planul material, și pe cel spiritual, ambele grupuri, sciții și greci, în egală măsură. Evoluția artei scitice, începînd cu secolul al VI i.e.n. înainte reflectă nu numai o astfel de conviețuire, dar și felul, elocvent pentru punctul de vedere al raportului de față, în care două lumi, cu două concepții deosebite, au fost oarecum obligate să-și împrumute una alteia cîteva din elementele lor de bază, reunindu-le într-o nouă sinteză, pe care o putem urmări cu ajutorul monumentelor de artă scito-greacă din secolele VI – IV i.e.n.

Așa precum se știe, arta zoomorfă a sciților începuse să-și capete, începînd mai ales cu secolul IX – fază cunoscută sub numele de „civilizația mor-mintelor cu acoperiș de lemn” (srubnaia) – trăsăturile sale definitoare. Ele au rezultat de pe urma contactelor cu Orientul Mijlociu și înainte de toate cu lumea asiriană și iraniană, așa cum a dovedit-o studiul tezaurului scitic de la Ziwiye din Kurdistanul iranian. Într-adevăr, chiar după înaintarea sciților spre vest, în cele mai vechi complexe scitice din zona pontică (tumulii de la Kelermes din Crimeea și tezaurul Melgunov de pe malurile Niprului), datate de la începutul secolului al VI i.e.n., predomină formele specifice Asiei Anterioare. Animalele reprezentate pe cupa de aur de la Kelermes, ca și scenele de cult de pe spada din același tezaur sau de pe piesele tezaurului Melgunov, amintesc atât prin tematica, cât și prin stilul lor, vechile reprezentări asiriene și urartiene. În schimb însă, cerbul de aur de pe scutul de la Kostromskaja, azi la Ermitaj, dovedește deja începuturile unei prelucrări locale. Artă scitică își începea astfel în acest veac și în noile condiții strălucitoarea sa carieră nord-pontică, la capătul căreia, în cursul secolelor VI – IV i.e.n., vom asista la o admirabilă sinteză greco-scitică,

ce trebuie a fi pe drept cuvînt considerată ca un fenomen unic pentru întreaga civilizație universală.

Intr-adevăr, arta greco-scitică a reprezentat înainte de toate confruntarea a două atitudini mentale total deosebite. Pentru viziunea iraniană a lumii, elementul esențial l-a constituit, încărcat de simboluri, animalul. Cerbii și grifonii înaripați, cu siluetele lor schematicice, jucau desigur un rol magic, după cum același sens l-au avut întotdeauna măștile de aur sau de argint, decorate cu ochi „apotropaici”. Și unii și alții erau socotiți a asigura atât călărețului, cât și calului său, forță și îndrăzneală, vitează și rezistență. Oriunde găsim în Europa Centrală, ca și în Balcani, podoabe de aur sau piese de harnășament decorate în acest stil zoomorf, avem de a face fie cu o prezență reală a sciților, fie cu un evident fenomen de aculturație, exercitat de sciți asupra celorlalte populații de pe cuprinsul Europei de răsărit și de sud-est.

Pentru greci însă, omul a fost și a rămas „măsura tuturor lucrurilor” (Protagoras). Arta acestor două grupuri umane nu putea să nu reflecte, fiecare în sensul său, realitatea lumii înconjurătoare. Realitatea trebuia să se plieze unei viziuni, din care decurgeau în chip inherent un repertoriu și o sintaxă decorativă total deosebite.

Ajunsă însă la nordul Mării Negre, arta sciților va căpăta un nou impuls, de pe urma căruia își va îmbogății atât repertoriul său iconografic, cât și capacitatea sa de pătrundere în rândurile populațiilor din bazinul Pontului Euxin.

Intr-adevăr, produsele scitice realizate la nordul Mării Negre dovedesc trei tendințe stilistice, deosebit de eloante pentru procesul de formare al sintezei greco-scitice. O primă tendință, în care continuă a predomină gustul artistic oriental, prezintă legături continue cu Asiria și Urartu iar, într-o fază ulterioară, cu regatul Achemenizilor. Ea se caracterizează printr-un realism expresiv, accentuat de trăsăturile proprii artei monumentale.

Cea de a doua tendință e cea elenizantă, în care forma și decorul unor obiecte de artă și de tradiție scitică au fost în așa de mare măsură contaminate de elemente proprii artei decorative grecești, încât se poate afirma chiar că astfel de piese au fost realizate de artiști greci pentru clientela lor scitică, recrutată în special în rândurile aristocrației sciților „regali”. Tumulii de la Solocha, Çertomlik, Kül-Oba și alții, cu celebrele lor piese de aur și de argint, abundă în opere de artă de acest gen.

În sfîrșit, cea de a treia tendință poate fi considerată o sinteză a celor anterioare. Ea reprezintă o minunată îmbinare a elementelor decorative de veche inspirație orientală, aliate cu subiecte și forme artistice, în care aportul grecesc nu poate fi tăgăduit.

Evoluția tracilor și geto-dacilor, așezăți în imediata apropiere a coloniilor grecești și ale zonei scitice, reflectă o evoluție oarecum deosebită, purtind pecetea influenței celor două mari civilizații, ce se confruntau pe țărmul de nord al Pontului Euxin. Cercetările arheologice românești și bulgărești au dovedit că, începînd mai ales cu secolul VII i.e.n., aristocrația tribală tracică și geto-dacică se remarcă printr-o mare capacitate de absorbire a produselor grecești de lux din Rhodos și Cyzic, din Chios, din Atena și din Thasos. Săpăturile arheologice din Dobrogea românească și înainte de toate de la Histria, ca și cele bulgărești de la Odessos și Apollonia, ne prezintă ca într-o oglindă pătrunderea acestor bunuri materiale,

care au contribuit esențial la sinteza traco-elenică și daco-elenică din cursul secolelor V – III i.e.n. Sinteză cu atât mai interesantă cu cit, în aceeași perioadă, elementele zoomorfe, create și vehiculate de lumea scitică, pun o pecete specială monumentelor de acest gen din spațiul carpato-balcanic. O dovedesc coifurile de aur, decorate cu elemente zoomorfe, de la Cotnari, de la Coțofeniști, Peretu, Agighiol, în România, ca și splendidele piese artistice de la Russe și Duvanli din Bulgaria. Apogeul acestor contacte artistice va fi ilustrat la sud de Balcani de mausoleul regal de la Kazanlik, împodobit cu splendide picturi, ca și excepționalul tezaur – executat probabil de un artist grec – de la Panagiuriște, aparținind fără îndoială unuia dintre regii traci din dinastia Odryzilor. Capitala acestui stat – Seuthopolis – a fost sistematic cercetată de arheologii bulgari. Ea ne pune în față unor realități aulice și urbane, sociale și religioase dintre cele mai interesante pentru sinteza greco-tracică din cursul secolelor IV – III i.e.n.

Situația se prezintă oarecum diferit în zona occidentală a Balcanilor, în care, încă din primele secole ale mileniului I i.e.n., a înflorit o remarcabilă civilizație hallstattiană, cunoscută încă mai de mult, mai ales de pe urma săpăturilor arheologice din imensa necropolă de la Glasinaé. Un alt grup hallstattian, puternic influențat de civilizația italică de la Este, s-a constituit în bazinul septentrional al Adriaticei. Contactele directe sau indirecte cu sudul grecesc, mai ales cu Corintul, precum și activitatea metalurgică, de o excepțională bogătie, a triburilor ilirice explică atât rapidele lor progrese realizate în cursul secolelor VI – III i.e.n., cât și adoptarea de către meșterii locali a modelelor grecești, foarte apreciate de răzbăinica și bogata aristocrație ilirică. Inventarul mormintelor de la Trebeniște și Radoliște, de lingă lacul Ohrida, ca și cel de la Novi Pazar, ilustrează această activitate. Cîteva secole mai tîrziu, pătrunderea în Europa centrală și de sud-est a triburilor celtice avea să contribuie la dezvoltarea civilizațiilor balcanice, mai ales în cea de-a doua fază a epocii fierului. E vorba de fapt nu numai de o nouă perioadă istorică, dar de apariția unor elemente tehnice și artistice noi, specifice civilizației de tip La Tène în întreaga zonă balcanică și comune atât tracilor și ilirilor, cât și dacilor de la nord de Dunăre și de Carpați. Sub semnul acestei civilizații, au înflorit – pe lingă monumentele trace de caracter aulic, amintite mai sus – meșteșugurile și arta dacă, ale căror progrese rapide sunt ilustrate înainte de toate de monumentele regale din zona munților Orăștiei, ca și de numeroasele oppida dace de la sud și răsărit de Carpați.

Nu trebuie să uităm pe de altă parte că în toată această perioadă, Trans-Caucazia, Colchida – cea bogată în aur a argonauților, a jucat un rol excepțional nu numai prin faptul că a transmis de la sud la nord bunuri grecești, prin intermediul coloniilor de la Phasis, Dioscurias și Pityus, dar că a continuat, ca și în cursul mileniului III și II i.e.n., să transmită spre nord, prin Kuban, elemente noi, legate de arta și tehnica iraniană.

Progrese considerabile atât din punctul de vedere al integrării spațiului pontic în lumea greco-orientală, formată după cucerirea lui Alexandru cel Mare, cât și din acela al imbogățirii formelor civilizației pontice cu noi elemente orientale, pot fi constatate în tot cursul secolelor III i.e.n. – III e. n. Este vorba înainte de toate de rolul jucat în această parte a lumii de regatul pontic și de regatele, deseori rivale, ale Armeniei și Iberiei. Săpăturile de la Mzketa, capitala regatului iber, ce va deveni mai tîrziu

aliat al statului roman, săt din acest dublu punct de vedere de un interes excepțional. Statuile grecești și mai apoi greco-romane, veșmintele de tradiție greco-elenistică, ca și ceramica și vesela de argint și de bronz abundă. În epoca romană bărbații vor purta togă, în timp ce doamnele de la curte își vor coafă părul după moda de la Roma. Dar toate aceste elemente, limitate uneori, e drept, la cercul unei aristocrații de curte, au fost întovărășite de o orfevrerie policromă, realizată prin elegante piese de fire și plăcuțe de aur și prin inserarea unor pietre colorate semiprețioase. Această tehnică de tip iranian (orfevreria „cloisonnée”) va domina în curind numai intregul Orient, dar și lumea scito-sarmatică din nordul Mării Negre. Grație atelierelor din Pantikapaeum și din Olbia, a căror producție poate fi considerată cu adevărat enormă, grație aristocrației sarmatice și apoi gotice, orfevreria „cloisonnée” va cunoaște ulterior o răspândire excepțională în întreaga Europă.

HOTARUL ROMEI

Înaintarea romană în Balcani și apoi la nord de Dunăre a avut loc în etape ce s-au succedat începînd cu grelele lupte din zona ilirică, apoi din Macedonia și din Grecia. În 146 i.e.n., zona occidentală și meridională a Peninsulei balcanice fusese cucerită de romani. Înaintarea lor spre Dunăre și Carpați s-a izbit de teribila rezistență a dacilor, organizată acum 2050 de ani sub forma unui stat centralizat de Burebista și apoi de Decebal, ultimul rege independent, ale cărui lupte împotriva lui Traian (101–102, 105–106 e.n.) sunt ilustrate atât de Coloana cu același nume de la Roma, cât și de monumentul triumfal de la Tropaeum Traiani (Adamclissi). Cetățile dacice din munții Orăștiei, construite după principiile cele mai moderne la acea vreme, explică în bună măsură capacitatea de rezistență și tactica de luptă a lui Decebal în cursul celor două războaie cu Roma. Cîteva decenii mai înainte, fostul regat tracic al Odryzilor fusese integrat Imperiului roman, în timp ce regatul bosporan din Crimeea devinea stat „clientelar” al Romei și accepta garnizoane romane.

Odată terminate însă aceste campanii, a urmat pentru cîteva secole o perioadă de relativă liniste politică, ce a permis Romei să aplice în Balcani și la nord de Dunăre programul său militar, social și politic. În Dalmatia, încă din secolul I i.e.n., în Balcani, mai ales după cucerirea Daciei și transformarea unei părți a ei în provincie romană, a început un intens proces de urbanizare după model roman. Într-adevăr, întemeierea unui mare număr de orașe — populate atât cu foști soldați (*veterani*), cât și cu civili provenind „ex toto orbe Romano” — constituie, alături de construirea a numeroase cetăți *militare* și drumuri de interes strategic, unul dintre aspectele fundamentale ale civilizației romane și al procesului de romanizare. Fiecare din aceste noi centre urbane, organizate după modelul Romei, prezintă o fidelă oglindă a modului de viață roman, cu străzile și piețele publice, impodobite cu statui, cu amfiteatre și terme, temple și bazilici, locuințe, uneori de mari dimensiuni și vile suburbane. Viața economică din aceste provincii și orașe, produsele exploatarii minelor și a domeniilor imperiale, siguranța drumurilor comerciale explică înflorirea excepțională a acestor centre urbane. Ea este ilustrată atât de numeroasele monumente

publice și particulare, de temple, statui și basoreliefuri, cît și de largă difuziune a produselor artizanale de tip greco-roman, suficient de numeroase nu numai pentru a satisface nevoile mereu crescînd ale pieței interne, dar și cele ale lumii extraprovinciale. Sticlaria, ca și ceramică romană roșie, bine arsă, executată mai ales în Pannonia și Dacia, se regăsește pînă departe, dincolo de Carpații septentrionali, în bazinul superior al Vistulei, unde a și fost imitată de meșterii locali. Același fenomen se constată și la nordul Mării Negre, departe de centrele pontice, intrate sub influență directă a stăpinirii romane. Desigur, nu trebuie să exagerăm. Procesul de romanizare n-a fost absolut general. Lumea satelor ilirice și tracică a fost mai puțin receptivă acestui proces de romanizare, pe care îl constatăm însă viu și în continuu progres în orașele din Dalmatia, Moesia și Dacia. Aceasta din urmă a constituit un adevărat bastion militar, a cărui organizare a reținut foarte îndeaproape atenția administrației imperiale. Difuzarea produselor și monetelor romane dincolo de hotarele imperiului, pregătind dacă nu integrarea, cel puțin apropierea civilizațiilor indigene de cea romană, constituie un exemplu deosebit de elocvent al acestui fenomen de aculturație, propriu unor anumite zone ale Europei orientale în cursul secolelor II – IV e.n.

În ciuda multor greutăți și mai ales a crizei din secolul III, acest proces se va intensifica după transferarea capitalei imperiului de la Roma la Constantinopol, orașul întemeiat de către Constantin cel Mare pe locul vechii colonii de la Bizanț, atât în Balcani, cît și în bazinul Mării Negre. Începea astfel ultimul mare capitol al civilizațiilor antice din această parte a Europei, capitolul romano-bizantin, al cărui interes pentru evoluția ulterioară a civilizației din sud-estul și răsăritul continentului nostru de abia dacă mai trebuie subliniat. Prin transferarea capitalei imperiului roman la Constantinopol — vechiul Bizanț — regiunea sud-est europeană s-a situat din nou, alături de Asia Mică, Siria și Egipt, în centrul ariei de convergență a marilor civilizații.

Spațiul de care dispunem nu ne îngăduie să stăruim aici, așa cum s-ar fi cuvenit, asupra rolului pe care, începînd cu secolul IV e.n. înainte și în ciuda tuturor vicisitudinilor istoriei sale, l-a jucat timp de mai bine de un mileniu „noua Romă” de pe malurile Bosforului. Numeroasele monografii și studii ce i-au fost închinat sunt justificate de rolul considerabil jucat de „orașul lui Constantin” atât ca un adevărat creușet al sintezei bizantine, realizată prin fericita imbinare a tradițiilor greco-romane și orientale, cît și ca focar de cultură și de civilizație de o importanță excepțională pentru intraga Europă de răsărit și de sud-est și, desigur, nu numai pentru aceste două zone ale continentului nostru. Rol considerabil prin amplitudinea, varietatea și durata sa, dacă ținem seama că, chiar după cucerirea Constantinopolului de către otomani, în 1453, i-a urmat, după fericita expresie a lui N. Iorga, „Bizanțul după Bizant”.

Sfîrșitul epocii romane și începuturile celei bizantine au fost pe de altă parte întovărășite în bazinul Mării Negre și în regiunea Dunării de jos de cîteva fenomene, legate de istoria migrațiilor triburilor. Ele au generat totodată și o seamă de aspecte ale civilizației din această parte a continentului nostru, interesante dintr-un îndoit punct de vedere : ele continuau, cu ușoare schimbări, forme mai vechi, tradiționale, ale acestei lumi de hotar, deschizînd totodată drumuri noi, pe care vor pătrunde dinspre

răsărit înspre Europa centrală și apuseană cîteva dintre elementele cele mai specifice începiturilor Evului Mediu timpuriu.

Primele semne ale acestui fenomen au apărut tot în zona nord pontică, în care cu cîteva veacuri mai înainte avusese loc una dintre cele mai interesante experiențe din istoria civilizației universale. Este vorba de formarea, la nordul Mării Negre, a civilizației pontice, realizată prin preluarea și prelucrarea de către triburile germanice a vechilor tradiții scito-greco-ștenești și apoi sarmato-romane. Crimeea se situa astfel, pentru o perioadă relativ scurtă, pe prima linie a unei noi zone de convergență. Într-adevăr, ajunși în stepele de la nordul Mării Negre, cu o civilizație specifică La Tène, aceste populații vor prelua cu succes de la predecesorii lor arta orfevreriei policrome, pe care o vor răspândi, în cursul secolelor IV—VI, în peregrinările lor de-a lungul întregii Europe, în mijlocul tuturor populațiilor germanice. Tezaurelor de la Pietroasele și de la Șimleul Silvaniei din România, le vor urma altele, cu piese realizate în aceeași tehnică și cu același decor, descoperite în Balcani, Italia, și Galia, culminind cu tezaurul regilor vizigoți de la Toledo, în îndepărtata Spanie. Nu e mai puțin adevărat însă că, în afară de aceste tezaure principale, care urmău tradiția sarmato-iraniană, la nordul Mării Negre și la nord de Dunăre există urmăre unei civilizații locale, cunoscută sub numele ei arheologic de cultura Sintana de Mureș — Cerniahou, nume dat după cele două stațiuni eponime din România și RSS Ucraina. Componentele locale ale acestei civilizații periferice au fost identificate de arheologi și ele sunt deosebit de elocente din punctul de vedere care ne interesează: pe de o parte, componenta locală, pontică și daco-romană, din care nu lipsesc unele tradiții mai vechi, proprii epocii La Tène, pe de altă parte, o componentă romano-bizantină, permanent împrospătată de arta din provinciile imperiale din sud-estul Europei. Nu e, desigur, o simplă întimplare că această civilizație, ce a înflorit mai ales în a doua jumătate a secolului al IV-lea și în cursul secolului al V-lea, s-a dezvoltat în bună măsură în zona carpato-dunăreană și în zona pontică. Dezvoltarea ei în aceste ținuturi atât de apropiate de noua capitală imperială de la Constantinopole, ca și de marile drumuri ale triburilor în migrație de la începurile Evului Mediu, a constituit astfel, pentru cîteva secole, o zonă de mai mare unitate și de mai accentuată convergență între civilizațiile Europei de răsărit și cea a Bizanțului, ce-și începea, în această perioadă de profunde restructurări economice, sociale și politice, excepțională să sinteză culturală.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

a) CADRUL ISTORIC. ELEMENTE CULTURALE SPECIFICE

Ancel J., *Peuples et nations des Balkans. Géographie politique*, ed. II-a, Paris, 1941; Bianchi Bandinelli R., *Rome. Le centre du pouvoir*, Paris, 1969; idem, *Storicità dell'arte classica*, Bari, 1973; Brătianu G. I., *La Ner Noire. Dès origines à la conquête ottomane*, Munich, 1969; Catalogue de l'Exposition organisée au Grand Palais (février-avril 1979) à Paris intitulé: *Avant les Scythes. Préhistoire de l'art en U.R.S.S.*, Paris, 1979; Condurachi Em., *I monumenti cristiani nell'Illirico, în „Ephemeris Dacoromanica”*, IX, 1938; idem, *Influences grecques et romaines dans les Balkans*, www.dacoromanica.ro

en Hongrie et en Pologne, în „Actes du VIII-e Congrès international d'archéologie classique”, Paris, 1965; Condurachi Em., C. Daicoviciu, *Roumanie*, coll. Archaeologia Mundi, Genève, 1972; Cvijić J., *La Péninsule Balkanique*, Paris, 1918; *Die Kultur Südosteuropas, ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen* (ed. G. Reichenkorn, A. Schmaus), Wiesbaden, 1964; Delvoye Ch., G. Roux, *La civilisation grecque de l'Antiquité à nos jours*, Bruxelles, 1969; Dujcev I., *Medioevo bizantino-slavo*, Roma, I, 1965, II, 1968, III, 1971; Dvornik F., *Les Slaves. Histoire et civilisation de l'antiquité aux débuts de l'époque contemporaine*, Paris, 1970; Eliadec M., *De Zalmoors a Gengis-Khan. Etudes comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe orientale*, Paris, 1970; George P., *Esquisse sommaire des conditions géographiques du développement des communications et des contacts des civilisations dans la partie orientale de l'Europe centrale*, în *Les fleuves et l'évolution des peuples. Europe orientale, Baltique. Mer Noire*, Paris, 1950, 9—14; Giounev R., *L'art grec*, Paris, 1964; Iorga N., *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929; idem, *La création religieuse du Sud-Est européen*, Paris, 1929; Pârvan V., *Getica*, Bucureşti, 1926; idem, *Dacia, an outline of the Carpatho-Danubian Countries*, Cambridge, 1928; Pomerantz G. S., *Théorie des suboecumenes et originalité des cultures orientales*, în „Diogene”, 107, 1979, 3—26; *Traditions et innovations dans la culture des pays du Sud-Est européen*, Edit. AIESEE, Bucureşti, 1969.

b) PRELUDIU: OAMENII PĂMÎNTULUI; EPOCA PRIMILOR „FĂURARI”; NOMAZI SCITI, AGRICULTORI AUTOHTONI ȘI NAVIGATORI GRECI; HOTARUL ROMEI

Artamonov M., G. Smirnova, J. Domansky, Z. Abramova, *Drevne Iskusstvo. The dawn of art*, Leningrad, 1974; Abramova Z. A., *Paleoliticeskoe iskusstvo na territorii SSSR*, Moscova—Leningrad, 1962; Abramova Z. A., *Paleolithic art in URSS*, în „Arctic Anthropology”, IV, 2, 1967; Baler, O. N., în „Sovietskaja Archeologija”, 1963, I, 125 sqq. pentru descoperirile de la Kapovo; Benăcă A. *Studien zur Stein- und Kupferzeit in nord-westlichen Balkan*, 42. Bericht Röm.—Germ. Komm., 1961; Berciu D., *Cultura Hamangia*, Bucureşti, 1966; idem, *Das trakogenetische Fürstenstab von Aghighiol in Rumänien*, 50. Bericht, Röm.—Germ. Kommission, 1974, 209 sqq.; Blawatsky W., *Le rayonnement de la culture antique dans les pays de la Propontid du Nord*, în „Actes du VIII-e Congrès d'archéologie classique”, Paris, 1965, 139 sqq.; Boltounova A. I., *L'influence de l'art antique sur la toréutique du Caucase des I-er — II-siecles*, în „Actes du VIII-e Congrès d'archéologie classique”, Suppl., 11 sqq.; Cerny E. K., *K istorii naselenijsa eoliticeskogo vremeni u Sredнем Pridnestrov'ye*, în „M.I.A.”, 102, 1962; idem, *Metallurgiceskie provincii i periodizacija epohi rannego metallo na territorii SSSR*, în „Sovietskaja Arheologija”, 1976; Cinciu-maru M., M. Bitiri, în „SCIVA”, 31, 2, 1979, 285 sqq.; Charbonneau J. R., Martin, Fr., Villard, Grèce classique, Paris, 1969; Gordon Childe V., *The Danube in prehistory*, Oxford, 1929; idem, *The dawn of European civilisation*, Londres, 1947; idem, *The prehistory of European Society*, Londres, 1962; Comşa E., *Istoria comunităților culturii Boiai*, Bucureşti, 1974; Daicoviciu C., *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1945; idem, *Așezările dacice din Munți Orăstiei*, Bucureşti, 1951; Daicoviciu C., I. Nestor, *Die menschliche Gesellschaft an den unteren Donau in vor- und nach- römischer Zeit*, în „XI-e Congrès international des sciences historiques, Rapports”, II, Stockholm, 1960, 117 sqq.; Daicoviciu C. et coll., *Civiltă romana în Romania*, Roma, 1970; Daicoviciu H., *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972; Danov Chr., *Pontos Furejnos*, în „Pauly-Wissowa, Real-Enzykl.”, Suppl. IX; idem, *Drevna Trakia*, Sofia, 1968; Demargne P., *Naissance de l'art grec* (Coll. L'univers des formes) Paris, 1964; Deshayes J., *Les outils de bronze de l'Indus au Danube (IV-e — II-e millénaire)*, I—II, Paris, 1960; Dimitrov D. P., *La Bulgarie, pays de civilisations anciennes*, Sofia, 1961; idem, *Seuthopolis*, în „Antiquity”, 35, 1961, 91 sqq.; Domansky I. V., *Kobanskaja Kultura Kavkaza, Kratki poulevoditel* Leningrad, 1975; Dumitrescu Vl., *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cerna*, în „Bibl. de arheologie”, IV, Bucureşti, 1961; idem, *L'arte preistorica in Romania fino all'inizio dell'età del ferro*, Florența, 1972; *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale* (M. J. Artamonov), VII, 1966, 113—122, S.v. *Scitica arte; Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie*, Belgrad, 1971, (étude dûs à A. Benăcă, S. Minitriević, D. Garašanin, M. Garašanin, D. Mano-Lissi, M. Suic, M. Tasić, Ks. Vinski-Gasparini); Filow B., *Die Grabhügelnekropole bei Duvanli in Süd-Bulgarien*, Sofia, 1934; Fol Al. *Trakia i Balkanite prez rannoelisticeskata epoha*, Sofia, 1975; Gaidukevici B. F., *Bosporskoe tsarstvo*, Moscova-Leningrad, 1949; Garašanin M., *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, 39, Bericht Röm. Germ. Komm., 1958; Gimbutas M., *The prehistory of Eastern Europe*, I, Cambridge, Mass, 1956; Gimbutas M., *Bronze age cultures in Central and Eastern Europe*, Paris—Londres, 1965; Georgiev G., *Kulturstufen der Jungsteinzeit — und Kupferzeit in nord-westlichen Balkan*, în *L'Europe à la fin de l'âge de pierre*, Praga, 1961, 45 sqq.; Iasse A. A., *Greci și romani. Colonizația severnogor Prichernomoriei*.

Leningrad, 1947; Kazarov G., *Die Denkmäler der thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, „Diss. Pann”, II, 14, Budapest, 1938; Leroy-Gourhan, A., *La préhistoire*, Paris, 1968; Mano-Zessi D., L. Popović, *Iliri i Greci*, Belgrad, 1960; Marinescu-Bîscu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Bucureşti, 1979; Mellart J., *Earliest civilizations of the Near East*, London, 1961; Mikov V., *Anticnata Grobnica pri Kazanlîk*, Sofia, 1954; Milojčić Vl., *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel und Südosteuropas*, Berlin, 1949; idem, *Die dorische Wanderung im Lichte der vorgeschichtlichen Funde*, in „Arch. Anz.”, 1948/49, col. 1 ssq.; Mitrea B., *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria romana nella Dacia prima della conquista*, in „Ephemeris Dacoromanica”, X, 1943, 124 ssq.; Mongait A., *L’archéologie en URSS*, Moscova, 1959; Morintz S., *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, Bucureşti, 1978; Nestor I., *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22. Bericht der Röm. — Germ. Kommission, 1933; Nicolaescu-Plopșor C. S., *Le paléolithique dans la R.P. Roumaine à la lumière des dernières recherches*, in „Dacia”, N.S., I, 1957, 42—60; idem, *Düs Paleolithikum in Rumänien*, in „Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte”, Viena, 1961, 74—95; Passek T. S., *Rannewzemledelceskie (tripol'skie) plenema Podnestrov'ja*, in „Materialy i issledovanija po arheologii SSSR (МИА)”, 34, 1961; Petrescu-Dimbovița M., *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, coll. Prähistorische Bronzefunde”, XVIII, I. München, 1978; Preda C., *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1974; Prendi F., *Aperçu sur la civilisation néolithique et l'âge du bronze en Albanie*, Tirana, 1979 (co-rapport présenté au VI-e Congrès de l'AIESEE, Ankara, 1979); Renfrew C., *The emergence of Civilisation. The Cyclades and the Aegean in the third Millennium B.C.*, Londres, 1960; Sakellariou M., *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne*, Athènes, 1977; Sulimirski T., *Prehistoric Russia, an outline*, Londres, 1970; Tallgren A. M., *La Pontide préscythe après l'introduction des métallos*, dans „Eurasia Septentrionalis Antiqua”, II, 1926, 81; Tsoneev D., *Der Goldschatz von Panagiurište*, Berlin, 1958; Tsontceva M., *Hudojestvenoto nasledstvo na trakijskite zemi*, Sofia, 1971; Venedikov I., T. Gerasimov, *Trakijskoto iskustvo*, Sofia, 1973; Vulpe A., *Die Äxte und Beile in Rumänien*, coll. „Prähistorische Bronzefunde”, I—II, München, 1970—75; Vulpe R. *L'âge du fer dans les régions iraces de la Péninsule Balkanique*, „Mél. de l'Ec. roum. en France”, II, 1929, 339 ssq.; idem, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des fouilles de Poiana, en Basse Moldavie*, in „Dacia”, N.S., I, 1957, 143 ssq.

www.dacoromanica.ro

MERCENARII ÎN OȘTILE ROMÂNEȘTI ÎN EVUL MEDIU

DE
CONSTANTIN REZACHEVICI

Instituția militară a mercenarilor are o lungă evoluție, documentată pe plan universal încă din antichitate. Mercenarii (<lat. *mercenarius*; *merx*=preț; cf. grc. *meiromai*, *merikos* <sanskrit. *mar* = a împărți) sau *lefecii*, *lefegii* (arab. *ulūfa*(=soldă)>turc. *'ulufe*>bulg. *lefa*>rom. *leafă*)¹, cum se numeau în țările române, se întâlnesc în toate oștile medievale, proporția lor variind însă, în funcție de specificul organizării armatelor respective și de diferențele perioade istorice².

În cadrul relațiilor feudale, în care mobilizarea era condiționată de sistemul legăturilor vasalice, ceea ce limita strict conținutul, condițiile de acțiune și durata mobilizării oștilor de tip feudal³, comandanții militari erau nevoiți să apeleze la oșteni plătiți — soldați (<germ. *Sold*; magh. *sold*, *zsold*; pol. *żołd*; rom. *soldă*⁴). Aceștia le asigurau libertatea de manevră în cazul acțiunilor pe care oștile de tip feudal, sau ridicarea generală la „oastea cea mare” nu erau obligate să le execute, cum ar fi campaniile de durată peste hotare. Astfel, mercenarii, mai întâi ca pedestrași, sunt documentați în Occident de la sfîrșitul secolului al X-lea⁵, iar în timpul Cruciaadelor (secolele XI—XIII) comandanții oștilor creștine dispuneau în majoritate de luptători plătiți sau angajați pe principiul voluntariatului. În secolele XII—XIII comunitățile rurale din Franța furnizau regalității un număr stabilit de oșteni, dar mai adesea își răscumpărau obligațiile

¹ A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*, Leipzig, 1901, p. 417. L. Șaineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, II^a, București, 1900, p. 234. Cf. și slrb. *ulefa*, rus. *lofa*, pol. *lafa*. I. Bogdan observă că dintre toate popoarele care au împrumutat termenul turcesc pentru plata mercenarilor, numai românii din stînga Dunării au creat cuvîntul *lefegiu* (*Documentul Rîzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., S. II, t. XXX, 1908, p. 416—417). Cf. și Al. Graur, *Dicționar de cuvinte cǎlditoare*, București, 1978, p. 81.

² În toate timpurile însă, mercenarii au fost considerați o categorie „aleasă” de oșteni, datorită specializării lor militare, mentalitate care se întâlnescă și la cronicarilor români. Miron Costin referindu-se la oastea polonă din 1617 afiră că era „mai puțină” decât cea turcă, dar, „mai aleasă, tot lefecii” (*Letopisul Țării Moldovei*, în *Opere*, ed. P. P. Panaiteanu, București, 1958, p. 65).

³ Cf. Langlois, *Le service militaire en vertu de l'obligation féodale*, în *L'armée à travers les âges*, Paris, 1899, p. 65—86.

⁴ Solda reprezintă totalitatea retribuției (în bani, mijloace de întreținere etc.) acordate soldaților (*Dictionnaire militaire ou Recueil alphabétique de tous les termes propres à l'art de la guerre*, Lausanne, Geneva, 1743, p. 521). Pînă în veacul XVIII termenul *soldal*, care ajunsese să desemneze oșteanul ca atare, și-a păstrat sensul particular de pedestraș (*ibidem*, p. 518).

⁵ J. Boussard, *Services féodaux, milices et mercenaires dans les armées en France, aux Xe et XIe siècles*, în *Ordinamenti militari in Occidente nell'Alto Medioevo*, I, Spoleto, p. 160—168.

militare cu o sumă anumită, transformată ulterior într-un impozit extraordinar, devenit mai apoi obișnuit în secolele XIV—XV, care servea puterii centrale pentru angajarea oștenilor de meserie, a mercenarilor, sistem pe care aceasta îl prefera. Chiar nobilimea din Franța și Anglia începe să practice în anumite cazuri răscumpărarea serviciului militar.

Sumele astfel strînse erau folosite pentru plata mercenarilor, care cuprindeau categorii foarte diverse, de la cavaleri fără domenii pînă la lefegii de alte neamuri, unite însă printr-o trăsătură comună: buna cunoaștere a meseriei armelor. Numărul acestora a crescut considerabil în vremea Războiului de o sută de ani; încă de la începutul acestuia, la 1338, Filip al VI-lea generalizînd plata soldelor, astfel că începînd din secolul XIV puterea centrală dispunea în Occident de o forță militară cu caracter semipermanent, capabilă să suplimească oastea de tip feudal, puțin numeroasă și indisiplinată⁶.

La rîndul lor însă, marile unități („bañdele” sau „companiile”) de mercenari: „rutierii” în secolul al XII-lea (< franc. *route*=trupă), „marile companii” și „briganzii” (franc. *brigandine*=armură ușoară) din secolul al XIV-lea, „écorcheurs” (jupitorii!) din veacul al XV-lea, elvețienii, landsknechii germani sau companiile condotierilor (<ital. *condotta*=contract) italieni din secolul al XVI-lea, lefegii Războiului de 30 de ani, pentru a nu aminti decit pe cele mai cunoscute⁷, constituau o grea povară pentru cei care le plăteau, iar după licențiere se transformau adesea (în legătură cu punctualitatea plății soldelor și posibilitatea obținerii de noi angajamente) în bande de jefuitori⁸. Nu întîmplător, numele unor categorii de mercenari cunoscute și în țările române⁹ (husarii [husarii]¹⁰ sud-dunăreni, haiducii unguri sau sîrbi¹¹) au devenit în anumite perioade sinonime cu cel de tilhari, în același fel ca și cel al „briganzilor” gasconi și englezi din secolul al XIV-lea, cei din urmă, împreună cu arbatieri de același neam, slujind și în garnizoana cetății Bran din Transilvania¹².

⁶ Langlois, *Le service militaire soldé*, în *L'armée a travers les ages*, p. 90—92; P. Viollet, *Histoire des institutions politiques et administratives de la France*, II, Paris, 1898, p. 433—435; 437; J. Ullrich, *La guerre a travers les ages*, ed. VI-a, Paris, 1942, p. 91—95; F. Lot, R. Fawtier, *Histoire des institutions françaises au Moyen Âge*, II, Paris, 1958, p. 520—521; Ph. Contamine, *Guerre, état et société à la fin du Moyen Âge*, Paris, 1972, p. 55, 94—121, 143, 245—252, 504—515.

⁷ *Histoire universelle des armées*, II, Paris, 1966, p. 106—109, 130—134, 136—137, 160—174, 204—211; Langlois, *op. cit.*, p. 90, n. 2; J. Ullrich, *op. cit.*, p. 106—113; G. Castellan, *Histoire de l'armée*, Paris, 1948, p. 71—79; F. Lot, R. Fawtier, *op. cit.*, p. 522—525.

⁸ Cf. Langlois, *op. cit.*, p. 100; Gebhard, *Les armées mercenaires de l'Italie (du XIVe siècle à 1527)* în *L'armée a travers les ages*, p. 123—128; F. Lot, R. Fawtier, *op. cit.*, p. 521—524.

⁹ Și pe teritoriul acestora mercenari erau cunoscuți sub numele de „aventurieri” (Călători străini despre țările române, III, București, 1971, p. 567).

¹⁰ C. Rezachevici, *Despre evoluția husarilor (husarilor) la români în Evul Mediu, în legătură cu instituția similară la popoarele vecine*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, M.M.C., 4—5/1971—1972, p. 80.

¹¹ Luptătorii pentru dreptate socială, cunoscuți în țările române în veacul al XVIII-lea sub numele de „haiduci”, nu au nici o legătură cu mercenarii cu același nume din secolul anterior, fiind numiți astfel de către clasele avute, pentru care denumirea de „haiduc” (lefegiu) era sinonim cu „lotru”, „tilhar”.

¹² Thuróczy, *Chronica Hungarorum*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. I.G. Schwandtner, I, Viena, 1766, p. 240

Neplata la timp a mercenarilor putea provoca chiar răscoala acestora. În iulie 1597, Erich Lassota „mustermaister” (cel care se ocupa de înrolări) imperial aflat la curtea lui Mihai Viteazul de la Tîrgoviște, menționează că voievodul întîrziind plata mercenarilor „care se complac în cea mai mare violență și furie... optăsprezece steaguri din ostașii toarmiți cu plată de domn, au pornit asupra domnului în palatul său și i-au pretins cu cea mai mare gălăgie, aroganță și amenințare solda lor, care nu fusese la indemina <platnicului> chiar atunci și pe care dacă nu ar fi căpătat-o foarte curind, poate că ar fi făcut mare prăpăd”¹³. În 1602 Simion Movilă, fostul domn al Țării Românești, se plingea regelui polon de nesupunerea mercenarilor săi poloni și cazaci, care luptă după bunul lor plac, și numai după ce li se plătesc lefurile la zi, care „toată vremea, cît au stat în Muntenia, n-au făcut nimic alta, decât să strice, să prade și nu s-au dat trași nicăieri”¹⁴. Mai apoi, pentru a obține soldele restante s-au organizat într-o „confederație” independentă (după obiceiul mercenarilor poloni), ocupând și jefuind pînă în 1603 domeniul Ustie din Polonia, care aparținea lui Ieremia Movilă, domnul Moldovei¹⁵.

Situații asemănătoare se întîlnesc, de altfel, îndeosebi în secolele XIV—XVII, în întreaga Europă, unde mercenariatul a avut o existență neîntreruptă în tot cursul evului mediu, condiție în care se încadrează și instituția mercenarilor din țările române. Numai cercetarea la nivel european a instituției amintite, îndeosebi în statele din vecinătatea țărilor române, este în măsură să releve trăsăturile comune (numeroase) și particularitățile mercenarilor din țările române și din restul Europei; legele străini păstrându-și de altfel, obiceiurile și felul de luptă, indiferent de țara în care slujeau.

Nu doar sub aspectul marilor unități amintite mai sus, ci și sub cel al neamurilor, mercenarii străini erau în evul mediu extrem de diferenți. Brabani, scoțieni, englezi, raguzani, italieni, germani, elvețieni, unguri, francezi, polonezi, gasconi, navarezi, arabi, albanezi, greci etc., creștini sau păgini¹⁶, se grupau atât după principiul de neam, cît și după un anumit specific de luptă. De altfel, utilizarea lor în diferite armate era determinată de specialitatea în care excelau și de forme de luptă adoptate în perioada respectivă de armatele care îi foloseau. Astfel, gasconii formau o pedestreime cunoscută pentru iuțeala și rezistența în marșuri, infanteria elvețiană, specializată în spulberarea atacurilor călărimii grele în cîmp deschis, a impus în secolul al XVI-lea în Europa formațiile în careuri mari, dispuse pe trei coloane, după cum cea spaniolă a impus muscheta grea, în minuirea căreia era socotită a nu avea rival în secolele XVI—XVII. În secolul al XV-lea, arcașii englezi au revitalizat în Europa folosirea arcului lung,

¹³ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, V, București, 1932, p. 79; *Călători străini despre țările române*, IV, București, 1972, p. 62.

¹⁴ I. Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă în Țara Românească*, în „Codrul Cosminului”, X—XII, Cernăuți, 1939, p. 197—210.

¹⁵ I. Corfus, op. cit., p. 178. Pentru „confederațiile” de mercenari poloni cf. și De Hauteville, *Relation historique de la Pologne*, Paris, 1687, p. 227.

¹⁶ Cf. P. Henrard, *Les mercenaires dits Brabançon au Moyen Âge*, în „Annales de l'Academie d'archéologie de Belgique”, S. II, t. II (1886), p. 416—435; Gebhard, *Les armées mercenaires de l'Italie*, p. 123—135; T. Macan, *Dubrovački barabanti u XVI stoljeću* (Pedestrașii raguzani în secolul XVI), în „Analji Histroijskog Instituta IAZU u Dubrovniku”, VIII—IX (1960—1961), p. 301—327.

în timp ce în secolul următor landsknechii germani sau picarzii erau specializați în minuirea suliței și a spadei. Archebuzierii valoni călări, reiterii silezieni, lăncierii poloni sau unguri, angajați și în țările române în veacul al XVII-lea, aveau specificul lor de luptă. După cum, în secolele XVII—XVIII „steagurile românești” erau apreciate în armatele polonă, suedeza, imperială, prusacă etc. ca o bună călărimă ușoară ; în cazul armatei suedeze singura de care aceasta dispunea ¹⁷.

Dar în veacurile XVI — XVII mercenarii străini nu se grupau doar după apartenența de neam, ci și în cadrul unor categorii multinaționale. Astfel, de-a lungul liniei de contact între posesiunile Imperiului otoman și statele creștine, mergind din nord-vestul Mării Negre pînă dincolo de Buda, au luat naștere organizațiile militare ale „cazacilor” (numire turcă, atestată din secolul al XI-lea, cu sensul de „brigand” ¹⁸ — ulterior organizare militară neregulată cuprinzînd poloni, ucrainieni, români, turci etc.), „haiducilor” (sirbi și unguri), „pandurilor” (creștini sud dunăreni în slujba imperialilor) și „martalogilor” (înîial luptători creștini în slujba turcilor). Existența acestor categorii de mercenari a fost determinată de specificul luptelor cu trupele otomane, care a impus în cadrul armatelor europene de tip feudal apariția unei călărimi ușoare de felul pandurilor și a unei pedestrimi rezistente și mobile de tipul celei căzăcești sau haiduceschi, iar în sinul oștilor otomane, existența unor trupe de frontieră (martalogii, moștenire din organizarea militară bizantină ¹⁹), obișnuite cu felul de luptă al creștinilor. Tot astfel, venețienii foloseau în Morea și Albania călărimea ușoară a „estradiotilor” (<ital. strada, în legătură cu rolul acestora de cercetași în timpul marșurilor) epiroți și dalmați, preluati în 1507 și de armata spaniolă ²⁰.

De altfel, în Europa de sud-est folosirea mercenarilor coboară pînă în vremea înfloririi Imperiului bizantin, care utiliza lefegii europeni și asiatici de diferite neamuri (*héterii*), a căror plată devenise în secolele XI — XIII o grea povară pentru stat ²¹. În Imperiul otoman între 1473 — 1481, pe lîngă Mehmed II sînt documentați „700’ulufeci, adică mercenari” călări, cu soldă de 5 — 6 aspri pe zi, al căror număr sporește în veacul următor, lefuri fiind însă acordate și altor categorii de călăreți de la Poartă ²².

În tot cursul evului mediu, *instituția mercenarilor nu cuprindea numai străini, ci și oșteni plătiți de același neam, care în unele țări, inclusiv în*

¹⁷ Asupra „steagurilor românești” din armatele europene vom reveni într-o altă lucrare (C. Rezachevici, *Oșteni români în armatele străine*, în pregătire pentru tipar).

¹⁸ După J. Dlugosz, o oaste tătărască care a atacat Polonia. În 1469 era formată din „sugari, hoți și pribeți, care pe limba lor se numesc cazaci” (*Historia Poloniae*, II, Leipzig, 1712, col. 449).

¹⁹ Cf. Milan Vasić, *Martalosi u Jugoslovenskim zemljama pod turokom vladovinom* (Martalogii în ținuturile Jugoslaviei sub stăpînirea turcească), Sarajevo, 1967; idem, *The Martaloses in Macedonia*, în *La Macédonie et les macédoniens dans le passé*, Skopje, 1970, p. 103—117. A. Verancsics scria, după 1549, că martalogii din Peninsula Balcanică erau „vlahi” (*Călători străini*, I, București, 1968, p. 403).

²⁰ Joaquin de Sotto y Montes, *Organizacion militar de los Reyes Católicos (1474—1517)*, în „Revista de historia militar”, Madrid, VII (1963), nr. 14, p. 41—42.

²¹ L. Bréhier, *Le Monde Byzantin*, II, Paris, 1949, p. 354—355, 400—401; primeau soldă din partea puterii centrale și dreptul de a se împărtăși din capturi (p. 381—382), ca și, ulterior, mercenarii din țările române.

²² *Ordo Portae. Description grecque de la Porte et de l’armée du sultan Mehmed II*, ed. Şerif Baştav, Budapesta, 1947, p. 7, 9, 21. Cf. și Grigore Ureche, *Letopisul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1955, p.122—123.

principatele române, erau în anumite perioade chiar mai numeroși decât cei din afară. Astfel, în Imperiul romano-german, mercenarii germani pedeștri purtau numele de landsknechți, în vreme ce străinii (elvețienii) erau numiți Reisläufer²³. La 1445 Carol VII a creeat în Franța „companiile de ordonanță” plătite, încercând să renunțe la mercenarii străini²⁴, iar în Spania s-a răspândit în secolul XVI sistemul „Voluntariado”, de înrolare a lefegilor spanioli²⁵. În Rusia, în afara lefegilor străini de tip apusean, de felul reiterilor („rejtar”), numiți „slujitori prin angajament” (*sluzilice ljudi po priboru*), Ivan IV a organizat corpul de gardă plătit al „strelîților” ruși²⁶, iar în Ungaria, pe lîngă mercenarii străini, sistemul serviciului militar plătit a luat o mare ampioare în veacul al XV-lea²⁷.

Voluntariatul, înrolarea pentru leafă, a constituit în Polonia, în secolele XV – XVIII, principalul factor de completare al efectivelor militare, însuși numele comun al soldatului polon, păstrat pînă astăzi (*żołnierz < żołd = leafă*²⁸), amintind aceasta, astfel că soluționarea problemelor bănești legate de plata soldaților a constituit o grea sarcină pentru puterea centrală²⁹. Numai între 1648 – 1700 cheltuielile pentru armată au atins 90% din bugetul țării³⁰. În unele cazuri, regele era nevoit să amaneteze tezaurul regal pentru obținerea de fonduri destinate plății soldaților³¹. De aceea, efectivele polone mobilizate în acest fel n-au atins niciodată valori ridicate³², *în raport cu posibilitățile reale ale Poloniei*.

Spre deosebire de unele sisteme militare amintite, cum ar fi cel polon, bazate intr-o măsură însemnată, din veacul al XVI-lea aproape exclusivă, pe oștile plătite, locale sau străine, în Tara Românească și Moldova, unde exista o oaste de țară bine încheiată, strins legată de voievod și slujind pentru scutiri fiscale sau stăpînirea conditionată de pămînturi,

²³ J. Ulrich, *La guerre à travers les ages*, p. 106.

²⁴ *Histoire universelle des armées*, II, p. 134 – 150; J. Ulrich, *op. cit.*, p. 93; Langlois, *Le service militaire soldé*, p. 107 – 108.

²⁵ Astfel de „señores soldados” au fost și Cervantes, Lope de Vega etc. (Joaquin de Sotto y Montes, *Organización militar española de la Casa de Austria (siglo XVI)*, în „Revista de historia militar”, IX (1965), nr. 18, p. 71 – 72, 87).

²⁶ Al. Eck, *Le Moyen Age Russe*, Paris, 1933, p. 450.

²⁷ Tóth Zoltán, *Mátyás király idegen zsoldoserege. A fekete sereg* (Armata mercenară a regelui Matias. Ceata neagră), Budapest, 1925; J. Held, *Military Reform in Early Fifteenth Century Hungary*, în „East European Quarterly”, XI (1977), nr. 2, p. 135 – 136.

²⁸ *Mala encyklopedia wojskowa* (Mica enciclopedie a armatei), III, Varșovia, 1971, p. 645.

²⁹ Jan Wimmer, *L'infanterie dans l'armée polonaise aux XVIIe – XVIIIe siècles*, în *Histoire militaire de la Pologne*, Varșovia, 1970, p. 78 – 82, 93; *Zarys dziejów wojskowości Polskiej de roku 1864* (Schîță a istoriei armatei în Polonia pînă în anul 1864), I, Varșovia, 1965, p. 300 – 301.

³⁰ J. Wimmer, *(Armata polonă în a doua jumătate a veacului al XVII-lea), Varșovia, 1965.*

³¹ La 28 iulie 1600 senatorii poloni aproba amanetarea tezaurului regal pentru formarea armatei (I. Corfus, *Mihai Viteazul și poloni*, București, 1938, p. 320 – 322).

³² Cele mai mari efective plătite din veacul XVI s-au ridicat la 1581: 22000 de soldați în Polonia și 10000 în Lituanie (J. Wimmer, *L'infanterie dans l'armée polonaise*, p. 85). Pentru organizarea lefegilor poloni cf. J. Teodorczyk, *L'armée polonaise dans la première moitié du XVIIe siècle*, în *Histoire militaire de la Pologne*, p. 96 – 98, 107 – 108. În a doua jumătate a veacului al XVII-lea principalele categorii de lefegi poloni și străini din oastea coroanei erau: husarii, archebusieri, panțirii (cazați), tătarili, moldovenii, reiterii, pedestri mea nemțească, pedestri mea de tip polono-ungar și dragonii (J. Wimmer, *Materiały de zagadnieniu liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1655 – 1660* (Materiale asupra contabilității și organizării armatei coroanei în anii 1655 – 1660), în „*Studia i materiały de historii wojskowej*”, IV, Varșovia, 1958, p. 490 – 498 + anexe).

sistemul mercenarilor români sau străini, bine documentat, de altfel, în evul mediu, n-a devenit însă niciodată forța principală a armatei. Acești sistem a apărut ³³, după cum rezultă din izvoare, sub forma gărzilor domnești și s-a dezvoltat în veacul al XV-lea, îndeosebi în perioadele luptelor pentru domnie între diferiți pretendenți de neam domnesc, care nu puteau dispune întotdeauna nestinjeniți de forțele militare interne. Astfel, la 1426, în timpul luptelor cu Radu II Praznaglava, Dan II, domnul Țării Românești (1422 – 1431), menționează că pentru paza persoanei sale sunt suficienți pînă la 600 de călăreți și pedestrași români. Sigismund de Luxemburg, căruia i se adresează solul său, este însă de părere la 5 noiembrie 1426 că voievodul să țină pe lîngă sine 1000 de oșteni : „adică 100 de călăreți și 900 de pedestrași”, cu banii pe care îi va pune la dispoziție lunar. La întrebarea regelui asupra lefurilor pretinse de mercenarii români, trimisul lui Dan II „*a spus că un călăreț român s-ar mulțumi cu o leaſă de 1 perper pe zi, și trei pedestrași români, de asemenea cu 1 perper*”. Existența acestui tarif bine cunoscut la sud de Carpați, dovedește că instituția mercenarilor români era anterioară acestei prime mențiuni documentare din Țara Românească ³⁴.

În Moldova pe la 1432 – 1433, Iliaș vodă, fiul lui Alexandru cel Bun, în luptă un timp cu fratele său Ștefan II, angajează mercenari lituanii, stabilind printr-un act domnesc să le plătească o leaſă lunară de 5 grivine de lancie. Actul stabilește și alte condiții în care are loc angajarea : plata eventualelor pagube suferite de lefegii, răscumpărarea lor în cazul captivității, asigurarea hranei pentru caii acestora, dreptul lor de a se despăgubi pe seama negustorilor moldoveni și a oamenilor domnești, în cazul nerespectării de către domn a clauzelor amintite. Actul menționează doar patru nume, probabil cele ale comandanților, referindu-se însă și la „alții care sunt și vor fi cu dînșii” ³⁵, ceea ce arată că numărul mercenarilor lituanii era mai mare, și domnul spera ca numărul lor să crească. Este posibil ca după sistemul medieval, răspindit în întreaga Europă, fiecare „lancie” să constituie de fapt o unitate militară, cuprinsind pe lîngă posesorul ei și alți luptători (scutier, slujitori etc.), ceea ce explică leaſa ridicată acordată pentru fiecare lancie ³⁶. Condițiile deosebite ale angajamentului domnesc,

³³ Gen. R. Rosetti consideră că mercenariatul a apărut o dată cu formarea statelor feudale românești (*Privire generală asupra artei militare a românilor*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., S.III, t. XXVI, 1944, p. 492 – 493), deși faptul nu e atestat de nici o mărturie istorică.

³⁴ Székely oklevél tár (Documente secuiești), ed. Szabó Károly, Cluj, 1890, p. 40 – 43; *Documenta Romaniae Historica*, D,I, București, 1977, p. 242 – 245. Regele cere ca Dan II să plătească acești mercenari zilnic („de die in diem”). Sub Dan ar fi servit cu leaſă și un János Vitéz (Ioan de Hunedoara sau fratele său omonim N. Iorga, *Le développement des troupes mercenaires dans les Pays Roumains des origines à la fin du XVIIIe siècle*, în „Revue Internationale d’Histoire Militaire”, (1939 – 1940), nr. 3, p. 140 (Scurte considerații generale asupra mercenarilor, la p. 140 – 143).

³⁵ *Documente privind istoria României*, A, XIV, XV, I, București, 1954, p. 96; I. Bogdan, Citeva observații asupra lădătoririlor militare ale cnejilor și boierilor moldoveni în secolul XIV și XV, în „Analele Academiei Române”, S.II, M.S.I., t. XXIX (1907), p. 616 – 617, 627 – 628; publicat cu diferențe în text și traducere și de Th. Holban, *Acte politice slavone din epoca luptelor pentru tronul Moldovei după Alexandru cel Bun*, în „Revista istorică”, XX (1934), nr. 7 – 9, p. 260 – 261.

³⁶ În secolul XV, în Italia o „lancie” de mercenar cuprindea trei călăreți (Gebhart, *Les armées mercenaires de l’Italie*, p. 125) în Ungaria zece călăreți (J. Held, *op. cit.*, p. 136) etc.

care nu se întâlnesc în obișnuitele apeluri pentru recrutarea de lefegii, arătă că de fapt lituanii angajați erau probabil cavaleri.

La sfîrșitul anului 1476, cînd încerca să-și consolideze ultima domnie în Tara Românească, împotriva lui Basarab Laiotă, Vlad Țepeș trimite brașovenilor o chemare obișnuită pentru angajarea de „voinici” (oșteni) din Transilvania, cerînd să o arate acestora. „Deci oricine voiește ca să vie la domnia mea, ori este el ungur, ori este săcui, ori este român, ori fie cine va fi, apoi el are voie ca să slujească domniei mele ... Iară domnia mea îl voi milui și-l voi hrăni, ca și pe slugile domniei mele, dar leafă (jold) n-am ce să le dau”. Faptul că „domnia mea acum n-am ducați ca să le plătesc leafă”³⁷, ilustrează un caz particular, în care Vlad Țepeș abia revenit în țară nu dispunea încă de mijloace financiare, și nu poate constitui un suport pentru părerea generalizată că : „Domnii dispuneau de prea puțini bani în numerar, ca să poată întreține corpori întregi de mercenari”³⁸. De altfel, cum vom vedea, există în țările române chiar un impozit special, destinat fondurilor pentru plata lefegilor, iar obiceiul de a se acorda mercenarilor locali sau străini mijloace de subzistență (chiar pe lîngă leafă) se întâlnește în veacurile XV – XVI din Franța și pînă în Rusia³⁹.

Analiza primelor informații documentare din veacul al XV-lea despre mercenarii din oștile române dovedește că aceștia se integrau instituției mercenarilor europeni, cei străini prezentind însă unele trăsături mai puțin răspîndite la această categorie, pe care, de altfel, le vom întîlni la cei din oștile române în tot cursul evului mediu. În primul rînd erau legați direct de puterea centrală, într-un mod asemănător celor din Bizanț, din Imperiul otoman sau din Franța în vremea lui Carol al VIII-lea. Unitățile lor nu aveau autonomie în cadrul armatei în care slujeau⁴⁰, căpitaniii lor nu dispuneau de puteri discrete, nu încheiau înțelegeri (*condotta* – în secolele XV – XVI în Italia) cu statul pe care îl serveau ca între puteri egale⁴¹. Cu excepția vremurilor frămîntate din domnia lui Simion Movilă în Tara Românească (1600 – 1602), nu se cunosc cazuri deosebite de jafuri asupra populației, ale mercenarilor străini din oștile române.

În privința mercenarilor români, faptul că domnia nu putea apela la mobilizarea generală („oastea cea mare”) decît în cazuri bine stabilite prin obiceiul pămîntului, iar categoriile militare cu obligații militare permanente (curtenii și slujitorii) nu puteau furniza întotdeauna efectivul dorit, a făcut ca voievozii să adopte încă din veacul al XV-lea sistemul mobilizării „cu leafă”, deschis tuturor locuitorilor, în unele cazuri chiar celor aserviți. Pentru obținerea de bani în vederea plășii mercenarilor români și străini în Tara Românească și Moldova s-a instituit chiar o dare specială – documentată în Moldova din prima jumătate a veacului XV – plătită de

³⁷ Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Tara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346 – 1603*, București, 1931, p. 100.

³⁸ I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor*, p. 374; părere reluată și de N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București, 1968, p. 177: „domnia nu dispunea de suficiente mijloace bănești pentru a întreține o oaste de mercenari”.

³⁹ Cf. Quesnay, *La guerre à toutes les époques*, Paris, f. a., p. 126; Al. Eck, *Le Moyen Age Russe*, p. 450.

⁴⁰ Cf. pentru aceasta în cadrul altor armate europene, G. Castellan, *Histoire de l'armée*, p. 71.

⁴¹ Cf. Gebhart, *Les armées mercenaires de l'Italie*, p. 124 – 125, 129 – 130.

întreaga populație impozabilă, inclusiv țărani aserviți (a căror scutire de aceasta în favoarea stăpînului lor feudal era extrem de rară), sub numele de „jold”⁴², și un dregător : „joldunar” menit să o adune⁴³. În unele cazuri prin „jold” se înțelegea și obligația țăraniilor aserviți de a participa la oastea cu leafă, în ocazii care nu țineau de ridicarea la „oastea cea mare”, cazurile de scutiri de această obligație pentru unele sate mănăstirești din Moldova : „nici la jold să nu umble”, „la jold pe Nistru acestii oameni să nu meargă”, fiind de asemenea extrem de rare⁴⁴.

Impactul otoman, luptele cu turci în secolul al XV-lea, au dus la transformări treptate în oștile polone, maghiare și române, încă din a doua jumătate a veacului. Astfel, în această vreme în armatele amintite pe lîngă călărimea grea au apărut husarii, mai ușor înarmați, mercenari sud-dunăreni, de obicei sărbi, luptători cu sabia, specializați în luptele cu turci⁴⁵. În Moldova astfel de mercenari au fost folosiți de Ștefan cel Mare (1457 – 1504) în bătălia de la Valea Albă (26 iulie 1476), cînd cronica internă amintește alături de categoriile de oșteni de țară care au căzut în bătălie și „husarii oșteni viteji”⁴⁶. Deși au evoluat diferit în Polonia, Ungaria și Moldova, în cursul secolelor următoare, husarii sud-dunăreni mercenari, înlocuiți în veacul al XVI-lea în toate cele trei țări de luptători pământeni, au dat naștere unor corpori renumite de oaste, între care cel din Moldova, sub numele de hînsari, a existat pînă la începutul veacului al XVIII-lea⁴⁷. Lefegii sud-dunăreni fac parte și din oastea cu care Radu cel Frumos (1462 – 1475) a înfrint în decembrie 1473 pe Basarab cel Bătrîn, alungindu-l din Țara Românească⁴⁸.

Principiul elegibilității și existența în țările române a numerosi pretendenți la tronul domnesc a făcut ca oștile de mercenari, legate de persoana domnului care-i plătea, și sistemul acordării de lefuri altor categorii de oșteni (îndeosebi înaintea bătăliilor) să ia o răspindire tot mai mare în veacul al XVI-lea. Radu de la Afumați, în luptă cu Vladislav al III-lea, sprijinit de turci, folosește mercenari transilvăneni : secui și dorobanți (pedestrași) ale căror lefuri (neavînd bani în situația sa) roagă pe susțină-

⁴² Pentru semnificația termenului, care în actele slave înseamnă „leafă”, cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, ed. II-a, București, 1978, p. 432, care îl derivă din magh. *sold*, *zsold*(?).

⁴³ *Documenta Romaniae Historica*, A.I, București, 1975, p. 352 – 353. După actul din 22 august 1447 este vorba de o dare în bani : „nici la jold să nu plătească” (p. 386 – 387); la 13 martie 1466 : „să nu ne dea ... nici jold” (*ibidem*, II, p. 190). La 1530 ianuarie 14, Petru Rareș folosește termenul „joldunar” în sensul de lefegii (utilizați în Transilvanie) (I. Bogdan, *Documente moldovenești din sec. XV și XVI în arhivul Brașovului*, București, 1905, p. 51 – 52).

⁴⁴ Două acte din 1448 aprilie 5 (*D.R.H.*, A, I, p. 392 – 395), altele din 1454 decembrie 8 și 1456 ianuarie 20 (*ibidem*, II, p. 61 – 62, 79 – 80). Pentru acest sens al obligației „jold” cf. și I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor*, p. 409; R. Rosetti, *Pămîntul, sălenii și stăpînii în Moldova*, I, București, 1907, p. 281. C.C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 158, admite că obligațiile amintite „priveau și pe tîrgoveți”.

⁴⁵ Pentru originea și apariția husarilor în armatele europene cf. C. Rezachevici, *Despre evoluția husarilor (hînsarilor)*, p. 83 – 85.

⁴⁶ *Letopiseul anonim al Moldovei*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV – XVI*, publicate de Ion Bogdan, ed. P.P. Panaiteescu, București, 1959, p. 18. C. Rezachevici, op. cit., p. 81, 84 – 85. Pentru unguri și croați mercenari documentați în oastea lui Ștefan cel Mare, cf. I. Bărbulescu, *Vechile relații ale Principatelor române cu Croația*, București, 1903, p. 25 – 26.

⁴⁷ C. Rezachevici, op. cit., p. 85 – 94.

⁴⁸ Grigore Ureche, *Letopiseul Țării Moldovei*, ed. 1955, p. 90; Nicolae Costin, *Letopiseul Țării Moldovei*, în *Opere*, I, ed. C.A. Stolde, I. Lăzărescu, Iași, 1976, p. 114.

torii săi sibieni să le achite⁴⁹. Nu întimplător, încă în primul sfert al secolului, Neagoe Basarab (1512—1521) își sfătuia fiul : „*Iar avuția ta și banii care vei să dai lefi slujitorilor să fie tot lîngă tine. Căci cînd se întîmplă domnului de are primejdie și nevoi ca acăstea, trebuiaste întii să aibă avuție multă, să-și miluiască ostile și să le dea lefi ... Iar ostile tale, pentru mila ta ce le vei milui, iale nu-și vor cruxa moartea lor pentru tine înaintea vrăjmașilor tăi*”⁵⁰. În cadrul *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, „lefegii” sunt așezați pe același plan cu purtătorii titlurilor de mici dregători, care făceau parte din categoria militară a „curtenilor”, și de vătafi, care erau comandanții acestora. Domnul sfătuiește pe fiul său să nu folosească „leafa” oștenilor în alte scopuri, iar pe aceștia „*să-i faci cerzatori în zilele tale*”, neavînd alte surse de venit, ci : „*ceiace se cuvîne oștenilor să fie deoparte*”⁵¹.

În Moldova, Petru Rareș (1527—1538; 1541—1546) întreținea înainte de 1535 : „*pentru strălucirea curții sale pe cheltuiala sa zilnică trei mii de călăreți care stau necontenti sub arme, gata să însotească oriunde pe voievod cu trupele lor*”⁵². În afara acestor lefegii din garda domnească, la sfîrșitul anului 1531 Petru Rareș a chemat în solda sa mercenari străini : unguri, sirbi, turci și tătari, dintre care o parte au participat la luptele din sudul Poloniei⁵³, iar în august 1538, cu prilejul încheierii tratatului de la Hotin cu regele polon, determinat de marea invazie a lui Suleiman Magnificul în Moldova, cerea hatmanului J. Tarnowski „*ca să-i dea oameni pe bani împotriva turcilor*”, din oastea polonă cu care acesta asediase Hotinul⁵⁴.

Este interesant că între sfaturile pe care Petru Rareș le transmite țarului moscovit, în versiunea lui Ivan Peresvetov (mercenar rus care a slujit cinci luni la Suceava, înainte de 1538), în legătură cu plata oștenilor se află cugetări foarte asemănătoare celor din *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, amintite mai sus. „*Care dintre ostași va juca jocul aspru al morții împotriva dușmanului stăpinului său — arăta voievodul Moldovei — și va lupta cu tărie pentru credința creștină, deci unui asemenea oștean să i*

⁴⁹ Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Tării Românești cu Sibiul în secolele XV și XVI*, București, (1927), p. 41—42.

⁵⁰ *Învățăurile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, 1970, p. 282—283 (versiunea românească), p. 390 (versiunea slavă). „Léfele slujitorilor” (oștenilor) erau plătite de marele vîstler (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 70).

⁵¹ *Cronicile slavo-române*, ed. P.P. Panaiteșcu, p. 230, 278, 298.

⁵² Relatarea lui G. Reicherstorffer (*Călători străini*, I, p. 199).

⁵³ N. Iorga, *Relațiile Poloniei cu Moldova după documente noi. I. Petru Rareș și politica sa față de poloni*, în „Converbirile literare”, XXXV (1901), p. 343.

⁵⁴ *Cronicile slavo-române*, ed. cît., p. 184; Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II^a, București, 1891, p. 221; C. Rezachevici, *Tratatul între Petru Rareș și Sigismund I (28—31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova*, în „Cercetări istorice” (Serie nouă), Iași, IX — X (1978 — 1979), p. 314. În cadrul pregătirilor anti-otomane, cetatea Bistrița, aparținând domnului moldovean, a trimis în Moldova lefegii plătiți de ea; călăreți și pedeștri români din satele domeniului (Registrul Bistriței, anexă la R. Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș*, București, 1978, p. 226—228, 235—236, cf. și p. 238—239. Tot atunci Rareș propune boierilor să opreasă lefile soldaților, boierif răspunzind că aceștia s-au risipit și n-au să revină „*oricât de mari lefi s-ar promite*” (*Tesaur de monumente istorice*, III, București, 1864, p. 162—163).

se dăruiască miluire din visteria stăpînitorului, și pre ceilalți oșteni să-i îndemne și să-i aducă aproape de dînsul . . .”⁵⁵

La mijlocul veacului al XVI-lea luptele între pretendenți la tronul țărilor române aduc din nou pe prim plan oștile de lefegii străini. În 1544 pretendentul Basarab Laiotă vine din Transilvania cu husari, trabanți și haiduci mercenari, pierzîndu-și viața în lupta de la Fintina Țiganului cu Radu Paisie, domnul Țării Românești⁵⁶. La 1552 alt pretendent, Radu Ilie, venit din Transilvania, cu 1000 de haiduci și 600 de călăreți români lefegii izbutesc să înlăture după biruința de la Mănești pe Mircea Ciobanul, în oastea căruia se aflau 600 de turci⁵⁷.

Dar cel mai mare număr de mercenari întlnit pînă atunci în oștile române îl aflăm în Moldova, sub conducerea lui Despot vodă (Iacob Heraclid) (1561—1563), el însuși de neam grec, fost mercenar în diferite arme europene, izbutind cu ajutorul lefegilor săi și al unor forțe polone și imperiale să alunge în 1561 pe Alexandru Lăpușneanu. Din oastea lui Despot (deci un alt pretendent) nu lipseau mercenari unguri, recrutați din ținuturile imperiale : 300 călăreți lăncieri și 100 implătoșați, 260 de haiduci pedestri, conduși de Anton Székely, căruia la 2 ianuarie 1562 Despot i-a dăruit opt sate și 600 de florini pe an pentru serviciile aduse, și care în aprilie 1562 a fost trimis să-i recruteze alți 100 de călăreți cu armuri ușoare și 150 de pedestrași. Din garda domnească, apreciată în aprilie 1562 la 600 de oameni, făceau parte pe lingă călăreții și pușcașii unguri pedestri conduși de colonelul francez P. Roussel din Burgundia, un timp comandant suprem al gărzii și al tuturor archebuzierilor domnești (în număr de 2000), cavaler al unui ordin înființat de Despot, Ștefan Horvath, Martin Farkas (comandanțul gărzii pedestre); pîrcălab al Sucevei în februarie 1563 fiind Paul Székely⁵⁸. O parte din acești mercenari erau însă români din Transilvania⁵⁹.

Între lefegii din oastea și din garda lui Despot se mai aflau germani pedestri și călări (*reiteri*)⁶⁰, cei din urmă fiind probabil acei 150 de călăreți silezieni, amintiți într-un izvor maghiar⁶¹, 60 de archebuzieri flamanzi

⁵⁵ *Călători străini*, I, p. 456. Petru Rareș se referea la mercenari, arătind că 20000 de astfel de oșteni fac mai mult ca alți 100000 (p. 456—457). La curtea sa slujea și un alt rus, probabil mercenar (p. 457). Învățărurile lui Neagoe și Rareș le aplică Despot în 1561; odată cu urcarea în scaunul Moldovei: „pre slujitorii li umplu de bani” (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 162).

⁵⁶ *Chronik des Hieronimus Ostermayer*, în *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, I, ed. J. Kemény, Cluj, 1839, p. 29—30; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 46.

⁵⁷ Natalis, *Historiae sui temporis libri XXX*, Strasbourg, 1912, p. 134—135; *Istoria Țării Românești 1290—1690*, București, 1960, p. 49. Radu Ilie promite să ajute pe împăratul creștin cu „30000 de oameni plătiți în orice campanie împotriva sultanului” (A. Veress, *Documente*, I, p. 118).

⁵⁸ A. Veress, *op. cit.*, p. 203—204, 205—206, 239; Hurmuzaki, II¹, p. 403, 406, 408, 412, 435, 449, 451, 457; II⁵, p. 505; *Călători străini*, II, p. 124—125, 135—136, 148, 176, 207—209, 216, 224, 227, 234—235, 250, 263—265, 302—308; Grigore Ureche, *Letopiseul Țării Moldovei*, p. 168, 171, 174; *Cronica lui Azarie*, în *Cronicile slavo-române*, p. 143—145. Pentru Pierre Roussel, mai tîrziu guvernator al Tokaiului, cf. „Revista istorică”, II (1916), nr. 3—6, p. 51.

⁵⁹ Ioan Românul (Olahus) din călărimea ușoară, Stanciu, Voinea husărelul (*Călători străini*, II, p. 141, 168, 304).

⁶⁰ Hurmuzaki, II¹, p. 406, 412; *Călători străini*, II, p. 135, 148, 298, 625; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 161, 168, 171; *Cronica lui Azarie*, ed. cit., p. 143.

⁶¹ Forgách, *Rerum hungaricarum commentarii*, Pressburg—Casovia, 1788, p. 277.

sub comanda lui Jean de Villey⁶², poloni, cazaci, spanioli, italieni, greci⁶³. La aceștia se adăugau circa 300 de ieniceri din gardă⁶⁴.

Această armată de mercenari, pentru care exista un „maestru plătitor”, în cadrul căreia se organizașă dese exerciții, alarme de noapte, și treceri în revistă⁶⁵, acest „nou fel de oaste” ce constituia sprijinul lui Despot, nu era pe placul boierimii, care o dată cu răscoala hatmanului Tomșa a căutat să o înălțe⁶⁶. În 1563 boierii scriau la Poartă că Despot „a adus mereu cu banii haraciului ostăși din neamurile spaniol, german, maghiar și croat”⁶⁷. De altfel, treptat însuși Despot a licențiat o parte din aceste trupe, cu atât mai mult cu cât în ianuarie 1563 se aprecia că români „pot fi plătiți cu lefuri mai mici decât ostășii străini”⁶⁸, plata mai scăzută a mercenarilor „de țară” fiind un fenomen răspândit în toată Europa.

Experiența lui Despot vodă – sprijinul aproape exclusiv pe oștile de mercenari străini – nu a dat roade pozitive. Lefegii unguri l-au trădat, prădând vistieria și prilejuindu-i moartea, iar despre Jean Villey, comandanțul archebuzierilor flamanzi, domnul se plingea că în război „umbla mai mult după pradă decât după izbindă”, luînd după bunul său plac comori din tezaurul țării⁶⁹.

Drept urmare în cea de a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu (1564–1568) din garda domnească fac parte un număr mai mic de lefegii străini⁷⁰, între care se numărau 200 de ieniceri de la Poartă, iar după altă relatare 400 de călăreți și 100 de archebuzieri turci de rînd pedestri⁷¹. În prima domnie (1552–1561) Alexandru avusea în gardă sa 260 de ieniceri și archebuze și alte arme persane aurite, care au căzut în bătălia de la Verbia cu oastea lui Despot (18 noiembrie 1561)⁷². Ienicerii nu constituiau un mijloc de supraveghere a dominilor români de către Poartă, cum se afirmă uneori, fiind de altfel în număr mic, ci un corp de mercenari (la unele curți europene întîlnim „ieniceri” în secolul al XVII-lea și la începutul veacului următor); singura deosebire față de alți lefegii fiind aceea că erau detașați temporar de la Poartă, ascultau de aga de ieniceri a sultanului, iar leafa lor, care nu depășea 300 de galbeni pe an, era scăzută din suma haraciului sau plătită din visteria otomană⁷³.

⁶² A. Veress, *Documente*, I, p. 203; *Călători străini*, II, p. 174, 186.

⁶³ N. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basiliros l'Héraclide*, București, 1900, p. 9; *Cronica lui Azarie*, ed. cit., p. 143–144; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 161, 168, 171; Fergăch, *op. cit.*, p. 325, menționază și srbi.

⁶⁴ Hurmuzaki, II¹, p. 406, 426; *Călători străini*, II, p. 135–136, 176, 206.

⁶⁵ *Călători străini*, II, p. 176, 249, 264, 265, 307. Despot proiecta aducerea din Italia a 500 de oșteni cu experiență și pentru oastea de țară (N. Iorga, *op. cit.*, p. 18).

⁶⁶ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 172; *Călători străini*, II, p. 136, 208–209.

⁶⁷ M.A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, I, București, 1976, p. 58.

⁶⁸ Hurmuzaki, II¹, p. 406, 449; *Călători străini*, II, p. 136, 227.

⁶⁹ Hurmuzaki, II¹, p. 419, 125; *Călători străini*, II, p. 174, 186, 304, 308. Mercenarii unguri au fost, de altfel, judecați în Ungaria împreială pentru trădarea lui Despot.

⁷⁰ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 178.

⁷¹ M.A. Mehmed, *Documente turcești*, I, p. 82; Hurmuzaki, II¹, p. 512.

⁷² A. Veress, *Documente*, I, p. 203.

⁷³ M.A. Mehmed, *op. cit.*, p. 82–83; M. Maxim, *Recherches sur les circonstances de la majoration du kharadj de la Moldavie entre les années 1538–1574*, în „Bulletin” A.I.F.S.E.E., X (1972), nr. 2, p. 245. Leafa unui ieișiră la 1574 de un aspru pe zil (ibidem, *Documente noi...* „În lupta poporului român pentru independență, București, 1977, p. 74, nota 54).

La urcarea în scaunul Moldovei, pentru înlăturarea pretendentului Joldea, Alexandru Lăpușneanu a adus cu sine din Polonia, pe lîngă o serie de nobili care îl susțineau : „*si vitezi luptători de la margine și mulți pedestrași, pe care obișnuesc să-i numească drabi*” (dorobanți poloni) ; lefegii străini constituind pentru domn principalul instrument de reprimare a marii boierimi ⁷⁴.

Bogdan Lăpușneanu (1568–1572) a urmat linia politică a tatălui său de la începutul primei domnii, expulzând mercenarii turci și încurjându-se de o gardă de 400 de călăreți poloni aleși ⁷⁵.

La rîndul său, Ion vodă cel Viteaz (1572–1574), deși a acordat o mare însemnatate oastei de țară neplătite ⁷⁶, o dată cu pornirea războiului抗iotoman (1574) a lansat în Polonia chemarea pentru angajarea de „călăreți poloni cu leafă, care pe atunci se bucurau de mare faimă”, folosind pentru plata lor banii haraciului ⁷⁷. Cronica lui Grigore Ureche afiră că : „de sărgu trimisă la cazaci, de i-au poftit să vie cu leafă într-ajutor”⁷⁸. Cronicarul moldovean care scrie în veacul al XVII-lea, folosește numele de „cazaci” în accepțiunea contemporană a epocii sale, referindu-se la cazaci zaporojeni. În realitate, mercenarii veniți în ajutorul lui Ion vodă erau nobili poloni de la hotare cu cetele lor, în frunte cu Swierczowski, nobil din Mazovia, veniți cu sprijinul lui Albert Laski, palatinul de Sieradz (care susținuse și pe Despot vodă), a prințului de Ostrógi și chiar a marelui hatman Jazlowecki ⁷⁹. Sub numele türk de „cazaci” (cu înțelesul de jefuitori, sinonim cu cel de hinsari sau panduri), care în secolele XI–XV desemna „oșteni în dobîndă” de neam tătarasc, la mijlocul veacului al XVI-lea se înțelegeau „trupe neregulate”, a căror numire s-a extins și asupra luptătorilor din sud-estul Poloniei, din care și-au format detașamentele de mercenari nobili poloni intrați în slujba lui Ion vodă⁸⁰. Faptul că aceștia reprezentau de fapt neoficial ajutorul acordat de Polonia în lupta抗iotomană, explică ofertele extrem de favorabile făcute de voievod (mergind pînă la plata zilnică în locul celei semestriale), darurile în galbeni și ospețele cu care Swierczowski și ceilalți comandanți au fost cinstiți de voievod ⁸¹. În

⁷⁴ *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 122; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 178.

⁷⁵ Hurmuzaki, II¹, p. 620. Cf. și I. Lasicki, în *Tesaur de monumente istorice*, III, ed. Al. Papiu Ilarian, București, 1864, p. 256.

⁷⁶ *Cronica lui Azarie* afirmă că în prima parte a domniei „a lipsit chiar pe ostaș (mercenario – C.R.) de leafă lor” (*Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 149), totuși la luarea domniei ar fi intrat în țară cu mercenari turci, greci și străini (I. Lasicki, *ed. cit.*, p. 257). La 1574, după Grigore Ureche, „pedestrimea moldovenească ce era adunată în dobîndă decât pre leafă, era aproape 20000 de oameni” (*Letopiseful Țării Moldovei*, p. 190).

⁷⁷ L. Gorecki, în *Tesaur*, III, p. 220.

⁷⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 185

⁷⁹ M. Berindel, *Le problème des «cosques» dans la seconde moitié du XVIe siècle. A propos de la révolte de Ioan Vodă, voïvode de Moldavie*, în *„Cahiers du Monde Russe et Soviétique”*, XIII (1972), nr. 3, p. 345–357.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 339–345. Pentru turc. Kazak = „ostaș format”, cf. M. Guboglu, în „Revista de istorie”, XXXII (1979), nr. 12, p. 2398. În aprilie 1574 cazaci zaporojeni proprietari au atacat Cetatea Albă, într-o acțiune independentă de cele purtate de Ion Vodă (M. Berindel, *op. cit.*, p. 353). Izvoarele polone și occidentale din primii ani după 1574 nu amîntesc de cazacl (decât în sens de organizație militară) ci de mercenari poloni în slujba lui Ion vodă, acesta vorbindu-le „în limba polonă” (cf. textele originale ale lui L. Gorecki și Paprocki, în *Tesaur*, III, p. 209–252, 275–286).

⁸¹ L. Gorecki în *Tesaur*, III, p. 222–224 etc.

afara acestora însă, domnul a mobilizat și lefegii români : „multime de oaste pedestră cu leafă iar călăreții obișnuiați în leafă se adunaseră în jurul lui Ion”⁸².

Urmașul său în scaunul Moldovei, Petru Șchiopu (1574 – 1577 ; 1578 – 1579 ; 1582 – 1591), dispunea de o gardă de 400 dorobanți archebuzieri unguri, 50 halebardieri albanezi și greci și 150 de călăreți unguri, albanezi, greci și ruși (poate cazaci)⁸³, iar în luptele cu pretendenții la domnie folosea ca mercenari : beșlii turci (1577), sau „oaste turcească și muntească și ungurească”, însuși sultanul Murad III poruncind principelui Sigismund Báthory în decembrie 1587 să sprijine recrutarea de mercenari pentru Moldova și Țara Românească⁸⁴.

În afara acestora, domnul plătea 30 de poveri de aspri pe an leafa călărașilor, și dorobanților români, menționată pentru prima oară în Moldova, în vremea sa ; pentru echipamentul celor din urmă cumpărind și postav în valoare de 7500 de taleri anual⁸⁵, ceea ce arată că erau lefegii români, cei străini slujind de obicei cu echipamentul lor tradițional. De altfel, și Mihai Viteazul – după o informație din aprilie 1595 – „are pe lingă sine 10 000 de valahi ca dorobanți”, „pe care îi plătește bine”, cite 3 taleri de dorobant⁸⁶.

O dovedă a existenței lefegilor români în vremea lui Petru Șchiopu, o constituie și relatarea cronicii lui Grigore Ureche, după care urmașul acestuia, Aron Vodă, neavând incredere în „lefecii de țară”, desigur dorobanții și călărașii amintiți, „trase pre leafă unguri călăreți și pedestrași și făcu pedestrașilor odăi în curte, ca să fie pururea lingă dinsul”, în 1592 înfruntind un pretendent doar „cu curtea (curtenii – C.R.) și cu lefecii săi”⁸⁷.

O dată cu intrarea lui Aron vodă (1591 – 1595) în războiul antiotoman, al Ligii creștine, domnul a angajat 8000 de cazaci zaporojeni (aceștia sint primii zaporojeni menționati ca atare în slujba domnilor români), cu o leafă, de 3000 de taleri lunar și hrană⁸⁸, iar un an mai tîrziu, în 1595, cînd a fost înlocuit din domnie, în slujba lui Aron se aflau 10 000 de cazaci, care participaseră la luptele antiotomane⁸⁹ și 2000 de unguri conduși de „Răzvan”.

⁸² Ibidem, p. 220.

⁸³ I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, București, 1914, p. 46; N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, I, București, 1895, p. 37.

⁸⁴ A. Veress, *Documente*, III, p. 117 – 119; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 195, 198. Pentru Mustafa aga care comanda „cteva sute de turci”, cf. I. Corfus, *Jurnalul expediției polone în Moldova din 1595*, în „Revista arhivelor”, XLVII (1970), nr. 2, p. 538. Nu se justifică însă documentar părerea lui N. Grigoraș că după domnia lui Ion vodă „Țara” „n-a mai vrut să-și versse singele pentru cel care acumă i-au accentuat exploatarea”, „oastea de țară fiind ca și desființată”, și înlocuită sub Petru Șchiopu de mercenari (*Instituții feudale din Moldova*, București, 1971, p. 149), deoarece atât oastea de țară cît și lefegii au fost și continuă să fie bine documentate atât înainte cît și după Petru Șchiopu.

⁸⁵ N. Iorga, *Documente noi în mare parte românești relative la Petru Șchiopu și Mihai Viteazul*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., S. II, t. XX, 1896, p. 447. și în Transilvania dorobanții români lefegili ai orașului Bistrița primeau în 1575 leafă și postav pentru strale (*Regis-trul Bistriței*, anexă la R. Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș*, p. 206 – 207, 255 – 256).

⁸⁶ M. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII – XVI*, Sibiu, 1944, p. 364, anexa III.

⁸⁷ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 206. Pentru „odăile dorobanților celor ungurești în curte”, cf. și p. 208. Lefegii lui Aron Vodă veneau din Transilvania (Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 257).

⁸⁸ Hurmuzaki, III¹, p. 200 – 201.

⁸⁹ H.Dj. Siruň, *Mărturii armenești despre români... în „Analele Academiei Române”*, S. III, M.S.I., t. XX, 1939, p. 303, 305.

aga, hatmanul unguresc” (adică comandanțul ungurilor, el fiind originar din Țara Românească), care a avut un rol determinant în înlăturarea lui Aron, urmându-i pe tronul Moldovei⁹⁰.

La rîndul său, în campania antiotomană din 1595, Ștefan Răzvan dispunea de 3000 de unguri⁹¹, iar Ieremia Movilă (1595–1606) care l-a înfrînt în același an cu ajutorul Poloniei, avea în gardă sa cazaci și haiduci pedestri, aceștia din urmă alcătuind la 1597 și garnizoana cetății Hotin⁹², iar în 1600 cîteva sute de pedestrași poloni în garnizoana Sucevei și peste 1000 de călăreți poloni și cazaci în oastea sa⁹³. În mai 1600 Ieremia oferea o leafă lunară dublă (10 florini de călăreț și 6 de pedestraș) pentru a atrage în slujba sa mercenarii lui Mihai Viteazul⁹⁴. În septembrie 1602 Ieremia avea în slujba sa 700 de husari, 900 de cazaci și 50 de nobili poloni, pe care voievodul „îi avea mereu pe lîngă sine”, după plecarea acestora răminind doar două companii de poloni⁹⁵.

În Țara Românească, garda lui Petru Cercel (1583–1585) cuprindea 300 de lăncieri și 700 de archebuzieri: greci, sirbi și transilvăneni, care l-au însoțit pe domn la plecarea în exil, jurîndu-i credință – ceea ce nu i-a împiedicat pe drum să-i jefuiască averile⁹⁶. În septembrie 1591, sub Ștefan Surdu un raport imperial aprecia că țara nu poate achita tributul la Poartă din pricina cheltuielilor cu întreținerea mercenarilor⁹⁷.

Un efectiv însemnat de mercenari străini apare însă în ostile Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și Radu Șerban (1593–1611). Faptul se încadrează perfect în evoluția mercenariatului pe plan european, cu atit mai mult, cu cât ambii domnitori participă la războiul antiotoman al Ligii creștine (1593–1606), coordonându-și operațiile cu cele ale unor armate de tip apusean. Totuși nu putem vorbi de o structură militară românească „mercenarială”, începînd de la mijlocul secolului XVI, legată pe plan european „de revoluția provocată în tactică de introducerea masivă a armelor de foc”⁹⁸, nu doar pentru că ostile române erau printre puținele

⁹⁰ A. Veress, *Documente*, IV, p. 254–255. Cazacii au fost cumpărați cu 24000 de ducați din tezaurul lui Aron pentru a nu interveni în favoarea acestuia. Pentru garda de unguri a lui Aron vodă cf. și Hurmuzaki, III¹, p. 202; I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 208–209, 211, 212. Comandanții cazaclilor lui Aron vodă erau Lobodă și Nalivaico (Hurmuzaki, XII, p. 26).

⁹¹ Hurmuzaki, XII, p. 80. După altă relatare în Moldova, în mai 1595, erau 4000 de unguri călări și pedestri și 7000 de cazaci (p. 50). Lefegii lui Răzvan primeau lunar 5 florini călărețul și 4 florini pedestrașul (A. Veress, *Documente*, IV, p. 237).

⁹² Hurmuzaki, XII, p. 332; P.P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 10; *Călători străini*, IV, p. 86. În mai 1600 în lupta de la Verbia pe Ițja haiducii lui Ieremia au fost înfrînti de avangarda lui Mihai Viteazul (Miron Costin, *Letopisul Țării Moldovei*, în *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 50–51, care menționează în același timp mercenari nemți în garnizoana Hotinului).

⁹³ Al. Papu Ilarian, *Documente relative la istoria lui Mihai V.*, în *Tesaur de monumente istorice*, III, București, 1864, p. 66–67; Hurmuzaki, XII, p. 332; I. Corfus, op. cit., p. 94, 285.

⁹⁴ Hurmuzaki, IV¹, p. 73.

⁹⁵ Ibidem, Supl. II¹, p. 222; Ieremia oferă mercenarilor 5 galbeni lunar.

⁹⁶ Relatarea lui Fr. Sivori (*Călători străini*, III, p. 15, 34, 47); A. Veress, *Documente*, III, p. 27.

⁹⁷ Hurmuzaki, III¹, p. 154.

⁹⁸ Cf. mai recent S. Iosipescu, V. Eskenasy, *Schîjă a structurilor militare medievale din țările române*, în *File din istoria militară a poporului român*, IV, București, 1977, p. 55. Este vădit simplistă afirmația grăbită a lui P.P. Panaitescu că în secolul XVI: „era oștean cine avea arme de foc și știa să se folosească de ele” (*Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 61); cf. și I. Ionașcu, W. Atanasiu, *Mihai Viteazul*, București, 1975, p. 36.

arniate europene care nu au făcut din mercenariat factorul lor principal, ci și pentru că în general — *fapt care nu a fost observat pînă acum în istoriografia noastră* — *evoluția acestuia nu a fost legată strict de cea a armele de foc* (renumiții condotieri italieni, spre exemplu, utilizau un armament arhaic⁹⁹; existau destule corpuri de mercenari care foloseau doar arme albe), ci de necesitatea întăririi puterii centrale în raport cu cea a nobilimiei. Această necesitate, care în principatul Transilvaniei a dus spre sfîrșitul secolului al XVI-lea la transformarea tuturor categoriilor de oșteni, pe lîngă mercenarii de profesie, în lefegii (*soldos*), întreaga oaste, indiferent de felul armamentului, fiind plătită și oricind la dispoziția principelui¹⁰⁰, necesitate care însă nu a fost resimțită în Țara Românească și Moldova, unde puterea centrală și-a păstrat autoritate în toate perioadele, a dus în cele din urmă, pe plan european, la apariția armelor permanente din epoca modernă. De altfel, în oștile române din a doua jumătate a secolului XVI și din veacul următor, *majoritatea corpurilor de pedestri și pămînteni erau dotate cu arme de foc*, cel mai ridicat număr de dorobanți români archebuzieri înregistrindu-se tocmai în epoca lui Mihai Viteazul¹⁰¹, domnul care, în același timp, a folosit cel mai mult mercenari străini.

S-a considerat că în oastea lui Mihai Viteazul (1593—1601) mercenarii au predominat din 1597¹⁰² sau 1599¹⁰³. Este însă interesant de subliniat că în concepția marelui comandant *rolul mercenarilor, ca osteni de meserie, a fost precizat încă de la începutul participării la războiul抗ioloman al „Ligii creștine”*. Mihai a înțeles desigur că într-un astfel de război de anvergură europeană, la care participa alături de oștile în exclusivitate plătite ale altor puteri creștine, numai oastea de țară, care de altfel nu era obligată, după obiceiul pămîntului, să participe la campanii îndelungate peste hotare, trebuia sprijinită de oșteni de meserie, în permanență la dispoziția domnului. În ianuarie 1600 un agent imperial referindu-se la mercenarii voievodului aprecia că : „*Această oaste este bună, în stare să reziste la orice greutate și este încercată în lupte, căci o fine și iarna și vara*”¹⁰⁴.

Făurirea acestei oști de mercenari, *în care un loc important revenea și celor români*¹⁰⁵, a început în 1594, Radu Buzescu, trimisul lui Mihai la tratativele cu imperialii pentru aderarea Țării Românești la „Liga creștină”, declarind că voievodul ar vrea să angajeze 10 000 de cazaci, pe care „ar

⁹⁹ *Histoire universelle des armées*, II, Paris, 1966, p. 137. De altfel, numărul corpurilor de mercenari cu arme albe a fost în Europa mai mare decât al celor cu arme de foc.

¹⁰⁰ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, I, București, 1967, p. 409—410.

¹⁰¹ C. Rezachevici, *Istoria armamentului în Țara Românească și Moldova în evul mediu (în pregătire pentru tipar)*. Și călărimea română avea arme de foc: în octombrie 1595 în avangarda condusă de Mihai Viteazul a oștii care urmărea pe Sinan pașa erau „o mie de archebuzieri români călare” (Călători străini, III, p. 545). De altfel, după Războiul de 30 de ani armele de foc au fost scoase din dotarea călărimii pe plan european.

¹⁰² P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 65; idem, *Armata lui Mihai Viteazul, în „Viața Militară”*, 11/1966, p. 22—23; N. Stoicescu, *Oastea lui Mihai Viteazul, în Mihai Viteazul. Culegere de studii*, București, 1975, p. 80; col. V. Atanasiu, *Mihai Viteazul. Campanii*, București, 1972, p. 100; V. Atanasiu, I. Ionașcu, *Mihai Viteazul*, București, 1975, p. 39.

¹⁰³ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. III-a, București, 1970, p. 243 și urm.

¹⁰⁴ Hurmuzaki, XII, p. 649; *Călători străini*, IV, p. 18.

¹⁰⁵ Fapt pe care l-am subliniat încă din recenzie la col. V. Atanasiu, *Mihai Viteazul.. Campanii*, București, 1972, în „Revista de Istorie”, XXVII (1974), nr. 8, p. 1263.

fi mulțumit să-i hrănească în țară”¹⁰⁶. În aprilie 1595 la Poartă se aprecia că în urma victoriilor obținute de Mihai : „aleargă la el din toate părțile un mare număr de soldați, atrași de faima înaltei sale valori și a libertății depline pe care le-o acordă”¹⁰⁷. La începutul aceleiași luni Mihai Viteazul trimite un recrutor în Transilvania : „să ne adune popor pentru oaste”, oferind călărețului 5 taleri, iar pedestrașului 3 taleri pe lună, plus „haine pe un an, și pe fiecare zi pâine, carne, și le lăsăm și dobînda slobodă”¹⁰⁸. Condiția privitoare la prada de război, la care domnul renunță întru totul, în spiritul „libertății deplane” acordată mercenarilor, după raportul amintit de la Poartă, era menită să atragă noi lefegii, căci în aceeași lună Mihai Viteazul dispunea de un număr important de mercenari români, având „pe lîngă sine 10 000 de valahi ca dorobanți și 2000 de călărași pe care îi plătește bine și dă de fiecare cal 5 taleri, de fiecare dorobanț 3 taleri și de fiecare sută de oameni în fiecare zi un bou întreg; iar cind au de furcă cu dușmanul, apoi le merge luna și au plată bună în mină, afară de prada ce trebuie să-o dea toată principelui, care după socotință dăruiește din ea fiecaruia, care să-a purtat vitejește”¹⁰⁹. În expediția din iarna 1594–1595 Mihai Viteazul avea — după un contemporan — pe lîngă dorobanți, unguri, „cătane” (termenul se folosea deci în această vreme în Tara Românească) și români, iar la luptele împotriva tătarilor din același timp au luat parte peste 300 de greci¹¹⁰.

În iulie 1595, în ajunul campaniei lui Sinan pașa în Tara Românească, Mihai declara că are în solda sa 6000 de unguri, din care jumătate trimiși de Sigismund Báthory principale Transilvaniei, „pe care îi plătesc de șapte luni zălogind tot cea aveam, luând și giuvaericalele soției mele și acum am ajuns la atâtă strimtoare, încit să sint silit să mă ating și de averile mănăstirilor”. Totuși domnul se arată dispus ca pînă în trei luni să plătească o oaste polonă de 10 000 de oameni, în vederea respingerii pericolului turcesc¹¹¹. La 16 martie 1596 Mihai reia înaintea lui Sigismund III cererea de a îi se îngădui recrutarea de mercenari poloni pe banii săi¹¹², în aceeași lună cerînd și hatmanului cazacilor zaporojeni, de a căror „slavă vitejească” auzise, să vină cu oștenii săi, făgăduindu-le leafă, daruri și postav, cum făcuse și cu un an în urmă, fără a primi însă răspuns din partea zaporojenilor¹¹³. Cu toate acestea, se pare că cei 200–350 de cazaci pedeștri conduși de căpitanul Koszca (Cocea?), care au participat la bătălia de

¹⁰⁶ Hurmuzaki, III¹, p. 203; *Călători străini*, III, p. 249; I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 61.

¹⁰⁷ A. Veress, *Documente*, IV, p. 199.

¹⁰⁸ Scrisoare către orașul Bistrița, la 10 aprilie 1595 (Hurmuzaki, XII, p. 44).

¹⁰⁹ Informație sosită la Praga la 24 aprilie 1595 (M. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII–XVI*, Sibiu, 1944, p. 364, anexa III).

¹¹⁰ Cronica vîstierului Stavrinos, în *Tesaur*, I, p. 289–291.

¹¹¹ Relatare către solul polon, Lubieniecki (*Călători străini*, III, p. 498, 501), confirmată și de alte izvoare (A. Veress, *Documente*, V, p. 159). Pentru lefegii unguri conduși de Mihail Horváth cf. *Călători străini*, III, p. 430–433. La urmărire lui Sinan pașa, în octombrie 1595, sub comanda lui Mihai se aflau 1500 de lăncieri unguri (*ibidem*, p. 545), iar la bătălia de la Călugăreni a participat Albert Király cu 2000 de unguri (I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, Cluj, 1928, p. 104).

¹¹² Hurmuzaki, Supliment, II¹, p. 379–380.

¹¹³ P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 19–21; Hurmuzaki, Supliment II¹, p. 385.

la Călugăreni (13/23 august 1595)¹¹⁴, iar în februarie 1596 au fost trimiși să strângă dări din țară pentru plata lefiei lor¹¹⁵, erau zaporojeni.

În această perioadă majoritatea cazacilor erau călăreți¹¹⁶, atât cei conduși de nobili poloni, cât și zaporojenii, fiind : „înarmați aproape cătării, pe cai mici foarte viguroși și erau cu iatacane și cu arcuri și unii din ei cu archebeze lungi, și cu șei înalte și cu scările scurte în care se ridicau pentru a trage mai bine din arc”¹¹⁷.

Încă din 1595 din oastea lui Mihai Viteazul, pe lîngă „unități ungurești numeroase, oșteni și comandanți căliți, cu mare experiență și pregătire militară chemați din Transilvania și Ungaria și pe care le plătea cu soldă bună”¹¹⁸, au făcut parte un număr însemnat de secui, întii ca aliați, apoi ca lefegii, apreciat în ultimii ani ai domniei lui Mihai, la peste 3000¹¹⁹. Mărturia lui Baltazar Walther ne înfățișează călăreții secui : „fioroși în luptă ca și cazaci și cînd este nevoie, pedestrindu-se pornesc la asalt ca pedestri”¹²⁰.

Nu s-a observat pînă acum că după bătălia de la Călugăreni, Mihai Viteazul dispunea de un mare număr de lefegii moldoveni, care după cronică lui Baltazar Walther formau categoria cea mai numerosă de mercenari ai săi la acea dată¹²¹.

În toamna anului 1596 în Țara Românească se aflau 400 de călăreți albanezi, „veniți pe rînd la voievod” pentru a fi angajați în vederea luptelor antiotomane¹²². Cam în același timp intrase în slujba lui Mihai și albanezul „Aga” Leca Racotă¹²³, care și-a adus, de altfel, și familiile în țară. Și tot din 1596 se afla în oastea lui Mihai Viteazul Baba Novac¹²⁴, căpitan de haiduci sud-dunăreni, cel mai vestit comandant de oșteni străini al voievodului. Spre deosebire de haiducii unguri, care în a doua jumătate a secolului al XVI-lea erau lefegii, servind astfel în armatele imperială, polonă, transilvană și moldoveană, haiducii sud-dunăreni, între care cei mai mulți erau sirbi, slujeau îndeosebi pentru prada dobîndită în luptă, fiind mai legați de un comandant îscusit, de felul lui Mihai Viteazul, decît

¹¹⁴ *Cronica lui Baltazar Walther*..., ed. D. Simionescu, în „Studii și materiale de istorie medie”, III (1959), p. 78; *Diplomaticum italicum*, I (1925), p. 431.

¹¹⁵ A. Veress, *Documente*, V, p. 16.

¹¹⁶ În noembrie-decembrie 1599 în oastea lui Mihai se aflau 2917 cazaci călări și doar 18 pedestri (N. Iorga, *Documente noi*, p. 468).

¹¹⁷ Mărturia lui F. Pigafetta, care a participat la campania din 1595 (*Călători străini*, III, p. 546).

¹¹⁸ St. Szamosközy, *Rerum Transylvanianarum*, în *Monumenta Hungarica*, VII, Budapest, 1963, p. 168.

¹¹⁹ A. Veress, *Documente*, VI, p. 115, 133, 206; Hurmuzaki, IV¹, p. 72, 134, 138; L. Demény, *Secuii în campania de eliberare a Țării Românești din 1595*, în „Revista de istorie”, XXVIII (1975), nr. 4, p. 487–506; Idem, *Secuii și Mihai Viteazul*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, p. 129–146; N. Stoicescu, *Oastea lui Mihai Viteazul*, p. 91–92.

¹²⁰ *Cronica lui Baltazar Walther*, ed. cit., p. 81. În izvoarele vremii secuii lefegii sunt amintiți adesea sub numele de unguri: la 1599 „Ung(u)ri Makou Gherghel căpitan cai 916, laf tal. 4780, mas (a) lor tal. 454, fără con (cai—C.R.)” (N. Iorga, *Documente noi*, p. 468); Gh. Makó fiind de fapt secui.

¹²¹ *Cronica lui Baltazar Walther*, loc. cit. Efectivele de 5000 de români, majoritatea moldoveni sunt exagerate, în ceea ce privește pe moldoveni.

¹²² *Călători străini*, IV, p. 12.

¹²³ Originar din Epir, după V. Papacostea, *Esquisse sur les rapports entre la Roumaine et l'Epire*, extras din „Balcania”, I (1938), p. 4, nota 1.

¹²⁴ Istoriografia referitoare la el, la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 98, n. 183.

alte categorii de oșteni lefegii, gata uneori să treacă la cel care plătea mai bine. Astfel Baba Novac, sîrb de neam, intrat în slujba domnitorului ca „ostaș de rînd” și „pus de Mihai căpitan peste haiduci”, „a fost în mare cînste la Mihai vodă”¹²⁵, cu care a colaborat credincios în toate campaniile, numărîndu-se chiar printre cei care în 1600 l-au însoțit pe voievod cu oștile lor în pribegie. Lăsat de Mihai în Transilvania, în vederea reîntoarcerii sale, Baba Novac a fost executat la 5 februarie 1601 de nobili unguri, adversari ai domnului, ca „unul din distinșii soldați ai lui Mihai” (*Dess Michl(sic) Wayda fürnembsten Soldaten*)¹²⁶. Haiducii conduși de el erau pedestrași¹²⁷.

Procesul organizării oștii de mercenari de către Mihai Viteazul, început în 1594, a continuat întreaga sa domnie, pierderile suferite de oastea de țară, fiind completate prin noi chemări de lefegii. Astfel, după infrințarea oștii alese conduse de aga Farcaș de către turci la Vidin (16 iulie 1597), cronica internă afirmă că: „Mihai vodă deaca pierdu atîtea vainici, el fu scîrbit. Și începu a trimite pen toate țările streine, ca să strîngă vainici viteji și aduse léși și cazaci și de tot feliul de oameni, cari-i erau de folos”¹²⁸. Sporirea de către Mihai a numărului de mercenari s-a datorat și faptului că o parte dintre aceștia au început din 1597 să fie plătiți din banii trimiși de Rudolf II, în cadrul colaborării în lupta antotomană. În vara lui 1597 în Țara Românească a sosit Erich Lassota „Mustermeister” (însărcinat cu angajarea și evidența plătii mercenarilor) imperial, care consemnează între trupele plătite de împărat, sub comanda lui Mihai Viteazul: 1000 de soldați transilvăneni, conduși de Moise Székely, 3000 sub marele căpitan Mathias Perusith, la care se adăugau „rascieni (aici croați — C.R.), sîrbi, albanezi și cazaci”, plătiți lunar cu cinci taleri de călăreț și trei taleri de pedestraș. Banii imperiali pentru plata lor soseau însă cu mare dificultate și pentru a scăpa teafăr din mină mercenarilor neplătiți, oameni care nu se lasă îndrumați la răbdare, „ci care se complac în cea mai mare violență și furie” Lassota a fost nevoit în iulie 1597 să împrumute 9000 de taleri tocmai de la Mihai¹²⁹. Tratatul din 30 mai/9 iunie 1598 încheiat la Tîrgoviște de Mihai Viteazul cu reprezentanții împăratului Rudolf II prevedea chiar de la punctul întii: „plata a 5000 de ostași în bani gata” din fondurile imperiale, pe întreaga durată a războiului antiotoman, și promisiunea plătii a încă 5000 de mercenari, „vara numărul complet, iar iarna numai jumătate”¹³⁰. Cu toate acestea întîrzierea banilor

¹²⁵ I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566—1608*, Cluj, 1928, p. 144.

¹²⁶ C. Rezachevici, *Mihai Viteazul — de la Praga la Guruslău*, în *Mihai Viteazul și Sălajul*, Guruslău 375, Zalău, 1977, p. 141, 145; Hurmuzaki, XII, p. 1153.

¹²⁷ I. Crăciun, op. cit., p. 114, 117. În bătălia de la Selimbăr (1599) „haiducii liberi” din oastea lui Mihai păzeau artleria (A. Veress, *Documente*, V, p. 335).

¹²⁸ *Istoria Țării Românești*, București, 1960, p. 65.

¹²⁹ A. Veress, *Documente*, V, p. 78—79, 113; *Călători străini*, IV, p. 62—63. Lassota dă și un extras privind solda lunară plătită la 28 septembrie 1597 „celor 2000 de husari călări și 2000 de pedestrași pe care li ține pe cheltuiala sa împăratul roman pentru nobilul principe și domn, domnul Mihai Voievodul Țării Românești”, reprezentând 20741 de florini (*ibidem*, p. 74—75). Informații reale despre cei „4000 de călăreți de elită” plătiți de Lassota, dar în parte exagerate despre cei 15000 de lefegii, plătiți chiar de Mihai, cu cîte 5 taleri pe lună, și în *Cronica lui Baltasar Walther*, ed. cit., p. 93.

¹³⁰ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1388—1900)*, București, 1971, p. 176.

imperiali, care în 1597 provocase nemulțumirea și chiar plecarea mercenarilor neplătiți la zi, ca și vicleșugurile unor plătitori imperiali dornici a „economisi pentru maiestatea sa leafa pe o lună”¹³¹, vor continua sub o formă sau alta pînă în ajunul bătăliei de la Guruslău¹³². Nu odată Mihai a fost nevoit să zălogească și giuvaerurile soției sale pentru plata lefurilor neachitate de împărat¹³³. Plata acestei categorii de mercenari se făcea înaintea lui Mihai, de către plătitorii sau comisari imperiali, cu care prilej avea loc și o trecere în revistă („mostra”)¹³⁴.

Pe lîngă mercenarii plătiți de împărat, *Mihai Viteazul întreținea un număr mai mare de lefegii din banii săi*. O relatare din 10 septembrie 1597 arată că „ostășimea” din Țara Românească se împarte în trei categorii: cea plătită de împărat, „cea pe care o ține domnul pe cheltuiala sa, precum și oameni chemați la oaste (oastea de țară neplătită — C.R.)”¹³⁵. În această perioadă mercenarii plătiți de domn erau grupați în peste 18 steaguri (unități)¹³⁶. Un an mai tîrziu, un raport din 11 august menționa că Mihai avea o oaste „frumoasă, mare și puternică (formată) din unguri, germani, croați, italieni, francezi, spanioli, valoni și alte neamuri”¹³⁷. Relatarea se referă în primul rînd la mercenarii apuseni, în realitate, din 1597 în afara lefegilor de țară, cea mai numeroasă, dar nu și cea mai credincioasă, categorie de țănenți plătiți au fost cazaci¹³⁸. După calcule documentate, ținind seama și de desele fluctuații în efectivele mercenarilor, cazaci (ajungînd la peste 4000) au reprezentat pînă la 25% — 30% din totalul mercenarilor lui Mihai, urmați de unguri (din Transilvania sau „haiducii liberi” din Ungaria), al căror număr se ridică pînă la jumătatea acestui procent (lăsînd la o parte faptul că după 1599 Mihai a dispus de contingentele maghiare, săsești și secuiești din oastea Transilvaniei), „sirbi” [nume sub care izvoarele vremii desemnează și pe croați (uneori numiți ca și sîrbii rascieni), dalmați (cum erau cei conduși de Francesco Caloghera și Deli Marcu din Ragusa), bulgari și în general pe sud-dunăreni], al căror număr, dacă ținem seama și de haiducii sud-dunăreni trecea adesea de 5000 de oameni și moldoveni, în număr de peste la 2000 (circa 10% din efectivul

¹³¹ Hurmuzaki, XII, p. 316; A. Veress, *Documente*, V, p. 109. În ianuarie 1600 Mihai se plingea că împăratul „a avut mai multă cheltuială cu un regiment de nemți decât cu toate ajutoarele care însă dat lui... nedîndu-i-se nici măcar cei se datoră (sumele avansate de Mihai pentru lefuri, încă din 1597 — C.R.)...” (Hurmuzaki, XII, p. 649).

¹³² Veress, *Documente*, VI, p. 406—407.

¹³³ Hurmuzaki, XII, p. 649. Pentru cererile de plată a mercenarilor adresate de Mihai împăratului întreaga sa domnie, cf. P.P. Panaiteșcu, *Mihai Viteazul*, p. 63; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 87—88.

¹³⁴ Hurmuzaki, *loc. cit.*

¹³⁵ *Ibidem*, p. 316.

¹³⁶ A. Veress, *op. cit.*, p. 79.

¹³⁷ Hurmuzaki, III¹, p. 297.

¹³⁸ După N. Iorga erau și „cazaci români”, cel ai căpitanului Răstopcea aflați în slujba lui Mihai în Transilvania (*Documente noi*, p. 468—469; idem, *Răscoala setmenilor împotriva lui Matei Basarab*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., S.II, t. XXXIII, 1910, p. 191). În realitate, rotmistrul „Roztopcze” era la 1599 comandant de „călăreți poloni” (cazaci poloni) (I. Corfu, *Cucerirea Transilvaniei de Mihai Viteazul după o relație polonă contemporană*, în „Romanoslavica”, XVII (1970), p. 564).

mercenarilor)¹³⁹. La aceştia se adaugau în proporție mai mică poloni¹⁴⁰, valoni muschetari călări, în număr de cîteva sute, „al căror steag negru cu deosebire ametă” pe polonii lui Ieremia Movilă cu prilejul luptelor din Moldova, în mai 1600¹⁴¹, nemți¹⁴², iar între categoriile militare : beșlii unguri¹⁴³ și sîrbi (purtind echipamentul corpului turcesc cu același nume), ultimii fiind călăreți alesi, probabil din garda domnească, căci leafa lor de 100 de taleri pe lună de călăreț era cu mult mai mare decât a altor corperi de mercenari¹⁴⁴.

Efectivele reale ale oștilor de mercenari români și străini ai lui Mihai Viteazul sănt greu de stabilit cu precizie¹⁴⁵, atât din cauză că variau de la o lună la alta, în funcție de necesități militare, de interesele lor proprii¹⁴⁶ etc., cît și pentru faptul că în lupte erau folosiți numai o parte din ei, alții lefegii rămînind pentru paza hotarelor, a fortărețelor etc. Chiar în relatarea bătăliilor efectivele lor sănt diferit prezentate, de la un izvor la altul. Astfel, în bătălia de la Șelimbăr, Mihai Viteazul ar fi avut 23 000 de lefegii călări și pedeștri : unguri (2100), sîrbi, cazaci și moldoveni, trecuți în „catastiful cu lista lor”, plus 8000 de haiduci liberi, după I. Darahi din tabăra sa¹⁴⁷; 27000 de mercenari aleși : albanezi, sîrbi, unguri, cazaci și români, după nunțiul Malaspina, care a fost în tabăra lui Mihai¹⁴⁸; sau 24000 de lefegii din care : 2500 poloni (și cazaci conduși de nobili poloni), 3000 moldoveni, 3000 unguri, 6000 secui și 10 000 munteni și sîrbi, după mărturii polone¹⁴⁹. Aceeași componență pe neamuri și aceeași diversitate de efective în cadrul acestora se întîlnesc și în campaniile din 1600 ale marelui voievod¹⁵⁰. Iar expediția din 1601 încheiată prin bătălia de la Guruslău, a fost purtată de Mihai prin forța imprejurărilor (pribegie la curtea imperială și faptul că la conducerea celor trei țări române se instalaseră inamicii săi) în exclu-

¹³⁹ Cf. izvoarele discutate mai nou de N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 90–100. Pentru originea sîrbilor din oastea lui Mihai cf. și N. Iorga, *Răscoala seimenilor*, p. 192–194.

¹⁴⁰ Cifra de peste 4000 de poloni aflați în slujba lui Mihai în 1599, după polcovnicul Walentin Walawski, pare exagerată; în realitate în ea sănt cuprinși și cazacii conduși de nobili poloni. –Walawski participând în bătălia de la Șelimbăr „cu polcul meu de 700 de călăreți cazaci din Polonia” (A. Veress, *Documente*, V, p. 334–335). Cf. pentru efectivele polonilor și I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 52–53).

¹⁴¹ AL Papiu Ilarian, *Documente relative la istoria lui Mihai V.*, p. 68.

¹⁴² Efectivul de 12000 de nemți, anunțat la Varșovia la 18 mai 1600 (*ibidem*, p. 70) este o vădită exagerare, totuși un cronicar turc amintește de „austriecl” în oastea lui Mihai la 1598 (*Cronică turcești privind fările române*, I, București, 1966, p. 393).

¹⁴³ I. Crăciun, *Cronicarul Szamoskőzy*, p. 115, 119.

¹⁴⁴ 40 de beșlii sîrbi călări conduși de Marco hotnog, pe care N. Iorga, *Documente noi*, p. 472, îl crede a fi chiar celebrul Deli Marcu primeau 400 de taleri leafă și 30 taleri pentru hrană (*ibidem*, p. 468). Probabil „beșlii” amintiți erau în realitate acei turci și tătarî „botezăți” care au participat în oastea lui Mihai la lupta de la Șelimbăr, iar nu haiducii, cum crede N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 97.

¹⁴⁵ Nici măcar în singurul catastif de lefuri păstrat, din vîrînea stăpînirii Transilvaniei (N. Iorga, *op. cit.*, p. 468–469) nu sănt trecuți toți lefegii pe care Mihai li avea în Transilvania. Cf. și N. Iorga, *Istoria armatei românești*, București, 1970, p. 256.

¹⁴⁶ În 1599 au trecut în Țara Românească 1300 de mercenari poloni, părăsind slujba lui Andrei Báthory (I. Corfus, *Cucerirea Transilvaniei*, p. 565).

¹⁴⁷ Hurmuzaki, III¹, p. 431.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 513.

¹⁴⁹ I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 52; idem, *Cucerirea Transilvaniei*, p. 566; cf. și mărturia lui W. Walawski, în *Călători străini*, IV, p. 180.

¹⁵⁰ Cf. N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. 1970, p. 259–282; Corfus, *op. cit.*, p. 93–94, 360.

sivitate cu lefegii¹⁵¹. Așa se și explică de ce a fost posibilă asasinarea voievodului de către G. Basta la 19 august și aceasta nu a provocat decât o scurtă reacție în tabăra lui Mihai, potolită de Basta în mai puțin de o oră, printr-un argument hotăritor în ochii mercenarilor celui ucis : angajarea tuturor acestora în solda sa¹⁵². Considerăm deci că efectivele de 15000 – peste 20000 de mercenari folosite de Mihai Viteazul în campaniile din a doua parte a domniei sale (cu excepția celei din 1601) nu a depășit proporția oastei de țară neplătită din cadrul armatei sale, acest raport nefiind de altfel depășit nici înaintea sa și nici în cursul veacului al XVII-lea.

Puțina statornicie a trupelor de mercenari¹⁵³, faptul că treceau cu destulă ușurință dintr-o tabără în alta chiar în ajunul unor bătălii hotărtoare¹⁵⁴, că adesea nu luptau împotriva trupelor din propria țară¹⁵⁵, că atunci cînd dobîndeau lefuri, bogății și prăzi mari părăseau slujba spre a se bucura de ele¹⁵⁶, constituie trăsături caracteristice ale trupelor de mercenari întîlnite nu numai în vremea lui Mihai Viteazul. Evoluția unor căpitanii de mercenari dintre cei mai cunoscuți în vremea lui Mihai, este de altfel caracteristică și pentru alte perioade istorice. Pe lîngă unii comandanți de haiduci sud-dunăreni ca Deli Marcu și Baba Novac, care au rămas pînă la moarte credincioși marelui voievod, sau ca moldoveanul Vasile Mirza (cel Mare), care l-a slujit pe Mihai pînă la moartea acestuia, și pe care Radu Șerban îl va înălța mare căpitan de călărași și apoi mare spătar, alții l-au părăsit cu ușurință sau chiar l-au trădat pe marele domn. Astfel, Moise Székely aflat în 1597 în slujba lui Mihai, în 1598 în cea a lui Andrei Báthory, în 1599 din nou în slujba lui Mihai, care în 1600 l-a numit chiar „căpitan general” peste toată oastea sa, l-a trădat pe voievod în același an, plănuind să-l ucidă, prin mijlocirea altui căpitan de lefegii ai lui Mihai, G. Mako¹⁵⁷. Aga Leca l-a trădat în mai multe rînduri pe voievod, predind în 1600 Gherla și Chiuarul imperialilor, pentru care a fost răsplătit și inobilat de Rudolf II la 20 martie 1601, pierzîndu-și viața în 1604 ca mercenar în armata imperială din Ungaria Superioară, deși în 1602 – 1604 Radu

¹⁵¹ Mihai a părăsit Țara Românească în toamna 1600 cu 7000 de călăreți, pe care l-a lăsat pe parcursul drumului spre Praga, pentru a-l convoca la revenirea de la curtea imperială, unde obținuse fonduri pentru noi recrutări. Între cei lăsați în Transilvania se numără și Baba Novac, executat apoi de nobiliunguri (C. Rezachevici, *Mihai Viteazul – de la Praga la Guruslău*, p. 140 și urm.)

¹⁵² În prealabil însă, Basta determinase pe Mihai să îndepărteze din tabără sa cu diferite însărcinări lefegii cel mai credincioși: români, conduși de Vasile Mirza și străbii lui Gh. Raț. În tabără lui Mihai au rămas mercenari unguri (majoritatea), cazaci și poloni (C. Rezachevici, *Tabăra de lîngă Turda (pe Cîmpia Turdet)* și sfîrșitul lui Mihai Viteazul, în *Mihai Viteazul și Sălajul*, p. 456).

¹⁵³ Mihai sublinia în 1600 că mercenarii merg „unde sunt bine plătiți” (Hurmuzaki, XII, p. 983).

¹⁵⁴ Cf. trecerile polonilor de la Mihai la Andrei Báthory și în apoi la primul în preajma bătăliei de la Șelimbăr (I. Corfus, *op. cit.*, p. 52; idem, *Cucerirea Transilvaniei*, p. 564 – 565). Cf. și idem, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 406.

¹⁵⁵ I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 365. Dacă erau însă bine plătiți, lefegii treceau ușor peste considerente „patriotice”, astfel că I. Darahli afirmă referindu-se la mercenarii străini al lui Mihai că: „de dragul lui nu era unul dintre soldați care să nu ia bucuros armele chiar împotriva patriei sale iubite” (*Căldători străini*, IV, p. 129).

¹⁵⁶ N. Stoicescu, *Oastea lui Mihai Viteazul*, p. 92.

¹⁵⁷ După însăși mărturia lui Mihai Viteazul (*Tesaur de monumente istorice*, I, București, 1862, p. 259 – 260). Ambii au fost uciși în luptele cu Radu Șerban din vara 1603.

Şerban îl numise mare spătar în sfatul domnesc¹⁵⁸. Căpitanal Cocea care a participat la bătălia de la Călugăreni, sau polcovnicul Walawski, luptător la Şelimbăr, au trecut în 1600 de partea polonilor, ultimul predîndu-i hatmanului J. Zamoyski și o cutie cu documente a lui Mihai¹⁵⁹. Iar Gh. Raț care-l slujise pe Mihai pînă la moartea acestuia, îndeplinind chiar și solii diplomatice, l-a părăsit în 1605 pe Radu Șerban, care-l numise mare comis (1602 – 1603), intrînd în slujba imperialilor, apoi a principilor Transilvaniei, iar în 1611 a încercat chiar să-l asasineze cu viclenie pe Radu Șerban, luptând apoi împotriva sa, ca mercenar al lui Gabriel Báthory, în bătălia de la Brașov (10 iulie 1611), în care a fost răpus¹⁶⁰.

Puțina stabilitate a mercenarilor străini, de care am amintit deja (în unele ocazii Mihai Viteazul, ca de altfel și alți domni care au folosit lefe-gii, cerea jurămîntul de credință al acestora¹⁶¹) determina deseori oferte de angajări, însotite de bani și daruri bogate, adresate de Mihai căpetenilor de mercenari, pentru aceasta obținînd uneori chiar sprijinul conducătorilor politici din țările respective¹⁶². Ca și Ion vodă, „... căpitanilor și comandanților săi de orice neam (Mihai) le împărtea daruri și-si apropia sufletele lor prin convorbiri pline de voie bună”¹⁶³. După mărturia polcovnicului de cazaci poloni Walawski: „la masă ședem cu el și nu ne privește ca un domn ei se poartă cu noi ca un tovarăș de luptă. Aproape nu trece o zi să nu ne dea nouă cite ceva din al său ...” După bătălia de la Şelimbăr Mihai a dăruit mercenarilor cazaci, poloni și unguri leafa pe patru luni, așa cum făgăduise înaintea luptei, stabilind și „o lege întreleaptă” pentru întreținerea lor¹⁶⁴. Numărul lefegiilor era sporit uneori și prin înrolarea în oastea lui Mihai a prizonierilor¹⁶⁵.

Plata, gratificațiile și întreținerea lefegiilor necesitau sume mari, care ajungeau să echivaleze cu venitul Țării Românești și chiar al Transilvaniei. În martie 1598 G. de Marini Poli mărturisește că Mihai: „intreabă într-o : „Ce voi face fără bani pentru plata soldaților ?” luindu-mă de martor, căci fiind eu de față văd că el nu are (cu ce face plata) și că ce scoate din venitul țării (e) pentru soldații pe care îi ține în chip obișnuit”¹⁶⁶. Iar din catastiful de venituri și cheltuieli a vîstieriei (lunar sau trimestrial) din vremea stăpinirii lui Mihai în Transilvania — singurul păstrat — rezultă că aproape intregul venit (95653 taleri) era cheltuit cu plata lefilor mercenarilor

¹⁵⁸ Cf. C. Rezachevici, *Tabăra de lingă Turda*, p. 455.

¹⁵⁹ *Căldători străini*, IV, p. 175–176. De altfel, tocmai trădarea unor căpetenii de mercenari și a unor boieri l-a obligat pe Mihai în noiembrie 1600 să înceatăe lupta cu polonii și să plece în pribejie (C. Rezachevici, *Pozitia marilor boierimi din Tara Românească față de Mihai Viteazul și Simion Movilă (noiembrie 1600 – august 1601)*, în „Studii”, XXVI (1973), nr. 1, p. 56).

¹⁶⁰ Cf. C. Rezachevici, *Radu Șerban și epoca sa. Monografie* (în pregătire pentru tipar).

¹⁶¹ I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 115; Hurmuzaki, III¹, p. 424; IV¹, p. 73. Pentru jurămîntul cerut de Ion vodă oștenilor săi la 1574 cf. N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, București, 1971, p. 205–206.

¹⁶² Cf. de pildă, ofertele făcute de Mihai Viteazul cazacilor în iunie 1597 și martie 1598. Domnul socotea că va putea angaja pînă la 5000 de cazaci (D.R.H., B, XI, București, 1975, p. 322–323; *Căldători străini*, III, p. 266–267).

¹⁶³ *Căldători străini*, IV, p. 129.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 181.

¹⁶⁵ Garnizoana polonă a Sucevei, care s-a predat, a fost strămutată de Mihai la Lipova, iar fiul vornicului Mogildea prins în lupta de la Hotin (18 mai 1600) a participat la bătălia de la Mirăslău (Hurmuzaki, IV¹, p. 73; XV¹, p. 773).

¹⁶⁶ *Căldători străini*, III, p. 268.

(92799 taleri) și numai 2834 taleri erau folosiți pentru alte trebuințe ale voievodului; *Mihai adoptînd astfel sistemul din Transilvania de a plăti toate categoriile de oșteni*, inclusiv pe cei de țară (comisei, stegari, tunari etc.) și personalul auxiliar al oastei (vizitii, curteni etc.)¹⁶⁷. Faptul e confirmat de cronicarul Szamosközy care arată că pentru oștenii români din Transilvania: „Rînduit-a apoi voievodul fiecăruia dintre aceștia cîte șase-șase florini pe lună ... afară de aceasta hrană ...”, nefiind scutită—după hotărîrea dietei din 20—28 noiembrie 1599 — avereua nimănui, nici măcar a voievodului sau a nobililor¹⁶⁸; ca atare, numărul mercenarilor români sporind¹⁶⁹. În dieta de la Alba Iulia din 20—27 iulie 1600 nobilii se pling: „că iobagii și slugile tocmiti ne fug dinaintea dărilor și trec între călărașii și pedestrașii Măriei Tale, unii apoi între haiduci, alții între pedestrașii din cetăți, de unde ne amenință cu uciderea și cu devastarea. De asemenea trec la boieri și la alții slujitori ai Măriei Tale”; subliniind încă odată că: „mulți oameni lipsiți și neplătiți au trecut între lefegii Măriei Tale”¹⁷⁰.

Mihai Viteazul foarte corect în plata lunară sau trimestrială a lefii mercenarilor¹⁷¹, a menținut întreaga sa domnie valoarea lunară a acestia la 5 taleri pentru călăret și 3 taleri pentru pedestraș în afară de hrană (piine și carne)¹⁷², valoare mai ridicată față de cea oferită de principale Transilvaniei Sigismund Báthory (3 taleri pe lună pentru călăret)¹⁷³. Pentru a obține „banii, nervul cu care se poartă războiul”¹⁷⁴, a fost însă nevoie să aplice o aspră politică fiscală atât în Țara Românească cât și în Transilvania (sistemul „năpăștilor”—dări extraordinare, impunerea nobilimii și orașelor din Transilvania, aprovizionarea oștilor din țară în contul lefilor, răscumpărarea forțată cu bani a unor sate aservite)¹⁷⁵, la care s-au adăugat împrumuturile de la negustorii bogăți¹⁷⁶ etc. Față de obiceiul mercenarilor neplătiți de a jefui¹⁷⁷, domnul s-a arătat însă neîngăduitor, poruncind să fie pedepsiți jefuitorii¹⁷⁸, și participind chiar el la pedepsirea unor căpetenii¹⁷⁹.

¹⁶⁷ N. Iorga, *Documente noi*, p. 467—469; D.R.H., B. XI, p. 491—492. Calculele lui N. Stoicescu, op. cit., p. 87, după care în 1598—1600 Mihai ar fi cheltuit anual pentru lefurile și hrană oștil sale, circa 1000000 de taleri, „ceea ce este enorm pentru resursele Țării Românești”, sănt exagerate, chiar dacă, în realitate observăm că la suma amintită contribuia și venitul Transilvaniei.

¹⁶⁸ I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 118. În realitate, „darea îndoită” era în total de 6 florini (3 + 3) (idem, *Diete Transilvaniei finute sub domnia lui Mihai Viteazul*, în „Anuarul Institutului de Istorie națională”, Cluj, VII (1936—1938), p. 624).

¹⁶⁹ St. Szamosközy menționează: „s-au strîns în jurul lui (Mihai) mulți români, slavi și sași (I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 119).

¹⁷⁰ Articolele 3 și 4 (idem, *Diete Transilvaniei*, p. 634).

¹⁷¹ „Oștirei mele îl dau leafă puțină, dar doresc ca să se plătească în fiecare lună”, spunea Mihai la începutul anului 1600 (*Călători străini*, IV, p. 20).

¹⁷² Ofițerii călări primeau lefuri de 4—11 ori mai mari, iar cel de pedestrași de 1,5—4 ori mai mari decât oștenii simpli (D.R.H., B. XI, p. 322—323). Cf. și N. Stoicescu, op. cit., p. 82, nota 52.

¹⁷³ *Călători străini*, III, p. 569.

¹⁷⁴ I. Crăciun, op. cit., p. 624.

¹⁷⁵ D.R.H., B. XI, p. 486, 565, 585; I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 320.

¹⁷⁶ În 1599 Mihai împrumută 6800 taleri de la negustorul Teofil Grecu Kiriac, pentru plata mercenarilor din Transilvania (A. Veress, *Documente*, VII, p. 13, 15).

¹⁷⁷ Hurmuzaki, XII, p. 331, 371.

¹⁷⁸ Cf. porunca către bistrîteni, din 10 iunie 1600, pentru pedepsirea soldaților cazaci, slavi și români, care umblă „dezmațăți, jăclitorii, hoți” (ibidem, p. 939—940).

¹⁷⁹ Pe cîțiva rotmisi poloni Mihai „-a bătut cu buzduganul”, aplicîndu-le și alte pedepse grele (I. Corfus, *Cucerirea Transilvaniei*, p. 564—565).

Simion Movilă instaurat în Tara Românească (1600—1601, 1601—1602) cu ajutorul oștilor hatmanului J. Zamoyski, nu a avut însă forța de a domina mercenarii cazaci și poloni lăsați pe lîngă sine de hatman (din cadrul oștii polone), care formau sprijinul domniei sale. Referitor la soldații (= cei care primesc soldă) din Polonia, însuși regele Sigismund recunoștea în 1602 : „*Nu este ușor a scoate în cîmp o armată demoralizată prin lipsa disciplinei : în marș și oriunde se arată soldatul, poporul suferă foarte mult și bieții oameni se ruinează cu totul*”¹⁸⁰. Cronica internă a Tării Românești arată că lefegii lui Simion Movilă : „au prădat și au jehuit toată țara, și mănăstirile și boiarii și săracii, pînă ce au luat tot ce au găsit la dînsii”¹⁸¹. În cuvinte asemănătoare se plîng regelui polon și boierii munteni de lefegii conduși de J. Tarnowski din Mazovia, care „au luat, prădat și jefuit toate bunurile noastre, necruțind bisericile și morții din ele”, în plus, „ei n-au fost soldați ci negustori, vînzînd turcului și ungurului bunurile noastre, boi, cai”¹⁸². Acuzațiile mai grave chiar aduce acelorași lefegii și comandanțului lor Simion Movilă, care subliniază setea lor nepotolită de bani și prăzi, puțina lor credință, faptul că au fugit la apropierea inamicului, căci : „s-au temut pare că și de umbra lor și de focul stîrnit de furtună”, în plus, încheind o „confederație” la care au atras și pe cazacii zaporojeni trimiși de Ieremia Movilă, care n-au slujit decît două săptămîni, deși juraseră credință, fiind plătiți înainte pentru o lună. În drum spre țara lor au jefuit Iașii și curtea lui Ieremia Movilă, apoi proprietatea Ustie din Polonia a domnului Moldovei, unde s-au și instalat un timp, pretinzînd (ultimul preț) 5 taleri pe lună ca leafă restantă¹⁸³.

În toamna anului 1600, între condițiile impuse de marelul hatman și cancelar J. Zamoyski lui Ieremia și Simion Movilă fusese și aceea de a întreține fiecare cîte 3000 de soldați (lefegii) poloni, plătiți trimestrial, în Tara Românească cîte 25 de florini de husar, plus hrana și cîte 20 de florini de cazac, iar în Moldova cîte 18 florini de husar și hrana acestuia și cîte 15 florini de cazac. Ieremia Movilă, domnul Moldovei, urma să plătească imediat lefegilor poloni 80000 de florini, Zamoyski urmărind ca o parte din trupele sale participante la campania de instalare a lui Simion Movilă în Tara Românească și în întregime cele rămase în țările române ca lefegii, să fie plătite de domnii români¹⁸⁴.

Nu e de mirare că Simion Movilă care în noiembrie 1600 nu avea în Tara Românească pe lîngă mercenarii amintiți decît „cîteva steaguri de

¹⁸⁰ B.P. Hașdeu, *Cîteva epistole estrase din archivele familiei principilor Sapîcha...*, în „Archiva istorică”, III (1867), p. 41.

¹⁸¹ *Istoria Tării Românești*, București, 1960, p. 83. După părerea lui Mihai Viteazul, în toamna 1600: „față Tării Românești era cu mult mai de plin decît în zilele lui Sinan cînd oastea turcească cotropise totul” (*Tesaur*, I, p. 267). La 6 aprilie 1602 Simion Movilă poruncește ca satul Tismana să fie „în pace de léși, de moldovéni, de bani, de să n-albă treabă a merge să-l judece sau să-l prăjde între ei” (*D.I.R.*, B, XVII—1, p. 37). În aceeași lună se amintește „o fugă în țară” a sătenilor (*ibidem*, p. 39).

¹⁸² I. Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă în Tara Românească*, în „Codrul Cosminului”, X—XII, Cernăuți, 1939, p. 213.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 197—210. Cf. și p. 178, 215—216; Hurmuzaki, Supl. II^a, p. 221.

¹⁸⁴ Hurmuzaki, Supl. II^a, p. 643, 647; A. Veress, *Documente*, VI, p. 300. Simion Movilă afirmă că Zamoyski a hotărît ca solda mercenarilor rămași în Tara Românească să fie de 30 zloti pentru husar și 27 zloti de cazac (I. Corfus, *op. cit.*, p. 205).

moldoveni și puțini dorobanți”¹⁸⁵, a instaurat în interior o aspră politică fiscală pentru a putea plăti măcar în parte soldele lefegilor, îngăduind, iar uneori chiar impunind satelor aservite din domeniul domnesc, crescut considerabil sub Mihai Viteazul, să se răscumpere, prețul fiind „pentru un aspru doi aspri”¹⁸⁶, deci dublu față de cel primit de țărani la vinderea în rumânie.

În iulie 1602, după plecarea lui Tarnowski și a mercenarilor săi, Simion, care mai dispunea doar de 200 de poloni, conduși de căpitanul Dunikowski¹⁸⁷, oferea mercenarilor poloni cîte 30 de zloti trimestrial pentru a-i atrage în slujba sa¹⁸⁸. Cu toate acestea, o parte din mercenarii aflați în Țara Românească în acea vreme, îndeosebi cei sud-dunăreni și unguri, au intrat în slujba boierilor răsculați împotriva lui Simion Movilă în vara 1601, în frunte cu frații Buzești. După ce „s-au ridicat Buzeștii cu haiducii de au scos pe Simion voevod de aici din țară” — afirmă un document din 1614 — boierii Buzești au dăruit satul Întorsura de Sus : „vecini unui haiduc, anume Raț Ianoș. Și tot i-a ținut vecini cu sila. Iar cît a ținut Raț Ianoș acel sat vecini, el n-a luat numai ce este venitul vecinilor, ci a jefuit de le-a luat multe averi și aspri fără dreptate”. Aceasta în ciuda faptului că satul se răscumpărase de vecinie de la Mihai Viteazul în toamna 1600, cînd domnul : „a avut multă nevoie și lipsă de aspri pentru lefile ostașilor lui, care vor pribegi cu domnia lui în Țara Nemțească”. Deci tot necesitatea de a plăti pe mercenari i-a împins pe Buzești să comită ur abuz, curmat de abia în vremea domniei lui Radu Șerban, care a hotărît ca haiducul Raț Ianoș să despăgubească pe sătenii năpăstuiți¹⁸⁹.

De altfel, Radu Șerban (1601 ; 1602 – 1610 ; 1611), s-a dovedit și în direcția conducerii pricepute cu mină fermă a unor mase mari de mercenari, un adevărat urmaș al lui Mihai Viteazul, al cărui „ucenic” a fost, după izvoarele vremii. Încă din martie 1602 el a obținut de la împăratul Rudolf II, ca și marele său înaintaș, promisiunea acordării a 300000 de taleri anual (din care 100000 imediat) în vederea angajării de mercenari pentru toată durata războiului Ligii creștine¹⁹⁰. În luptele din aceea lună pentru alungarea lui Simion Movilă din Țara Românească, Radu Șerban, care venea din Transilvania, a utilizat 12000 – 15000 de români și sîrbi, unguri din regimentul lui Tomaso Cavriolo, haiduci sub Ludovic Rákóczi și Vasile Mirza zis cel Mare, și archebuzieri valoni, conduși de căpitanul Boulet, care era

¹⁸⁵ Hurmuzaki, *loc. cit.*

¹⁸⁶ D.I.R., B, XVII–2, p. 265–266.

¹⁸⁷ Hurmuzaki, Supl. II³, p. 184. În bătălia de la Ogretin (23–24 septembrie 1602) Simion avea 300 de cazaci zaporojeni (*ibidem*, p. 222).

¹⁸⁸ Se aprecia că în urma acestei măsuri soldații din oastea polonă din Moldova „toți fug acolo (în Țara Românească – C.R.) cu gloata (A. Veress, *Documente*, VII, p. 55). După altă relatare, Simion ar fi ridicat plata călăreștilor la 5 galbeni pe lună (Hurmuzaki, Supl. II³, p. 221).

¹⁸⁹ D.I.R., B, XVII–2, p. 238; Cf. și C Rezachevici, *Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții...*, în „Studii”, XXIV (1971), nr. 6, p. 1151 și urm.

¹⁹⁰ A. Veress, *op. cit.*, p. 14. În cele din urmă s-a hotărît să i se acorde doar 100000⁷ de taleri, sumă care în octombrie 1603 a fost suplimentată cu 20000 taleri (*ibidem*, p. 16. Hurmuzaki, IV¹, p. 348–349). În mai multe rînduri, Radu Șerban s-a adresat lui Rudolf II cerînd să i se acorde ajutoarele bănești care î s-au dat și lui „Mihai voievod, antecesorul nostru” (Hurmuzaki, IV¹, p. 319).

în același timp locotenentul său¹⁹¹. În cea de a doua campanie pentru redobândirea scaunului domnesc, pornită tot din Transilvania, la sfîrșitul lui iulie 1602, Radu Șerban dispunea de un mare număr de haiduci¹⁹², efectivele sale fiind apreciate mai aproape de realitate, la 14000 de lefegii: 3000 de lăncieri unguri, 10000 de pedestrași și haiduci ai lui Radu și ai Buzoștilor și 1000 de strinsură, pentru plata cărora a primit 100000 de taleri din partea împăratului¹⁹³. Iar în august 1602, o parte din oștile de mercenari ai lui Radu Șerban, care dispunea de pînă la 10000 de haiduci, au atacat Belgradul turcesc, în cadrul planului de cooperare militară cu imperialii, distrugînd o suburbie a orașului și obligîndu-l pe pașă să ceară ajutorul marelui vizir, ceea ce a slăbit presiunea otomană pe frontul din Ungaria¹⁹⁴.

În preajma marii bătăliei cu forțele hanului tătarasc de lîngă Ogresin (23–24 septembrie 1602), Radu Șerban a folosit o oaste de siguranță de 5000–8000 de haiduci conduși de căpitanul secui Petru Konkoly, nimicită lîngă hotar de hoardele tătarăști¹⁹⁵, iar în bătălia amintită—după mărturia comandanțului trupelor imperiale trimise în sprijinul său—domnul: „nu avea soldați decît din aceste părți, adică munteni, unguri, moldoveni și sîrbi”, în număr de 8000 de pedestrași și 6000 de călăreți, la care s-au adăugat ajutoarele imperiale¹⁹⁶.

Numărul mercenarilor lui Radu Șerban s-a menținut ridicat și în anul următor, sporind chiar cu lefegii occidentali, ca urmare a intensificării efortului militar antiotoman. Între campanii făceau permanent de strajă cu unitățile lor căpitanii moldoveni, Vasile Mîrza lîngă Giurgiu și Ionașeu la București, care „obișnuia să lupte după obiceiul tătarilor”, „au dat mai multe lupte, totdeauna învingători cu turci și tătarîi”¹⁹⁷. La campania antiotomană purtată de oștile lui Radu Șerban la estul și sudul Dunării în februarie–martie 1603, marele comis Gh. Raț (= Sîrbul), fostul căpitan de mercenari a lui Mihai Viteazul, a atacat Hirșova, iar moldoveanul Vasile Mîrza a jucat rolul de „locotenent al lui Radu”; după lupte ducînd la Cluj comandanțului G. Basta, o parte din steagurile turcești cucerite¹⁹⁸, cu care prilej domnul român a cerut comandanțului imperial 1000 de muschetari pedestri și 500 de valoni călări pentru continuarea luptelor antiotomane¹⁹⁹.

¹⁹¹ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 130, 132; Hurmuzaki, IV¹, p. 296; VIII, p. 236; Supl. II², p. 126–127; A. Veress, *op. cit.*, p. 15; idem, *Epistolae et acta generalis Georgii Basta*, I, Budapest, 1909, p. 682, 706–707; Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*, Venetia, 1638, p. 189. „Nestatornicia haiduclor” lui Radu, care se gîndeau mai mult la prăzi, a contribuit la insuccesul expediției (A. Veress, *op. cit.*, p. 682).

¹⁹² Efective exagerate, între 12000–20000, afirmă izvoarele transilvănene (*Chronicon Fuchsius-Lupino-Öltardinum*, I, Brașov, 1847, p. 209; G. Șincal, *Cronica românilor și a mai multor neamuri*, II, ed. II-a, București, 1886, p. 464).

¹⁹³ Hurmuzaki, Supl. II², p. 190, 194; VIII, p. 244; A. Veress, *Epistolae et acta*, I, p. 722, II, p. 10; idem, *Documente*, VII, p. 49; C. Spontoni, *op. cit.*, p. 202.

¹⁹⁴ Hurmuzaki, VIII, p. 250; Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 214.

¹⁹⁵ Hurmuzaki, VIII, p. 253; Supl. II², p. 222–223.

¹⁹⁶ *Ibidem*, VIII, p. 253–254. Prin „aceste părți” italianul Tomaso Cavriolo înțelegea îndeosebi Europa de sud-est.

¹⁹⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 115. Agentul imperial A. Radibrat afirma „că fără vitejia lor, ar fi fost pierdută Țara Românească”.

¹⁹⁸ Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 217; I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 165.

¹⁹⁹ A. Veress, *Documente*, VII, p. 125; Hurmuzaki, VIII, p. 265.

Detașamentele trimise succesiv de Radu Șerban împotriva trupelor lui Moise Székely, la solicitarea comandantului trupelor imperiale din Transilvania, G. Basta, în aprilie—iulie 1603, erau formate îndeosebi din lefegii : 1400 călăreți și pedestrași conduși de Lupu cel Mic și moldoveanul Ioan Ciungu (care au trecut însă după ce au fost înfrinți de partea lui Moise Székely), 200 de români și sirbi sub Dimitrie Mirza, 3000 de călăreți sirbi, haiduci și moldoveni, dintre vechii lefegii ai lui Mihai Viteazul, conduși de Gh. Raț și Vasile Mirza și 1000 de haiduci sirbi călări ai lui Deli Marco²⁰⁰.

În bătălia decisivă de lingă Brașov cu Moise Székely (17 iulie 1603), Radu Șerban dispunea de peste 17000 de oșteni²⁰¹, între care se aflau și mercenarii lui Gh. Raț, V. Mirza, Deli Marco, Deli Sava etc. la care s-au adăugat sirbii care au trecut din tabăra lui Moise de partea sa în preajma luptei²⁰². În cadrul bătăliei, Gh. Raț, care comanda aripa dreaptă, călare, a trupelor domnești, era socotit „vice generalul nostru”²⁰³, în prima linie a centrului se aflau 1000 de haiduci sirbi călări, cu archebuze, conduși de Deli Marco și Deli Sava, iar la aripa stângă acționa moldoveanul Vasile Mirza cu 2000 de călăreți mercenari²⁰⁴. În toamna aceluiși an, la curtea domnească de la Tîrgoviște se aflau cinci companii de archebuzieri călări mercenari, sub ascultarea căpitanului Attilio Vimercati „comandant general al lui Radu (Şerban)”²⁰⁵.

Domnul întimpinase la începutul domniei aceleași greutăți ca și Mihai Viteazul cu lefegii neplătiți²⁰⁶, gata să se despăgubească oricum²⁰⁷, nepriimind banii promisi de împărat pentru soldele lor²⁰⁸ și neputind aduna dări de la populația care își părăsise așezările din cimpie, unde „era silită să hrănească aceea armată atât de nedisciplinată, că nu se poate descrie samavolnicia ostașilor”. Astfel, în iarna 1602–1603 mercenarii „erau nevoiți, pentru a se hrăni, să stea și să se incartiruiască în satele de munte, destul de departe unul de altul”²⁰⁹. Întreținerea mercenarilor cărora li se dădeau „mertice” de hrană, a făcut ca unele sate să se vindă în rumânie, cazul

²⁰⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 117; I. Crăciun, *op. cit.*, p. 166, 171, 173, 174; W. Bethlen, *Historia de rebus Transylvanicis*, V, Sibiu, 1789, p. 343–344, 347–348; *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V, Brașov, 1909, p. 449; *Chronicon Fuchsi-Lupino-Oltardinum*, I, 214, 222. Alte izvoare la C. Rezachevici, *Radu Șerban și epoca sa. Monografie* (în pregătire pentru tipar).

²⁰¹ *Chronicon Fuchsi-Lupino-Oltardinum*, I, p. 215; N. Iorga, *Studii și documente*, XX, p. 320; C. Rezachevici, *op. cit.*

²⁰² I. Crăciun, *op. cit.*, p. 166; W. Bethlen, *op. cit.*, p. 393.

²⁰³ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 121.

²⁰⁴ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 167, 177; W. Bethlen, *op. cit.*, p. 396; C. Rezachevici, *op. cit.*

²⁰⁵ *Călători străini*, IV, p. 319. În alte relatări î se spune „mareșal de cimp”, adică comandant al taberei lui Radu Șerban.

²⁰⁶ A. Veress, *Documente*, VII, p. 208, 209–210,

²⁰⁷ Haiducii lui Deli Marco iau acte de proprietate, pentru a obține răscumpărarea lor (*D.I.R.*, B, XVII–I, p. 268).

²⁰⁸ De aceea raportau agenții imperiali în septembrie 1603 – Radu Șerban îi ținea pe mercenari „cu vorbe bune și cu speranță că vin banii pentru plata leflui lor, și dădea multe halme frumoase căpitanilor lor de frunte și ofițerilor pentru a opri murmurul și a potoli pe soldații, cu toate acestea nu s-a putut evita ca acești soldați să nu se răscoale și să nu ucidă patru boieri (trimiși spre a-i potoli – C.R.) din cauza zăbovirii soldiei lor. Și au amenințat că vor face tot astfel și cu ceilalți, dacă nu vor fi plătiți și vor trece apoi în sluja dușmanilor, în Moldova sau în Polonia, fiind chemați în mai multe rânduri cu făgdăuiala unei solde mai bune” (*Călători străini*, IV, p. 280; cf. și p. 283–284, 288, 331).

²⁰⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 115. Și în Moldova, în toamna 1615 mercenarii erau trimiși pentru iernat în diferite regiuni ale țării (idem, *Acte și fragmente*, I, p. 52).

Foleștilor de Jos, căruia cumpăratul i-a plătit „*dăjdiile și merticul la catanele* *<lui>* *Berbervenți căpitanul, petrei luni...*”²¹⁰, deci pe un trimestru; Bórbely Vincentiu fiind „căpitan al cavaleriei din Ungaria Superioară” în slujba lui Radu Șerban²¹¹. În ciuda greutăților de tot felul, Radu Șerban, după cum remarcau observatorii străini, a oprit întotdeauna jafurile mercenarilor săi, nu numai în timp de pace, ci și în vreme de război, în afara hotarelor țării, fiind considerat în acest sens ca un exemplu remarcabil între comandanții militari ai vremii²¹².

Efectivele mercenarilor săi nu erau constante. În iunie 1604, mai multe mii de cazaci, fugiti din slujba sultanului, au intrat în solda lui Radu Șerban²¹³, iar luna următoare, oștenii săi și haiducii căpitanului Avram Horváth atacă din nou împrejurimile Belgradului, pentru ca în septembrie A. Horváth să se afle din nou în Transilvania²¹⁴, unde se găsea, de altfel, și Gh. Raț, cu mercenarii săi, în slujba imperialilor, de unde n-a mai revenit în Țara Românească. În aprilie 1605, după retragerea imperialilor, cînd acționa independent, în spiritul comandanților de mercenari ai vremii, împotriva stăpinirii principelui Șt. Boeskay, avînd ca bază cetatea Mediaș, o relatare ungurească sublinia (exagerînd semnificativ compoziția cterogenă a unei astfel de trupe de mercenari) că în oastea lui Raț erau „700 de neamuri străine, sîrbi, nemți și români”²¹⁵.

În campania din vara anului 1611 împotriva principelui Gabriel Báthory, pentru care Radu Șerban a efectuat intense recrutări de lefegii în Moldova și Polonia²¹⁶, domnul muntean dispunea de mercenari poloni – „joimiri” (husari, pedestrași) și cazaci²¹⁷. Efectivele acestora sunt diferit indicate în izvoare, ajungînd însă pînă la cîteva mii de lefegii străini²¹⁸,

²¹⁰ D.I.R., B, XVII–1, p. 377. Plata dăjiilor pentru întreținerea cătanelor fusese instituită de Mihai Viteazul încă din 1596–1597, căci Stoica logofăt obține satul Loloști înainte de 1599, după ce plătirea vreme de trei ani dăjdiile acestuia pentru „8 catane”, în valoare de 48000 de aspri (*ibidem*, p. 78).

²¹¹ A. Veress, *Documente*, VII, p. 216, octombrie 1603. Pentru alți oșteni unguri din oastea Țării Românești, cf. *Gyulafi Lestár följegyzései* (Insemnările lui Gyulafi Leustațiu), în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, XXXIII, Budapest, 1894, p. 56, 67.

²¹² După victoria din 17 iulie 1603 de îngă Brașov Radu Șerban nu numai că nu a silit orașul, care-i a fost inamic, să-i dea orice sumă pentru solda armatei sale, ci, după cum mărturisește A. Radibrat: „eu toate că soldațil (= mercenarii) îl hărțuiau în fiecare zi și îl înfruntau peste măsură căci voiau să jefuiască Brașovul, el căuta să-i potolească, fie cu vorbe bune, fie cu amenințări sau daruri de veșminte frumoase făcute căpitanilor de frunte” (N. Iorga, *op. cit.*, p. 121). Iar în urma celei de a doua bătălie de îngă Brașov, (10 iulie 1611), după cronicarul G. Kraus: „El a păstrat o aspiră disciplină militară (*Kriges Disciplinam*), astfel încît oastea sa n-a pricinuit pagube mari acestui ținut și nici oamenilor noștri. Acesta este un merit deosebit pentru un principe străin” (*Cronica Transilvaniei 1608–1665*, București, 1965, p. 14).

²¹³ *Epistolae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628*, Praga, 1944, p. 207.

²¹⁴ I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 184; A. Veress, *op. cit.*, p. 226–227.

²¹⁵ Hurmuzaki, XV², p. 821.

²¹⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 146.

²¹⁷ Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Țara Românească...*, în *Tesaur*, I, p. 333; *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 88; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1963, p. 82; Hurmuzaki, IV¹, p. 445.

²¹⁸ Ambasadorul englez la Poartă vorbește exagerat de 5000 de husari (El. Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Gowler à Lord Salisbury*, în „*Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*”, Paris, XII (1934), I^a parte p. 32; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardium*, I, p. 244, menționează 1300 călăreți poloni; N. Senniley socotește 700 de cazaci, 1500 sîrbi și munteni, 2000 de pedestrași unguri și poloni, 7000 de pedestrași sași dați de brașoveni, cifră evident exagerată (N. Iorga,

între care și două steaguri de mercenari unguri, conduse de Șt. Halmágyp și Șt. Kendi²¹⁹. În cea de a doua bătălie de lîngă Brașov (10 iulie 1611), elementul de soc care a întors evoluția luptei în favoarea lui Radu Șerban au fost, de altfel, husarii poloni, aflați în rezerva oastei domnitorului²²⁰.

În același an, Constantin Movilă domnul Moldovei și aliațul lui Radu Șerban declară că ține pe cheltuiala sa din pricina amenințării acelui-iasăi Gabriel Báthory, 10000 de lăncieri poloni aleși, cărora le plătește trimestrial cîte 30 de florini de călăret²²¹.

Ca urmare a caracterului războinic al domniei lui Radu Șerban, este demn de relevat ridicarea de către acesta în *sfatul domnesc* a unor căpetenii de mercenari, care, cum aminteam mai sus, se remarcaseră ca atare încă din vremea lui Mihai Viteazul: albanezul aga Leca Racotă, mare spătar (1602–1604), Gh. Raț, sîrb de origine modestă din Szalankemen, lîngă Belgrad, căpitan de haiduci, numit mare comis (1602–1603), sau moldoveanul Vasile Mirza zis și cel Mare, mare spătar (1604–1610), devotat lui Radu Șerban, cu care s-a și înrudit prin căsătorie, și după a cărei plecare în exil s-a reintors în Moldova. Alte căpetenii de mercenari au ocupat dregătorii însemnate și în afara sfatului, precum sîrbul Jivco, mare armaș (1603), apoi mare agă pînă în 1611, care și-a pierdut viața la 10 iulie 1611 în încercarea de a captura pe Gabriel Báthory după victoria de lîngă Brașov²²².

Cu sfîrșitul domniei lui Radu Șerban²²³ se încheie în linii generale o epocă însemnată din evoluția mercenariatului în ostile românești. În următoarele două decenii ale veacului al XVII-lea, odată cu restabilirea domniașiei otomane, numărul și importanța mercenarilor în cadrul ostilor domnești se reduc. În vremea lui Ștefan Tomșa, Radu Mihnea și a domnitorilor care i-au urmat în intervalul amintit, apărarea țărilor române în fața incursiunilor polone se efectua mai cu seamă cu ostile de țară sprijinite de trupele otomane ale marelui pașalic de Silistra, destinat a supravegheea

Studii și documente. IV, p. 154–155); Matei al Mirelor, *loc. cit.*, și cronicarul Fr. Mikó (la I. Crăciun, *Biruința lui Radu Șerban la Brașov (1611)*..., în *Omagiu lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 199) menționează doar 800 de mercenari poloni călări. Cf. și C. Böjthinus, în *Monumenta Ungrica*, Viena, 1809, p. 288.

²¹⁹ C. Böjthinus, *loc. cit.*

²²⁰ M. Seybriger, în *Quellen*, V, p. 440.

²²¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 149.

²²² C. Rezachevici, *Radu Șerban și epoca sa. Monografie* (în pregătire pentru tipar). Și pretendentul la scaunul muntean, Ștefan Cercel făgăduiește, în iunie 1604, demnității căpetenilor de lefegii care se vor angaja în oastea sa (Hurmuzaki, IV¹, p. 375, se dă și o listă cu lefurile oferite)

²²³ În vara 1616 Radu Șerban aflat în pribegie a adunat o nouă oastă de haiduci în Ungaria răsăriteană, pentru alungarea domnilor numiți de Poartă în țările române. Documentele vremii ne informează despre modul cum se făcea recrutarea haiducilor, în jurul steagurilor înspite în satele lor, despre felul cum li se împărtea banii, despre organizarea lor în steaguri și instruirea („muștruluirea”) lor de către Radu Șerban, precum și despre numele căpitanilor de haiduci angajați (A. Veress, *Documente*, IX, p. 89–90, 99–102). Trecind în Polonia, Radu Șerban a recrutat noi lefegii poloni și o trupă de mercenari francezi, conduși de un anume Bossy, cu care a venit în sprijinul lui Alexandru Movilă (Ch. de Joppecourt, *Istoria scurtă și adevărată...*, în *Tesaur*, II, p. 67, 69, 74). Pentru campania lui Radu Șerban din 1616 cf. C. Rezachevici, *op. cit.*

principatele dunărene²²⁴, și de cele ale tătarilor, cu ai căror conducători unii domnitori (Ștefan Tomșa, Miron Barnovschi)²²⁵ aveau relații de alianță.

În martie 1612 Radu Mihnea licențiază din Țara Românească 500 de mercenari secui, care se reîntorc în Transilvania²²⁶. La începutul anului 1620, cind domnul Moldovei Gaspar Grațiani (1619–1620), pregătindu-se de răscoală antiotomană, trimite în Țara Românească un căpitan cu „carte” (simputernicire) pentru a recruta mercenari („să strângă a cătare oameni de slujbă”, „oameni striini”) dintre cei care slujiseră lui Mihai Viteazul și Radu Șerban, Gavril Movilă, domnul Tării Românești îl informează că aceștia mai demult „au eșit la Ardeal, căutându-ș slujbă”, iar cei care au rămas „tot săntu cu case, cu bucate, cu fămeli, carii slujescu pre casele lor”²²⁷, deveniseră adică oșteni de țară, slujind pentru scutiri fiscale. Într-adevăr, la apărarea cetății Rîșnov din Țara Bîrsei, asediată de Gabriel Báthory între 27 martie – 3 aprilie 1612, participă căpitanii Petru Vaida și Ureche, cu lefegii lor, care slujiseră în trecut lui Radu Șerban²²⁸.

Alți mercenari ai lui Mihai Viteazul și Radu Șerban n-au rămas sau n-au ajuns în Transilvania. Cronicarul Miron Costin afiră, după tradiția orală, că în preajma bătăliei de la „Cornul lui Sas” (13 iulie 1612), Ștefan Tomșa, domnul Moldovei (1611–1615, 1621–1623), a chemat cu „cărți” (scrisori) din Transilvania „niște slujitori de a lui Mihai vodă, căpitanii lui cei vestiți... anume Mîrzè și Ghiețe și Racè cu cîțva oameni”²²⁹. Observăm cu acest prilej că tradiția orală folosită de cronicar e confirmată de relatările vremii, care menționează în oastea lui Ștefan Tomșa în bătălia de la „Cornul lui Sas”²³⁰ pe „mîrzești”, lefegii lui Vasile Mîrza cel Mare, fostul mare spătar al lui Radu Șerban, care venea însă din Țara Românească²³¹. Căpitanul „Ghiețe” este foarte probabil acel căpitan „Gheță” – amintit într-o relatată germană din 1595 –, care în fruntea a 300 de călăreți a jucat un rol însemnat în atacul decisiv asupra turcilor

²²⁴ Pentru rolul pașalicului de Silistra, cf. N. Iorga, *Chestiunea Dunării*, Vălenii de Munte, 1913, p. 196; *Istoria României*, III, București, 1964, p. 32–33. Confruntat însă cu rascoale țărănești în iunie 1618 Radu Mihnea trimite în Transilvania hotnogii săi unguri pentru a recruta fiecare cite 50–70 de lefegii (I. Caproșu, *Politica internă a lui Radu Mihnea și răscoalele țărănești din prima lui domnie în Moldova (1616–1619)*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, XIII (1962), nr. 1, p. 99–100).

²²⁵ Cf. A. Veress, *Documente*, IX, p. 54, 58, 61 etc.; Miron Costin, *Letopiseul Țării Moldovei*, în *Opere*, ed. P.P. Panaiteescu, București, 1958, p. 92.

²²⁶ Michael Weiss, *Liber annalium*, în *Quelleu*, V, p. 239.

²²⁷ P.P. Panaiteescu, *O scrisoare românească a lui Gavril Movilă către Gaspar Grațiani (1620)*, în „Revista istorică română”, II (1932), nr. 4, p. 385–386, 13 ianuarie 1620.

²²⁸ Emil Micu, *Cetatea Țărănească a Rîșnovului*, Brașov, 1969, p. 29–31. Căpitanii Petru Vaida-transilvăean și Ureche-moldovean, după nume, conduceau mercenari români.

²²⁹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 59. Cronicarul crede că cei trei căpitanii l-au însoțit pe Mihai Viteazul în prilegie, la Viena, în toamna 1600 (p. 55). Într-adevăr, Vasile Mîrza zis cel Mare și Gh. Raț cu lefegii lor români și străbi s-a numărat printre credincioșii lui Mihai pînă la asasinarea acestuia de către G. Basta în august 1601 (C. Rezachevici, *Tabăra de lîngă Turda*, p. 447–456).

²³⁰ A. Veress, *Documente*, VIII, p. 265. Cf. și C. Rezachevici, *Bătălia de la „Cornul lui Sas” (3/13 iulie 1612) – Reconstituire* –, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, Muzeul Militar Central, 9 (1976), p. 62.

²³¹ Unde e amintit la 22 ianuarie 1612 (Hurmuzaki, IV¹, p. 465).

la Călugăreni²³². Cât despre „Racè” (Racz, Raț = Sîrbul), acest apelativ era frecvent atribuit căpitanilor de haiduci sud-dunăreni la sfîrșitul secolului XVI și începutul secolului următor²³³.

Ştefan Tomşa, el fiind așași fost mercenar în tinerețe în Franța, în oastea lui Henric al IV-lea, și în Polonia²³⁴, dispunea însă de puțini mercenari străini, bazindu-se de obicei pe oastea de țară. Astfel, în octombrie 1615, cu prilejul răscoalei boierilor moldoveni nu avea pentru apărare decit 150 de pedestri unguri din garda sa; „mirzestii” (lefegii lui Vasile Mirza) fiind atrași de răsculați²³⁵. Pentru a-și alcătui în grabă oastea, domnul a apelat la sistemul plășilor, mobilizând astfel o oaste de mercenari de țară, formată din: dorobanți, care deși trecuseră de partea răsculaților, „dacă au văzut banii vărsindu-le Ștefan vodă, au stătat ei cu domnia”, din tîrgoveti, slugle negustorilor și alți oameni simpli din Iași („au strigat și tîrgul în leafă”) și din cîteva steaguri de călărași venite la „căutare”, la care a trimis „cu lîfe și i-au tras în partea sa”²³⁶. De altfel, în primele decenii ale secolului al XVII-lea dorobanții și-au păstrat calitatea de lefegii, pînă în a doua domnie a lui Ștefan Tomşa (1621–1623), Poarta îngăduind să se scadă din tribut „cîte 5000 ughi, lîfele dărăbanilor”²³⁷.

*Spre deosebire de epoca dinainte, dar mai ales din vremea lui Mihai Viteazul și Radu Șerban, cînd efectivele mercenarilor erau ridicate în cadrul oștilor domnești propriu-zise, în această perioadă mercenarii, în număr mult mai mic, făceau parte în majoritate din garda domnească*²³⁸. Excepție fac doar efectivele ridicate de frații Constantin și Alexandru Movilă în 1612 și 1615–1616, care cuprindeau lefegii poloni, cazaci, sirbi, francezi, unguri și haiduci angajați în Polonia, majoritatea recrutați de către „principii” Stefan Potocki, M. Wisniowiecki, și S. Korecki, înrudiți cu Movileștii, care reprezentau însă armatele unor pretendenti, fiind socotite la vremea aceea drept „oștile principilor” poloni, sub a căror conducere efectivă se aflau²³⁹. Dintre mercenarii amintiți, Ștefan Tomşa a luat în solda și un număr de călărași francezi cu armuri complete, conduși de căpitanul Montespin (al căror efectiv total fusese de 60), căzuți prizonieri în 1616²⁴⁰.

²³² Cf. relatarea germană din 1595, anexă la col. C. Zagorî, *Călugăreni subi o nouă infâșare* Ploiești, 1940, p. 114. Încercarea lui C. Zagorî, care nu cunoaște relatarea lui Miron Costin, de a transforma pe „Gheții” în „Ghiată”, creind un personaj inexistent: „căpitanul Ghiată”, pe baza asemănării fonetice și a existenței la nord de Bucov a topicului „Cetatea lui Ghiată” (p. 94–96) nî se pare însă fantezistă.

²³³ Aminteam mai sus pe Gh. Raț, I. Raț, ambii morți înaintea bătăliei de la „Cornul lui Sas” etc.

²³⁴ N. C. Bejenaru, *Ştefan Tomşa II*, Iași, 1926, p. 10–11.

²³⁵ A. Veress, *Documente*, XI, p. 54; Miron Costin, *op. cit.*, p. 61. O caracteristică a mișcailor boierești de acest fel era încercarea de atragere a slujitorilor (oștenilor) (C. Rezachevici, *Fenomen de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea* (I), în „Studii și materiale de istorie medie”, IX (1978), p. 61).

²³⁶ Miron Costin, *loc. cit.* Slujitorii (oștenii) atrași de boieri „audzind că strigă Ștefan vodă în leafa” au trecut de partea domnului (*ibidem*, p. 62), care a obținut biruința de la „Fîntina lui Pacurari” (Iași), în octombrie 1615.

²³⁷ *Ibidem*, p. 88.

²³⁸ În bătălia de la Tătărani–Tăutești (22 noiembrie 1615), prima linie a oștilor lui Ștefan Tomşa cuprindea dintr-o lefegii doar 200 de pedestri unguri și români (N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 52).

²³⁹ Pentru componența acestora, cf. C. Rezachevici, *Istoria artei militare în Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea* (în pregătire pentru tipar).

²⁴⁰ Ch. de Joppécourt, *Istoria scurtă și adeverădată...*, în *Tesaur*, II, p. 34, 51.

În 1612 Ștefan Tomșa număra în garda care-l însoțea pretutindeni în Iași 500 de archebuzieri²⁴¹, același efectiv de călăreți și pedestri creștini cu plată fiind amintit și în garda lui Gaspar Grațiani la 1620²⁴², aceasta din urmă fiind compusă din mercenari : „de neam croat, german, maghiar și polon”²⁴³. Pe lîngă aceștia e menționată și „prezența unei gârzi de archebuzieri turci numiți „segmei” (seimeni —C.R.) în număr de vreo 200 care își primeau solda de la principé (Gaspar Grațiani —C.R.) și erau pe lîngă el totdeauna”. În fruntea tuturor mercenarilor a fost numit căpitanul ragusan Marino Resti (care slujise și în oastea lui Gabriel Bethlen), cu titlul de căpitan general al întregii trupe străini²⁴⁴. Efectivul redus al mercenarilor, aflați numai în garda domnească, explică de ce în vremea pregătirii participării la campania antiotomană a polonilor, Grațiani, cum aminteam mai sus, a trimis în Tara Românească să angajeze din vechii mercenari, căliți în lupte, ai lui Mihai Viteazul și Radu Șerban. După alte știri ar fi trimis bani în Polonia să înroleze cazaci, care urmau să vină în Moldova o dată cu oastea polonă²⁴⁵, precum și în posesiunile venețiene pentru a angaja 500 de uscoci (morlacii, români de la Adriatica)²⁴⁶. Ca pîrcălab al Hotinului, cea mai însemnată cetate a Moldovei la 1620, a fost numit italianul Annibale Amati din Pistoia, G.-B. Montalbani a fost așezat pîrcălab la Galați, principalul port al Moldovei, iar contele Maiolino Bisaccioni, a fost chemat în Moldova ca hatman, comandant general al trupelor țării²⁴⁷. Dacă nu ar fi murit în urma campaniei de la Tuțora (1620), probabil Gaspar Grațiani ar fi organizat o oaste de mercenari în felul lui Despot vodă.

În Tara Românească gârzile domnești din aceeași perioadă cuprindeau îndeosebi mercenari sud-dunăreni : sîrbi și bulgari, cunoscuți de obicei sub primul nume. În 1617 încercarea de răscoală a boierimii împotriva lui Alexandru Iliaș (1616—1618) a fist înăbușită prin trădarea lefegiilor sîrbi și bulgari din garda domnească, pe care complotiștii încercaseră să-i atragă de partea lor²⁴⁸. Aceeași mercenari călări și pedestri n-au vrut însă în anul următor să lupte împotriva oștilor partizanilor lui Radu Șerban, conduse de Lupu Mehedințeanu²⁴⁹, în ciuda promisiunilor

²⁴¹ Relatarea venețianului Tomaso Alberti (*Călători străini*, IV, p. 361).

²⁴² După venețianul Polo Minio (*ibidem*, p. 486).

²⁴³ Relația lui G.-B. Montalbani, secretarul lui Gaspar Grațiani, care socotește pe cei 500 de mercenari pedestri (*ibidem*, p. 441). „Sîrbii” amintiți într-o relatare polonă (*ibidem*, p. 462) sunt probabil „croații” din relația lui Montalbani (pentru aceștia și pentru unguri, cf. și p. 543, 546). Căpitanul croat I. Iancović numește garda lui Grațiani „legiunea pretoriana” (*ibidem*, p. 554). Din garda lui Grațiani făceau parte și 17 halebardieri (Hurmuzaki, Supl. II, p. 491).

²⁴⁴ *Călători străini*, IV, p. 543; cf. și p. 546—548. N. Iorga, *Note despre Grațiani*, în *Studii și documente*, XX, p. 51. Seimenii turci au fost licențiați de Grațiani înaintea răscoalei antiotomane (*Călători străini*, IV, p. 544).

²⁴⁵ *Ibidem*, p. 553—554.

²⁴⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 51.

²⁴⁷ *Ibidem*; *Călători străini*, IV, p. 544.

²⁴⁸ Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Tara Românească*, în *Tesaur*, I, p. 344 (cf. și C. Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică*, p. 66—67).

²⁴⁹ Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 347, afirmă că și alți 400 de lefegi bulgari (probabil și sîrbi) trimiși de Alexandru Iliaș înaintea lui Lupu Mehedințeanu, au trecut de partea acestuia. Cf. și C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 68. De altfel, căpitanul Buzdugan, ajutorul lui Lupu, era, după cronică brașoveană, „căpitanul sîrbilor, oșteni” (*Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 292). Pentru plata haiducilor săi unguri, Lupu Mehedințeanu : „bani nu avea, ci apuca pre neguțători, de-i da ungurilor, să plătească el lefile” (*Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 93).

lui Alexandru Iliaș de a le da îndoit leafa pe care le-o datora, în afara unor daruri bogate ; refuză să depună un nou jurămînt de credință față de domn, arătînd pe larg *condițiile grele în care erau siliți să trăiască, vînzîndu-și chiar armele din pricina săraciei la care-i adusese domnul grecizat trimis de Poartă*²⁵⁰.

Deși situația mercenarilor din garda domnească s-a îmbunătățit mult sub Radu Mihnea (1620 – 1623), care la 1622 pe lîngă soldați cu arme ușoare dispunea de „oșteni acoperiți cu platoșe de fier” și două steaguri de lăncieri²⁵¹, ca și sub Leon Tomșa (1629 – 1632), care la rîndul său avea în 1632 : „cam 200 de soldați dalmațieni (raguzani sau sîrbi – C.R.) mai bine înarmați și îmbrăcați decît cei din Transilvania”²⁵², efectivele lefegiilor rămîn scăzute, atât față de cele ale mercenarilor dinainte de 1611 cât și față de cele ale oștilor de țară²⁵³. Situația se schimbă de abia în epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, cînd se structurează evident categoriile mercenarilor „slujitori”.

Din punct de vedere organizatoric, instituția mercenarilor pămînteni și străini din oștile românești medievale, documentată din secolul al XV-lea, cuprinde, după părerea noastră, trei perioade. Cea dintîi cea mai intinsă, din secolul al XV-lea pînă la sfîrșitul deceniuului trei al secolului al XVII-lea, poate fi socotită *perioada mercenarilor domnești*. Lefegii erau legați direct de persoana domnului, care-i angaja și-i plătea, pe termene variabile (o lună, un trimestru etc.), căruia îi presta personal jurămînt de credință, ori de cîte ori acesta le-o cerea (de obicei înaintea unei campanii sau bătăliei) și care stabilea, ținînd seama de obiceiurile și dorințele categoriei respective de lefegii, condițiile angajării, pentru aceasta cerînd adesea îngăduință cîrmuirii din țara în care trimetea „cărțile” de chemare. Numărul categoriilor militare specifice era redus (cazaci, haiduci, lefegii pămînteni etc.) și nici apartenența de neam în cadrul acestora nu era un criteriu organizatoric imuabil²⁵⁴, cazacii, de pildă, fiind : zaporojeni (ucraineni), lisovți (lituanii, după numele unui vestit comandant al lor, Alexandr Lisowski), din Polonia (conduși de nobili poloni) etc., în vreme ce pedestrașii haiduci erau sîrbi, unguri și chiar poloni. În schimb, efectivele lor erau relativ ridicate, în general invers proporțional cu perioada de angajare, care la rîndul ei era determinată de interesele de moment (campanii, bătăliei etc.) ale domniilor. Deoarece mercenarii grevau serios veniturile domnești, iar voievozii români dispuneau și de oști pămîntene teritoriale mai numeroase, care nu-i costau

²⁵⁰ După Matei al Mirclor, *op. cit.*, p. 346, mercenarii din gardă s-au adresat lui Alexandru Iliaș : „...tu ai călcat singur jurămîntul tău, plata ne-ai oprit-o, pe noi ne-ai disprețuit, ne-ai socotit ca un nimic, și ne-ai adus de n-avem cu ce să ne nutrim familiile. De săracie și lipsă ne-am vindut toți armele în tirg ca să dăm de mîncare copiilor noștri...eu ce să luptăm, măria ta în contra inamicilor tăi?” O răscoală a mercenarilor din garda lui Miron Barnovschi ar fi avut loc în Moldova la 1629 (N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, p. 158).

²⁵¹ *Călători străini*, IV, p. 503.

²⁵² „Dalmatae pretoriani” (*ibidem*, V, p. 64). Pentru sîrbii călări care însoțeau pe stringătorii dărilor domnești, cf. actul din 20 octombrie (1630) (D.R.H., B, XXIII, p. 284).

²⁵³ Cf. C. Rezachevici, *Efectivele oștilor din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, M.M.C., 6/1973, p. 99 – 117.

²⁵⁴ La 1621 în oastea polonă din Moldova e amintit „Teleki, un ungur, rotmîstru de cazaci”, care slujise și în Turcia (*Călători străini*, IV, p. 493, 494).

nimic, sau cel mult scutirea de anumite dări²⁵⁵, angajarea mercenarilor străini, cu excepția celor din gărzile domnești, se făcea pe perioade limitate, de unde, adăugind și nestatornicia lor²⁵⁶, marea fluctuație a acestora în perioada de care ne-am ocupat. Întâlnim însă și situația contrară, cînd lefegii balcanici, îndeosebi sîrbi, se aşează în teritoriile românești cu familiile lor (alcătuind nu numai o oaste „ci un popor”)²⁵⁷, începînd din vremea lui Mihai Viteazul, cu aprobarea domnului pe care-l slujeau, și care astfel stau la baza categoriilor militare de lefegii străini împămînenți²⁵⁸, de felul „seimenilor” din veacul al XVII-lea.

Cu aceasta ajungem însă la cea de a doua perioadă în evoluția mercenarilor în oștile românești medievale, cea a *mercenarilor slujitori*, care cuprinde în linii generale secolul al XVII-lea, începînd din vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, cînd se structurează principalele corpuși de mercenari de acest fel, și pînă la începutul epocii fanariote. Este perioada în care apar seimenii dragonii (nemți) lipcanii (tătari), leventii (moldoveni) și chiar un corp intitulat simplu „lefegii”, pe lîngă mai vechile corpuși de unguri (cătane), nemți (soldați), poloni, cazaci etc. Spre deosebire de perioada precedentă, toate aceste corpuși au fost încadrate în organizarea „slujitoricească”, după felul celorlalte unități din oștile românești, împărțite în steaguri, avînd în frunte căpitani, sau chiar mari căpitani, slujind la reședința domnească sau în unitățile administrativ-teritoriale²⁵⁹. În felul acesta ele au fost permanetizate ca nume, structură organizatorică și chiar ca efective, ne mai fiind legate direct de persoana domnului și supuse în aceeași măsură ca în perioada trecută fluctuațiilor de interesale acestuia²⁶⁰, dar conținutul lor de neam s-a modificat, românii ajungînd în cele mai multe unități, care își păstrau însă numele și echipamentul lefegiilor străini, să-i înlocuiască cu totul pe aceștia din urmă spre sfîrșitul secolului al XVII-lea. Acest fenomen de înlocuire treptată a mercenarilor străini cu pămînteni, în cadrul acelorași unități, se întîlnește de altfel în

²⁵⁵ O relatare din 1587 arată că boierii moldoveni socotesc cea mai mare cinste: „a-l slui pe domn fără plată... Împărțîți în 13 cete ei ajung la o mie de călăreți bine înarmați” (I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 45–46), iar o altă informație din 1594 menționează că roșii din Tara Românească „sînt întotdeauna datori să lasă la război pe cheltuiala lor, fără nici o plată” (Hurmuzaki, III¹, p. 205). La sfîrșitul secolului XVI, G. Tomasi observa că: „Oștenii călări, atît dintr-o provincie cit și din cealaltă (Moldova și Tara Românească – C.R.) luptă după obiceiul tărilor din acele părți, pe cheltuiala lor, pentru scutirile și imunitățile lor (*Delle guerre et i rivolgimenti del regno del Ungarie et della Transilvania, Venetia, 1622*, p. 74).

²⁵⁶ Referindu-se la luptele turco-polone din Moldova, la 1621, Miron Costin, *Letopisul Tării Moldovei*, ed. 1958, p. 80, generalizează chiar constatînd că „haiduci unguri... fugia totdeauna de la leșii la turci și de la turci rușii totdeauna”.

²⁵⁷ N. Iorga, *Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, p. 194.

²⁵⁸ După un document îndoelnic (care exprimă însă o realitate plauzibilă) din 20 septembrie 1526, al lui Ștefan cel Tânăr către Cărabăț pîrcălabul de Vaslui, mercenarii se puteau aşeza în Moldova „să-și agonisească cu munca verii cu cupeția pita”, după „legea leșilor și rușilor și ungurilor și bulgarilor care vin din dorul lor de a slui în țera noastră la oaste” (Th. Codreanu, *Uricarul*, I, Iași, 1871, p. 141).

²⁵⁹ Miron Costin scrie în a doua jumătate a secolului al XVII-lea despre mercenarii lui Ieremia Movilă: „slujitori de ai săi nemîi” (*Opere*, ed. 1958, p. 51). Cf. și N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București, 1968, p. 177–210.

²⁶⁰ Dimitrie Cantemir referindu-se la sfîrșitul veacului XVII și începutul celui următor, arată însă că dacă „domnul vrea să angajeze mai mulți oșteni din vîstierila lui, nu este nimeni care să-l impiedice”, de obicei însă volevozil „socotesc că e mai bine să-și pună comorile în casete, decît să le dea unor oșteni nefolositori să le măñinse” (*Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 224).

mai toate armatele europene²⁶¹, intensificîndu-se pe măsura constituirii armatelor naționale de tip modern.

Pe de altă parte acordarea de lefi unor categorii de „nemercenari” ocazional (în timp de război) sau chiar cu caracter semipermanent continuă tot veacul al XVII-lea, intensificîndu-se spre sfîrșitul acestuia și la începutul secolului următor, cînd, îndeosebi ofițerii slujitorilor de țară încep să fie plătiți regulat cu lefuri lunare²⁶².

Acest proces tinde să se generalizeze în veacul XVIII și primele trei decenii ale secolului XIX, pînă la Regulamentul Organic, în *cea de a treia perioadă a evoluției mercenariatului* în oștile românești, în paralel cu apariția unor noi corpuri de lefegii propriu-zisi, străini sau pămînteni (arnăuții, neferii, delii, mocanii, pantîrii etc.), încadrați însă în același sistem „slujitoresc”²⁶³.

În lunga ei evoluție, instituția mercenarilor, străini și români, n-a depășit niciodată ca importanță și efective oastea de țară, care slujea pentru scutiri fiscale și pămînt, cum s-a întîmplat în majoritatea țărilor europene, îndeosebi din veacul al XVI-lea, constituind însă ca însemnatate cea de a doua componentă, fără de cunoașterea căreia nu se poate defini oastea medievală românească.

LES MERCENAIRES DANS LES ARMÉES ROUMAINES PENDANT LE MOYEN-AGE

RÉSUMÉ

Après avoir relevé les caractéristiques d'ordre général de l'institution des mercenaires et présenté diverses catégories spécifiques de soldats à gages, l'auteur souligne que l'évolution de l'institution des mercenaires roumains et étrangers des armées médiévales roumaines comporte trois périodes : I — celle des *mercenaires princiers* (XV-e siècle — fin de la troisième décennie du XVII-e siècle); II — celle des *mercenaires „slujitori”* (dans le XVII-e siècle, à partir du règne de Matei Basarab et Vasile Lupu); III — la *généralisation progressive du paiement de toutes les catégories de soldats* (XVIII-e siècle).

²⁶¹ Cf. J. Wimmer, *L'Infanterie dans l'armée polonaise aux XVe—XVIIIe siècles*, în *Histoire militaire de la Pologne*, Varșovia, 1970, p. 87.

²⁶² Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 219, 221, menționează între lefegii pe căpitanii de călărași, care primeau 3 taleri lunari, iar între cel care slujeau pentru scutirea de dări pe călărașii de Tarigrad și de Galați, care însă primeau și ei un număr de galbeni. În 1695 celor care se înrolau în oastea sa, hatmanul Antiohie Jora „le da cărți de iertare și leafă” (I. Neculce, *Letopiseful Tării Moldovei*, București, 1955, p. 199).

²⁶³ Pentru evoluția mercenarilor străini și pămînteni din oștile românești, din epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu pînă la Regulamentul Organic (1830), cf. C. Rezachevici, *Istoria armatei în Tara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea și Istoria armatei și artei militare în Tara Românească și Moldova în epoca fanariotă (1711—1830)* (în pregătire pentru tipar), unde se citează bibliografia și izvoarele istorice, extrem de numeroase pentru aceste perioade.

Par rapport à d'autres systèmes militaires européens, fondés pour la plupart ou même exclusivement sur des troupes à solde, locales ou étrangères, en Valachie et en Moldavie où il existait une armée du pays bien organisée, qui jouissait d'exemptions fiscales ou de l'octroi de propriétés, les mercenaires n'ont jamais représenté la principale force de l'armée. Pendant la première période — celle des mercenaires princiers — constatés initialement sous la forme des gardes princières, pendant la lutte pour accéder au trône menées par les prétendants princiers, enregistrées dans la première partie du XV-e siècle, qui ne pouvaient pas disposer librement de forces militaires internes, les soldats, à gages relevaient directement de la personne du prince qui les engageait en des conditions déterminées, sur la base de „lettres” d'appel, souvent avec la permission de l'autorité centrale du pays d'origine. Les mercenaires étrangers des armées roumaines de l'époque, bien que se distinguant en général de ceux engagés dans d'autres armées, présentaient pourtant certaines particularités. Ils relevaient directement de l'autorité centrale ne bénéficiaient pas d'autonomie dans la cadre de l'armée princière et, en général, à de rares exceptions près, n'ont pratiqué pas la pillage de la population des pays roumains. Le nombre des catégories de soldats à gages était réduit et leur groupement suivant des critères nationaux n'était pas respecté. Leurs effectifs atteignait un chiffre important mais en général inversement proportionnel à celui de la période de l'engagement. Un grand nombre de mercenaires firent partie également des armées des princes Despot et Michel le Brave, mais aussi de celles des princes Jean le Brave et Pierre le Boiteux, de l'époque de ce dernier datant aussi les premières mentions concernant le paiement de la solde aux „călărași” et „dorobanți” roumains, des princes Aron, Petru Cercel, Radu Serban etc.

L'augmentation du taux des mercenaires dans les armées roumaines n'a pas été due à la propagation des armes à feu — il y avait assez de corps de mercenaires dotés d'armes blanches et de soldats autochtones équipés d'armes à feu — mais à certaines nécessités du moment, reliées soit à des événements à caractère militaire, soit au renforcement de l'autorité princière. Grévant cependant sérieusement les revenus princiers, l'engagement des mercenaires n'était fait que pour des périodes limitées, les difficultés reliées à leur paiement étant illustrées par la situation de l'époque de Michel le Brave, Simion Movilă et Radu Serban.

Dès le rétablissement de la domination ottomane dans les pays roumains pendant les deuxième et troisième décennies du XVII-e siècle le nombre des mercenaires a sensiblement baissé, ceux-ci étant représentés notamment par ceux des gardes princières. C'est à peine à l'époque de Matei Basarab et Vasile Lupu, lorsque les principaux corps de mercenaires „slujitori” sont effectivement organisés, que commence la seconde étape d'évolution de l'institution des mercenaires dans les armées roumaines, laquelle couvre tout le XVII-e siècle jusqu'à l'instauration du règne des princes phanariotes. Les nouveaux corps militaires ont un caractère permanent, ne relevant pas uniquement de la personne du prince et des fluctuations d'intérêts de celui-ci. Ils sont encadrés dans l'organisation des „slujitori”, d'après le typ des unités roumaines, adoptant

l'organisation de celles-ci, mais le rapport de nationalité est modifié, au XVIIe siècle les Roumains remplaçant complètement les mercenaires étrangers dont ils conservent seulement le nom et l'équipement.

Finalement, pendant la troisième période, soit au XVIIIe siècle et aux trois premières décennies du XIXe siècle, le paiement de toutes les catégories militaires, en commençant par le corps d'officiers, tend à se généraliser, les mercenaires ne constituant plus une catégorie spéciale.

On peut donc conclure, que les mercenaires roumains et étrangers sans avoir jamais dépassé, quant au nombre et à l'importance, les effectifs de l'armée du pays, comme dans la plupart des pays européens, ont représenté le deuxième élément important des armées roumaines pendant le moyen-âge, jouant un rôle distinct dans l'évolution de l'art militaire sur le territoire de la Roumanie.

www.dacoromanica.ro

FRĂMÎNTĂRI POLITICE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN PRIMĂVARA ȘI VARA 1861. PETIȚIA DE LA 11 IUNIE 1861

DE
DAN BERINDEI

Dubla alegere a reprezentat un act istoric de însemnatate deosebită în viața națiunii moderne române, dar, atât în ceea ce privește desăvîrșirea unificării interne cât și reformele interne, au mai trecut un număr de ani pînă cînd aceste deziderate majore s-au văzut concretizate în realitate ireversibile. În această privință, anul 1861 a fost decisiv, în timpul său realizîndu-se unirea politico-administrativă și totodată punîndu-se bazele reformelor fundamentale ce aveau să fie înfăptuite. Intensele frămîntări social-politice desfășurate în Principatele Unite au contribuit în mod deosebit atât la accelerarea desăvîrșirii unificării lor, cât și la dezvoltarea acțiunilor în favoarea reînnorii și reformelor. Dacă în ceea ce privește Unirea și desăvîrșirea ei n-au existat decît divergențe tactice, în schimb înverșunarea forțelor politice și deosebirile de viziune erau mari în privința reformelor. Dar aparentă izbînda a conservatorilor nu trebuie să însele și nici cădereea de la putere a guvernelor de stînga; în fapt drumul către înnoire era deschis și viitorul avea să dovedească că nimic nu putea opri un „mers înainte”.

În zilele de 30 martie – 3 aprilie 1861, s-au desfășurat alegerile¹. Guvernul Epureanu a fost înfrînt². Încercind încă să-l salveze, domnitorul Cuza chemă noua Adunare – în mesajul de deschidere – „la înfrățire și concordie”, iar guvernul anunță grătierea ziariștilor radicali Orășanu și Valentineanu, ca și a 13 condamnați pentru tulburările de la Craiova³. Eforturile au fost însă zadarnice. Adunarea nu s-a mulțumit să dea doar un vot de blam, ei a votat darea în judecată a guvernului⁴; de altfel, ministrul Boerescu și Costaforu își dăduseră demisia, mai înainte, la 11 aprilie⁵.

Radicalii nădăjduiau în obținerea puterii. Un fruntaș al stîngii anunță că „treburile merg binîșor” și că „domnitorul zice că va veni la roșii”⁶. Totuși, la 17 aprilie, directorii de ministere sănt înșarcinați

¹ „Monitorul Oficial al Țării Românești”, nr. 51 din 6 martie 1861, p. 201.

² Lista deputaților alesi: *Ibidem*, nr. 75 și 76 din 4 și 5 apr. 1861.

³ *Ibidem*, nr. 80 din 10 aprilie 1861, p. 317.

⁴ Ședință din 14–15 aprilie 1861: *Ibidem*, supl. la nr. 95 din 2 mai 1861, p. 1–16.

⁵ *Ibidem*, nr. 82 din 12 aprilie 1861, p. 326.

⁶ Din corespondența familiei Ioan C. Brătianu, ed. II, București, 1936, vol. I, p. 3.

cu girarea departamentelor, iar, mai apoi, la 30 aprilie, puterea a fost încredințată conservatorilor, formîndu-se un guvern Barbu Catargiu⁷. Conservatorii vestesc în programa lor de guvernare „stricta pază a legilor” și intenția „de a deprinde țara cu respectul” acestora⁸. Ei abrogă la 3 mai ordonanța asupra presei și fac Adunarea să voteze un împrumut de 4 milioane în contul veniturilor anului în curs, „cu care să poată visteria, care se găsește în completă lipsă de bani, a se înlesni în plățile ce are a face acum”⁹. La 6 mai, o circulară către prefecti, cerea acestora să ferească pe locuitorii „de însinuiri pornite din interes particolare”¹⁰, iar apoi — adevărată lovitură de teatru — guvernul conservator se retrage de la putere, lăsînd cîmp liber radicalilor.

Conservatorii încercaseră să-și impună punctele de vedere, dar domnitorul se arătase refractar. Neînțelegările dintre domnitor și guvern izbucniseră grabnic, ducînd la demisia lui Catargiu. Legea electorală constituise unul din motivele principale ale imposibilității de a se realiza un acord, conservatorii pretinzînd să se trimită în deliberarea Adunării legea electorală elaborată mai înainte de Comisia Centrală, în condițiile dominării acesteia de către o majoritate de dreapta¹¹. Graba reacționarilor — după cum scria Cuza lui Costache Negri — fusese provocată de stirea privind intenția Puterilor garante de a se ocupa cu examinarea unei noi legi electorale¹². Ironizînd proiectele electorale ale guvernului Catargiu, foaia umoristică „Tumba Terra”, scria că acesta ceruse ca „unde sunt astăzi 60 de alegători, să se reducă la 21”¹³; iar foaia umoristică „Nichipercea”, arăta că partida conservatoare a „ciorbagiilor” voia să dobîndească „o lege electorală întinsă prin tipărire a acestei legi pe o ediție lată și lungă”¹⁴.

Conservatorii primesc cu ură hotărîrea domnitorului de a încredința puterea radicalilor. Barbu Catargiu refuză să semneze decretul pentru numirea succesorului său. Înverșunarea dintre conservatori și radicali era la apogeu. Puterea este dată lui Stefan Golescu¹⁵, fruntaș radical apreciat de Cuza; Golescu însotise pe domnitor în timpul vizitei acestuia la Constantinopol, iar la 29 ianuarie Cuza îi reconfirmase numirea în Comisia centrală de la Focșani¹⁶.

Venirea la putere a radicalilor este primită cu satisfacție de opinia publică progresistă: „Toată lumea liberală de aici, scria Alexandru Papiu-Ilarian nouui ministru Vasile Mălinescu, se bucură și crede că numai prin acte energice veți scăpa situația”¹⁷. Noul guvern era omogen. Spre deosebire de cabinetul Nicolae Golescu din anul precedent, avea o componentă

⁷ „Monitorul Oficial al Țării Românești”, nr. 87 și 94 din 18 aprilie și 1 mai 1861, p. 345 și 373.

⁸ *Ibidem*, nr. 97 din 4 mai 1861, p. 385.

⁹ Ședință din 4 mai 1861: *Ibidem*, supl. la nr. 101 din 9 mai 1861, p. 3.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 101 din 9 mai 1861, p. 401.

¹¹ „Unirea”, nr. 23 din 13 mai 1861, p. 80 și 90.

¹² Acad. R.S.R., Ms. 4643, f. 164.

¹³ „Tumba Terra”, nr. 2 din 19 mai 1861, p. 14.

¹⁴ „Nichipercea”, nr. 6 din 1861, p. 42.

¹⁵ „Monitorul Oficial al Țării Românești”, nr. 105 din 13 mai 1861, p. 417.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 23 din 31 ian. 1861, p. 89.

¹⁷ Scrisoarea din 12 mai 1861: N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, 1910, vol. XVIII, p. 43.

mai pronunțat radicală. Șt. Golescu, moldoveanul Vasile Mălinescu, Grig. Arghiropol și liberalii de stînga Dimitrie Bolintineanu și Const. Bălcescu; acestora li se alătură colonelul Sameșescu. Aparent, guvernul se declară ca avind o programă „foarte restrinsă”, fiind doar un minister, de tranziție pînă la realizarea unirii administrative¹⁸ (pe care Cuza o anunțase iminentă la 16 aprilie unei delegații a Adunării)¹⁹; în fapt însă, țelurile noului guvern — care lucrează în coîntelegeră cu ministerul Panu din Moldova — erau cu mult mari.

Guvernul Ștefan Golescu procedează în cursul lunii mai la o masivă înlocuire a prefectilor (Olt, Mehedinți, Gorj, Ilfov, Argeș, Vlașca, Teleorman și Prahova)²⁰ și numește noi membri ai Comisiei centrale în frunte cu Nicolae Golescu²¹. În același timp, ca și guvernul radical din 1860, lucrează intens, luînd o serie de hotărîri pe linia constituiri noului stat și a înnoirilor. Se iau măsuri privind lucrările publice, modificarea taxelor de export, anchetarea abuzurilor electorale, opera italiană, fixarea pavilionului bastimentelor românești, stîrpirea lăcustelor, aducerea de corturi pentru batalionul de geniu, înființarea unei fabrici pentru confectionarea proiectilelor de război, manipularea condițiilor de stare civilă „într-un mod mai conform cu cererile timpului de astăzi”, licitarea poștelor, problema porturilor dunărene, exportul sării, legea contribuților directe, trimiterea unor elevi agronomi în străinătate, înființarea școlii de veterinari, cumpărarea a 500 paturi de fier pentru spitalele militare, noua salarizare a muncitorilor ocnei sistematice de la Slănic, aplicarea unui nou sistem la construirea podurilor de fier, punerea în funcțiune a unei mașini cu abur la Colțea, înființarea unei foi sătești etc.²² În general însă activitatea guvernului a fost paralizată de ostilitatea conservatorilor în Adunare și de țelurile mari pe care și le propuneau radicalii: *Unirea deplină și largirea bazei legii electorale* și în perspectivă: *reforma agrară*.

O interesantă scrisoare a lui Alexandru C. Golescu-Albu dezvăluie planul unora dintre radicali. El scria fratelui său, șeful guvernului, și-i cerea să proclame „Unirea absolută. Unirea definitivă” — „măsură care, dacă ar fi fost infăptuită de guvernele anterioare, ar fi scutit țara de doi ani de tărăganeli, de îngrijorări, de decepții...”. „Țara nu așteaptă ca s-o administrați bine, scria el, sau s-o dezbarați de prevaricațiuni și de abuzuri, ci ca în timpul trecătoarei voastre treceri la putere s-o duceți direct la naționalitate prin Unire și direct la libertate printr-o lege electorală întinsă”. Golescu-Albu se opunea realizării acestor țeluri printr-un apel la Puterile garante și cerea ca ele să se realizeze prin Adunări, cu prilejul intrunirii lor laolaltă în vederea dezbaterei legii rurale. După părerea fratelui primului ministru muntean, deputații conservatori nu puteau risca să se opună Unirii și apoi după votarea acesteia se putea obține — în

¹⁸ „Monitorul Oficial al Țării Românești”, nr. 106 din 15 mai 1861, p. 417.

¹⁹ Ibidem, nr. 86 din 17 aprilie 1861, p. 341.

²⁰ Ibidem, nr. 107, 124 și 133 din 16 mai, 6 și 17 iunie 1861, p. 425, 493, 529.

²¹ Ordonanță din 17 mai 1861: Ibidem, nr. 108 din 17 mai 1861, p. 425.

²² Ibidem, nr. 116, 133, 144 și 153 din 26 mai, 17 iunie, 3 și 13 iulie 1861, p. 461, 530, 573, 608.

entuziasmul momentului — o nouă lege electorală, fie și provizorie, pînă la realizarea reformei electorale definitive („întinsă, foarte întinsă”)²³.

Intelectualii progresiști ai vremii — legați de radicali — se opuneau soluției unui apel la străini. Făcindu-se exponentul acestei poziții, Alexandru Papiu-Ilarian scria lui Mălinescu, îndată după formarea guvernului: „Lumea de aici așteaptă cu curiozitate cum o veți duce cu o Adunare atât de determinată în contra dumneavoastră, cu o majoritate de adversari atât de implacabili. Dar încă și mai curioasă este de a vedea ce veți face în cazul cînd o veți proroga sau disolvi? Dintre toate, amestecul diplomației străine în hotărîrea causelor țării, pînă și a celor interne, umple de grijă inimile patrioților. Căci, întru adevăr, trebuie să ne gîndim serios unde ar putea să iasă țara cu acest amestec fără de incetare și fără de margini!”²⁴.

În vederea realizării telurilor lor, radicalii munteni stabilesc un plan comun de acțiune cu Anastasie Panu, conducătorul guvernului moldovean. Acesta vizitase București spre sfîrșitul lunii aprilie, cînd se și vorbea de formarea unui guvern unic. I se făcuse o primire entuziastă, oferindu-i se un banchet de către corpul neguțătoresc, la hotelul Hugues, Constantin Aninoșanu — tînăr intelectual legat de ideile progresului — solicitînd „una din muzicile de regiment”²⁵. Atunci se fixase, în linii mari, planul de acțiune comun al radicalilor munteni — care vor forma guvernul în scurtă vreme — și al guvernului înaintat moldovean condus de Anastasie Panu. În general, acest plan coincidea cu intențiile lui Golescu-Albu prezentate ceva mai sus, soluția practică pe care au ales-o însă probabil conducătorii celor două guverne în înțelegere cu domnitorul pentru realizarea planului, era aceea de a obține noua legiuire de la Comisia Centrală, evitînd trimiterea legii în dezbaterea Adunărilor dominate de reacționari. După aceea, în a doua fază, legea hotărîtă de un corp legislativ al țării urma să fie înaintată de domnitor Puterilor garante spre acceptare. În jurul acestui plan se dă o înversunată luptă, radicalii știind că o dată rezolvată chestiunea electorală, reacțiunea ar fi fost înfrîntă.

Conservatorii — care știau că în spatele unei reforme electorale se ascundea primejdia slabirii puterii lor politice și mai ales spectrul reformei agrare — privesc cu o ostilitate înversunată activitatea noului guvern radical și sint hotărîți să se opună oricărora tentative de lărgire a bazei electorale. La 20 mai, Adunarea discută actul coordonator redactat de Ion Ghica pentru darea în judecată a guvernului Epureanu. Guvernul și deputații radicali, în condițiile surdei ascuțiri a conflictului lor cu dreapta, caută să salveze fostul guvern, obținind o amînare, prin tipărirea și discutarea actului coordonator, ceea ce majoritatea conservatoare nu acceptă²⁶. În aceeași ședință, Barbu Catargiu exprimă îngrijorarea partizanilor săi în legătură cu problema electorală, exclamînd: „Ce s-ar putea întimpla dacă alt guvern ca cel ce am avut nenorocirea a avea ar voi să înlouciască pe cei în drept prin alții care n-ar avea decît

²³ G. Fotino, *Din vîrmea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Galești*, București, 1939, vol. IV, p. 353—363.

²⁴ N. Iorga, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 43.

²⁵ Arh. St. București, Comenduirea București, nr. 470 1861, f. 736.

²⁶ „Monitorul Oficial al Țării Românești”, supl. la nr. 116 din 26 mai 1861, p. 1—5.

interesele lor personale, de multe ori mîrșave?''²⁷ Lupta dintre conservatori și radicali în jurul cuestiei electorale era deschisă.

Alături de Unire, cuestiunea electorală era — ca și cea agrară — una din cele mai de seamă probleme ale vremii.

Dezbaterile Adunărilor ad-hoc în ceea ce privește problema electorală nu avuseseră ecoul așteptat în sinul conferinței de la Paris, căci dispozițiile electorale ale Convenției din 1858 au un caracter retrograd, ele opunîndu-se cerințelor supuse puterilor de deputații țărani și de cei cu vederi progresiste. Aceste dispoziții paralizau însăși realizarea Convenției, căci datorită lor majoritatea din Adunări „nu reprezenta majoritatea țării, ci doar majoritatea privilegiatilor”²⁸. Aceste stipulații anulau formal privilegiile de naștere, dar în fapt le mențineau, căci alegători direcți nu erau decât mari moșieri și în orașe cei ce aveau un capital minim de 6000 galbeni. Alegătorii primari²⁹, care alegeau prin intermediari în două grade — nu desemnau decât cîte un deputat de județ, în timp ce moșierii trimiteau în Adunare cîte doi deputați de fiecare județ.³⁰

Criticind dispozițiile electorale din 1858, Bolintineanu observa următoarele: „Burghezia (prin care el înțelegea orașenimea, D.B.) și poporul nu avea vot la alegeri pentru Camera și guvernul, unde cei ce votau singuri, hotărău încă despre soarta lor; ei vedeau țara proprietatea clasei ce dispunea de voturi . . .”³¹. El mai scria: „. . . Convenția din Paris, după ce proclamă principiile de dreptul omului și găsește că este trebuință a se îmbunătăți soarta poporului rural, după ce surpă o castă privilegiată, prin legea electorală chiamă să facă legi asupra acestor reforme, care fărimau privilegiile unei caste chiar pe oamenii acelei caste. Împroprietătirea țărănilor și întinderea votului electoral nu se puteau face prin Cameră. Privilegiul trecind de la cincizeci de familii de boieri la cîteva cete de proprietari mari și mici, nația schimbase numai stăpînii; ciocoi și noi luară locul celor vechi, nimic pentru suveranitatea popoarelor, nimic pentru vindecarea ranelor lor”³². Boerescu aprecia la rîndul său, încă din 1858, că „restrițiile” legii electorale duceau la „tristul spectacol al unei majorități retrograde”³³; în timp ce Emanoil Chinezu caracteriza astfel problema electorală: „. . . Aci, cu intențiune de a arată unde își are cauza anarhia ce există chiar astăzi, vom zice că este în legea electorală, ce Congresul confectionă pentru noi... Într-adevăr, care este elementul ce, după această lege electorală, este chemat a fonda autoritatea publică la noi... Bogatul”³⁴. O părere proastă o avea față de situația electorală din

²⁷ Ibidem, p. 5.

²⁸ Ulysse de Marsillac, *Les préliminaires de l'Union*, în „La Voix de la Roumanie”, nr. 13 din 20 aprilie/2 mai 1861, p. 49.

²⁹ Alegători primari erau cei ce aveau un venit anual minim de 100 galbeni.

³⁰ Vezi textul stipulațiilor în D.A. Sturdza etc., *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, București, 1892, vol. VII, p. 314—216.

³¹ Dim. Bolintineanu, *Viața lui Cuza-Vodă*, în *Proză*, Iași, f.a., vol. I, p. 67.

³² Ibidem, p. 47—48.

³³ B. Boerescu, *Examen de la Convention du 19 août relative à l'organisation des Principautés Danubiennes*, Paris, 1858, p. 32.

³⁴ Em. Chinezu, *Una pagină din istoria contemporană sau șapte ani de anarhie în România. Origina, cauzele și efectele ei*, în *Studii politice asupra României*, București, 1866, p. 157—158.

Principate și Gh. Barițiu, care declară, de asemenea, în „Gazeta Transilvaniei” că „fără dreptul alegării libertatea este numai o himeră, o fantomă, o înșelăciune, sau mai prozaic, o secătură”³⁵.

Străinii contemporani binevoitori poporului român au și ei aprecieri similare. „Zdrobind omnipotența boierimii organizate, serie Colson, ... reconstituind o oligarhie teritorială, ce a făcut Congresul de la Paris? A schimbat doar eticheta sacului!”³⁶. El mai adaugă că 2000 de boieri sau moșieri aveau în mîinile lor alegerea a 4/5 din numărul deputaților³⁷. G. Le Cler semnalează și el în acești ani că legea electorală a Convenției paraliza infăptuirea „ameliorațiilor indicate, ordonate prin Convenția de la 19 august”³⁸. Semnificativ rămîne și faptul că însăși conferința de la Paris, care elaborase stipulațiile electorale, nemulțumită de ele, declarase caracterul lor provizoriu³⁹.

Pentru Xenopol, „Convenția alcătuise o lege electorală încă mai restrînsă decît aceea a Regulamentului Organic, primind ca alegători numai pe acei ce aveau censul cerut, pe cind Regulamentul Organic dînd acest drept tuturor celor cu pitace de boierie, prima și pe boierii săraci între alegători”⁴⁰. Xenopol mai vorbește de „absurditatea legii electorale întocmită de Convenția de Paris, lege care restrîngea dreptul de vot numai la posesorii averilor mari, excludînd cu totul orice capacitate necăptușită cu avere”, dînd ca exemplu județul Ismailului, unde singurul alegător „vestitul Vladimir Stoica... se convoca pe el însăși în ziua alegerii, constituia el singur biroul și subsemna în procesul verbal al alegerii tot el și ca președinte și ca secretar și ca corp electoral și în sfîrșit se alegea pe el însuși și cu majoritatea de un vot, adecă unanimitate”⁴¹.

Din 1859 se dă o luptă hotărîtă pentru înlocuirea dispozițiilor electorale anexate Convenției printr-o lege electorală largă. „Dimbovița” cerea încă la 17 ianuarie 1859 „o lege electorală... pe baze mai largi și mai compatibile cu natura datinilor acestor țări”⁴². Mai tîrziu, aceeași foaie cerea diminuarea censului exorbitant⁴³, la circa jumătate, iar pentru orașeni — care și dădeau voturile lor liberalilor de stînga — la o zecime⁴⁴.

După intrarea în activitate a Comisiei centrale de la Focșani, majoritatea conservatoare respinge inițiativa celor din stînga pentru o revizuire

³⁵ Legea electorală cu aplicare la români, în „Gazeta Transilvaniei”, 1861, p. 27–29, 31–32.

³⁶ F. Colson, *Nationalité et régénération des paysans moldo-valaques*, Paris, 1862, p. 157.

³⁷ Ibidem, p. 196–197.

³⁸ G. Le Cler, *La Moldo-Valachie...*, Paris, f.a., p. 334.

³⁹ T.W. Riker, *Cum s-a infăptuit România. Studiul unei probleme internaționale 1856–1866*, trad. Alice Bădescu, București, 1944, p. 219.

⁴⁰ A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, București, 1911, vol. I, part II, p. 390.

⁴¹ Ibidem, p. 395–396. S-ar putea adăuga, pentru a demonstra anomalile acestor stipulații, exemplul pe care-l dă o foaie a timpului, arătînd că — datorită averii — vestitul bandit Radu Anghel avea drept de alegător („Anunțătorul român”, nr. 41 din 7 iunie 1861, p. 1) sau cel dat de „Teranul român” că în Mehedinți 159 alegători primari alegeau un deputat și 17 alegători direcți alegeau doi („Teranul român” nr. 10 din 14 ianuarie 1859, p. 113).

⁴² „Dimbovița” nr. 29 din 17 ianuarie 1859, p. 113.

⁴³ Ibidem, nr. 54 din 24 aprilie 1859, p. 215.

⁴⁴ Ibidem, nr. 56 din 29 aprilie 1859, p. 221–222.

și lărgire a bazei electorale, pe motiv că Adunările fiind alese pe șapte ani era „destul timp pentru a se gîndi la reformă”⁴⁵. Această atitudine face „Dimbovița” să exclame că „pe cît votul electoral nu se va lărgi, nu va fi convențiune posibilă”⁴⁶. Mai tîrziu, Comisia centrală ia în dezbatere chestiunea electorală cu prilejul elaborării proiectului ei de Constituție. Proiectata legiuire electorală — respinsă de domnitor odată cu legea fundamentală pe care o preconizase Comisia dominată de reacționari — nu mulțumise presa progresistă pentru că nu acordase drepturi electorale tuturor românilor, care plăteau impozite⁴⁷.

În 1860, problema electorală se menține în centrul atenției publice din Tara Românească (de altfel, ca și în Moldova). Totuși, existau divergențe între oamenii cu vederi progresiste asupra modalității înfăptuirii acestei reforme. C. A. Rosetti, de pildă, nu accepta opinia „Dimboviței”, care recomandase o modificare a stipulațiilor electorale printr-un apel al puterii executive către Puterile garante, deoarece „rătăcită și amară a fost pentru România politica d-a se rezema în afara”⁴⁸. Această atitudine nu-l împiedica să critice numărul restrins al corpului electoral⁴⁹.

Între timp, guvernul Ion Ghica plănuise punerea în vigoare a unei noi legi electorale. Noul proiect urma să fie „mult mai larg decât legea cunoscută”, prevăzînd dreptul de a alege și a fi ales în orice județ, considerarea oricăror venituri „ca venituri bune la alegeri”, precum și acordarea drepturilor electorale celor ce practicau profesioni libere, fără vreo condiție cenzitară⁵⁰. Intenția guvernului este salutată de „Românul” — deși foia radicală se afla în opoziție — cu singura rezervă a realizării planului ministerial pe o cale legislativă, nu printr-o lovitură de stat a puterii executive⁵¹. Grigore Arghiropol — un adevarat purtător de cuvînt al radicalilor în problema electorală — cerea: „să dispară distincțione și categoriile de colegii”, formîndu-se un singur colegiu. Censul trebuie să fie scăzut — după Arghiropol — la un venit anual de 50 galbeni, indiferent de proveniență („avere, profesiune, meserie, retribuțune de funcționari inamovibili și pensiune”)⁵². În schimb, „Conservatorul progresist” întîmpină cu vădită neplăcere intențîile de reformă. Foia conservatoare susținea că guvernul nu avea dreptul unei inițiative în chestiunea electorală decât indirect, prin membrii numiți în Comisia centrală — aceasta singură putînd să aibă inițiative în probleme de interes comun celor două țări⁵³. „Românul” a combătut această opinie interesată a oficioșului partidei vechi⁵⁴.

⁴⁵ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. III, București, 1930, vol. XIII, p. 45—46.

⁴⁶ „Dimbovița”, nr. 67 din 6 iunie 1859, p. 268.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 16 din 9 dec. 1859, p. 62.

⁴⁸ „Românul”, nr. 5 din 5 ianuarie 1860, p. 5; vezi și C.A. Rosetti, *Studii de principii*, în „Românul”, nr. 1—4 și 5 din 1—4 și 5 ianuarie 1860, p. 2, 6—7.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 7—8 din 7—8 ianuarie 1860, p. 15.

⁵⁰ „Dimbovița”, nr. 31 și 35 din 3 și 17 februarie 1860, p. 122 și 133.

⁵¹ „Românul”, nr. 37, 38—39 și 40 din 6/18, 8/20 și 9/21 februarie 1860, p. 114, 117 și 122—123.

⁵² *Ibidem*, nr. 66—67 din 6—7 martie 1860, p. 214.

⁵³ „Conservatorul progresist”, nr. 19 din 4 martie 1860, p. 74—75.

⁵⁴ „Românul”, nr. 68 din 8 mart. 1860, p. 218.

Mai tîrziu, „Dimbovița” — care luptă cu energie pentru o nouă legiuire electorală — cerea să se aplice dispozițiile în temeiul cărora se alesese Divanul ad-hoc, „ca să ne dea o Adunare, care... să facă o lege electorală foarte întinsă...”⁵⁵ Foaia lui Bolintineanu — care adusese elogii sufragiului universal într-un număr anterior⁵⁶ — conchidea cu următoarele cuvinte: „Faceți o lege care să aducă o Adunare, unde toate vinele țării să fie reprezentate și îndată viața va circula în toate vinele nației române”⁵⁷. Dealtfel, „Dimbovița” nu ascundea una din cauzele fundamentale ale pledoariei ei, ea scriind cu sinceritate că dorea „legea electorală întinsă”, deoarece „prin ea putem ajunge la improprietărirea țăranilor”⁵⁸.

Împrejurările politice nu au îngăduit realizarea acestor proiecte în primăvara și vara anului 1860. În Comisia centrală s-a luat în schimb în dezbatere legea rurală, rezultatul discuțiilor fiind un proiect reacționar impus de majoritatea retrogradă. Spre toamnă, presa progresistă readuce în discuție chestiunea electorală. „Românul” critică caracterul restrîns al stipulațiilor electorale în vigoare, cerînd extinderea bazei electorale⁵⁹, iar „Reforma” lui I. G. Valentineanu seria limpede în noiembrie 1860: „Împroprietărirea țăranilor și reformarea legii electorale, eată singurele lucruri care pot îmbunătăți starea noastră socială, eată singurele lucruri care vor asigura existența și viitorul țărei noastre; aci e remediul răului de care suferim toți, de care suferă toată țara... Unirea, împroprietărirea țăranilor, o lege electorală întinsă, eată ce strigă poporul român, eată ce cere națiunea română de la alesul ei...”⁶⁰.

Nici domnitorul nu era străin de preocuparea de a dota Principatele cu o nouă lege electorală. Ostil conservatorilor, el voia o lege electorală în temeiul căreia aceștia nu ar mai fi putut păstra majoritatea mandatelor în Adunări. În același timp, el nu se situa pe pozițiile presei radicale, ci se gîndeau să impună el însuși noua lege cu sprijinul Puterilor garante, fără a consulta în prealabil un corp constituit al statului și fără să se bizeue pe sprijinul unei formații politice. În vara anului 1860, Cuza avea pregătit un lung memoriu prin care cerea Porții și Puterilor garante unirea administrativă și autorizația de a elabora o nouă lege electorală. În memoriu, Cuza observa că abia un locuitor la 1400 avea drept de vot în Principate și că puterea legislativă se găsea „în mîinile unor deputați aleși, aproape în exclusivitate, de către privilegiații de ieri”. El mai arăta că unele colegii electorale aveau doar cîte 7 electori și cita cazul unui colegiu de alergători primari, unde singurul alegător se alesese reprezentat al colegiului în Adunare. Precizînd că nu voia decit să micșoreze preponderența elementelor ostile principiile sociale ale Convenției, domnitorul dădea a înțelege că era gata să se ocupe de elaborarea unei noi legi, sarcină

⁵⁵ Programa cea nouă, în „Dimbovița”, nr. 51 din 23 aprilie 1860, p. 197.

⁵⁶ Sufragiul universal: *Ibidem*, nr. 46, din 26 martie 1860, p. 178.

⁵⁷ Programa cea nouă: *Ibidem*, nr. 51 din 23 aprilie 1860, p. 197.

⁵⁸ Despre țărani: *Ibidem*, nr. 49 din 16 aprilie 1860, p. 189.

⁵⁹ Studie constituțională. Legea electorală, în „Românul”, nr. 277–278 din 4 octombrie 1860, p. 842–843.

⁶⁰ „Reforma”, nr. 68 din 17 noiembrie 1860, p. 269.

ce nu putea fi lăsată Adunărilor, ai căror membri nu se puteau sinucide ei însăși din punct de vedere politic⁶¹.

Cuza a intenționat, într-un timp, să condiționeze vizita sa protocolară la Constantinopol, pe care o va face în toamna anului 1860, de o prealabilă acceptare din partea Porții a propunerilor sale, dar ambasadorul Franței îl determină să renunțe la acest punct de vedere (prin intermediul lui Costache Negri)⁶². De aceea, Negri păstrează memoria și nu-l predă Porții și reprezentanților Puterilor garante de la Constantinopol decât în decembrie 1860⁶³. Mai înainte însă, în mesagiul de deschidere al Adunării Țării Românești de la 29 noiembrie 1860, domnitorul amintise trebuința elaborării unei legi electorale noi, „ca prin aceasta, Adunarea să fie o mai deplină reprezentare a intereselor țării”⁶⁴.

Cererile domnitorului Cuza au fost primite cu bunăvoieță la Constantinopol, dar un răspuns întîrzie aproape 6 luni, în care timp însă s-a purtat o intensă activitate diplomatică de culise. Pe la mijlocul lunii aprilie 1861, Negri putea anunța pe domnitor că Poarta se hotărise să ia inițiativa reformelor necesare în Principate⁶⁵; în adevăr, la începutul lunii mai, Poarta a emis o circulară diplomatică prin care acceptă, în linii mari, memoria lui Cuza, Baligot de Beyne, secretarul domnitorului trimis la Constantinopol, anunță acest lucru lui Alexandru Ioan, arătind că legea electorală urma să fie modificată pe baza unei propuneri directe a domnitorului celor două principate⁶⁶. Attitudinea conciliantă a Turciei a nemulțumit imperiului Austriei, care, ce e drept, dorea o modificare a legii electorale a Convenției, dar în sens conservator, „astfel ca, scria ministrul de externe austriac Rechberg, elementul revoluționar să fie îndepărtat pe cit posibil de alegeri”⁶⁷. Problema electorală — cu voia sau fără voia forțelor reaționale din Principate și a Imperiului habsburgic — părea să se elucideze într-un sens progresist.

Modificarea dispozițiilor electorale devenise un deziderat unanim solicitat. Înaintea alegerilor de la începutul primăverii anului 1861, „Anunțatorul român” adresa alegătorilor următoarele rînduri: „...avem a vă adresa o solicitătire, o rugăciune ardinte, aceea de a îndatora pe aleșii noștri, sau mai bine a pune obligația expresa asupră-le de a cere și a susține în sinul viitoarei Adunări modificarea vicioasei legi electorale actuale, principală cauză a înarmării în care stăm pironiți de doi ani trecuți”⁶⁸. În măsura în care oamenii cu vederi legate de progres solicitau o nouă lege electorală, în aceeași măsură reaționarii căutau să se opună acestui țel. Oficiosul partidei conservatoare, adoptînd o atitudine „patriotică”, se opunea eventualei puneri în vigoare a unei legi „lucrată la Constantinopole sau la Paris de ștreini” și cerea dezbaterea reformei în Adunările celor două țări⁶⁹. Indiscrețiile culiselor diplomației puseseră în

⁶¹ Acad. R.S.R., Ms. 4863, f. 92 și urm.

⁶² *Idem*, Ms. 4857, f. 117—119.

⁶³ C. Negri către Cuza Vodă, 18 30 dec. 1860; *Idem*, f. 156—163.

⁶⁴ „Monitorul Oficial al Țărilor Românești”, 1860, p. 1345.

⁶⁵ C. Negri către Cuza Vodă, 9/21 aprilie 1861; Acad. R.S.R., Ms. 4857, f. 205.

⁶⁶ Baligot de Beyne către Cuza, 31 aprilie și 6 mai 1861 c.n.: *Idem*, Ms. 4867, I, f. 303, 305.

⁶⁷ Rechberg către Prokesch—Osten, 12 și 22 mai 1861: R.V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1938, p. 322, 325.

⁶⁸ „Anunțatorul român”, nr. 20 din 11 martie 1821, p. 1.

⁶⁹ „Unirea”, nr. 19 din 29 aprilie 1861, p. 73.

circulația publică negocierile inițiate de domnitor ⁷⁰.

Între timp — cum am mai arătat — domnul a încrezut puterea lui Barbu Catargiu, deși era limpede că un guvern conservator nu putea fi cel care să realizeze lărgirea bazei electorale ⁷¹. Inevitabila despărțire nu întârzie și domnitorul a chemat la guvern pe radicali. Dobândirea noii legi electorale va fi obiectivul principal al lui Cuza și al noului minister. Lucrul nu este mărturisit desigur din primele zile, dar opinia publică a sesizat această realitate.

Ecoul negocierilor de la Constantinopol, ajuns în Principate încă din luna aprilie, căpătă în luna mai contururi precise, una din primele sale urmări fiind tocmai demisia guvernului Catargiu. Presa reacționară — „Unirea” din București și „Viitorul” de la Iași — publică memoriul lui Cuza și circulara Porții, comentîndu-le defavorabil. Busuioceanu, redactorul „Unirii” nu se va sfii să scrie mai tîrziu că prin memoriul domnitorului „puterea legislativă este tratată în moduri necalificabile” ⁷². Din ultima parte a lunii mai, lupta pentru dobândirea noii legi electorale a trecut pe primul plan, în condițiile unei inversunări deosebite între cele două extreme ale lumii politice și în acelea ale unei stări de spirit agitate în întreaga țară.

Dezbaterile Adunării Tării Românești au reflectat după 20 mai încordarea ce domnea în cele două tabere și mai ales teama conservatorilor față de impunerea unei lărgiri a bazei electorale prin Puterile garante sau pe o cale exterioară Adunărilor ⁷³. În timp ce stînga oculea luarea în dezbatere a chestiunii rurale — lucru dorit de reacționari, care voiau o rezolvare a acestei spinoase probleme atît timp cit ei stăpineaau încă Adunările — ea se străduia să dobîndească noua lege electorală. Încă din 5 ianuarie, Cuza ceruse Comisiei centrale elaborarea unui proiect „în simțul voturilor unanime ale Adunărilor ad-hoc din anul 1857” ⁷⁴. Cu toată opoziția membrilor conservatori ai Comisiei, aceasta acceptase luarea în dezbatere ⁷⁵, lucru criticat mai apoi de foaia reacționară „Unirea” ⁷⁶. Chestiunea a rămas apoi în suspensie pînă la începerea lucrărilor celei de-a treia sesiuni a Comisiei centrale, cînd guvernele celor două țări aparținînd stîngii și conservatorii fiind în minoritate, se creiază condiții favorabile pentru dobândirea mult așteptatei legi. După votul Comisiei centrale, domnul și guvernele sale erau hotărîti să impună aplicarea noii legiuiri, într-un fel sau altul.

În ultimele zile ale lunii mai, Ștefan Golescu și Panu trimit adrese la Focșani cerînd grabnica realizare a mesajului domnesc din 5 ianuarie. Panica a cuprins pe conservatori, care cunoșteau opiniile adversarilor

⁷⁰ Îndeosebi prin știrile publicate de „Le Courier d'Orient” (A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XIII, p. 104 — 105).

⁷¹ Aceasta deși „Proprietarul român” cerea guvernului Catargiu „lărgirea censului nostru electoral ca să scăpăm de dominația patimelor individuale sau de coterie...” (nr. 28 din 4 mai 1861, p. 109).

⁷² „Unirea”, nr. 35 din 24 iunie 1861, p. 137.

⁷³ Consiliul Franței și Angliei susțineau poziția foștilor boieri: T.W. Riker, *op. cit.*, p. 393.

⁷⁴ *Protocollele Comisiunii Centrale a Principatelor Unite*, Sesiunea II, Protocolul LXIX (ședință din 20 ianuarie 1861), p. 2.

⁷⁵ *Idem*, Protocolul LXXI (ședință din 30 ian 1861), p. 8.

⁷⁶ Comisiunea centrală și legea electorală în „Unirea”, nr. 4 din 28 februarie 1861, p. 15.

lor⁷⁷. Unul din membrii guvernului Golescu scria mai tîrziu, justificînd temerile adversarilor săi din 1861 : „... Una din bazele cele mai mari pe care se rezîmă edificiul drepturilor omului este fără îndoială întinderea dreptului electoral la toată nația, sufragiul universal. Pe cît acest drept nu va îmbrățișa toate clasele, toți cetățenii, toți nu vor fi cetățeni. Țara va fi proprietatea claselor, Constituția va fi o minciună...”⁷⁸.

Primejdia în care se simțeau a determinat pe conservatori să recurgă la legarea Unirii de problema printului străin. Foaia reacționară ieșeană „Viitorul” exclama : „Ce este Unirea, dacă se va face fără principie străin ?”⁷⁹. În Adunarea de la Iași, Lascăr Catargiu a pus problema fătis ; iar Barbu Catargiu și Gh. Știrbei l-au susținut în Adunarea de la București⁸⁰. Întrebările acestor deputați nu reflectau decît ura partidei vechi împotriva alesului de la 24 ianuarie, care deși, în general, inclinat spre moderații, reprezenta pozițiile progresului și ale unor înnoiri pe care ea nu le putea accepta. Conservatorii au lansat o petiție în favoarea prințului străin. Rîposta radicalilor nu a întîrziat însă : ea se va concretiza în campania de susținere a domnitorului prin „petiția de la 11 iunie”.

După o primă interpelare a lui Barbu Catargiu — amintită ceva mai sus — Stefan Golescu a făcut o declarație Adunării la 23 mai, asigurînd-o că legea electorală va fi rezolvată doar în temeiul luerărilor Comisiei centrale. Totuși — temindu-se că legea nu va fi apoi adusă în dezbaterea Adunărilor — majoritatea a impus adoptarea unui amendament prin care se interzicea o intervenție din afară în chestiunea electorală. Catargiu dezvăluia dedesubtul panicii care-i stăpînea pe conservatori : „Oare mine cînd va veni legea rurală ne chezășuește ministerul că suntem siguri în Cameră, că vom fi liberi și ne împlini datoria de mandatari ai nației, că să scim ce facem ?”⁸¹. Au loc violente discuții în care un reprezentant al radicalilor din afara guvernului se declară pentru lărgirea dreptului de vot și întreabă de ce conservatorii nu se opuseseră și altor imixtiuni ale puterilor străine !⁸². Satirizind punctul de vedere al conservatorilor, neasteptat din partea foștilor privilegiați, „Nichipercea” scria că „boierii și-au schimbat politica și sint pentru autonomia țării, cit privește legea electorală” și că ideile fiind „de domeniul capului... prin urmare deodată cu deile boierii și-au schimbat și capetele”⁸³.

⁷⁷ Ironizînd, mai tîrziu, echipa conservatorilor față de o nouă lege electorală, o caricatură intitulată „Tot e fatal la boieri”. Înfățează pe cinci fruntași ai dreptel — în frunte cu Barbu Catargiu și Apostol Arsache — stând în fața unei stele pe ale cărei raze scria „Unirea, Reforma electorală” și care avea în mijloc capul lui Stefan Golescu ; iar unul din boieri spunînd lui Arsache :

— Ne pîrlește razele cometului Arhon Doctore ... („Tumba Terra”, nr. 4 din 6 iulie 1861, p. 28).

⁷⁸ Dim. Bolintineanu, *op. cit.*, vol. I, p. 91.

⁷⁹ Cf. A.D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XIII, p. 112,

⁸⁰ *Ibidem*, vol. XIII, p. 111.

⁸¹ Cu cîteva zile mai înainte oficiosul conservator „Unirea” publicase următoarele rînduri : „Dacă reformarea legii electorale are nevoie de consimțirea Europei, această necesitate nu poate dărîma dreptul țării de a desăvîrși reforma ea singură, după adevăratele ei trebuințe prin organele legale, iar nu să o lase în voia unei politici personale fără împărtășirea controlului țării” („Unirea” nr. 25 din 20 mai 1861, p. 99).

⁸² Sediția din 23 mai 1861 („Monitorul Oficial al Țării Românești”, supl. la nr. 121 din 2 iunie 1861, p. 1–8).

⁸³ „Nichipercea”, nr. 8 din 27 mai 1861, p. 63.

Înversunarea dintre cele două tabere reiese limpede dintr-o scrisoare a lui Barbu Catargiu trimisă lui Apostol Arsache, la Focșani, în care-i arăta că el dezvăluise în ședința de la 23 mai „toate mașinațiile, manevrele și ticăloșii” aduersarilor lor⁸⁴. În schimb, altă părere o avea majoritatea opiniei publice față de aceeași ședință. Comentind ședința de la 23 mai, „Anunțatorul român” scria atacind partida veche : „... ceea ce sare prea mult în ochi, este egoismul, tendința de o dominațiune exclusivă asupra tuturor celoralte nuanțe... pretențiunea pe față la o omnipotență eternă, excluderea tuturor celoralte stări și clase ale societății de la reprezentanța națională, o oligarie în fine sau mai bine o poly-chiranocrație sub masca regimului constituționale”. Se adăuga că celelalte clase ale societății nu aveau „alt drept decit acela de a contribui și iar a contribui, a plăti mereu impozite și timbruri, nu din venituri anuale, ci din chiar sudoarea fetei lor și a smulge înșile de la sinul lor pe unul din fii ca să meargă să moară apărind o patrie ingrată, care a concentrat toate drepturile politice în mîna a 35 oameni!”⁸⁵.

În ședințele următoare ale Adunării, animozitatea dintre cele două extreme s-a concretizat în mai multe rînduri (în chestiunea antreprizei exportului sării, a dreptului de a se apăra pe care radicalii îl cer pentru fostul prefect de Dolj, Grigore Marghiloman, acum deputat al Adunării, etc...) ⁸⁶. În aceeași vreme, în timp ce foaia radicală „Reforma”, scriind despre necesitățile țării declară : „Unirea și reforma legii electorale, iată mintuirea ei”⁸⁷, foaia conservatoare „Unirea” ataca cu violență „Românul”, care adusese critici fostului guvern Epureanu, acesta declarindu-se pentru dezbaterea de către Adunare a proiectului de lege electoral elaborat mai înainte de Comisia centrală dominată de conservatori⁸⁸. Mai apoi, tot „Unirea” acuză „Românul” de a intenționa să înlocuiască Adunarea prin alta, „productul unui vot negreșit universal”⁸⁹.

În Moldova, Anastase Panu împiedică activitatea Adunării pînă la 28 mai — capătul sesiunii — oprind pe deputații partizani ai guvernului să participe la ședințe spre a nu se completa numărul reglementar de deputați⁹⁰, dar în Tara Românească guvernul luptă din greu cu ostilitatea înversunată a reacționarilor din Adunare. Prevăzind probabil această situație, Baligot de Beyne — secretarul domnului, care stă mai multe luni la Constantinopol în timpul negocierilor cu Poarta și cu reprezentanții puterilor — scrisese lui Cuza încă de la începutul lunii mai, propunîndu-i prorogarea Adunărilor pînă la soluționarea problemelor supuse

⁸⁴ Victor Slăvescu, *Scrisori inedite ale lui Barbu Catargiu*, în Arhiva românească”, VII (1941), p. 284 — 285.

⁸⁵ „Anunțatorul român”, nr. 38 din 27 mai 1861, p. 1.

⁸⁶ Ședințele din 25 și 26 mai („Monitorul Oficial al Țării Românești”, supl. la nr. 27 din 8 iunie 1861, p. 1 — 4).

⁸⁷ Situațiunea, în „Reforma”, nr. 13 din 1 iunie 1861, p. 49. Peste cîteva zile, I.G. Valențeanu publică articolul *Starea de transiție*, cu următoarele rînduri semnificative: „Situația actuală a țării este astfel, încît dacă s-ar mal prelungi ne-ar duce la o eșire sigură; cătă dar a ieși cît mai curind din această stare și singurul mijloc de a eșii dintr-însă, este reforma legii electorale și Unirea Principatelor” (*Ibidem*, nr. 15 din 8 iunie 1861, p. 58 — 59).

⁸⁸ Situațiunea: *Ibidem*, nr. 13 din 1 iunie 1861, p. 49; *Recreații sofistice-politice ale „Românului”*, în „Unirea”, nr. 28 din 30 mai 1861, p. 110.

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 29 din 3 iunie 1861, p. 113.

⁹⁰ A.D. Xenopol, op. cit., vol. I, p. 113.

dezbaterii Puterilor garante⁹¹. Totuși, guvernul radical — partizan al respectului legii — a căutat să reziste atacurilor adversarilor și să nu întrețină lucrările sesiunii, care în mod normal trebuiau să se încheie în primele zile ale lunii iulie.

În timp ce Comisia centrală de la Focșani a luat în dezbatere legea electorală — Nicolae Golescu fiind totuși destul de sceptic asupra rezultatului acestei lucrări⁹², partizanii radicalilor trebuind să conlucreză cu cei cîțiva liberali de centru, membri ai Comisiei, pentru a putea înfringe pe reprezentanții conservatorilor — la Constantinopol se cerea cu insisțență proiectul noii legi electorale, reprezentanții Puterilor garante preținând să rezolve deodată atit problema Unirii cît și cea electorală. Negri a scris în această privință lui Cuza, sugerîndu-i să i se trimită dispozițiile electorale⁹³, care folosiseră la alegerile pentru Adunările ad-hoc. Domnitorul și mai ales sfetnicii săi radicali preferau însă ca legea ce urma să fie supusă spre întărire Puterilor garante, să emane *din țară*, de la cel mai de seamă corp constituit al Principatelor, simbolul însăși al Unirii, în timp ce dispozițiile electorale aplicate în 1857 erau emise, ca și cele din 1858, de Puterile garante. De aceea, se va aștepta mai departe votul Comisiei centrale.

În primele zile ale lunii iunie circulau în toate județele țării două petiții, cea a conservatorilor în favoarea prințului străin și cea de ripostă a radicalilor în favoarea domnitorului și pentru lărgirea bazei electorale⁹⁴. Cea dintîi dobîndeau semnături „sub masca unei mulțumiri publice d-lui Lascăr Catargiu”, cel ce ridicase cel dintîi în Adunarea Moldovei „nepatriotica și antinaționala” propunere relativă la prințul străin⁹⁵. Dealtfel, reacționarii nu se mulțumesc să culeagă semnături pe petiție, ci — pentru a discredită pe adversarii lor radicali — răspîndeau „pancarte scrise de o mînă nevăzură, în care se vorbea de arme și de ucideri și care erau atribuite poporului”⁹⁶. Numărul mare de semnături nu a dobîndit însă petiția reacționară, ci cea a radicalilor, care corespunde năzuințelor maselor.

La 6 iunie, Barbu Catargiu a trimis o scrisoare partizanilor săi din Comisia centrală, atribuind radicalilor intenția de a dobîndi dictatura cu ajutorul maselor, „proiect demn de Louis Blanc, Proudhon, Considérant et Co.”⁹⁷. Conservatorii erau însă întăriți de planurile adversarilor lor, dîndu-și seama de succesul propagandei acestora în rîndul poporului. „Astăzi suntem în completă anarhie”, exclamă foaia reacționară „Unirea” atribuind „oamenilor puteri executive”, intenția de a dobîndi cu ajutorul

⁹¹ Acad. R.S.R., Ms. 4867 I, f. 307—308. Vezi și rapoartele din 13 și 27 mai 1861 (*Idem*, f. 309—311). Propunerea se pare că a suris lui Cuza, deși nu s-a ajuns la o realizare practică a ei (*Idem*, f. 311). De asemenea, conservatorii simt primejdia (vezi corespondența de la Iași din 8 iunie 1861 publicată în „Unirea”, nr. 34 din 20 iunie 1861, semnată Stroe Silveanu).

⁹² Scrisoarea către Ștefan Golescu: G. Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 350. Editorul scrisorilor datează scrisoarea din luna mai; această datare ni se pare greșită; după conținut, ea datează de la începutul lunii iunie.

⁹³ Raport din 3/15 iunie 1861 (Acad. R.S.R., Ms. 4857, f. 225). Vezi și raportul din 18/30 iunie 1861 (*Idem*, f. 232); ca și raportul lui Baligot de Beyne din 24 iunie 1861 (Ms. 4867, I, f. 324).

⁹⁴ Boierii judecați de presa străină, în „Reforma”, nr. 14 din 4 iunie 1861, p. 53.

⁹⁵ *Ibidem*, nr. 17 din 15 iunie 1861, p. 66.

⁹⁶ Petițiunea de la 11 iunie: *Ibidem*, nr. 13 din 13 august 1861, p. 122.

⁹⁷ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 285—286.

străinătății votul universal, „instrumentul tiraniei celei mai cumplite”⁹⁸ ! Panica conservatorilor nu folosea însă la nimic, vorbele lor nu opreau masele de la susținerea țelurilor radicale încadrate pe linia progresului. Comentind, ceva mai tîrziu, ecoul petiției radicale — zisă de la 11 iunie — o revistă relata cu următoarele cuvinte felul în care poporul întîmpinase inițiativa extremei stîngi din Adunare : „Agitațiunea fu mare ; în amîndouă Principatele, în toate districtele, petițiunea luă caracterul unei demonstrații imposante...” ; același izvor mai adaugă informația semnificativă (deși exagerată) că petiția obținuse 800 000 de semnături⁹⁹.

Acest important document, supus de radicali unui adevărat plebiscit, declară că „Unirea desăvîrșită a Moldo-României supt alesul ei din 24 ianuarie este singurul termin al suferințelor noastre de tot feliul și numai această Unire poate aduce creditul, încrederea, stabilirea și autoritatea în stat, liniște și tărie în națiune”. Petiția mai cerea domnitorului „să întrunească cît mai curînd ministerele și Adunările, spre a ne da o lege electorale în temeiul căreia să se poată convoca o reprezentătîune în adevăr național...”¹⁰⁰. Petiția respingea propaganda reacționarii în favoarea printului străin, declarîndu-se pentru domnitorul Cuza, pleda pentru noua lege electorală și pentru unirea desăvîrșită. Ea trebuia să folosească ca un mijloc de convingere a Puterilor garante privind caracterul urgent al înfăptuirii practice a cerințelor exprimate de domnitor în membrul său și, totodată, să intimideze pe conservatori. Faptul că în petiție se cerea dobîndirea noii legi electorale pe calea întrunirii Adunărilor nu trebuie să însele. Se subînțelegea mai mult sancționarea unei legi hotărîtă de Comisia centrală, care tocmai în acele zile discuta această problemă la inițiativa guvernului radical muntean și a guvernului Panu — lege probabil întărită în prealabil și de Puterile garante — sau se nădăjduia în punerea Adunărilor reunite în fața unei situații de fapt, fără ieșire pentru ele decit prin acceptarea legii. Dealtfel, unificarea celor două Adunări putea duce la o modificare a raporturilor de forță în dezbaterea chestiunii electorale, ținînd seama că Adunarea de la București ocupa neîndoilenic o poziție mai reacționară decit cea de la Iași. De asemenea, în cazul respingerii legii de către Adunări, ar fi rămas oricînd calea dizolvării lor și posibilitatea de a pune în vigoare noua legiuire pe baza legiferării ei de către Comisia centrală și aprobării dată de Puteri. În sfîrșit, însăși dezideratul exprimat în petiție privind lărgirea bazei legii electorale devinea amenințător pentru conservatori pe măsură acoperirii petiției cu mii și zeci de mii de iscălituri, partida veche putînd fi pusă în situația de a nu se mai putea opune unui curent de opinie sprijinit de frămîntarea maselor, fără a se pune în primejdie. Astfel se explică ostilitatea și ura reacționariilor față de petiția de la 11 iunie, ale cărei revendicări aparente nu îndrătuiau această atitudine la adversarii radicalilor.

⁹⁸ „Unirea”, nr. 31 din 10 iunie 1861, p. 121—122.

⁹⁹ „Revista Carpaților”, II (1861), Partea II, p. 317. În legătură cu acțiunea dusă în jurul petiției de la 11 iunie 1864 vezi și studiul Eleni Pălănceanu, *Manifestări de masă în sprijinul desăvîrșirii Principatelor Române în anul 1861*, în „Cercetări istorice”, Muzeul de istorie al R.S. România, I (1979), p. 103—116.

¹⁰⁰ „Reforma”, nr. 17 din 15 iunie 1861, p. 65—66.

Pentru deschiderea oficială a campaniei de semnături s-a ales ziua de 11 iunie, în amintirea revoluției de la 1848. S-a convocat o mare adunare populară la Filaret pe Cîmpul Libertății. Totodată au fost trimiși „cîțiva junii” în țară pentru propagandă¹⁰¹. În dimineața zilei de 11 iunie, „Reforma” radicalului Valentineanu scria: „Suntem convinși că ziua de 11 iunie, ziua măreață a invierii, a libertății și a mintuirii popoului român va fi celebrată cu entuziasm în toată țara și că români regenerați de astăzi vor adora acea zi ca epoca sacră a mintuirii lor”. Valentineanu adăuga că pe Cîmpul Libertății poporul „va sănctiona încă odată în fața cerului și a lumii întregi cererile sale de atunci, dorințele sale de astăzi și pe alesul său de la 24 Ghenariu”¹⁰².

Potrivit afirmației lui Bolintineanu, Cuza, care „nu se temea atunci de elementul poporar”, aprobase „din inimă” aniversarea revoluției, recomandând doar „ordinea”¹⁰³; ceea ce – în parte – coincide cu depeșa pe care domnitorul a trimis-o de la Iași lui Ștefan Golescu, arătindu-i că unii îl însărcină în legătură cu întrunirea și rugindu-l ca totul să se desfășoare „în ordine și în calm”¹⁰⁴. Emanoil Chinezu – scriind ce este drept, mult mai tîrziu – afirmă că însuși domnitorul ceruse radicalilor să organizeze întrunirea „prin care să ceară moartea ciocoilor”, împingind pe Rosetti „și la alte neorînduieri, la care acesta avu destulă minte a se refuza”¹⁰⁵. Informația dată de Chinezu – ca și aceea dată de Bolintineanu – este doar parțial conformă realității. Cuza a aprobat întrunirea, (decă și petiția!) care însemna o încercare de revenire în zilele din ianuarie 1859 și un mijloc de presiune asupra conservatorilor, dar totodată a avut grija să nu fie în București, cerind în același timp ca totul să nu se desfășoare decit în anumite limite.

În ziua întrunirii au avut loc noi alegeri municipale, în care radicalii au dobândit o evidentă izbindă¹⁰⁶. După aceea, „populul vesel de acest triumf al său” a mers pe Cîmpul Libertății, „unde-l acceptă un banchet de vreo 2000 persoane și cîntecile melodioase și totodată melancolice ale muzicei române”¹⁰⁷. „Revista Carpaților” dă următoarea descriere cîmpului de la Filaret: „Acolo fu așezată o statuă ce reprezinta România rumpind lanțurile despotismului și rădicind standardul libertății”¹⁰⁸. „Reforma” adăuga detaliul că „alătura” se găsea portretul domnitorului, „alesul românilor și speranța lor de viitor”¹⁰⁹. „Mai multe stindarde tricolore – își continua descrierea „Revista Carpaților” – înfipte în stilpi înalte, ieprezințau inscripții diverse ce exprimau principie, dorințe și aspirații felurite precum: libertate, dreptate, unirea României, armare, lege electorală întinsă”¹¹⁰. Două piramide purtau înscrise datele memo-

¹⁰¹ Ibidem, nr. 20 din 29 iunie 1861, p. 77.

¹⁰² Ibidem, nr. 16 din 11 iunie 1861, p. 62.

¹⁰³ Dimitrie Bolintineanu, op. cit., vol. I, p. 29–30.

¹⁰⁴ Depeșă din 〈8〉 20 iunie 1861; G. Fotino, op. cit., vol. IV, p. 364.

¹⁰⁵ Emanoil Chinezu, *Adevărul asupra caderei ministerului Brătianu sau liberalismul și istoria lui în România*, București, 1871, p. 337.

¹⁰⁶ Noul consiliu municipal va avea următoarea componență: Dimitrie Brătianu (președinte), Gh. Anghel, Anton Arion, Dimitrie Berindei și Cezar Bolliac (membru), I. Boambă și I. Melic supluți („Buletinul Municipal București”, nr. 29 din 4 iulie 1861, p. 1).

¹⁰⁷ „Reforma” nr. 17 din 15 iunie 1861, p. 65.

¹⁰⁸ „Revista Carpaților”, II (1861), Partea I, p. 768.

¹⁰⁹ „Reforma”, nr. 17 din 15 iunie 1861, p. 65.

¹¹⁰ „Revista Carpaților”, II (1861), Partea I, p. 768.

rabile ce evocau revoluțiile din 1821 și 1848, Adunările ad-hoc și dubla alegere și stemele unite ale celor două țări cu inscripția „Să trăiască Unirea sub principalele pămîntean și cu reforma electorală”¹¹¹. Poporul participă „cu miile” la întrunire și „cu cel mai mare entuziasm”¹¹². „Cîmpul, scria „Reforma”, era acoperit de lume de toate clasele și de toate sexe... Nu numai cîmpia întreagă, dar toate colinele din prejur erau acoperite de spectatori care împărtășeau bucuria generală. Șoseaua care străbate cîmpul era acoperită de trăsuri cu bărbați și dame care se opriseră pentru a privi acest spectacol mărăț”¹¹³. La mese se aşezară să mănânce cei săraci, lucrul fiind socotit drept un praznic pentru cei căzuți la 19 iunie și 13 septembrie 1848¹¹⁴.

Deschizîndu-se întrunirea propriu-zisă, Anton Arion a adus mulțumiri domnitorului, care îngăduise comemorarea revoluției din 1848, dînd apoi cuvîntul lui Cezar Bolliac. Acesta a rugat pe participanți să subscrie petiția prin care se cerea „unirea desăvîrșită cu întinderea legii electorale, fără care nu vom putea avea nici o lege de justiție, de mărire, de întărire naționale și de libertate”. A urmat la cuvînt C. A. Rosetti. „...Fraților, spunea el, referindu-se la reacționari, știți că de cîte ori aud că se găsește o adunare, ei strigă și se fac că se sperie ca cum niște fiare sălbaticice ar fi năvălit în mijlocul orașului, ca cum tilharii din ocne și pușcării ar fi rupt lanțurile lor și s-ar fi năpusit asupra liniștiților cetățeni! Este aceasta dreptate, este aceasta o simțire frățească și română?...” Condamnînd „măsurile de ordine” de care se folosiseră totdeauna reacționarii spre a opri întrunirile maselor, Rosetti a desmințit insinuarea că sărbătorirea de la 11 iunie ar fi fost o neorînduală, care ar fi facilitat invaziunile străine¹¹⁵. S-a trecut apoi la semnarea petiției, stringîndu-se 7 000–8 000 de semnături¹¹⁶ și întrunirea a luat sfîrșit.

Adunarea de la Filaret a avut un deosebit răsunet, nu numai în rîndul maselor bucureștene, chemate din nou la luptă, ci în întreaga țară și chiar în străinătate, „Le Journal des débats”, „L'Indépendance Belge” și „Le Courier d'Orient” vorbeau de participarea la întrunire a 40 000 de oameni¹¹⁷. Frămîntarea de care erau cuprinse masele, ca și răsunetul pe care-l avuseseră întrunirea au iritat puternic pe conservatori. Purtătorul lor de cuvînt declara următoarele în Adunare: „Nu sunt zece zile de cînd am văzut preumbîndu-se pe aci umbre spăimîntătoare, nu pentru noi, ci pentru existența țării și drepturile ei. Cînd vedem jurnalele vorbind de o revoluție, nu sub figure retorice, ci liber și pe față; cînd vedem în teatru și pe Cîmpul Libertății vorbindu-se cum nu s-a vorbit nici în Franția la 93, vorbindu-se de singe, de loviturî de acelea ce ar prăvăli țara în fundul prăpastiei...”¹¹⁸.

„Unirea”, oficiosul conservator, a pornit, la rîndul ei, o înveninată campanie împotriva întrunirii și a petiției de la 11 iunie. Se susținea că

¹¹¹ „Tribuna română”, nr. 120 din 15 iunie 1861.

¹¹² „Revista Carpaților”, II (1861), Partea I, p. 768.

¹¹³ „Reforma”, nr. 17 din 15 iunie 1861, p. 65.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 66.

¹¹⁶ „Revista Carpaților”, II (1861), Partea I, p. 769.

¹¹⁷ Cf. „Reforma”, nr. 19 din 25 iunie 1861, p. 74.

¹¹⁸ Ședința din 13 iunie 1861: „Monitorul Oficial al Țării Românești”, supl. la nr. 136 din 21 iunie 1861, p. 3.

membrii comitetului petiției „n-au origină de români” și că nu se bucurau „de încrederea publicului de ordine”; se afirma că petiția n-avea decit menirea de a menține „permanenta revoluțione” și că participanții la intruire nu fuseseră decit „o mînă de oameni”, sau „servitori de prin dughene și oameni lepădați de toate guvernele trecute, ba încă, unii și loviți de lege”¹¹⁹. Mai tîrziu ceva, un articol „savant” căuta să demonstreze că „modul exercițiului unui drept conduce la efecte antisociale, îndată ce poate produce tulburare în condițiile de existență regulată a unei societăți”. Tot aci se afirma apoi că „gloatele” de la Filaret „nu puteau să aibă nici o conștiință de ceea ce făceau” și se declara că radicalii supusseră corporile statului criticei „unei fracții a capitalei cea mai neintelligentă”¹²⁰. Satirizind îngrijorarea conservatorilor, „Tumba Terra” observa că „zavragii” serbaseră 11 iunie cu „opincari și desculți” și nu cu „boeri evgheniști îslicari”, făcînd o petiție nu către „împărați”, ci pentru „domitorul român, ca să facă Unirea și să lărgească legea electorală”¹²¹.

Comitetul ales la 11 iunie pe Cîmpul Libertății¹²² și-a început – cu sprijinul guvernului – o temeinică activitate, acțiunea luînd aspectul „unei demonstraționi întinse”¹²³. Comitetul a adresat o circulară în județe, cerînd celor „cu inima bine pusă” subscrierea petiției¹²⁴; totodată a depus petiția spre semnare la municipalitățile din țară și în București la municipalitate și la comisariate¹²⁵. La Iași a avut loc o adunare populară asemănătoare celei de la Filaret, pe cîmpul de la Frumoasa. Aci au venit cete mari de țărani¹²⁶. Aceștia au exprimat fățuș deziderate privind „îmbunătățirea soartei și împroprietărirea lor”, strigînd între altele : „Să cadă boierescul!”¹²⁷. Întrunirea a fost prezidată de Teodor Codrescu, președintele municipalității și s-a remarcat participarea unor fruntași ai clerului (Calinic Miclescu, Filaret și Neofit Scriban)¹²⁸. S-au strîns în jurul a 2 000 de semnături¹²⁹.

În amîndouă țările, și îndeosebi în Țara Românească, s-a desfășurat o vie activitate de propagandă. La Pitești a mers actorul Dimitriadi. Acesta, întîmpinînd greutăți de la o parte din membrii municipalității, „a luat-o pe uliți și prin locuri publice iscălind multime de oameni din popoul de rînd”. Cu excepția cîtorva nume mai însemnate, observă cu rea voință foia reacționară „Unirea”, el a strîns „niște iscălituri de nume necunoscute și de tot ce este mai prost și mai murdar în oraș”. „Unirea”

¹¹⁹ „Unirea”, nr. 33 din 17 iunie 1861, p. 130; nr. 34 din 20 iunie 1861, p. 133–134.

¹²⁰ Ibidem, nr. 39 din 8 iulie 1861, p. 154.

¹²¹ „Tumba Terra”, nr. 3 din 17 iunie 1861, p. 18.

¹²² Comitetul avea următoarea compoziție: C. Bolliac, C.A. Rosetti, Alex. C. Golescu, Hrist. Polihroniad, I.I. Melic, Grig. Serurie, N.T. Orășanu, preotul Grig. Musceleanu, Dîm. Coza ovici, George Coemgiopol și Vasile Constantin („Reforma”, nr. 18 din 18 iunie 1861, p. 71).

¹²³ „Revista Carpaților”, II (1861), Partea II, p. 59.

¹²⁴ „Reforma”, nr. 18 din 18 ianuarie 1861, p. 71.

¹²⁵ Ibidem, nr. 18 din 18 iunie 1861, p. 70.

¹²⁶ Ibidem, nr. 21 din 2 iulie 1861, p. 81.

¹²⁷ „Tribuna română”, nr. 123 din 29 iunie 1861.

¹²⁸ „Reforma”, nr. 21 din 2 iulie 1861, p. 81.

¹²⁹ Ibidem, nr. 23 din 9 iulie 1861, p. 89. La Iași se publică în 1861 broșura lui T. Lates „Opinunea moldovenească despre legea electorală”, în care se pledează cu energie pentru modificarea regimului electoral, fără a se apela la străini (broșura este reproducă de „Gazeta Transilvaniei” din 1862, p. 140, 144, 147–148, 151, 155–156, 159–160 (eronat 155–160), 164).

califică acțiunea propagandistului radical drept „o pregătire și o aroganță introducție de revoluție”, ea adăugind că propaganda se făcea de radicali spunând oamenilor „moși pe groși, că adică ciocoi ar fi făcut o altă petiție la Poartă, prin care vor să aducă în curînd un alt domn străin, turc, tătar, căpcăun și altele și că de nu vor grăbi oamenii să iscălească această petiție tara va fi în pieire”¹³⁰. Propaganda radicală era orientată în realitate împotriva acțiunii dușmănoase a reacțiunii, favorabilă unui prinț străin, și potrivnică reformelor neapărat necesare tînărului stat național roman.

Comitete de subscriere a petiției s-au format la Călărași, la Giurgiu¹³¹ și la Turnu Măgurele, unde mai tot orașul subscrise petiția¹³². La Galați, în Moldova, s-a convocat de asemenea o adunare în același scop¹³³. Bolliac activează la Turnu Severin, Orășanu la Brăila, iar Dimitriadi nu numai la Pitești ci și la Tîrgu Jiu, „Unirea” insinuînd — desigur tendențios — slabele rezultate recoltate de acești cunoșcuți radicali¹³⁴. De altfel, oficiozul reacțiunii a depus toate silințele pentru denigrarea campaniei radicalilor, afirmînd că „misionarii guvernului” ar fi fost respinși „pretutindeni cu dispreț de lumea cea cu minte”¹³⁵ și altă dată că „lumea aleșă nu subscrise această petiție”¹³⁶, ceea ce — la urma urmei — era întru totul explicabil! „Unirea” mai insinuă că semnăturile nu se culegeau pe petiție, ci pe foi albe¹³⁷, că în unele locuri nu se putuseră alcătui comitetele¹³⁸, că semnăturile strînse erau extrem de puține¹³⁹ și chiar că se folosise frauda¹⁴⁰. Toate aceste insinuări sunt însă infirmate de realitate, de zecile de mii de semnături strînse pe petiție. Numai în județul Ilfov s-au strîns peste 13 000 de semnături¹⁴¹. Pe drept cuvînt observa „Reforma” că „manifestația națională de la 11 iunie a avut un eco puternic în toate județele, a pătruns ca o scîntee electrică în toate inimile adevărat române”, formîndu-se pretutindeni comitele „pentru subscrîerea petiției”, pe care n-o respinseseră decit „ciocoi și oamenii trecutului”¹⁴².

Agitația dusă în jurul petiției de la 11 iunie a luat însă și alte aspecte. La începutul lunii iunie, „Nichipacea” publică o caricatură amenințătoare la adresa partidei vechi: un tăran străpungind un strigoi simbol al conservatorilor — D.B.) cu o sulită pe care scria „legea electorală”⁴³.

¹³⁰ „Unirea”, nr. 37 din 1 iulie 1861, p. 146. Vezi și nr. 40 din 11 iulie 1861, p. 158.

¹³¹ Acad.-R.S.R., Ms. 1745, f. 132.

¹³² Ibidem, f. 135.

¹³³ „Reforma” nr. 26 din 23 iulie 1861, p. 104.

¹³⁴ „Unirea”, nr. 41 din 15 iulie 1861, p. 161; nr. 43 din 22 iulie 1861, p. 169; nr. 44 din 25 iulie 1861, p. 174; nr. 63 din 30 septembrie 1861, p. 250.

¹³⁵ Ibidem, nr. 37 din 1 iulie 1861, p. 145.

¹³⁶ Ibidem, nr. 41 din 15 iulie 1861, p. 161.

¹³⁷ Ibidem, nr. 40 din 11 iulie 1861, p. 159.

¹³⁸ Ibidem, nr. 44 din 25 iulie 1861, p. 174.

¹³⁹ Ibidem, nr. 63 din 30 septembrie 1861, p. 250.

¹⁴⁰ C. Halepliu lansează astfel învinuirea că un anume G.C. li declarase că îscălige de vreo 40 de ori, dindu-i-se „cîte un sfert de jumblă și cîte o ovală de vin” (*Ibidem*, nr. 54 din 29 ai iunie 1861, p. 215). Satirizînd pe acei moderati, care semnau amîndouă petițiile — cea conservatoare și cea radicală — „Nichipacea” lui Orășanu observa următoarele: „Aceasta se cheamă politică moderată să fii și roșu și conservator, să ceri și una și alta, ca să nu faci nimic” („Nichipacea”, nr. 12 din 27 iunie 1861, p. 95).

¹⁴¹ Elena Pălăceanu, *op. cit.*, p. 108.

¹⁴² „Reforma”, nr. 23 din 9 iulie 1861, p. 89.

¹⁴³ „Nichipacea”, nr. 9 din 3 iunie 1861, p. 68.

Tărânimea era în al treilea an al așteptărilor; legea agrară nu era încă dată și nici nu putea fi realizată — într-un fel apropiat de dorințele sătenilor — atât timp cât nu se dobîndeau o nouă lege electorală. Propaganda abilă făcută în acest sens de radicali prin „misionarii” lor răspândiți în întreaga țară nu putuse rămîne fără efect. Agitația ființă din plin, depășind chiar intențiile celor care o provocaseră cu un tel limitat. Tărânimea nu cerea o nouă lege electorală decât în subsidiar, căci ea se ridică înainte de toate împotriva exploatarii, reclamînd cu energie mult așteptata lege agrară, care trebuia să-i aducă eliberarea de clacă și împroprietărirea.

Propaganda în jurul petiției de la 11 iunie a căpătat aspectele cerute de însăși starea de spirit a tărânimii. I se făgăduiește acesteia după „Unirea” — că se vor lua moșii ciocoilor¹⁴⁴, sau i se șoptește că „peste curînd capul Statului va convoca de la sine o Adunare întinsă pe bazele Divanului Ad-hoc, care va da tăranului 13 pogoane...”¹⁴⁵. Tărani — descătușați într-o oarecare măsură sub oblăduirea guvernului radical și încurajați de zvonurile ce circulau — au refuzat în multe locuri să lucreze moșii. În iulie, „Gazeta Transilvaniei” vorbea chiar de uciderea a cinci arendași și de reapariția haiducilor¹⁴⁶. „În Argeș, informează cu îngrijorare oficiosul conservator, locitorii din mai multe sate au refuzat cu desăvîrșire să-lucreze la munca proprietarilor ale căror semănături sunt amenințate de a se pierde cu totul”¹⁴⁷. Peste un număr, aceeași foaie exclama: „...cetățenii pașnici și mai cu seamă proprietarii au început să se teamă nu numai de stările lor dar, încă, chiar de viață”¹⁴⁸. În Teleorman, la Uda, Saclele și Pleașov, locitorii refuză să lucreze „cu pogonul”, se opun „cu îndărătnicic” și patru dintre ei se prind „propagând din casă în casă în ritarea și nesupunerea”¹⁴⁹. Agitația tărânimii ia infățișarea unor adeverate tulburări la Băilești, în Oltenia, determinînd pe Ștefan Golescu ca — lăsînd treburile de la București pe seama lui Vasile Mălinescu¹⁵⁰ — să pornească grabnic peste Olt, unde a liniștit lucrurile, cel puțin aparent¹⁵¹.

În iulie 1861, situația din lumea satelor se menținea încordată. „Proprietarul Român” semnala refuzul tărănilor de a lucra, iar „Revista Carpaților” confirma agitațiile din Oltenia și județul Argeș¹⁵². „Unirea”, la rîndul ei, arăta la 8 iulie că „scirile ce vin duprin țără urmează a fi foarte nemulțumitoare”, că „locitorii refuză cu desăvîrșire să-și împlindatorile lor în muncă către proprietari” și că „în multe locuri ei se scoală și bat chiar îngrijitorii moșilor (așa s-a întîmplat în Romanați la o moșie a d-lui Coandă și în Gorj la proprietatea Drăgușestii)”¹⁵³. Mai spre sfîrșitul lunii iulie, polemizînd cu C. A. Rosetti, oficiosul conservator va pune următoarele întrebări semnificative: „Simptomele de revoluții nu s-au

¹⁴⁴ „Unirea”, nr. 40 din 11 iulie 1861, p. 159.

¹⁴⁵ Ibidem, nr. 34 din 20 iunie 1861, p. 133.

¹⁴⁶ „Gazeta Transilvaniei” 1861, p. 233.

¹⁴⁷ „Unirea”, nr. 36 din 27 iunie 1861, p. 141.

¹⁴⁸ Ibidem, nr. 37 din 1 iunie 1861, p. 145.

¹⁴⁹ Depeșă prefectului Racotă către Șt. Golescu, 20 iunie 1861 c.v.: Arh. St. Buc., Min. Int., Div. Adm., nr. 2883/1861, f. 92.

¹⁵⁰ „Monitorul Oficial al Țării Românești”, nr. 134 din 19 iunie 1861, p. 85.

¹⁵¹ „La Voix de la Roumanie”, nr. 22 din 23 iunie/4 iulie 1861, p. 533.

¹⁵² „Proprietarul român”, nr. 31 din 3 iulie 1861, p. 121; „Revista Carpaților”, II (1861). Partea II, p. 60.

¹⁵³ „Unirea”, nr. 39 din 8 iulie 1861, p. 153.

văzut pretutindenea? Nu s-au răsculat sate în Gorj? Mehedinți, în Dolj? în Romanați? în Olt? în Ilfov? în Argeș chiar la moșia amicului d-tale politic <al lui Rosetti — D.B.> Budișteanul? în Vlașca? și în fine mai în toate județele?...”¹⁵⁴. În sfîrșit, în primele zile ale lunii august 1861, Ministerul de Interne al noului guvern conservator va înainta Ministerului de Justiție dosarul „indivizilor” Mihalache Gheorghescu și Ștefan Vasile, care „în loc... de a se mărgini și chiar în misia ce aveau de la comitet central (necunoscut de guvern) a face să se subscrive acea petiție de la 11 iunie (în satul Rădulești-Ilfov — D.B.), s-au silit printr-o propagandă periculoasă societății a face să se răscoale tărâanii în contra proprietarilor”¹⁵⁵. Este neîndoいelnic că în lunile iunie și iulie 1861 satele din Tara Românească s-au găsit într-o stare de vie agitație și că aceasta a fost întreținută și sporită de propaganda dusă în jurul petiției de la 11 iunie.

Un exemplu al ampoarei frămintărilor social-politice din vara anului 1861 îl oferă județul Vlașca, unde se desfășoară din plin acțiunea pentru semnarea petiției de la 11 iunie, se înregistrează cazuri de conflicte între săteni și proprietari, refuzuri de ale celor dintii de a ieși la muncă și unde — datorită unui material inedit de anchetă — se poate urmări în detaliu desfășurarea agitației.

Spre sfîrșitul lunii mai 1861, guvernul radical a trimis, ca prefect la Giurgiu pe Ștefan Sihleanu (intrat în funcție la 25 mai, numit formal la 10 iunie). Acesta, după cîte ne informeaază Valentineanu, „și-a abandonat cu bucurie viața liniștită de agricultor și arendaș și a venit cale de 15 poști și administra județul Vlașca”¹⁵⁶. Însuși Sihleanu, într-o scrisoare adresată lui Dimitrie Ghica, declară că era „alegător direct ca proprietar mare în districtul Rîmnicul-Sărat”, dar că aceasta nu-l împiedica să fie, scria el, cu același prilej, „cu multimea aceia care merge cu partea stîngă din Cameră și suferă văzindu-se depărtată prin legea electorală de astăzi de la drepturi atît de legitime”¹⁵⁷. Sihleanu, boiernaș din Rîmnicul-Sărat, se situa în acea vreme pe o pozitie progresistă. E destul de citat următorul pasaj dintr-o scrisoare publică a sa în care el lovea în Busuioceanu, redactorul „Unirii”, declarînd că viața de salonard dusă de acesta „nu i-a dat ocazia să văză sudoarea frunții lăsind dungi adînci pe obrazii obosiți ai sătianului muncitor de pămînt, nici a putut să auză vreodată tipetele copilașului de o lună părăsit în cîmp la umbra unei buruieni, pe cînd la cîțiva pași mama lui săpa sau secera...”¹⁵⁸.

Venit la cîrma județului, Sihleanu a întreprins o revizie generală al cărei rezultat a fost constatarea dezorganizării totale în care fusese menținut districtul de predecesorul său, Ioan Penescu (cutiile comunale jefuite, hîrtiile neînregistrate, registrele albe, magaziile de rezervă goale, școlile transformate în ădăposturi pentru găini etc...)¹⁵⁹. În afară de aceasta, Sihleanu constata călcarea în mai multe locuri a îndatoririlor

¹⁵⁴ Ibidem, nr. 43 din 22 iulie 1861, p. 169.

¹⁵⁵ Arh. St. Buc., Min. Int., Div. Adm., nr. 2835/1861, f. 11.

¹⁵⁶ I.G. Valentineanu, *Prefectul de județ și misiunea lui*, în „Reforma”, nr. 24 din 13 iulie 1861, p. 94.

¹⁵⁷ Ibidem, nr. 28 din 30 iulie 1861, p. 111.

¹⁵⁸ Stefan Sihleanu către redactorul „Reformei”: Ibidem.

¹⁵⁹ I.G. Valentineanu, *Prefectul de județ și misiunea lui*; Ibidem, nr. 24 din 13 iulie 1861, p. 94.

reciproce dintre săteni și proprietari din partea celor din urmă (îndeosebi pe moșia Frătești a lui Iorgu Ghica, unde se cereau în mod abuziv munci în plus sătenilor, care „iși făcuseră zilele după legiuire”) ¹⁶⁰.

La Giurgiu, Sihleanu a găsit în fruntea municipalității pe doctorul Seben Micaseanu, fruntaș radical local. Amândoi vor fi sprijinitorii activi ai petiției de la 11 iunie. Aniversarea revoluției de la 1848 a avut loc la Giurgiu „în mare liniște și entuziasm”, după cîte informează Valentineanu și în prezența lui Sihleanu, care asistă „ca cetățean” la hora, care a ținut pînă la 12 noaptea, „pe o lună din cele mai încîntătoare și cu iluminația municipalității și a pieței” ¹⁶¹. La Giurgiu, ca și în celealte capitale de districte, s-a organizat un comitet pentru petiția de la 11 iunie, compus din 8 membri și prezidat de însuși doctorul Seben Micaseanu ¹⁶². Acest comitet, sprijinit de prefect, și-a început activitatea trimînd în județ comisari de propagandă cu exemplare de ale petiției de la 11 iunie pentru a strînge semnături. Autoritățile administrative au sprijinit acțiunea pentru semnarea petiției. De altfel, însuși Sihleanu, fiind la masă la Mihail Bițcoveanu în comuna Frăsinet, „a notificat sub-perfectului de Glavacioc că va veni o petiție să se iscălească prin sate, în care a iscălit însuși și prin urmare să fie liberi cei ce umblă cu dînsa, fără a se face vorbă...” ¹⁶³.

Propaganda pentru semnarea petiției s-a făcut, cum am amintit, de anumiți comisari de propagandă însărcinați de către comitetul județean cu această misiune. În plasă Glavacioc au mers, de pildă, preotul Dumitru Corbeanu de la biserică Sf. Treimi din Giurgiu, Stan Sișu Olaru, „de meserie și contracelu al marcarisirei măsurilor și trăsurilor”, Petrache Georgescu, funcționar la municipalitatea Giurgiu și Niță Gheorghiu ¹⁶⁴. În acțiunea lor, comisarii întîmpinău uneori împotriviri din partea anumitor elemente reacționare, uinelte ale partidei vechi; acolo aveau instrucțiuni, după mărturisirea de la 20 iulie a preotului Corbeanu, să se retragă în liniște, fără a insista ¹⁶⁵. Un astfel de caz a avut loc în comuna Ghimpăți din plasa Cîlniștei, unde scriitorul satului, Ioan Popescu, declarase următoarele: „În anii trecuți cereau printre strein și astăzi pe Cuza, că aceștia care au făcut această petiție au făcut-o numai pentru interesul lor și că întorcînd foile petiției a zis, că cîți a iscălit într-însa sint toti oameni de nimic” ¹⁶⁶. Tocmai pentru a preîntîmpina astfel de opozitii comisarii au recurs la o propagandă mai apropiată de durerile țăranilor. Ei au pus în discuție problema impozitelor și a obligațiunilor față de proprietari și chiar aceea a unei împărjirii a moșilor.

În satul Baciu, comisarii au declarat logofătului comunei și deputatului sătesc „că sint trimiși cu stirea stăpînirei... și că acea hîrtie este către domn pentru Unirea Terilor, să deschiză Camera și să dea legi noi,

¹⁶⁰ Ștefan Sihleanu către redactorul „Reformei”: *Ibidem*, nr. 28 din 30 iulie 1861, p. 111.

¹⁶¹ I.G. Valentineanu, *Prefectul de județ și misiunea lui*; *Ibidem*, nr. 24 din 13 iulie 1861,

p. 94.

¹⁶² Arh. St. Buc., Min. Int., Div. Adm., nr. 3025/1861, f. 56—57.

¹⁶³ *Idem*, f. 67.

¹⁶⁴ *Idem*, f. 56.

¹⁶⁵ *Idem*, f. 57.

¹⁶⁶ *Idem*, f. 58.

pentru binele și ușurarea oamenilor *de bir și clacă*¹⁶⁷. În satele Buteasca de Jos și Buteasca-Moșneni anchetatorii constată că la 8 iulie a venit aci un anume Stan Pater, trimis cu un bilet de logofătul satului Cozmești, Petre Săndulescu. Oamenii neștiind să citească, îl întrebaseră pe Pater ce e în bilet și el spusese că „este o poroncă de la comisarii stăpinirii că Măriea Sa Vodă a dat jalbă la împărătie și împărățiile au trimis poroncă ca să-i scază de bir și de clacă”, adăugind că „în lume se aud vorbe că o să se împartă moșile”. Locuitorii merg la proprietarul Apostol Grăjdănescu pentru a lua pecetea satului, dar nu reușesc și atunci pornesc la Cozmești, unde au găsit pe comisari dormind și unde „caraulașii” le confirmă „că este poroncă domnească *ca să nu mai plătească bir și clacă*” (sublinierile mele — D.B.). A doua zi, revenind la Cozmești, sătenii din Buteasca n-au mai găsit pe comisari, care plecaseră la Gălăteni. Tânărăii pornesc după ei, dar nu-i mai întâlnesc și „au fost neliniștiți toată noaptea, umblând din sat în sat ca să găsească pe acei comisari și imputind sătenii deputaților de ce nu s-au grăbit a iscăli aseminea poroncă pentru ușurarea lor”.

În satul Puenii comisarii au spus oamenilor că au venit cu poroncă domnească ca să iscălească tărăńii „ca să nu mai fie clacă”. La Cozmești, tot așa, propaganda se face *pe baza scăderii birului și a clacii*. În schimb, la Merenii de Sus, învățătorul Ioan Burcea „a venit cu un stînjin de la Giurgiu ca să măsoare pogoanele arendașului și a declarat că Sevastian, inspectorul școalelor din districtul Vlașca, i-a dat instrucțiuni să nu se aibă bine cu preotii, logofătul și arendașul”. În satul Purani și la Butești baza propagandei a fost și largirea legii electorale, căci aci comisarii declară că „peste o lună de zile o să meargă din tot satul cîte un om la Cameră la București, să facă alegerea spre ușurarea despre clacă și greutăți”. Ușurarea de biruri și clacă și desființarea zeciuielilor de moșii constituie baza propagandei la Scurtu-Slăvești, la Cozmești și la Crevenciu Mare. La Bițcoveni, „nimini n-a vrăit a spune ce propagandă s-a făcut în sat”, dar, după plecarea comisarilor, „locuitorii, constată raportul anchetatorilor, n-au mai voit a ești la lucrul proprietății”, ci abea în urma unei execuții de sase dorobanți „s-au liniștit, mărginindu-se a face numai cîte o mică murmură, cînd sănătățile la datorile lor”. În sfîrșit, ultimul caz citat în raportul anchetatorilor, „la satul Frăsinet deputații și scriitorii au declarat că acei comisari și preotul au venit într-o duminică, pe seară, și i-au trimis să stringă oamenii din sat ca să iscălească o poroncă de la domnul Cuzea, că la Moldova s-a făcut *ușurarea oamenilor despre partea proprietății* și pînă la sfîntul Vasile a poruncit Vodă să se facă și aici, ca să se ușureze oamenii *despre partea muncei* și așa au iscălit și au pus pe cetatea împreună cu vreo 20 de lăcuvitori, spuindu-le că sănătățile domnești și că de nu vor pune iscălitura o să fie văi de maica lor ! ca o să vie cu dorobanți să-i bată !” (sublinierile mele — D.B.).

Concluzia anchetatorilor este că „în general propaganda s-a făcut în numele guvernului, sub titlu de oameni domnești”, ea avind loc „pe unde sătenii erau clăcași în protiva clăcei și a birului, pe unde erau moșneni, în protiva zeciuielilor și contribuțiiilor”. Este de adăugat că în unele

¹⁶⁷ Raportul anchetatorilor dă informații asupra acțiunilor de propagandă dusă la sate (*Idem*, f. 57—58, 64—68).

locuri propaganda se făcuse și în sensul unei împărțiri a pământurilor boierești, neprecizindu-se însă în ce mod. Raportul anchetatorilor reprezintă realitatea, poate cu unele mici exagerări. Acest document coincide cu cele recunoscute de foile progresiste sau cu raportul ajutorului prefecturii de Vlașca analizat ceva mai jos. Propaganda aceasta — dezvăluită în raportul anchetei — s-a dus în mod real (cu excepția cîtorva afirmații exagerate ale anchetatorilor) în mijlocul țărănimii nemulțumite și agitate. Ea izvorase din necesitatea de a răspunde dorințelor maselor țărănești, de a-i atrage pe țărani cu ceea ce îi interesa mai mult : scăparea de clacă, dobândirea de pămînt și ușurarea birurilor. Chestiunea Unirii depline silărgirea bazei electorale nu alcătuiesc de aceea fundamentul propagandei comisarilor, deși ele reprezintă punctele de bază ale petiției de la 11 iunie. Țărănamea — clasă „neputincioasă fiindcă e fărămitată și imprăștiată”¹⁶⁸ — era în fierbere și nu aștepta decit conducătorii și aliații pentru a se ridica. De aci frămîntarea pe care izbutește s-o provoace în întreaga țară acțiunea dusă în jurul petiției de la 11 iunie 1861.

Acțiunea comitetului de Vlașca pentru petiția de la 11 iunie s-a desfășurat nesupărată pînă în primele zile ale lunii iulie, cînd un proprietar, Apostol Grăjdănescu, și un arendaș, P. Tomulescu, au adresat Ministerului de Interne cîte o plingere : primul în legătură cu atîțarea locuitorilor din satul Buteasca prin biletul logofătului Petre Săndulescu din Cozmești, iar cel de-al doilea în legătură cu refuzul locuitorilor din Baciu de a ieși la muncă și cu anumite acțiuni ale acestora, care-l făceau să se simtă în nesiguranță¹⁶⁹. Aflînd de aceasta, prefectul a însărcinat, la 14 iulie, pe primul său ajutor Niculae Mărculescu cu anchetarea cazurilor de la Buteasca de Jos, Buteasca-Moșneni și de la Baciu. Este vorba probabil de o încercare de prevenire a anchetei organelor de la centru, unde, începînd de la 11 iulie, guvernul Ștefan Golescu fusese înlocuit prin guvernul întărit Costache Bălcescu. Peste cinci zile, Sihleanu înaintează dosarul anchetei lui Mărculescu¹⁷⁰ lui Dimitrie Ghica, nou ministru de Interne, observînd că „imprejurarea n-a avut nimic serios într-însă”, fiind doar „o nesocotință pripită din partea acelora ce au reclamat”. El mai declară că „liniștea au fost neintreruptă” în district și că nu s-au înregistrat decît „oarecare reclamații... din partea sătenilor în contra arendașilor sau a proprietarilor, care-i sileau să facă mai mult decît îndatoririle lor”¹⁷¹. În raportul său, primul ajutor al prefecturii recunoște existența unei propagande „de scădere birului și a clăcii” (sublinierea mea — D.B.), dar o punea în sarcina lui Tomulescu, adică a arendașului reclamant ! Mărculescu căuta să-și întărească raportul prin adăugirea a două procese-verbale făcute la fața locului (la Cozmești și Baciu) și printr-un raport al subprefectului de Glavacioc, S. Boerescu. Acesta din urmă era și el în vederile prefectului, drept dovadă că la 12 iulie el anunță lui Sihleanu rezultatele propagandei misionarilor pentru iscălirea petiției de la 11 iunie, dîndu-i totodată informații despre reclamațiile „ce a primit pentru cele întîmplate în urma acelei propagande”¹⁷².

¹⁶⁸ Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1947, p. 14. Prefața din 1874.

¹⁶⁹ Arh. St. Buc., Min. Int., Div. Adm., nr. 3025/1861, f. 37 și 40.

¹⁷⁰ Ancheta lui Mărculescu (*Idem*, f. 34—41, 48—49).

¹⁷¹ *Idem*, f. 34.

¹⁷² *Idem*, f. 98.

Acțiunea comisarilor de propagandă din Vlașca și atmosfera încărcată din unele comune ale acestui județ au servit drept pretext conservatorilor pentru a iniția, ceea ce „Revista Carpaților” numește „un incident foarte curios”¹⁷³, incident care îi va ajuta pe reacționari să înăture pe radicali de la putere. O delegație de proprietari din Vlașca a reclamat domnitorului la 16 iulie situația din județ și-i prezintă o copie după biletul logofătului Petre Săndulescu din Cozmești, în care se vorbea de desființarea clăcii și a contribuților către stat¹⁷⁴. „Reforma” socoate această acțiune drept „o jucărie boerească”¹⁷⁵; iar Ștefan Sihleanu califică biletul drept „piatra cu care s-a omorit uriașul Goliat” și acuză pe Săndulescu de a fi „trădător și cumpărat cu bani”¹⁷⁶. Totuși, această inițiativă reacționară va contribui în a determina pe domnitor, nedoritor de complicații interne în acele momente în care era așteptată rezolvarea problemei desăvârșirii unirii politico-administrative, să încredeze guvernului conservatorilor¹⁷⁷.

În timp ce în țară se iniția acțiunea pentru petiția de la 11 iunie, Comisia centrală de la Focșani a luat în dezbatere proiectul de lege electorală. În ședințele din 27 și 30 mai, Comisia centrală a luat act de adresele pe care i le trimiseseră cele două guverne, cerîndu-i grabnica luare în dezbatere a problemei electorale. Conservatorii s-au străduit să tergiverseze, dar majoritatea Comisiei s-a declarat pentru urgență, Lăpati, unul din

¹⁷² „Revista Carpaților”, II (1861), Partea II, p. 188.

¹⁷⁴ „Unirea”, nr. 43 din 22 iulie 1861, p. 169.

¹⁷⁵ „Reforma”, nr. 26 din 23 iulie 1861, p. 104.

¹⁷⁶ *Ibidem*, nr. 28 din 30 iulie 1861, p. 111.

¹⁷⁷ În urma plângerii proprietarilor, ministrul interimar Orbescu va însarcina pe șeful de masă Atinache Anghelescu din departamentul său să anchetizeze împreună cu pro urorul de Vlașca cele arătate de petiționari și îndeosebi cazul logofătului Săndulescu. În ziua de 16 iulie Anghelescu pornește spre Vlașca, unde intră în legătură cu procurorul Popovici, și-si începe ancheta. Peste trei zile, Dimitrie Ghica înlocuiește pe Atinache cu Pavel Anghelescu, șeful biroului 1 din secția I a Ministerului de Interne, sub motiv că „lucrarea nu merge înainte, mărginindu-se numai în corespondență” (Arh. St. Buc., Min. Int., Div. Adm., 1861, nr. 3025/1861, f. 8). Noul anchetator sosete la Giurgiu și, după ce-și desăvîrșește ancheta în capitala județului, pornește împreună cu procurorul Nae Popovici spre București, ca de aci să se îndrepte spre comună Baciu, prin drumul Craiovei. Ancheta durează pînă la 25 iulie, iar la 28 iulie cei doi anchetatori, Anghelescu și Popovici, își vor depune detalialul raport, publicat în parte și în rezumat în „Monitorul Oficial al Țării Românești” (nr. din 1 august 1861, p. 671–672).

Concluziile anchetei, cuprinse în raportul depus la 28 iulie, arată că acțiunea comisarilor avusese loc pe baza unor instrucțiuni „scrisă și verbală” ale comitetului pentru petiția de la 11 iunie din județul Vlașca, dar anchetatorii nu pot aduce dovezi palpabile ale acestei afirmații. La 28 iulie 1861, Ministerul de Interne comunică Ministerului de Justiție dosarele anchetei, cerîndu-l „a lăua în băgare de seamă” și „a face legiuitor urmare” (Arh. St. Buc., Min. Int. Div. Adm., nr. 3025/1861, f. 60). Procesul preotului Dimitrie Corbeanu, al lui Stan Sișu Olaru și al lui Petracă Georgeșcu se judecă în fața tribunalului Vlașca în luna ianuarie 1862, acuzații primind o condamnare de 6 luni și 5 zile inchisoare, cu toate că, după afirmația „Românului”, mulți dintre martorii cități în actul de acuzare își retragează mărturile, privind propaganda incendiарă dusă de către comisarii petiției de la 11 iunie. Sentința se dă pentru provocarea la tulburări („Românul”, nr. 194 din 13 iulie 1862, p. 605). Peste cîteva luni, procesul ajunge în apel în fața Curții Criminale, unde la 12 iulie substitutul procurorului cere ca a uzații să capete o condamnare de 2–3 ani pentru înșelăciune! (*Ibidem*). Procesul suferă însă o nouă amînare, el judecîndu-se la 1 octombrie. În urma pledoariei avocatului G. Petrescu, în care se susține că singura vină a acuzaților era aceea de a fi purtat petiția de la 11 iunie, în care se recunoaște că unele fapte pot fi imputabile „în ordinea morală”, dar în care se precizează că „dacă nu este prevăzută de legea pozitivă, fapta scapă de sanctiune”, Curtea pronunță la 2 octombrie o sentință de achitare (*Ibidem*, nr. 277 din 4 oct. 1862, p. 907–909). De altfel, chestiunea își pierduse interesul politic, mai ales că la conducere nu se mai afla guvernul Ghica.

membrii ei, amintind chiar că proiectul trebuia întocmit înainte ca Puterile garante să ia în discuție problema¹⁷⁸. La 3 iunie, proiectul comitetului — având ca raportor pe Ludovic Steege¹⁷⁹ și la care refuzaseră să conlucreze conservatorii Brăiloi și Cantacuzino — a fost prezentat Comisiei¹⁸⁰. Acest proiect n-a mulțumit pe radicali, membri ai corpului de la Focșani. Nicolae Golescu scria fratelui său — primul-ministrul al Țării Românești — că proiectul comitetului îi părea „restrîns”. El îi mai comunica hotărîrea sa și a celorlalți membri „de stînga” ai Comisiei centrale de a depune amendamente, votind totuși proiectul, în cazul respingerii acestora, atitudine explicabilă, deoarece, față de dispozițiile electorale ale Convenției, proiectul reprezenta un simțitor pas înainte. Totodată, Nicolae Golescu cerea să i se trimită proiectul electoral întocmit de radicalul Grigore Arghiropol¹⁸¹.

Proiectul lui Steege prevedea alegerea în fiecare județ a cîte doi deputați de către proprietarii funciari, unul reprezentînd comunele rurale — ales prin vot indirect — și unul orașele. Alegători în primul colegiu erau proprietarii funciari din dînd o contribuție anuală de 5 galbeni, în cel de-al doilea sătenii cu o contribuție anuală de 48 lei, iar în cel de-al treilea patentarii de clasa I și a II-a sau cei ce plăteau contribuții imobiliare echivalente acestor patente. Protopopii, parohii, magistrații, profesorii, doctorii, inginerii, arhitecții, avocații și ofițerii retrași din serviciu erau scutiți de orice condiție de cens. Pentru eligibili se cerea vîrstă de 30 de ani și o contribuție anuală de 10 galbeni¹⁸².

Discuția începută la 3 iunie — cînd conservatorii au încercat din nou să tergiverseze, învinuind în același timp puterea executivă că voia să vite votul Adunărilor în problema electorală — este continuată la 8 iunie. Cu acest prilej, Steege a criticat stipulațiile electorale ale Convenției, arătînd că în Moldova cea dintîi Adunare alesă în temeiul lor era formată în mod aproape exclusiv din foștii mari boieri (5 beizadele, 6 mari logofeți, 20 mari vornici, 4 mari postelnici, 1 mare hatman, 17 mari agi, 3 mari spătari, 5 colonei și majori și un singur deputat care nu era boier!). Continuind, el declară că nu era „admiratorul jacobinilor” sau „al comuniștilor”, dar că știind că „baza societății se află în proprietate”, el nu putea admite ca ea să se găsească „numai în proprietatea mare și că proprietatea mică..., industria, comerțul, inteligența să nu înfățișeze în societate interese tot atît de însemnate”. Ripostînd, conservatorul Brăiloi declară că „boierii nu înfățișează o aristocrație teritorială, feudală și ereditară”, ci o aristocrație în permanentă primenire; el califica Convenția drept „foarte liberală fiind bazată pe capital” și-și acuză adversarii că voiau să introducă sufragiul universal.

Cantacuzino a cerut „o așa zisă” dreaptă cumpănire „între clasele mai avute, mai luminate și mai independenți și între acelea cari sunt mai

¹⁷⁸ *Protocoloalele Comisiunii centrale a Principatelor-Unite*, protocolul II și III din 27 și 30 mai 1861.

¹⁷⁹ Cuza se va adresa personal lui Steege, cerîndu-l să accepte extinderea dreptului de vot, deoarece sistemul electoral al Convenției dădea puterea legislativă în mîinile celor ostili principiilor sale (T. W. Riker, *op. cit.*, p. 395).

¹⁸⁰ *Protocoloalele Comisiunii centrale a Principatelor-Unite*, protocolul IV din 3 iunie 1861.

¹⁸¹ Scrisoare din 5 iunie 1861 (G. Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 364).

¹⁸² *Protocoloalele Comisiunii centrale a Principatelor-Unite*, protocolul IV din 3 iunie 1861.

numeroase", precum și un Senat. A mai luat cuvîntul Lapati, membru al stîngii, care a arătat că nu se putea socoti sufragiu universal „dreptul restrîns” dat țărănilor „de a veni la alegere prin delegați” și a fi reprezentanți în Adunare „nu prin ei însăși, ci prin aceia ce legea le dă drept de eligibili pentru toate colegiile”. Arsache și Brăiloi au atacat proiectul, în timp ce Cozadini a cerut lărgirea bazei electorale propusă de comitet. Brăiloi califica proiectul drept „o lege bună numai a statonici despotismul administrativ” sau „o lege dirijată în contra proprietății”. Ripostind, raportorul proiectului a arătat că problema rurală era „sticla prin care unii din onor. mei colegi privesc proiectul de față” și el i-a asigurat pe conservatori că „lipsa de învățătură la cultivatorii va fi suplinită prin bunul lor simt”. Teriachiu adăuga că „elementul cultivatorilor este un element vital, pe care trebuie să-l cultivăm și să-l înălțăm la ideea votului electoral dacă dorim regenerarea noastră națională”. În aceeași ședință, se încheia discuția generală asupra proiectului¹⁸³.

După ce problema a fost luată în dezbatere în detaliu — la 10 iunie — s-a analizat, între altele, o propunere a conservatorilor prin care se cerea înființarea unui Senat compus din reprezentanții marii proprietăți (alegătorii acestora trebuind să aibă un cens minim de 500 galbeni venit)¹⁸⁴. Era o încercare de a paraliza activitatea viitoarei Adunări. Propunerea conservatoare — cum era de așteptat — a fost respinsă. Totuși, ea conținea și cîteva prevederi utile : scutirea de cens a eligibililor și alcătuirea listelor electorale de către autoritățile comunale. Conservatorii mai propuneau ca oricine să poată fi alegător dacă plătea 100 lei contribuție anuală¹⁸⁵; aceasta ar fi fost în avantajul păturilor orașenești a căror participare era mărginită prin proiect, dar, în schimb, ar fi oprit de la vot majoritatea țărănimii, care cîștiga acest drept prin proiectul Steege. Motivul acestui punct din propunerea conservatorilor era evident : teama de reformă agrară ! Dealtfel, foaia radicală „Reforma” a știut să aprecieze just substratul părtăilor pozitive ale proiectului boieresc, scriind că foștii boieri au făcut „ca țiganul cînd s-a scăpat căciula în apă și carele după ce s-a incredințat că n-o mai poate prinde a zis : apoi du-te dar, de sufletul tăiei”¹⁸⁶.

Discuțiile înverșunate s-au încheiat în ziua de 19 iunie, cînd după alte cîteva discursuri (de care se folosește Moruzi pentru a declara că introducînd pe țăran în viața politică — „scoțîndu-l din viața sa cea activă și folositoare” (el uita însă să spună cui îi era folositoare munca țărănumui !) — și aruncîndu-l „în mijlocul luptelor electorale”, „insuflîndu-i patimele și urele”, se menținea în țără „un necontentit incendiu”) s-a trecut la votarea proiectului. Acesta a fost adoptat. Prin noua lege se introduceau următoarele precizări sau modificări ale proiectului lui Steege, acceptat în linii generale de majoritatea Comisiei Centrale : se dădea dreptul de vot pentru colegiul proprietarilor funciari celor cu un venit de 100 galbeni, se fixa censul unui venit de 200 galbeni pentru cei eligibili, titrații fiind scutiți de această condiție¹⁸⁷.

¹⁸³ Ibidem, protocolul VI din 8 iunie 1861.

¹⁸⁴ Ibidem, protocolul X din 16 iunie 1861.

¹⁸⁵ Ibidem, protocolul VI din 8 iunie 1861, p. 2.

¹⁸⁶ „Reforma”, nr. 21 din 2 iulie 1861, p. 83.

¹⁸⁷ Protocolele Comisiunii centrale a Principatelor Unite, protocolul XI din 19 iunie 1861.

Legea electorală dezbatută de Comisia centrală de la Focșani decepționează. „Acest proiect, scria o foaie a vremii, a avut ciudata soartă de a dispărea întregii lumi : conservatorilor pentru că pare a fi inauguraarea sufragiului universal și liberalilor pentru că ei pretind că nu toate interesele sunt suficient reprezentate”¹⁸⁸. „Anunțatorul român” salută — la început — cu satisfacție proiectul, pentru ca apoi, aflindu-i conținutul, să recunoască că fusese legănat „de niște dulci speranțe ce nu fură decit iluziuni”¹⁸⁹. „Reforma” declară „lucrarea majorității, pretinsă... ca eşită din ceata liberalilor”, mai „antiliberală”, decit „lucrarea reacționarilor”¹⁹⁰; iar foaia conservatoare „Unirea” susținea că se intenționa „a proclama votul universale”, proiectul fiind „condamnabil și omorîtor pentru țară”¹⁹¹. De fapt, proiectul reflecta în special poziția moderatilor, membrii Comisiei Centrale care reprezentau pe radicali fiind în minoritate în cadrul coaliției anticonservatoare. Proiectul mai oglindea dorința domitorului și a apropiaților săi moderati de a se sprijini pe tărâmire, în dauna maselor orașenești. De asemenea, proiectul cuprindea latenta pri-mejdie a imixtiunii puterii executive în desfășurarea alegerilor, formarea listelor electorale fiind încredințată autorităților administrative.

Poziția radicalilor nu era în perfect acord cu proiectul elaborat de comitetul dominat de liberalii de centru. O dovedă în acest sens o constituie scrisoarea lui Nicolae Golescu amintită ceva mai sus și la această se poate adăuga un schimb de scrisori dintre Mălinescu și Cozadini. Înainte de votarea proiectului, cel dintii a telegrafiat lui Cozadini că „proiectul electoral a făcut rea impresiune” și-l rugă să obțină „de a fi alegători toți proprietarii, de a fi un singur colegiu și de a nu se supune la nici un cens aleșii”¹⁹². În răspunsul său — probabil din 19 iunie — Cozadini a explicat cauzele votării proiectului, amintind lui Mălinescu că în Comisia centrală există un „centru-sting”, gata oricând a deveni „centru-drept”¹⁹³; el î-a mai trimis apoi altă telegramă, în care admitea posibilitatea lipsurilor proiectului, îi sintetiza totuși astfel avantajele sale : „cifra alegătorilor proprietății funciare este sporită prin admiterea alegătorilor indirecți : censul electoral al orașelor a fost scăzut la 2/3 și... ceea ce este esențial un sfert din deputați aparțin comunelor rurale, care-i aleg dintre capacitatele¹⁹⁴ admise fără a trebui să justifice vreun cens”¹⁹⁵. Cu toate lipsurile proiectului, „Revista Carpaților” sesiza just că fusese elaborat „pe base mai întinse decit acele stipulate prin Convențiune”¹⁹⁶. Împrejurările politice vor face însă ca proiectul acesta să nu fie aplicat.

Agitația în jurul legii electorale, frâmintarea din lumea satelor, ca și discuțiile din Comisia centrală au determinat pe conservatorii munitenii la o acțiune decisivă împotriva guvernului. Ei au căutat să-și asigure pozițiile înainte ca puterea legislativă să le fie smulsă. La 13 iunie, a început

¹⁸⁸ „La Voix de la Roumanie”, nr. 23 din 29 iunie/11 iulie 1861, p. 89.

¹⁸⁹ „Anunțatorul român”, nr. 44 din 17 iunie 1861, p. 1 și nr. 45 din 21 iunie 1861, p.1.

¹⁹⁰ Proiectele de lege electorală, în „Reformă”, nr. 21 din 2 iulie 1861.

¹⁹¹ „Unirea”, nr. 32 din 13 iunie, p. 126.

¹⁹² N. Iorga, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 51.

¹⁹³ Ibidem, p. 51—52.

¹⁹⁴ Titrații.

¹⁹⁵ N. Iorga, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 52.

¹⁹⁶ „Revista Carpaților”, II (1861), Partea II, p. 60.
www.dacoromanica.ro

lupta între guvern și majoritatea reacționară a Adunării, iscindu-se vii polemici, la care participă Barbu Catargiu, C. A. Rosetti și Vasile Mălinescu¹⁹⁷. În ședința următoare la 15 iunie, Dimitrie Ghica cerea guvernului proiectul de buget¹⁹⁸.

Situația cabinetului Golescu — „ministerul tăcut”¹⁹⁹ — era deosebit de grea. Șeful guvernului scria lui Panu, vorbindu-i de marile greutăți, de nerăbdarea țării, de intenția unor deputați progresiști de a demisiona în cazul discutării chestiunii rurale într-o Adunare cu majoritatea reacționară etc... Totodată, el sugera proclamarea Unirii de către țară²⁰⁰. Răspunzind lui Golescu, Panu îl încuraja, asigurîndu-l că domnitorul — aflat atunci de mai mult timp la Iași — intenționa să proclame unirea Adunărilor, imediat după votul Comisiei centrale referitor la întrunirea corporilor legiuitoroare din Iași și București în vederea discutării laolaltă a problemei agrare²⁰¹. Aceasta nu însemna că domnitorul și cele două guverne erau dispuse să accepte o soluție reacționară în chestiunea rurală, ci doar că — urmînd parcă planul inițial al lui Golescu-Albu — ei se gîndeau la utilizarea acestui mijloc pentru a realiza unirea Adunărilor și recunoașterea Unirii Principatelor de către corporile legiuitoroare ale celor două țări. Dealtfel, Panu telegrafiase mai înainte lui Golescu că noua lege electorală nu trebuia dată pe mîna Adunării reacționare de la București²⁰². În privința riscului de a participa la o discutare a legii rurale — noii Adunări neputîndu-i-se impiedica activitatea imediat după votarea Unirii — Cuza acceptase abținerea de la vot a deputaților radicali²⁰³, abținere ce-i putea desigur folosi la nesanctionarea eventualului vot al majorității reacționare.

Inițial, planul de acțiune comunicat lui Ștefan Golescu prevedea adoptarea de către Comisia centrală a hotărîrii de a se întruni laolaltă Adunările pentru discutarea problemei rurale, ca la adăpostul acestei hotărîri să se poată supune Adunărilor întrunate votarea Unirii depline. Apoi a fost modificat planul, trecîndu-se pe primul plan votarea legii electorale de către Comisia centrală, deciziune datorată probabil dorinței lui Cuza Vodă de a avea în mînă arma noii legi electorale, prin care Adunarea amenintată de dizolvare putea fi făcută mai maleabilă; în parte, această nouă hotărîre se datora solicitărilor repetitive primite de la Constantinopol de la Costache Negri și Baligot de Beyne.

Susținut doar de minoritatea din Adunare, lipsit de sprijinul domnitorului aflat în Moldova, hărțuit de majoritate, guvernul Golescu a luptat totuși cu tenacitate. Pentru a liniști dușmaniile importantei categorii a arendașilor și a asigura în același timp o redresare a finanțelor țării, a pledat pe lîngă domnitor pentru aprobarea scăzămintului arendașilor,

¹⁹⁷ „Monitorul Oficial al Țării Românești”, supl. la nr. 136 din 21 iunie 1861, p. 1—4; supl. la nr. 137 din 22 iunie 1861, p. 1—2.

¹⁹⁸ *Ibidem*, supl. la nr. 137 din 22 iunie 1861, p. 2—4; supl. la nr. 138 din 23 iunie 1861, p. 1—2.

¹⁹⁹ Șt. Golescu către Cuza Vodă, <14—15 26—27> iunie 1861, depeșă: G. Fotino, op. cit., vol. IV, p. 367 (Data depeșei, stabilită de mine — D.B.).

²⁰⁰ Șt. Golescu către An. Panu, <10—14/22—26> iunie 1861 depeșă: *Ibidem*, p. 368—369, (Data depeșei stabilită de mine — D.B.).

²⁰¹ An. Panu către Șt. Golescu, <10—14/22—26> iunie 1861, depeșă: *Ibidem*, p. 370.

²⁰² An. Panu către Șt. Golescu, 9/21 iunie 1861, depeșă: *Ibidem*, p. 365.

²⁰³ Cuza Vodă către Șt. Golescu, 10/22 iunie 1861, depeșă: *Ibidem*, p. 366.

ceea ce acesta sfîrșește prin a accepta²⁰⁴, deși cu oarecare greutate. Mai înainte, Mălinescu telegrafiase lui Panu, vestindu-l că „aice chestia arenășilor se agravează din zi în zi”, adăugînd apoi, obosit: „Dorm cîte trei oare în douăzeci și patru, uneori nicidcum: nămolul de lucrări este astfel, încît nici pare că le atinge ceva”²⁰⁵. Cam în aceeași zi, Mălinescu a telegrafiat și lui Cuza, relatîndu-i discuțiile din Adunare din ziua de 13 iunie. Sintetizînd, el remarcă: „Oratorii Dreptei, ieșind din chestie, ne-au atacat cu o violență extraordinară. Li s-a răspuns cu energie și demnitate”. În ceea ce privea situația financiară, el telegrafia următoarele: „O singură greutate neînvinsă avem: banii ajung din zi în zi mai anevoie în casă; arenășii, cu toate execuțiile ce li se pun, nu dau banii și ei s-au pus în măsură de a nu avea ce se lăua de la ei... Guvernul se va afla în cea mai tristă pozițune și-a da nouă ocasiune de a face pe d. Catargiu să strige: *La faliment*”²⁰⁶. Acceptarea sancționării scăzămintului a sprijinit guvernul Golescu în acțiunea sa de redresare a finanțelor, dar tocmai în acele zile majoritatea reacționară și-a dezlănțuit atacul hotărîtor.

La 17 iunie, Barbu Catargiu a adus în discuție problema proprietății, cerînd ca Adunarea să nu-și întrerupă lucrările înaintea rezolvării ei („nefiind alta mai urgîntă decît dînsa”), „piatra angulară a edificiului nostru social” și „armă de scandal și discordie”. El nu uită să adauge — referindu-se la discutarea legii electorale — că în Comisia centrală „s-au pus principiele năpraznice ale comunismului” și că însăjumînta zvonul revizuirii din afară a legii electorale. În încheiere, Catargiu a cerut guvernului să se angajeze că nu va închide Adunarea „pînă nu se va vota legea rurală”.

Răspunsul guvernului destul de evaziv — dată fiind situația — atribuia Comisiei centrale întîrzierea întrunirii laolaltă a celor două Adunări. S-a produs apoi intervenția lui Dimitrie Ghica, care a cerut un răspuns categoric, amintind că aceeași Comisie centrală putuse elabora în trei zile „un project de lege de cîteva sute de articole spre a introduce sufragiul universale”. Majoritatea a votat apoi amendamentul lui Catargiu prin care se da un termen de șase zile guvernului ca „să roage pe M_<ăria_> S_<a_> de a da Camerei mijlocul cel mai putincios, spre a îlesni rezolvarea cestii proprietății înaintea închiderii acestei sesii”, în caz contrar „orice minister ar mai încerca să prelungească soluția acestei chestii nu va mai avea pe viitor increderea Camerei”. Era un ultimatum categoric. La aceasta sa mai adăuga și o interpelare a lui Gh. Știrbei, care a adus în fața Adunării textul petiției de la 11 iunie²⁰⁷.

Față de „starea de război” cu opoziția conservatoare, guvernul a telegrafiat grabnic la Iași, cerînd avizul domnitorului și întrebîndu-l dacă trebuia să-și pregătească demisia sau să se gîndească la dizolvarea Adunării²⁰⁸. Cuza a răspuns lui Mălinescu, referindu-i ca ministerul să nu-și

²⁰⁴ „Monitorul Oficial al Țării Românești”, suplim. la nr. 133 din 17 iunie 1861, p. 1—2.

²⁰⁵ V. Mălinescu către An. Panu, (14—15 26—27 iunie 1861), depeșă: N. Iorga, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 46 (data depeșei stabilită de mine — D.B.).

²⁰⁶ V. Mălinescu către Cuza Vodă, (14 26 iunie 1861), depeșă: *Ibidem*, p. 50—51 (data depeșei stabilită de mine — D.B.).

²⁰⁷ „Monitorul Oficial al Țării Românești”, supl. la nr. 138 din 23 iunie 1861, p. 2—4 și supl. la nr. 140 din 27 iunie 1861, p. 1—4.

²⁰⁸ Depeșă din (17—29) iunie 1861 (N. Iorga, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 48—49) (data depeșei stabilită de mine — D.B.).

întrerupă activitatea în cazul unui vot de blam, declarind Adunării — ceea ce era contrar uzanțelor parlamentare — că întreg guvernul „avea încredere domnitorului pentru a administra și nu pentru a face politică”. „Nu este vorba deci, telegrafia Cuza, în nici un caz, nici de dizolvarea Adunării, și nici de a vă da demisia”. Domnitorul mai adaugă că după votarea legii electorale, Comisia centrală urma să se ocupe de dublul vot al Adunărilor și că în orice caz în ceea ce privea Unirea aceasta nu mai era întriziată decât de „o chestiune de conveniență și de pură formă”²⁰⁹.

La 20 iunie, Barbu Catargiu a cerut din nou să se deschidă Adunarea de la Iași — „ca să putem dezbaté tot într-o vreme această cestie vitală a proprietății a cărei soluție e așteptată cu atită sete de țara întreagă spre a face o dată să inceteze criza și învălmășeala ce turmentă societatea română...” — or să dea guvernul „încredințare că nu se pregătesc unelțiri de a întocmi o Cameră de spoliație”²¹⁰. Apoi, la 22 iunie, inevitabilul s-a produs. Gh. Știrbei și-a dezvoltat interpelarea privind adunarea de la Filaret.

Radicalii, dându-și seama că votul de blam nu putea fi evitat, au răspuns plini de curaj, transformându-se în adevărăți acuzatori. „Este trist, spunea C. A. Rosetti, cînd d. Știrbei zice că principiul libertății l-a ținut în veci virgin, dar ascuns la intuneric, în fundul inimii. Da, atî păstrat acest principiu sacru ascuns, însă sub firmane și tocmai de aceea vă speriați acum, cînd vedeti că românilor le este permis a se bucura de libertate; dar este foarte naturale pentru d-voastră o asemenea spaimă; e foarte naturale că libertatea să vă-nfioare, după cum e naturale ca lumina să ofuse vederile celui ce a trăit în intuneric. Nu mă mir dar că deprinși a ține libertatea ascunsă să vă speriați cînd vedeti că a izbit ochii românilor; nu mă mir dacă, de cîte ori poporul s-adună, nu vedeti decât revoluțione și pericole chiar în cea mai pașnică adunare... lupul își schimbă părul, dar năravul niciodată”.

Gh. Știrbei și Dimitrie Ghica au ripostat, cel din urmă insinuînd semnarea petiției de către copii de 10—12 ani. Tot el mai declară că nu se temea de națiunea adunată, ci „de aceea ce s-a zis de însăși Proudhon, amicul politic al d-lui Rosetti, că este contra votului universal și aceasta, nu fiindcă se teme de voința poporului, ci de modul cum i se pun cestiu-nile”. Conservatorilor le răspunde însă puternic Golescu-Albu, dezvăluind cu sinceritate țelurile de reformă ale radicalilor: „... Această Cameră, a spus el, nu reprezintă toată nația, nu e națională... O cameră se poate numi națională cînd reprezintă interesele tuturor claselor nației și pînă cînd Camera nu va fi pe lingă legală și naționale și liberale, pînă atunci dv. nu veți putea fi la putere, fără pericol pentru țară, căci reprezentați trecutul, acel trecut, care însăpămintă nația”.

Discuțiile continuă. Alex. G. Golescu-Negru alăturîndu-se majorității a adus învinuiri partidului „ultra-progresist”; o atitudine similară este adoptată și de Ion Ghica — pe care, de altfel, conservatorii îl numiseră directorul Lucrărilor publice, în timpul scurtei lor guvernări. Cînd se ajunge la votarea amendamentului de neîncredere, acesta intrunește 32 voturi împotriva a 23. Guvernul este acuzat de a nu fi voit să găsească

²⁰⁹ <17—18/29—30 iunie 1861> (Acad. R.S.R., Ms. 4860, f. 558).

²¹⁰ „Monitorul Oficial al Țării Românești”, supl. la nr. 141 din 28 iunie 1861, p. 1.

„un mijloc legal pentru rezolvarea cestii rurale”, care „ține în dezbinare osebitele clase ale societății și le irită prin propagande socialiste ce se fac în țară, cu atită îndrăzneală și violenie”²¹¹. În ședința următoare, la 24 iunie, Ștefan Golescu a anunțat Adunării demisia cabinetului său. După expresia lui Barbu Catargiu majoritatea reacționară a Adunării reușise să dea „lovitura de grație” guvernului radical²¹².

Demisia guvernului Golescu își găsește explicația în puținul sprijin pe care i-l dă domnitorul. Acesta *nu merge pînă la capăt în acțiunea sa alături de radicali*. În temeiul Convenției el ar fi putut dizolva Adunarea și apoi să înainteze Puterilor garante proiectul de lege electoral votat la Focșani, care — deși mărginit — reprezenta, totuși, un pas înainte față de stipulațiile electorale din 1858. Adunarea, în baza noii legi, ar fi putut avea o altă componentă și lucrările ei să fi imprimat alt mers în politica țării. Cuza Vodă a preferat însă o soluție nedusă la capăt, or, radicalii — partizani hotărîti ai unei vieți politice democratice, desigur în limitele intereselor clasei lor — nu puteau să accepte compromisuri. Faptul că în luna iulie se remarcă în cercurile diplomatice ale Puterilor anumite atitudini explică și în parte scuză renunțarea domnitorului la poziția sa inițială. Pe de o parte chestiunea electorală amenință să complice problema Unirii, iar, pe de altă parte, majoritatea Puterilor inclina să impună supunerea legii electorale Adunărilor, ceea ce însemna imposibilitatea unei reale rezolvări a acestei spinoase chestiuni.

Domnitorul a cerut guvernului Golescu — după votul de blam — să apară din nou în fața Adunării și să-i arate încă o dată caracterul său „tranzitoriu” și „administrativ”, ca și increderea de care se bucura din partea capului statului. Cuza mai ceruse ministrilor să declare Adunării că ei erau însărcinați să raporteze domnitorului desfășurarea dezbatelerilor politice, aducîndu-i la cunoștință „violențele” deputaților, fără a ține seama de interpelări și chiar de un al doilea vot de blam²¹³. Acest punct de vedere nu putea converge cu principiile profesate de conducătorii guvernului muntean. Sintetizînd situația ce se produsese, Dimitrie Bolintineanu, unul dintre miniștri, va scrie mai tîrziu: „Domnul, după votul de neîncredere, ne scrise o depesă de la Iași să nu demisionăm. Cu toate acestea, noi demisionărăm, după un consiliu de miniștri, *hotărîți a remînea în Constituție...*”²¹⁴ (sublinierea mea — D.B.). Explicînd pricina adîncă a demisiei, același martor va adăuga următoarele cuvinte semnificative pentru înțelegerea situației dificile a ministerului Ștefan Golescu: „Domnul Cuza nu putea să se hotărască cu o partidă. Zicea că nu este domnul unei partide, ci domnul românilor, că trebuie să chemem și pe boieri. Altădată se exprima bine pentru partida națională, liberală, însă nu se hotărî a merge nici cu liberalii, nici cu boierii, nici nu avea o partidă a sa credincioasă și capabilă”²¹⁵. Tot Bolintineanu mai observă că „domnul Cuza crezu că răul era în legile răle... le schimbă, dar chemă oameni vechi la

²¹¹ *Ibidem*, supl. la nr. 142 din 30 iunie 1861, p. 2—4; supl. la nr. 144 din 3 iulie 1861, p. 1—4; supl. la nr. 145 din 4 iulie 1861, p. 1—2.

²¹² Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 286—287.

²¹³ Acad. R.S.R., Ms. 4860, f. 559.

²¹⁴ Dim. Bolintineanu, *op. cit.*, vol. I, p. 33.

²¹⁵ *Ibidem*.

legi noi : drepturile omului proclamate de marea revoluție fură încredințate spre a le executa oamenilor, cari serviseră ca instrumente tiraniei trecute, cari aveau credință a reveni la regulament și la domni regulamentari...”²¹⁶.

De fapt, domnitorul, nedizolvind Adunarea, a pus guvernul în situația de a demisiona. Dealtfel, o scrisoare a lui Ștefan Golescu, plângîndu-se domnitorului de neîncrederea pe care acesta o arăta ministrilor Arghiropol și Mălinescu²¹⁷, arunca lumini asupra lipsei de conlucrare dintre Cuza și radicalii munteni în ultimele săptămâni de guvernare a celor din urmă. Cu toate acestea, invectivele la care ajunsese conservatorii, necrucițind nici pe domn, n-ar fi justificat această atitudine a lui Cuza Vodă. „Cei ce-au luat detestabila și vinovata inițiativă de a calomnia țara la streini — scria Barbu Catargiu, lovind în domnitor — și de a cere de la dînsii reforma legilor noastre și a condițiilor de existență ale guvernului, au comis o mare greșeală”²¹⁸.

La 11 iulie, demisia ministerului Golescu a fost acceptată oficial ; i-a urmat un scurt guvern intermediar al directorilor de ministere, condus de Constantin Bălcescu ; iar, apoi, la 19 iulie, s-a format cabinetul Dimitrie Ghica. Prin aceasta domnitorul se situa pe o nouă poziție, părăsind pentru tot restul domniei calea realizării înnoiîrilor și a reformelor fundamentale cu sprijinul radicalilor. Totuși, Cuza Vodă oscilase în acele zile de iulie 1861. El negociașe cu C. A Rosetti formarea unui nou guvern radical, timp de cîteva ore, stabilindu-se „un acord ... asupra condițiilor cu care ministerul Rosetti căta să vie la putere”. În aceeași zi însă, domnitorul purtase tratative și cu Dimitrie Ghica, căruia îi încredințase formarea guvernului²¹⁹. Dealtfel, tot într-o vreme Cuza telegrafia și lui Nicolae Crețulescu, chemîndu-l să formeze guvernul !²²⁰.

În afara anumitor divergențe principiale — izvorîte din politica autoritară a domnitorului și din șovăirile sale în sprijinul ce trebuia să-l dea radicalilor — schimbarea de atitudini a lui Cuza a mai avut ca explicație îndoita presiune la care l-au supus conservatorii — în numele „proprietății” amenințată de frămintările satelor iscată de radicali, prin acțiunea dusă în jurul petiției de la 11 iunie — și consulii străini, „tulburați la vestea neastîmpărului ce domnea în sinul țărănimii”²²¹.

Un rol l-a avut în determinarea domnitorului la o nouă atitudine agitația țărănimii și venirea la domn a delegației de proprietari conservatori din Vlașca, în frunte cu Ulise Crețeanu. Cuza Vodă primise delegația „cu multă afabilitate și bunăvoie” și după ce ascultase denunțul ei împotriva autorităților județului, dăduse dreptate reclamanților. Domnitorul după „Unirea” — l-ar fi chemat apoi pe Orbescu, ministrul interimar la departamentul de Interne și i-ar fi declarat : „Bagă de seamă... d-le, țeranul ... o dată răsculat nu sciu dacă d-ta, d. Orbescu și chiar însuși Cuza ar mai putea a-l liniști fără mari nenorociri”²²². Aceste afirmații —

²¹⁶ Ibidem, p. 41.

²¹⁷ G. Fotino, op. cit., vol. IV, p. 372—373.

²¹⁸ „Unirea”, nr. 37 din 1 iulie 1861, p. 146.

²¹⁹ „Reforma”, nr. 26 din 23 iulie 1861, p. 101.

²²⁰ A.D. Xenopol, Nicolae Crețulescu, Viața și faptele lui, București, 1915, p. 64, 198.

²²¹ T.W. Riker, op. cit., p. 396.

²²² „Unirea”, nr. 43 din 22 iulie 1861, p. 169.

nedezmințite de domnitor — oglindeau poziția sa de clasă ca exponent al moșierilor moderati, care doreau o rezolvare a problemei țărănești, nesitându-se pe pozițiile de absurdă și inutilă încăpătinare ale conservatorilor, dar care doreau această rezolvare — sau evaziunea rezolvare — pe o cale liniștită, lipsită de frământări.

Părăsind înțelegerea cu radicalii și dînd puterea conservatorului moderat Dimitrie Ghica — personaj caracterizat de Anastase Panu, chiar în acele zile, poate exagerat dar semnificativ pentru a dezvăluie tensiunea politică existentă, drept „sufletul blestemat al reacțiunii” și „personificarea trecutului” — domnitorul a surprins și a dezamăgit pe radicali, ca și masele, care dovediseră atașamentul lor față de țelurile pe care și le propusese să le realizeze liberalii de stînga. Făcindu-se exponentul acestor simțăminte generale, primul-ministru al Moldovei a scris domnitorului amintindu-i că erau de necesari — în imprejurările pe care le trăiau Principatele — „oamenii progresului, oamenii cari se gindesc la viitor”²²³. Cuza Vodă părăsise însă gîndul unei înțelegeri cu radicalii. După încercarea de guvernare pe care o va face timp de un an cu partida conservatoare, el va relua calea politicii moderate, care-l va duce spre 1864, dar și spre 1866 și care în același timp va împinge spre încheierea deplină a coalitiei ce-i va aduce răsturnarea. De asemenea, în ceea ce privește legea electorală — în noile condiții create prin acordarea guvernarii celor ce reprezentau pe beneficiarii regimului electoral în vigoare, că și din cauza noilor imprejurări externe — domnitorul a renunțat pentru un timp la dobîndirea unei noi legi. Attitudinea aceasta se va concretiza în instrucțiunile trimise lui Negri la 9 septembrie, în care se declară „de prisos pentru moment, orice schimbare a legii electorale”, domnitorul exprimîndu-și, totodată, nădejdea în formarea unui „partid liberal moderat” (subliniere — D.B.), după unificarea Adunărilor²²⁴.

Nici trei luni nu duraște înțelegerea dintre radicali și domnitor. Nesusinuți pînă la capăt de către capul statului reprezentanții grupării celei mai avansate a burgheziei au fost siliți să se retragă. Radicalii rămîneau însă exponenții maselor, ai poporului, care luptase în 1848 cu ei împreună pentru revoluție și în 1857 și 1859 pentru Unire și care cerea acum, în 1861, înfăptuirea năzuințelor sale. De aceea, cei retrăși de la putere (ca să respecte uzanțele constituționale) nu înțelegeau să înceteze lupta împotriva „vechiului” reprezentat de conservatori. Zilele frămîntate ale proclamării unirii depline de la începutul anului 1862 vor dovedi că radicalii nu-și plecasează încă flamurile.

„Campania” acestor trei luni se desfășurase axată în jurul problemei electorale. A dobîndi o nouă lege electorală însemna, a schimba raportul de forțe, a dobîndi putința răsturnării pe cale parlamentară a conservatorilor, a putea înlătura pentru totdeauna pe cei ce întruchipau trecutul învins în bătălia zilelor din ianuarie 1859, dar nu scos de pe cîmpul de luptă. „Petiția de la 11 iunie” a reprezentat documentul prin care radicalii au chemat poporul la luptă și răsunetul pe care ea l-a avut în rîndul

²²³ A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iași, 1903, vol. II, p. 292—293.

²²⁴ R.V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1930, p. 221—223.

maselor relevă spiritul de luptă viu al acestora. Acest profund ecou arată, înainte de orice, că zilele de înfrigurare revoluționară ale dublei alegeri nu fuseseră încă depășite și că jumătatele cereau impetuos împlinirea năzuințelor lor fundamentale.

REMOUS POLITIQUES EN VALACHIE – PRINTEMPS – ÉTÉ 1861. LA PÉTITION DU 11 JUIN 1861]

RÉSUMÉ

La double élection du prince Cuza avait eu pour effet l'union personnelle des principautés de Moldavie et de Valachie, ce qui ne comblait que partiellement les désiderata des Moldaves et Valaques. La création d'un Etat unitaire constituait l'objectif des Roumains et il s'imposait donc que l'union personnelle soit poussée plus avant et qu'une union politique et administrative lui confère un caractère complet d'union réelle. En même temps, si la Convention de Paris de 1858 avait, d'un côté, jeté les bases de l'Etat moderne, d'un autre côté, elle avait limité l'accès de la nation roumaine à celui-ci, en faisant maintenir la puissance politique entre les mains des conservateurs. Le caractère restrictif des stipulations électorales était, certes, en contradiction avec les articles de la Convention qui ouvraient la voie vers la Roumanie moderne. Par conséquent, pendant les années qui suivirent la double élection du prince Cuza et surtout après la reconnaissance par les Puissances garantes du nouvel état de choses les forces patriotiques et en premier lieu le prince et les libéraux de gauche agirent en vue du parachèvement de l'union des deux pays, mais aussi en vue de l'accomplissement d'une réforme électorale qui devait offrir une autre base politique à l'Etat national.

Au printemps et à l'été 1861 on assista à une action politique concertée du prince et des libéraux de gauche des deux principautés. Le jour même de l'anniversaire de la révolution de 1848, les radicaux lancèrent une pétition à l'appui du parachèvement de l'union des Principautés, mais aussi d'une nouvelle loi électorale, ce qui suscita dans les deux pays une intense agitation politique et démontra à la fois le désir ardent de la nation de voir constitué un *nouvel Etat*, unitaire et moderne. L'agitation gagna les villages, les paysans espérant que leurs problèmes trouveront une solution, avec l'appui des libéraux de gauche qu'ils soutenaient. Profitant de la majorité politique dont ils bénéficiaient encore, les conservateurs s'opposèrent avec acharnement aux initiatives de leurs adversaires, inquiets surtout par l'agitation des villages. Ils lancèrent une pétition opposée au prince, par laquelle ils plaident pour l'avènement au trône d'un prince étranger et pour le „respect” des institutions existantes, donc pour la Convention qui les avantageait. Le moment était difficile, vu que les Puissances garantes tardaient à reconnaître l'union parachevée des Principautés, sollicitée avec insistance par le prince et par ses ministres. Les conservateurs mirent à profit cette situation en exerçant des pressions sur le prince Cuza.

Vu son désir de voir l'union parachevée, et en même temps tenant compte de ses options politiques modérées, Cuza céda. Les radicaux valaques durent quitter le pouvoir, la démission de leurs représentants étant acceptée. Par ailleurs, quelques mois plus tard, le gouvernement libéral de gauche moldave tomba lui aussi. Dans les deux pays, le gouvernement fut assuré par les conservateurs qui allaient ainsi présider au parachèvement de l'union, en limitant de nouveau, tout comme en 1859, les aspects socio-politiques de l'acte et en imposant au prince de ne pas résoudre le problème électoral. En outre, ce fait politique allait signifier aussi le divorce entre le prince et les libéraux de gauche, Cuza continuant d'accomplir son programme de réformes, mais isolé de ceux-ci, ce qui créa des limites aux réformes elles-mêmes. De toute manière les événements de 1861 furent décisifs pour ce qui fut de la clarification des positions. Les conservateurs réussirent à freiner temporairement une évolution ; il était cependant évident que l'avenir allait leur réserver la défaite. L'échec essuyé par les forces de gauche n'était que passager et l'écho qu'avait eu leur appel parmi les masses démontrait leur réelle puissance.

www.dacoromanica.ro

RELATII COMERCIALE ROMÂNO-AMERICANE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

DE

JON STANGIU

Pentru o bună perioadă de timp, în istoria legăturilor stabilite de-a lungul vremii între România și Statele Unite ale Americii, schimburile comerciale au reprezentat, fără ca un alt element să rivalizeze la această poziție, cel mai important factor de încurajare și dezvoltare a relațiilor dintre cele două state.

Constatarea, incontestabil valabilă pentru epoca de pînă la primul război mondial, rămîne interesantă și nu fără sanse de a se dovedi la fel de adevărată și pentru perioada imediat următoare, a anilor interbelici.

Deși în această epocă relațiile româno-americane s-au amplificat sub toate aspectele, meritul raporturilor comerciale a fost de a oferi oricum, în continuare, o bază sigură pentru un interes permanent și construc-tiv între cele două părți.

Relațiile comerciale pot și trebui de asemenea privite ca o contribuție la înmulțirea posibilităților directe și indirekte, de apropiere și cunoaștere între poporul român și american, în epoca respectivă.

Intr-o anumită măsură, schimburile comerciale româno-americane indicaseră o tendință viguroasă de creștere încă din anii anteriori perioadei interbelice. Latura lor cea mai activă, exporturile americane în România, determinase un progres neîntrerupt a comerțului româno-american pînă în 1913, într-un ritm de 823% în ultimii ani antebelici, adică mai rapid decît oricare dintre creșterile înregistrate cù ceilalți parteneri comerciali ai României în aceeași perioadă. Valoarea totală a schimburi-rlor dintre cele două țări în anul 1913, 32 045 000 lei, făceau ca Statele Unite să ajungă de pe un loc secundar între țările din care România importă în special produse industriale, pe locul 6¹, mărturisind tendința impor-turilor americane de a intra între factorii de primă importanță pe piața românească.

Izbucnirea primului război mondial, care a curmat brusc dezvoltarea normală a comerțului, a afectat drastic și comerțul româno-american, care în anii 1917—1918 a încetat cu totul. La încheierea războiului însă,

¹ *Comerțul exterior al României, 1928—1937*, vol. I, partea I, București, 1938, p. 48—49, 53, 92—93, 202. Pentru alte detalii asupra conținutului și valorii schimburiilor româno-americane în această perioadă vezi I. Stanciu, *Considérations sur les rapports commerciaux entre la Roumanie et les États Unis d'Amérique jusqu'en 1914*, în „Revue roumaine d'histoire”, XI, nr. 4, 1972, p. 627—628.

împrejurările create promiteau nu numai o reluare a vechilor legături de comerț dintre cele două țări ci și numeroase perspective de depășire a nivelului anterior. România, realizându-și prin mari jertfe unitatea ca stat național, reprezenta după 1918, datorită numeroaselor sale bogății naturale, noilor sale capacitați de producție și reunirii tuturor energiilor sale naționale, un partener comercial mult mai important, cu posibilități mai largi decât înainte.

Nevoile refacerii economice postbelice, în urma uriașelor pierderi materiale suferite în cursul războiului, impuneau chiar ca restabilirea legăturilor comerciale ale României să se facă repede și de preferință cu țările capabile să-i ofere cele necesare reluării imediate a activității economice și apoi a întregii reconstrucții. Din acest punct de vedere, deși Statele Unite erau cel mai depărtat partener, comerțul cu ele au avut în primul moment cele mai mari șanse.

Dintre toate țările, în afara Angliei în Europa, S.U.A. erau la sfîrșitul războiului singurul stat care, ieșind din război mai bogat și mai puternic economic este decât intrase, putea oferi la export mărfurile solicitate din toate părțile, atât în cantitățile cerute cât și în sortimentele necesare. Devenit de asemenea, după cum se știe la fel de bine, primul creditor al lumii capitaliste, S.U.A. reprezentau totodată la sfîrșitul războiului mondial și cea mai importantă piață deschisă creditului comercial ce urma să anime operațiile de schimb.

În această situație, în 1919, în timp ce exportul României în S.U.A. a fost practic nul, importurile de mărfuri americane au atins dintr-o dată cifra de 556 713 000 lei reprezentând 14,8% din valoarea totală a importurilor țării și 48,40% din volumul lor². Valoarea importurilor din S.U.A. în 1919, care întreceau cu mult pe aceea a exporturilor americane în alte țări vecine, ca Bulgaria și Iugoslavia de exemplu³, reprezenta față de anul maxim antebelic, 1913, aproape o triplare⁴, valoare cu care Statele Unite ocupa locul al doilea, după Italia (19,6%) între țările din care România importase în acel an⁵.

Cea mai mare parte a produselor importate o reprezentaseră mărfurile de consum și mai puțin mașini și utilaje care constituiseeră mai înainte cea mai de seamă componentă a importurilor americane⁶.

Potențialitatele cu totul promițătoare deschise produselor americane pe piața românească în 1919 au trezit de altfel un viu interes atât în rîndul oamenilor de afaceri americani cât și în rîndul celor români.

² „Anuarul statistic al României”, 1939, 1940.. p. 600—601.

³ După statistici americane, utilizate în această comparație, exporturile americane în România în 1919 au fost de 6 588 432 \$ în timp ce în Bulgaria se exportaseră doar aproximativ 1 800 000 \$, iar în Iugoslavia aproximativ 3 000 000 \$ (*Foreign Commerce and Navigation of the United States for the Callendar Year 1919*, Government Printing Office, Washington, 1920, p. XII. Citat în continuare F.C.N.U.S. for the callendar year).

⁴ vezi I. Stanciu, *op. cit.*, p. 627.

⁵ „Anuarul statistic al României”, 1939, 1940, p. 600—601.

⁶ Se importaseră numai de 1 375 000 \$ confectioni, 531 000 \$ încălțăminte bărbătească, 530 000 \$ îmbrăcăminte de copii și de damă, 486 000 \$ bumbac, ca și produse cerealiere și alimentare (vezi F.C.N.U.S., for the Callendar year 1920, p. 176, 171, 183, 219, 293, 305, 325, 419).

La New York, prin strădaniile lui Theodor Orghidan s-a constituit cea dintii cameră de comerț româno-americană, în care erau reprezentate mari firme și bănci americane, interesante în general în amplificarea legăturilor economice cu România, ca *U. S. Steel Products Co., M. C. O. Railway, American Locomotive Sale Co., Standard Oil Co. of New Jersey, Lucey Manufacturing Co., New York Life Insurance Co., Guaranty Trust Co., National City Bank etc.*⁷. Tot în 1919 la București, ministrul S.U.A., Charles Vopicka, relua de asemenea inițiativa sa mai veche, din 1915, de a deschide o cameră de comerț româno-americană în capitala României, inițiativă care în 1920 se orienta spre crearea unei camere asociate Camerei americane de comerț a Levantului.⁸

În 1919 se aprecia că S.U.A. aveau posibilitatea de a-și asigura în reconstrucția României „o poziție dominantă atât în comerț cît și în dezvoltarea industriei”⁹, considerindu-se că exporturile americane nu aveau decit să profite de faptul că ele „vor fi neafectate de complicațiile politice care pot însoți exploatarea pieței românești de către națiunile europene”, cum remarcă un diplomat american.¹⁰ Se observase că deja „călătorii comerciali americani au invadat România într-un număr considerabil”, cu oferte de mărfuri din categoria celor recunoscute drept specifice americane¹¹, anunțind o puternică implantare a comerțului american pe piața românească, în dauna altor concurenți străini (nglezi, francezi) mult mai slab prezenți în acel moment.

Anul 1919 s-a dovedit însă a fi doar un an de tranziție, importul României fiind fortat, anormal, deoarece lipsind produsele cele mai necesare vieții populației se aduseseră în țară uriașe cantități de mărfuri, industriale și agricole.¹² În acest sens, situația existentă în comerțul cu S.U.A. avea să constituie cel mai bun exemplu¹³, căci odată cu schimbarea condițiilor economice generale ale României, cu depășirea crizei cererii și cu redresarea comerțului, în parte sub impulsul măsurilor restrictive impuse de stat importurilor, valoarea mărfurilor aduse din Statele Unite a scăzut considerabil în anii următori. Adăugind aici imposibilitatea firmelor americane de a se adapta la condițiile de acordare a creditului comercial obișnuite pe piața românească¹⁴, reducerea importurilor

⁷ Th. Orghidan, *Reconstruction in Romania. Its opportunities for American Business interests*, New York, 1919, p. 3—4. Această broșură avea drept scop să anunțe tocmai evenimentul creării camerei și să facă cunoscut lumii de afaceri din S.U.A. perspectivele comerțului cu România.

⁸ Ch. Vopicka, *The Secrets of the Balkans*, Rand McNelly Company, Chicago, 1921, p. 309.

⁹ Th. Orghidan, *op. cit.*, p. 26.

¹⁰ Arhivele Naționale ale S.U.A., Washington, Record Group 59, decimal file 1910—1929, doc. 125 071/15, scrisoare a șefului camerei de afaceri, A. Shoenfeld, din București, 13 iunie 1919 (Sursă citată în continuare A.N.S.U.A., R.G. 59, d.f. 1910—1929 doc . . .).

¹¹ Ibidem, doc. 871 50/30, din raportul secretarului comercial al legației engleze din București, Alexander Adams, asupra condițiilor economice din România în 1919, anexat documentului, p. 30—31.

¹² Florin Codrescu, *Tendințele importului românesc*, în „Finanțe și industrie”, I, nr. 8, 24 februarie 1935, p. 239—240.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Deși în 1919 aflat, de exemplu, că cea mai importantă instituție financiară din New York discutase „de zeci de ori!” problema finanțării comerțului cu România, în cele din urmă se hotărise ca plină la imbuințarea situației financiare a țării să nu se acorde credite („Opinia”, 13 sept. 1919). Încercările de creare a unei bănci de import-export cu capital mixt, după exemplul

din S.U.A., față de 1919, apare ca o reajustare a schimburilor dintre cele două țări la condițiile existente. Începuturile de organizare a acestora, prin camerele de comerț și prin creditare au dat rezultate slabe, arătându-se insuficiente și prea puțin susținute oficial. Despre camera de comerț din New York nu se va mai auzi nimic în anii următori în timp ce camera din București nu se va putea constitui deloc. Ca urmare, importurile din S.U.A. vor prezenta în mod explicabil o curbă ce coboară, pînă în 1924. Față de cifra de primă importanță înregistrată în 1919, valoarea acestuia va reprezenta doar 3,8% din importul general al României în 1921 (460 872 000 lei), 3,3% în 1922 (410 160 000 lei) 1,6% în 1923 (316 579 000 lei), pentru a atinge un procent de numai 0,9% în 1924 (231 370 000 lei)¹⁵. Într-o perioadă în care balanța comercială a României redevine activă, iar ierarhia statelor exportatoare pe piața românească e tot mai stabilă — Germania și Austria urcînd din nou spre primele locuri — Statele Unite înregistrau o scădere de la acel loc 2 în 1919 la o poziție de mîna a treia, pe locul 14 în 1924¹⁶.

În anii următori, ivindu-se însă o tendință de scădere a exporturilor și creștere a importurilor României¹⁷ pe de o parte și intensificarea comerțului american în general, importurile din S.U.A. cunosc o creștere continuă pînă în 1929. În 1925 ele se dublează față de anul precedent, înregistrînd o valoare de 563 733 000 lei, crescînd repede la 961 257 000 lei în 1926, 987 170 000 lei în 1927, la 1 596 950 000 lei în 1928 și 1 800 000 000 lei în 1929¹⁸.

Depășind astfel, în ultimii doi ani ai decadelui, cifra de excepție din 1919, importurile din Statele Unite ale Americii, care se ridicau după cifrele statisticilor americane la aproape 10 milioane dolari, reprezentau 6,1% din importurile generale ale României. Deși în comparație cu 1919 valoarea din 1929 reprezenta, în lei mai mult decît o triplare, importurile din S.U.A. nu au mai reușit să remonteze vechea lor poziție, ocupînd doar locul 6 în tabloul general, în urma Germaniei (24,1%), Cehoslovaciei (13,6%), Austriei (12,5%), Angliei (7,3%) și Italiei (6,9%) dar depășind în schimb alți exportatori tradiționali pe piața românească ca Franța, Olanda, Belgia, etc.¹⁹.

celor deschise în Polonia și Serbia, nu au dat nici ele rezultate în 1919 („Comerțul României”, nr. 18, 1 – 30 sept., 1919) în timp ce multe din creditele deschise de voiajorii comerciali americani la fața locului au fost respinse apoi de firmele furnizoare (ANSUA, R.G. 59, d.f., 1910 – 1929, doc. 87150 30, același raport al lui Al. Adams, p. 31).

¹⁵ „Anuarul statistic al României” 1939/1940, p. 600 – 603. Statisticile americane indică în paralel, cu excepția anului 1920 (care înregistrează o inadvertență față de cifrele românești, cu o creștere, la 11.093 000 \$), o scădere la valori de 5 038 000 \$ în 1921, 2 436 000 \$ în 1922, 1 178 000 \$ în 1923 și 1 192 000 \$ în 1924 (vezi „F.C.N.U.S., for the Callendar year 1925, Government Printing office, Washington, 1926, p. IX”).

¹⁶ Pentru o comparație mai largă vezi tabloul general al importurilor României în perioada interbelică în *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 1008 – 1009.

¹⁷ Încă în anii 1922 – 1924 exportul României a depășit permanent importul. În anii următori situația se va repeta doar în 1926 și 1927 în timp ce în 1925, 1928 și 1929 balanța comercială a țării va fi negativă. (vezi „Anuarul statistic al României”, 1939, 1940, p. 579).

¹⁸ Ibidem, p. 601 – 603. Statisticile americane indică și ele o creștere a valorii, de 2 199 000 \$ în 1925, 3 100 000 \$ în 1926, 4 925 000 \$ în 1927, 9 431 000 \$ în 1928 și 9 975 000 \$ în 1929 (vezi „F.C.N.U.S. for the Callendar Year 1925, p. IX; ibidem, 1930, Government Printing Office, 1930, p. XII).

¹⁹ „Anuarul statistic al României”, 1939/1940, p. 600 – 603.

Importanța importurilor din S.U.A. era însă, privind la cotele de vîrf pe care reușiseră să le atingă valoric în anii 1928—1929, mai mare decât lasă să se observe aceste cifre. Produsele aduse din Statele Unite figurau în categoria celor care constituiau partea ce mai importantă și mai mare din importurile totale ale României, de o necesitate incontestabilă pentru economia țării.

În importul din 1929 de exemplu, aparatele, mașinile și motoarele acopereau singure o valoare de 467 milioane lei, ceea ce reprezenta peste un sfert (25,93%) din importul total al acestor produse, în România²⁰, ceea ce este concludent pentru importanța importurilor de tipul respectiv din S.U.A. Între ele figurau, deja prin tradiție, mașinile și utilajele agricole americane, ca import de bază. Secerătorile americane erau cele mai apreciate în satele României și predominau aici, datorită calităților lor superioare, dar și alte mașini și utilaje agricole din S.U.A. erau bine cunoscute și utilizate : plugurile, grapele, plantatoarele, de exemplu, deși ele ar fi fost și mai căutate dacă ar fi fost modificate de furnizori conform unor preferințe ale celor interesați din România²¹. Din toate aceste produse, deși variabil, importul din S.U.A. a prezentat cifre crescînd față de primii ani ai perioadei. În timp ce în 1926 se ajunsese la un import de 127 secerători, în 1927 se importaseră 569 pluguri americane, în 1928 130 secerători și 115 pluguri pentru ca în 1929 să se importe un număr de 514 secerători²². România ajunsese a fi astfel socotită în acei ani în S.U.A., drept „una din importantele piețe europene de mașini agricole”²³, firmele americane fiind prezente, de exemplu, la o expoziție de mașini agricole deschisă la noi în țară în 1925²⁴, concurînd produsele similare importate din Cehoslovacia, Germania, Austria sau Franța. În 1929 se aprecia că din cele 1 400 secerători-legători importate în total în România, majoritatea, adică 800 de bucăți²⁵, erau de fabricație americană, dovedind trecerea deosebită de care se bucura acest produs.

Dintre mașini, un solid renume și un loc de frunte își asiguraseră de asemenea tractoarele americane. Încă înainte de primul război mondial tractorul „Fordson” ajunsese o marcă binecunoscută în agricultura României. În ciuda scăderii cererii înregistrată după înfăptuirea reformei agrare la acest articol, în general tractoarele americane au rămas cele mai solicitate pentru amenajările rutiere, exploatari petroliere și forestiere²⁶. Tractoarele americane cu șenile sau roți, de putere mijlocie, erau cele mai căutate, după care urmău cele germane. Unei agenții de desfacere existente încă dinainte de război i s-a adăugat și o a două, cu sucursale în întreaga țară, agenție ale cărei afaceri erau calificate drept înfloritoare²⁷.

²⁰ *Comerçul exterior al României, 1928—1937*, vol. I, partea I, p. 530—532.

²¹ „Argus”, 23 Ianuarie 1919.

²² F.C.N.U.S., *for the Callendar Year 1927*, vol. II, Government Printing Office, Washington, 1928, p. 76; *ibidem*, ... 1929, vol. II, Government Printing Office, Washington, 1930, p. 63—64.

²³ „Commerce reports” (Washington), nr. 35, 1931, p. 549—550.

²⁴ *Ibidem*, nr. 44, 1925, p. 245.

²⁵ *Ibidem*, nr. 7, 1930, p. 450.

²⁶ *Ibidem*, nr. 1, 1929, p. 38—39.

²⁷ *Ibidem*.

În 1929, din cele 5000 de tractoare în uz în România se estima că 80% erau mărci americane²⁸, iar din cele 1080 tractoare importate în același an aproape jumătate (500) erau aduse din S.U.A.²⁹.

Drept foarte important, din aceeași categorie a mașinilor, făcea parte și importul de utilaj petrolier din S.U.A. Superioritatea recunoscută a tehnologiei petroliere americane pe plan mondial în perioada interbelică, ca și eforturile societăților petroliifere din România de a mări productivitatea explorațiilor petroliere au făcut din țara noastră una din cele mai largi piețe pentru industria de utilaj petrolier din S.U.A.,³⁰ în special după 1925, cînd se iscase a adevărată goană după instalațiile de foraj Rotary, cele americane fiind de departe cele mai populare³¹. Se solicitau însă din S.U.A. și prăjini de foraj, pompe, diverse piese, instalații moderne de rafinare, țevi, al căror import a crescut de la an la an mai ales după 1926, în primul rînd prin comenziile societății *Româno-Americană*, puternica filială din România a marelui trust petrolier american *Standard Oil Co. of New Jersey*.

Față de cifrele mai mici din anii anteriori³², în 1926 importul acestor utilaje crescuse brusc la o valoare de 1 050 780 \$ iar după o nouă scădere în 1927 (549 500 \$) crescuse din nou la 1 551 180 \$ în 1928, pentru ca în anul următor să atingă cifra importantă de 2 307 531 \$³³. Cu ultima șifră, România ocupă locul 5 între cei 7 mari importatori de utilaj petrolier american din lume, în Europa ea fiind depășită doar de importul U.R.S.S.-ului³⁴.

Contribuind substanțial la menținerea și ridicarea nivelului tehnic în exploatarea și prelucrarea petrolului românesc³⁵, importul de utilaje petroliere din S.U.A. în primul deceniu interbelic și-a manifestat tendință clară de a fi astfel cel mai important import din Statele Unite.

Din aceeași categorie de importuri mai făceau de asemenea parte și articolele electrotehnice din S.U.A. care, deși multe abia intrate pe piața românească, s-au impus, așa cum se impuseseră și pe piața internațională, ca produse specific americane. Un import mai amplu, la aceste articole, se observă abia din 1926 cînd, alături de diferite aparate și piese electrice (magnetouri, dinamuri, prize etc.) apar și primele aparate de radio de fabricație americană importate la noi. În 1926 ele reprezentau o valoare de 8 636 \$, ajungînd în 1929 la o valoare maximă de 44 654 \$³⁶. Cererea acestui produs a crescut în special după inaugurarea, în ianuarie 1927, a

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, nr. 7, 1930, p. 450.

³⁰ Ibidem, nr. 30, 1928, p. 289—290.

³¹ Ibidem, nr. 17, 1928, p. 240.

³² În 1920 se importaseră utilaje petroliere în valoare de 727 556 \$, dar în anii următori importul lor scăzuse la 485 000 \$ în 1921 — în cifre rotunde —, 312 000 \$ în 1922, 400 000 \$ în 1923, peste 208 000 \$ în 1924 și ajunsese la 276 000 \$ în 1925 (vezi *F.C.N. U.S., for the Calendar Year 1924*, Government Printing Office, Washington, 1925, p. 503, 633; *ibidem*, ... 1925, p. 155).

³³ vezi „Commerce reports”, nr. 30, 1929, p. 289—290 și nr. 25, 1930, p. 741.

³⁴ Ibidem. Primul importator, Venezuela, nu importa mai mult decât dublul importului României, cu 4,1 milioane \$.

³⁵ Din Statele Unite s-a importat, bunăoară, și stellita, aliaj a cărei întrebunțare a redus semnificativ prețul de cost al forajelor la noi (vezi „Moniteur des petroles”, nr. 18, 1929, p. 1506).

³⁶ vezi *F.C.N.U.S. for the Calendar Year 1927*, vol. II, Government Printing Office Washington, 1928, p. 75; *ibidem*, 1929, vol. II, p. 63.

Societății române de radiodifuziune și deși Germania se lansase pe piața românească încă din 1925, radiourile americane s-au impus. În 1929 România era socotită „o bună piață” pentru radiourile americane, 40% din totalul importurilor provenind din S.U.A., în timp ce doar 30% erau din Germania, 15% din Franța și 10% din Elveția. În importul de piese radio predomină însă importul din Olanda („Phillips”), Germania, Franța, Austria, Ungaria și apoi S.U.A.³⁷ România începuse să fi totodată socotită o piață promițătoare și pentru alte produse electrice noi, ca becurile electrice, bateriile, observindu-se în acest sens că „românii acceptă ușor inovațiile și imbunătățirile și aproape invariabil preferă produsele americane, chiar la prețuri ușor mai ridicate”³⁸. Tot din acești ani datează și începutul importurilor de instalații frigorifice și frigidere din S.U.A., articole care de la 13 bucăți în 1928 (2 532 \$) erau prezente în 1929 în număr de nu mai puțin de 268 bucăți (51.825 \$)³⁹. În valori variabile și în general modeste s-au mai importat din S.U.A., din aceeași categorie, de mașini, motoare și instalații, mașini de calculat pentru comerț, mașini de scris, bine apreciate și căutate, transformatori, aparate medicale, boilere, mașini cu aburi, mașini unelte, mașini textile, motoare cu combustie internă, compresoare, mașini de cusut, multe din acestea preferate fie pentru calitatea lor recunoscută, fie pentru destinația lor specială⁴⁰.

În 1920, în efortul de a reface parcul de locomotive aproape complet distrus sau jefuit de ocupanți în anii războiului, statul român importase de asemenea din S.U.A., contra bonuri de tezaur, un număr de 50 de locomotive de la firma *Baldwin Locomotive Works* din Philadelphia⁴¹, comandă care nu a mai fost urmată de o alta, cum se intenționase, se pare, inițial. O situație specială a ocupat, în relațiile comerciale româno-americană, importul de automobile din S.U.A. Interesul pentru acestea a apărut în România încă înainte de primul război mondial și a crescut apoi în anii războiului și imediat după aceea. În 1919 se importaseră din S.U.A. 310 automobile și 114 camioane și autobuze, dar în anii următori s-a înregistrat totuși o scădere semnificativă a importurilor respective. În 1920 s-au importat 173 automobile și doar 25 de camioane și șasiuri de mașini, în timp ce în 1921 numărul mașinilor importate va scădea la 124, apoi la 122 bucăți în 1922 și doar 81 în 1923⁴². În următorii 3 ani importul de mașini americane arată apoi o creștere lentă, înregistrându-se 240 automobile importate în 1924, 420 în 1925 și 489 în 1926⁴³.

Chiar și cu aceste cifre România reușise totuși să atragă atenția ca o piață promițătoare, constatăndu-se că în 1926 țara noastră era prima dintre țările sud-estului Europei în ce privea numărul mașinilor aflate în circulație (16.700), fiind de departe urmată de Turcia (11.222) și apoi

³⁷ „Commerce reports”, nr. 8, 1929, p. 495–496.

³⁸ Ibidem, nr. 2, 1929, p. 103.

³⁹ F.C.N.U.S., for the Cailendar Year 1929, vol. II, p. 63.

⁴⁰ Ibidem. În 1928 se importau, de exemplu, mașini de scris în valoare de 139 726 \$, boilere de 130 000 în 1929, motoare cu combustie internă, în același an, de 58 821 \$.

⁴¹ A.N.S.U.A., R.G., d.f., 1910–1929, doc. 6711112/-, 67177/45, 121; .pentru contractul încheiat la 6 aprilie 1920, vezi „Monitorul oficial”, nr. 1498, cu aceeași dată,

⁴² F.C.N.U.S., for the Cailendar Year 1921, Government Printing Office, Washington 1922, p. 329; ibidem, 1924, Government Printing Office, Washington, 1925, p. 633.

⁴³ Ibidem, 1925, Government Printing Office, Washington, 1928, p. 76.

de celelalte țări din zonă⁴⁴ (Iugoslavia, Grecia, Bulgaria). O serie de noi factori permiteau ca în S.U.A. să se remарce, începînd din 1927, că, în general, „cea mai uimitoare trăsătură... era viteza cu care aceste 5 țări se dezvoltă pe drumul utilizării automobilului”, între ele România prezentînd o evoluție de-a dreptul frapantă. Pe de o parte îmbunătățirea rețelei de drumuri iar pe de alta apariția, alături de piața urbană, a unei piețe rurale mai largi, în rîndurile tărănimii înstărite de la sate, determinase în România o cerere crescîndă de mașini, în special de camioane, noi și chiar uzate⁴⁵.

Automobilul american, care datorită organizării desfacerii se impusește deja, după 1923, prin calitatea sa superioară, prezenta și avantajul de a fi în medie cu 1000 \$ mai ieftin decît cel european. Într-o vreme cînd producția de mașini americane creștea vertiginos, fiind de departe cea mai mare și competitivă din lume, după 1926 reprezentanții firmelor producătoare din S.U.A. au pus la punct în sud-estul Europei și sistemul vinderii în rate, mai convenabil cumpărătorilor rurali. Pornind astfel la cucerirea pieței automobilului din această zonă, organizînd societăți de desfacere în capitalele celor 5 țări, comerțul american de mașini a declansat aici, și deci și în România, „o negustorie agresivă, condusă intelligent” de către reprezentanții săi⁴⁶. Conjugate cu previziuni optimiste asupra evoluției economice generale pentru anii următori, aceste împrejurări nu au întîrziat să facă din România, în numai 2 ani, „cea mai largă piață de automobile dintre țările sud-estului Europei”, despre care cel mai important dintre distribuitorii mașinilor americane putea să afirme că „la fiecare 100 de automobile pe care le vînd la București pot vinde 1000 în orașele mai mici și la sate”⁴⁷. Creșterea înregistrată la vînzările pe piață românească în anii 1927 și 1928 era calificată nu mai puțin decît „fenomenal”⁴⁸.

În 1927 se vînduseră 740 camioane și autobuze, iar în 1928 1267 bucăți, adică aproape dublu, în valoare respectiv de 290 046 \$ și 727 644 \$⁴⁹. Automobilele au atins o vînzare de 2 938 bucăți în 1927 (1 514 556 \$) și 4 489 în 1928 (3 134 957 \$)⁵⁰, în 1929 desfacerea scăzînd apoi la 2 681 bucăți⁵¹.

Creșterea din 1927 la automobile era astfel de 1 076 % față de 1926 și cu 50 % în 1928 față de anul precedent⁵². În totalul mașinilor aflate în circulație în România în acei ani, numărul celor de fabricație americană a crescut, ca urmare, după cifre românești, în modul următor: în 1926, din 15 859 în total, 7 825 fuseseră americane, adică 49,2 %; în 1927 din 21 832, cele americane reprezentaseră un număr de 12 716 (58,3 %); în 1928 din 31 365 ele fuseseră 19 730 (62,9 %), în timp ce în 1929 din 37 901,

⁴⁴ „Commerce Reports”, nr. 17, 1928, p. 213–214.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem,

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem, nr. 32, p. 416–418.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1929, vol. II, Government Printing Office, Washington, 1930, p. 630.

⁵² „Commerce reports” nr. 32, 1929, p. 416–418.

mașinile americane fuseseră 26 836 sau în procente 70,8%⁵³, ceea ce indica pentru anii respectivi o covîrșitoare preponderență, pe drumurile României, a mașinilor de fabricație americană. Cele mai populare mărci erau „Ford”, peste jumătate din numărul total, se pare, urmată de „Chevrolet”, „Dodge”, „Buick”, „Oldsmobile”, etc. În 1928, ce s-a dovedit anul de vîrf al primului deceniu interbelic în ce privește importurile de automobile din S.U.A., din numărul total al mașinilor în circulație, aflăm că mărcile americane reprezentau 70 % dintre automobile, 60 % dintre autobuze și 60 % dintre camioane⁵⁴. Pe piața mașinilor uzate, unde cumpărau în special tărani înstăriți și șoferii de taxiuri, figurau chiar numai mărci americane⁵⁵. În 1928 S.U.A. au fost de asemenea în fruntea listei exportatorilor de motociclete și biciclete în România, urmate de Italia și Franța⁵⁶.

Pentru ca piața românească să râmînă în continuare un debușeu la el de bun pentru automobilele americane se aprecia, la sfîrșitul primului deceniu interbelic, că mai era necesară doar organizarea unui serviciu de reparații și distribuire a accesoriilor⁵⁷. În 1927 se discutase chiar, de către ministrul S.U.A. în România, William Culbertson, cu cele mai înalte autorități românești, posibilitatea înființării unui antrepozit al firmei „Ford” la Constanța⁵⁸. Acest proiect, care ar fi condus desigur la controlul pieței românești de către firma respectivă, nu a fost totuși realizat. România râmînea oricum însă o piață, după unele estimări americane, ce putea absorbi între 8 și 12 000 automobile pe an⁵⁹. Importul de automobile din S.U.A. a constituit astfel un capitol important, esențial chiar al comerțului României cu această țară. În 1929 se socotea chiar că statisticile oficiale spuneau mai puțin decit realitatea, la cele 4 milioane \$ înregistrate la importurile de automobile americane adăugindu-se de fapt alte 4 milioane \$, realizate prin import indirect, ceea ce mărea valoarea importurilor totale la peste 10 milioane \$⁶⁰.

Între celelalte categorii de importuri din S.U.A. merită de asemenea a fi menționate și cele de diverse produse metalice (sîrmă, lanțuri, lingouri de fier, fontă și otel, scule) care în 1928 au reprezentat 12,4 % (198 000 000 lei) și în 1929 16,21 % (292 000 000 lei) din totalul importurilor de acest fel ale României⁶¹.

În mici cantități se importau și produse metalice din bronz și aliaje, cupru, aluminiu⁶².

O anumită importanță prezenta, asociat cu importul de mașini și portul de anvelope de cauciuc, de celuloid saciz (1 646 441 \$ în

⁵³ „Anuarul statistic al României” 1935, 1936, p. 269.

⁵⁴ „Commerce reports”, nr. 26, 1928, p. 776.

⁵⁵ Ibidem, nr. 51, 1928, p. 785 și nr. 9, 1929, p. 560.

⁵⁶ *Reports on financial and economic conditions in Romania*, de R.E. Humphreys, secretar comercial al legației britanice din București, His Majesty Stationery Office, London, 1929, p. 24.

⁵⁷ „Commerce reports”, nr. 17, 1928, p. 214.

⁵⁸ A.N.S.U.A., R.G. 59, d.f. 1910—1929, doc. 871636/298.

⁵⁹ „Commerce reports”, nr. 2, 1929, p. 118.

⁶⁰ Department of Commerce, „Commerce yearbook 1929”, vol. II, p. 553.

⁶¹ *Comerțul exterior al României, 1928—1937*, vol. I, partea I, p. 530—532.

⁶² Ibidem. În 1928 această categorie reprezenta doar 2,4% din importul respectiv total, iar în 1929 1,2%. *

1929) ⁶³, articole care împreună au reprezentat 6,95 și 6,94 % în anul 1928 și respectiv în 1929 din importul total, de acest gen, al României ⁶⁴.

Dintre produsele de origine vegetală o pondere demnă de menționat a avut-o în toți acești ani importul de țesături de bumbac, care alături de diferite confeții, fringhii, covoare, produse din mătase au reprezentat, în 1928 și 1929, respectiv 10 % și 8,5 % din totalul importurilor de acest fel ale țării noastre ⁶⁵.

Merită să fi de asemenea amintite importurile de instrumente științifice, produse chimice, aparate foto și de asemenea fonografe și plăci de fonograf ca și filme americane. Importul acestora din urmă, într-o epocă în care ele dominau deja piața europeană (75 % din „consumul” vechiului continent în 1928) situau România pe locul 8 între „consumatorii” de peliculă americană ⁶⁶.

Exportul filmelor din S.U.A. este înregistrat, cu destinația România, începînd din 1924 (1 616 \$, 139 847 picioare peliculă) și continuă să crească apoi aproape constant, atingînd maximul său valoric în 1927 (17 521 \$) și scăzînd pînă la 6 376 \$ în 1929 ⁶⁷. Filmul mut american (cel sonor se va rula la noi abia din 1929) a ajuns astfel „cel mai popular în România”, din 26 de distribuitori străini de film, deși doar 3 erau americani, aceștia reușeau să facă cele mai largi afaceri, urmati apoi de distribuitorii francezi, toți ceilalți fiind evident handicapati de fâma și popularitatea filmelor americane ⁶⁸.

Față de situația prezentată mai sus, a importurilor din S.U.A., care după 1926 ajinsese să capete, în unele împrejurări, o importanță specială pe piața românească, replica exportului românesc în Statele Unite a rămas, ca și în trecut, foarte slabă. Ea reflectă în primul rînd situația deosebită de pe care cei doi parteneri acționau în schimburile lor comerciale. Pe cînd Statele Unite, cea mai dezvoltată țară a lumii capitaliste, putea cu ușurință să introducă în România în special produsele sale industriale, de o valoare intrinsecă ridicată, întreținînd chiar o adevărată presiune asupra concurenței și pietii, desigur atunci cînd firmele americane erau interesate (de exemplu cazul automobilelor), România, țară predominant agrară în vremea respectivă, nu putea exporta produse industriale în timp ce cerealele, lemnul, petrolul, vitele și alte articole de care dispunea nu găseau plasament în S.U.A., ele însele mari exportatoare de produse similare. Posibilitățile de plasare ale mărfurilor românești, dacă totuși ar fi existat ocazional, nu erau toate depistate iar distanța pe căile de navigație făcea transportul pînă în S.U.A. mult prea scump ⁶⁹. Chiar și puținele produse din România ce găseau sigur

⁶³ F.C.N.U.S., *for the Callendar Year 1929*, vol. II, p. 64. Pentru anvelope România era socotită de asemenea cea mai bună cumpărătoare din sud-estul Europei, în 1928 acest produs importându-se în valoare de 594 000 \$, cu 89 % mai mult decît în anul anterior. Cele mai cunoscute produse erau deja „Firestone” și „Goodyear” (vezi „Commerce reports”, nr. 42, 1929, p. 164).

⁶⁴ *Comerțul exterior al României, 1928—1937*, vol. I, partea I-a, p. 530—532.

⁶⁵ *Ibidem*. Numai bumbac nemanufacturat s-a importat în valoare de 44.536.918 lei și 29.492.540 lei în 1928 și respectiv 1929 (vezi F.C.N.U.S., *for the Callendar Year, 1929*, vol. II, p. 64).

⁶⁶ „Commerce reports”, nr. 17, 1928, p. 202.

⁶⁷ vezi F.C.N.U.S., *for the Callendar Year 1925*, p. 155; *ibidem*, vol. II, p. 76; *ibidem*, 1929, vol. II, p. 63.

⁶⁸ „Commerce reports”, nr. 13, 1930, p. 852.

⁶⁹ Vezi Eugeniu N. Giurea, *România economică în 1923*, în „Buletinul statistic al României”, nr. 2, 1924, p. 101.

clienti în Statele Unite au apărut acolo abia din 1921, exportul românesc reluindu-se deci greoi, evoluind oscilant. Atingând o cifră mai semnificativă în 1923 (38.260.000 lei) ce reprezenta 0,2 din exporturile generale ale României, acesta va scădea pînă la un procent necalculabil în 1924, va înregistra maximul său valoric în 1926 (204.803.000 lei) reprezentînd 0,5 % din valoarea totală a exporturilor României în anul respectiv, pentru ca apoi să scadă din nou, în anii următori, încheind prima decadă interbelică cu o valoare de 43.760.000 lei, sau 0,2 % din valoarea totală a exporturilor țării în acel an⁷⁰.

Curba exporturilor României a evoluat astfel în primii 10 ani postbelici exact invers ca cea a exporturilor americane la noi⁷¹. Opinia consulului S.U.A. la București, Palmer, era că pe lîngă celelalte cauze situația se datora și faptului că exportul din București pe piață americană „nu este bine organizat”⁷².

Cit despre structura acestui atît de redus export, în el predomină produse vegetale (nucile în special, 385.422 \$ în 1926⁷³, fasole, fructe) iar dintre alte produse blănurile de miel, ied, vulpe, foarte bine apreciate, se pare (al doilea export, cu peste 200.000 \$ valoare în 1926) că și brînzeturi, icre dar și produse finisate din lemn, broderii, uneori derivate din petrol⁷⁴.

Exportul foarte slab spre S.U.A. a afectat negativ relațiile comerciale româno-americane în ansamblul lor, căci el a determinat prezența acestuia într-o categorie specială, în care Statele Unite reprezentau singurul partener cu care România a înregistrat un deficit permanent în schimburile comerciale, într-o vreme cînd guvernele țării încercau obținerea unor balanțe active⁷⁵.

Această slăbiciune a exporturilor românești era cu atît mai regretată cu cît ele ar fi putut profita, ca și exporturile americane în România, de regimul conventional în care se desfășurau schimburile româno-americane. Imediat după război ele se bucuraseră de prelungirea tratamentului națiunii celei mai favorizate instituit prin proclamația președintelui S.U.A., din 29 martie 1909, și legea guvernului român din 12 aprilie 1912⁷⁶.

Acest tratament a fost reînnoit și prelungit apoi printr-un schimb de note, efectuat la 26 februarie 1926 la București, prin care se stabilea

⁷⁰ „Atlasul statistic al României”, 1939/1940, p. 608–611. Statisticile americane reînurnătoarele valori, care prezintă o curbă asemănătoare: 22.000 \$ în 1920, 94.000 \$ în 1924, 500.000 în 1922, 336.000 în 1923, 99.000 \$ în 1925, 1.098.000 \$ în 1926, 590.000 \$ în 1927, 6.770.000 \$ în 1928, 559.993 \$ în 1929 (vezi F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1925, p. IX; ibidem, 1930, Government Printing Office, Washington, 1931, p. XII).

⁷¹ Pentru o reprezentare a evoluției comerțului româno-american în anii 1920–1927, vezi *Comerçul exterior al României, 1927–1938*, vol. I, partea I-a, p. 263, 395.

⁷² A.N.S.U.A., R.G. 59, d.f. 1910–1929, doc. 87150/40, raport asupra situației economice a României în anul 1926. Cifrele lui Palmer se apropie de cele deja indicate din statisticile americane, fără a fi însă aceleași, ceea ce ne-a determinat să preferăm, ca metodă generală, pe acestea din urmă diferențelor materiale provenind de la legătura sau consulatul din București, care nici nu sunt de asemenea complete.

⁷³ F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1927, vol. II, p. 76. România se afla printre primii 5 furnizori ai acestui produs pe piața americană („Commercial reports” nr. 45, 328, p. 361.).

⁷⁴ Ibidem. Vezi și *Comerçul exterior al României, 1927–1938*, vol. I, partea I, p. 564–565.

⁷⁵ Ibidem, p. 564–566; vezi de asemenea „Anuarul statistic al României”, 1939, 1940, p. 448–449, 594–595.

⁷⁶ Vezi I. Stanciu, op. cit., p. 624.

un *modus-vivendi* comercial între România și Statele Unite ⁷⁷. O asemenea formulă provizorie fusese adoptată la insistența guvernului român, în schimbul promisiunii de a fi cît mai curînd posibil înlocuită cu un tratat de comerț ⁷⁸. Deși s-au depus apoi eforturi pentru încheierea unui astfel de tratat, în cele din urmă, la 20 august 1930 s-a încheiat, la București, doar un acord comercial provizoriu, efectuat prin schimbul de note, acordind tratamentul necondiționat al națiunii celei mai favorizate în materie vamală ⁷⁹. Dar deja avantajele noului regim prevăzut în acest din urmă document erau și au fost puternic reduse datorită condițiilor economice generale în care se desfășurau schimburile comerciale româno-americane. Anii 1928–1929 s-au dovedit a fi fost ultimii ani ai curbei ascendentе înregistrate de acestea după primul război mondial, fiind urmati de o nouă oscilație, în funcție de situația creată de criza economică capitalistă pornită în 1929 tocmai din S.U.A. și care a afectat și România. Comerțul româno-american a fost lovit nu numai direct, prin măsurile de natură vamală adoptate de ambele părți din raționamente de ordin general, ci și de măsurile financiare uneori. Fără a insista prea mult asupra tuturor factorilor care au contribuit la noile circumstanțe create în comerțul dintre cele două țări, vom observa că, într-adesea, din 1930 urmează în evoluția importurilor din S.U.A., care rămîn factorul cel mai important al schimburilor, mai întii o usoară scădere de la o valoare de aproape 1,9 miliardelei în 1929 la 1 255 540 lei, apoi o scădere bruscă la 585 082 000 lei, în 1931, rămînind la acest nivel scăzut – cu valoarea cea mai de jos în 1935 (325 285 lei) – pînă la 1936 ⁸⁰. Din 1937 se remarcă o nouă tendință de urcare, înregistrîndu-se valori de 796 024 000 lei, 910 625 000 lei în 1938, dar cu o nouă scădere în 1939, la 718 563 000 lei ⁸¹. Așa cum o confirmă și cifrele americane, se poate ușor observa că importurile din S.U.A. în România nu s-au mai putut ridica, în cea de a doua decadă interbelică, la nivelul atins la sfîrșitul celei dintii. Față de cele 6,1 % procente din 1929, în 1938 importurile americane reprezentau doar 4,9 % din valoarea totală a importurilor României, coborînd de pe locul 6 pe locul 7, după importurile din Germania (36,8 %), Cehoslovacia (13,1 %), Anglia (8,1 %), Franța (7,7 %), Belgia (5,3 %) și Italia (5 %) ⁸². În timp ce importurile din S.U.A., privite tot în tabloul general ai importurilor României, figurează astfel în întreaga această perioadă în rîndul celor care scad aproape constant ⁸³, se observă totuși un fenomen invers, oarecum

⁷⁷ Pentru textul acestui aranjament vezi A.N.S.U.A., R.G. 59, d.f. 1910–1929, doc. 6117131/60, în anexă.

⁷⁸ Ibidem, doc. 6117131/56.

⁷⁹ Vezi textul în „Monitorul Oficial”, nr. 198, 4 septembrie 1930, p. 7140–7141.

⁸⁰ „Anuarul statistic al României”, 1939/1940, p. 600–603.

⁸¹ Ibidem. Vezi de asemenea *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 1008–1009.

⁸² „Annarul statistic al României 1939/1940”, p. 602–603. Cu unele diferențe, cifrele americane indică o evoluție în general asemănătoare: 4 492 000 \$ în 1930, 2 236 000 \$ în 1931, 1 260 000 \$ în 1932, 1 699 000 \$ în 1933, 3 546 000 \$ în 1934, 2 989 000 \$ în 1935, 3 358 497 \$ în 1936, 6 938 000 \$ în 1937, 6 315 000 \$ în 1938 și 6 233 000 \$ în 1939 (vezi *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1931*. Government Printing Office, Washington, 1932, p. XII; *ibidem*, 1936, Government Printing Office, Washington, 1937, p. 702; *ibidem*, 1937, vol. II, Government Printing Office, 1938, p. 350; *ibidem*, Government Printing Office, Washington, 1941, p. XV).

⁸³ Vezi Florin Codrescu, *Structura și evoluția importurilor României în „Finanțe și industrie”*, III, nr. 2, 13 ianuarie 1935, p. 48.

îmbucurător în privința exporturilor românești în S.U.A., care față de valoarea înregistrată în 1929 (aproximativ 44 milioane lei, sau 0,2% din valoarea totală a exporturilor României) cunoște o creștere. Ea n-a putut avea totuși loc decât după depășirea anilor de criză, în care scăzuseră totuși drastic. În 1936 ele realizează un salt brusc, de la o valoare de 41 652 000 lei în 1935 la 248 147 000 lei iar în 1937 ating maximul lor interbelic cu o valoare de 529 909 000⁸⁴.

Acea peste o jumătate de miliard lei înregistrați în 1937 reprezenta însă doar locul 17 (1,7% din totalul exporturilor) din cele 45 state în care România avea un export mai însemnat⁸⁵. Era totuși vorba de o creștere vizibilă, de o poziție cîștigată, căci, în ciuda scăderilor din anii 1938 și 1939, exportul în S.U.A. a reușit să se mențină la peste 200 milioane lei, ceea ce reprezenta cu mult mai mult decât reușise acesta să realizeze în deceniul trecut.

Schimbările importante ce au avut astfel loc în comerțul româno-american în cel de al doilea deceniu interbelic față de primul se datorau unui complex de factori. Măsurile luate de guvernele României în 1932, înstînd monopolul statului asupra comerțului cu devize, a afectat, bunăoară, în mod serios importurile din S.U.A. înregistrindu-se o „extraordinară cădere în volumul cererilor românești de mărfuri americane”⁸⁶. Regulul contingentării introdus în același an și modificat ulterior în mai multe rînduri a afectat și el importurile din S.U.A. Menținerea S.U.A., în această perioadă, în rîndul țărilor cu devize libere, în timp ce România ar fi preferat o reglementare prin clearing a schimburilor lor, a contribuit și el la reducerea unor importuri din S.U.A., dar în același timp la creșterea exporturilor românești, mai sus arătată, statul român fiind ocupat de îndicare acestora, pentru a reduce sau chiar a lichida deficitul României în comerțul cu S.U.A. Într-adevăr, în ciuda comprimărilor realizate în primii ani ai deceniului al patrulea prin contingentare, balanța comerțului cu S.U.A. era tot mai nefavorabilă României, atingînd un sold pasiv maxim de 734.509.000 lei în 1934, al treilea mare sold pasiv al anului⁸⁷.

În 1935 și 1936 S.U.A. era singurul stat cu care România mai avea balanță deficitară⁸⁸ și în anul 1937, ivindu-se noi semne de creștere a deficitului, s-au luat din nou măsuri de reducere a lui în anii 1938—1939, dar fără scontatul efect de lichidare.

În aceste împrejurări, o analiză a conținutului importurilor din S.U.A. arată, de exemplu, pierderea de către mărfurile americane a unora din pozițiile lor anterioare pe piața românească dar menținerea pe altele și chiar o consolidare uneori.

⁸⁴ Vezi, *Enciclopedia Românei*, vol. IV, p. 1010—1011. Valoarea cea mai redusă a fost consimănată în 1934, 17 156 000 lei. În 1938 valoarea exportului în S.U.A. a fost de 283 142 000 lei și în 1939 de 274 506 000 lei. Statisticile americane indică o deplasare a curbei creșterii în 1935, înregistrindu-se valori de 314 000 \$ în 1930, 564 000 \$ în 1931, 921 000 \$ în 1932, 103 000 \$ în 1933, 182 000 \$ în 1934, 1 098 000 \$ în 1935, 2 522 000 \$ în 1936, 4 978 000 \$ în 1937, 2 474 000 \$ în 1938 și 2 378 000 \$ în 1939 (vezi F.C.N.U.S., *for the Callendar year 1939* p. XII; *ibidem*, 1936, p. 702; *ibidem*, 1940, p. XV).

⁸⁵ „Anuarul statistic al României”, 1939, 1940, p. 610—611.

⁸⁶ N.A.U.S.A., R.G. 59, d.f. 1930—1939, doc. 8715151/21, raportul consulului S.U.A. la București Alfred W. Donecan, datat 19 oct. 1932.

⁸⁷ Gh. Dobrovici, *Evoluția economică și financiară a României în perioada 1934—1943, „Bucovina”*, București, 1943, p. 100.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 184.

Pozitii importante au pierdut astfel mărfurile și utilajele agricole americane, în favoarea celor germane, austriece și maghiare⁸⁹. S-au importat, cu dificultate, doar piese de schimb pentru mașinile agricole deja utilizate în țară⁹⁰, în timp ce cifrele americane indicau an de an aproape o reducere a importului de tractoare americane, față de prima decadă interbelică. În 1936 totuși, din cele 900 tractoare folosite în România 812 erau de fabricație americană, ceea ce arăta că desigur tractorul american nu era mai puțin popular ca înainte⁹¹.

În primii patru ani ai acestei perioade scăderi simțitoare au cunoscut și importul de automobile, camioane și autobuze din S.U.A. Statisticile americane indică astfel că importul de automobile și șasiuri de automobile, față de cele 2000 bucăți mașini din 1929, a scăzut la 497 în 1930, 243 în 1931, 170 în 1932, 111 în 1933 și 95 în 1934, scăderi la fel de accentuate fiind înregistrate și la camioane, autobuze și șasiuri pentru ele⁹². Cu toate aceste scăderi drastice, în 1934 mașinile și autocamioanele americane erau încă de departe mărurile cele mai frecvent întâlnite pe șoselele României. Din totalul de 21 525 automobile aflate în circulație în acel moment, 16 595 erau americane (5 511 în București și 11 088 în provincie), din 5 513 camioane 4 218 erau americane (950 în capitală și 3 268 în provincie) iar din 2 606 autobuze 2 336⁹³. După o perioadă în care în general în porturile de mașini scăzuseră, începând din 1935, ca urmare mai ales a trecerii la ansamblarea în țară a automobilelor americane, ceea ce permitea evitarea unor rigori vamale, importul acestora, în special a șasiurilor, a unor părți și accesoriilor a început din nou să crească. Fără a mai realiza cifre din deceniul anterior, importul de automobile și șasiuri a atins astfel 589 bucăți în 1935, 651 în 1936, 797 în 1937, 1 056 în 1938 și 844 în 1939⁹⁴.

O creștere simțitoare a înregistrat și importul automobilelor, ca și șasiurilor ca și șasiurile și părțile pentru ele⁹⁵. Cifre românești din 1938, an de vîrf, arată că majoritatea mașinilor în uz erau în țară în continuare cele americane. Din 41 180 mașini, 28 850 erau măruri americane, adică 70,1% din total⁹⁶. Cele mai frecvente rămăneau tot tipurile „Ford”, „Chevrolet”, „Dodge” alături de care se mai puteau întâlni și „Buick”, „Plymouth”, „Chrysler”, „Studebaker”, „Oldsmobile”, „Pontiac”, „Lincoln”, „Packard”, „Oakland”, „Cadillac”⁹⁷.

⁸⁹ „Commerce reports”, nr. 35, 1931, p. 519, 550.

⁹⁰ „Finanțe și Industrie”, III, nr. 13, 1935, p. 313 anunță că o concesie, în 1935 fapul că se adăunse, la insistențele celor interesati, importul acestor piese.

⁹¹ „Anuarul statistic al României”, 1935/1936, p. 268.

⁹² Vezi F.C.N.U.S., *for the Callendar Year 1931*, p. 618; *ibidem*, 1934, vol. II, p. 315. Cifrele menționate la automobile cuprind inclusiv șasiuri.

⁹³ „Moniteur des Interes petrolieres”, nr. 3, p. 224.

⁹⁴ F.C.N.U.S., *for the Callendar Year, 1936*, vol. II, p. 351; *ibidem*, 1938, p. 787; *ibidem*, 1940, p. 725. Se specifică de asemenea un import de 1001 motoare de autovehicule, pentru asamblaj, în 1937, și alte 1050 în 1938.

⁹⁵ *Ibidem*, în 1935 numărul acestora a fost de 416 bucăți și apoi 356 în 1936, 581 în 1937, 806 în 1938 și 548 în 1939.

⁹⁶ „Anuarul statistic al României”, 1939, 1940, p. 520. Acest procent scăzuse totuși ușor de la 72,7% în 1936 (26 685 dintr-un total de 36 713 automobile) la 71,5% în 1937 (28 13 din 39 453).

⁹⁷ Cifrele arată că în 1935, de exemplu, din totalul mașinilor înregistrate 31,42% erau măruri „Ford”, 16,58% „Chevrolet” și 7,36% „Dodge” (vezi „Moniteur des Interes petrolieres”, nr. 17, 1936, p. 1348).

Prăvălit în ansamblu, importul de vehicule din S.U.A., care în 1929 deținuse 32,76 % din valoarea întregului import de acest gen al României (alături de tractoare, motociclete și biciclete), a descrescut totuși, cu fiecare an, pînă în 1933, cînd a atins doar 11 %, pentru a crește apoi din nou, la 39 % în 1937, de exemplu⁹⁸. În ciuda scăderii înregistrate în mod relativ față de deceniul trecut, importul diferitelor mașini din S.U.A. creștea însă ca importanță, după cum arată aceste cifre, în cadrul importurilor totale ale României.

Importul atât de însemnat al mașinilor și utilajelor petroliere a înregistrat și el greutăți din cauza condițiilor comerciale generale, dar au jucat în continuare un rol important pentru industria petrolieră românească. Datele americane indică o scădere vertiginoasă a lui de la valoarea de 2 307 531 \$ în 1929 la 181 821 \$ în 1932, după care a reinceput, lent și oscilant, să crească din nou. În 1936 el înregistra 855 407 \$⁹⁹, ajungind apoi la o valoare de 1 866 541 \$ în 1937 pentru a scădea însă în ultimii ani, la 560 616 \$ în 1939¹⁰⁰ și fără a mai atinge nici el nivelul anilor 1928—1929. Despre importanța utilajului din S.U.A. pentru industria de petrol din România vorbesc însă numeroasele intervenții făcute la Ministerul Industriei și Comerțului de către cercurile petroliere, care cereau înlăturarea contingentării la importul respectiv sau cel puțin mărirea sunțelor afectate, ceea ce în 1933 condusese la promisiunea că „pentru importul de materiale din Statele Unite autorizațiile se vor da automat...”¹⁰¹ Utilajele americane erau nu numai superioare celor de altă fabricație, în general, din punct de vedere tehnic, ci și mai ieftine cu 15 % decît cele europene¹⁰², iar solicitările depășeau permanent sumele puse la dispoziție de Banca Națională a României și prin urmare se aprecia că „lipsa de disponibil pentru plata importurilor din America... e de natură a crea acestei industrii inconveniente foarte grave”¹⁰³. „Calitatea desăvîrșită a materialelor americane și posibilitatea de livrare la timp și în orice cantitate, posibilitate pe care nu o au în prezent uzinele europene, sint determinante în satisfacerea nevoilor industriei noastre de petrol”¹⁰⁴.

Produsele electrotehnice din S.U.A. continuă și ele să fie prezente în importul României în special prin aparatele radio, frigidere, baterii, transformatoare, aparate electrice de uz casnic, alte mașini electrice, receptoare telefonice.

Importul de aparate radio, de exemplu, înregistrează valori relativ constante în jurul cifrei de 60 000 \$, pînă în 1937, după care importul de electrotehnice crește mai ales pe seama receptoarelor telefonice și lămpilor electronice, în valoare de peste 85 000 \$ în 1937 și 60 000 în 1938¹⁰⁵.

Alături de produsele similare germane, piesele radio americane se importau în cantități apreciabile, fiind căutate, prin intermediul societă-

⁹⁸ *Comerțul exterior al României, 1928—1937*, vol. I, partea I-a, 530—532.

⁹⁹ Vezi pentru cifrele fiecărui an *F.C.N.U.S. for the Callendar Year 1931*, p. 648; *ibidem*, 1934, vol. II, p. 315; *ibidem*, 1936, vol. II, p. 351.

¹⁰⁰ *Ibidem*, 1938, p. 787; *ibidem*, 1940, p. 725.

¹⁰¹ „Moniteur des intérêts pétroliers”, nr. 8, 1933, p. 437.

¹⁰² *Ibidem*, nr. 10, 1935, p. 737—738.

¹⁰³ *Ibidem*, nr. 15, 1937, p. 1236.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Vezi *F.C.N.U.S. for the Callendar Year 1931*, p. 648; *ibidem*, 1934, vol. II, p. 315; *ibidem*, 1936, vol. II, p. 351; *ibidem*, 1938, p. 787.

ților locale *Sarmat* și *Electrogaz*¹⁰⁶. În 1936 *General Motors* a deschis o reprezentanță specială pentru desfacerea unor piese de schimb, radiouri, frigidere, ultimul articol înregistrând și el, cu unele variații e drept, o creștere ce merită a fi menționată, în 1937 importându-se 585 asemenea aparate¹⁰⁷.

Mașinile de cusut americane, desfăcute prin societatea *Singer Sewing Machines Co*, găseau de asemenea o desfacere atât de largă încât societatea respectivă a instituit un adevărat monopol asupra pieței românești, asigurîndu-și practic întreaga clientelă, după eforturi care duraseră dinainte de primul război mondial¹⁰⁸.

Din mărfurile americane, de acum tradițional importate, mașinile de scris americane au suferit o reducere (față de 1359 bucăți în 1930, în 1937 s-au mai importat, luat ca an de virf al decadelui pentru acest import, doar 922 bucăți)¹⁰⁹ care a făcut ca în România să se simtă o lipsă de mașini de scris în acești ani¹¹⁰.

În număr mai restrîns s-au importat din aceeași categorie de produse și alte articole, ca motoare cu aburi, elevatoare, boilere, pompe, mașini textile, compresoare, mașini industriale, strunguri, mașini de imprimat, aparate medicale. În general, din această categorie de produse, care în 1929 reprezentau 25%, din importul lor total, importurile din S.U.A. au cunoscut o scădere pînă în 1934, după care au inceput iar să crească. Deși valoarea lor n-a mai fost decit de 154 milioane lei, în 1935 ele au reprezentat 28,62% din importul total de acest gen, ceea ce arată în schimb o creștere, ca pondere, față de 1929, deși în condițiile unei reduceri ca valoare¹¹¹.

Produsele metalice semifabricate au înregistrat, față de cele 292 milioane lei în 1929, doar 73 milioane lei în 1935, de exemplu, dar, la fel, o creștere ca pondere la 22,39% din totalul importurilor din această categorie față de cele 16,2 procente din 1929¹¹².

Produsele de cauciuc și celuloid aduse din S.U.A. au pierdut însă atit în valoare cit și în pondere, în 1937 reprezentînd doar 2,01% din totalul importurilor respective față de 6,94% în 1929¹¹³.

Din S.U.A. s-au importat, de asemenea, de către LARES (Liniile Aeriene Române în Exploatare cu Statul) și cîteva avioane de transportat pasageri, care erau cele mai moderne aparate în momentul respectiv, aflate în exploatarea acestei companii¹¹⁴.

În cantități mai reduse s-au importat în continuare și produse textile americane, care au prezentat o evoluție inversă, față de celelalte categorii. În primii ani au înregistrat o creștere a ponderilor, atingînd 25,76% din valoarea importurilor de acest gen în 1932, la o valoare mai mică însă (102 milioane lei) față de 1929 (145 milioane lei, 8,5%), scăzînd apoi

¹⁰⁶ „Finanțe și industrie”, IV, nr. 3, 1936, p. 86.

¹⁰⁷ F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1938, p. 786.

¹⁰⁸ „Finanțe și industrie”, VI, nr. 45, p. 1326; ibidem, V, nr. 44, 1937, p. 1407—1408.

¹⁰⁹ F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1938, V, II, p. 787.

¹¹⁰ Vezi „Finanțe și industrie”, IV, nr. 3, 1936, p. 72.

¹¹¹ Comerçul exterior al României 1928—1937, vol. I, partea I-a, p. 530—532.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ „Finanțe și industrie”, VI, nr. 4, 1938, p. 86 și nr. 14, 1938, p. 431. E vorba de 2 aparate de tipul „Douglas DC-2” și „Lockheed Electra”.

în anii următori la valori și ponderi reduse (8,04 % în 1937, cu 64 milioane lei, de exemplu)¹¹⁵.

În privința importurilor de filme din S.U.A. se observă că după 1931 încep să se aducă în țară doar peliculele cele mai faimoase, cu filme jucate de mari actori și mai ales sonore, importul respectiv reducindu-se astfel treptat în timp ce concurenții francezi și germani cîștigă acum din terenul ce aparținuse mai înainte filmului american¹¹⁶. În ciuda noii situații era greu de susținut însă că filmul american își pierduse popularitatea în România. În 1938 Ministerul Industriei se vedea nevoit să studieze chiar posibilitatea normalizării importului de filme americane, ca urmare evidentă a cererii largi, astfel, că s-a decis acordarea unui export în compensație pentru a afecta valuta rezultată exclusiv pentru plata importului de filme din S.U.A.¹¹⁷.

Cum s-a arătat deja, față de evoluția importurilor din S.U.A. exporturile României către Statele Unite au cunoscut o creștere care a mai echilibrat balanța schimburilor dintre cele două țări. Fenomenul a fost considerat îmbucurător în România¹¹⁸ și a constituit o tendință esențială în raporturile comerciale româno-americane, chiar dacă deficitul înregistrat de România nu a putut fi lichidat în nici unul din anii celui de al doilea deceniu. Creșterea amintită s-a realizat nu numai prin intensificarea exportului produselor plasate și anterior ei și pe seama exportării unor noi produse, după numeroase preocupări în acest sens. Dintre ultimele au atras atenția şansele exportării în S.U.A. a unor conserve de carne, a băuturilor românești, brînzeturilor, a celulozei, aragonitului, a unor produse petroliere.

Judecat după un an în care statisticile românești au indicat, după cum s-a putut observa, o cifră mijlocie, în 1938, conținutul exporturilor românești pe piața americană, conform unor detalii provenind însă din surse americane, se prezintă astfel : din cele 2 537 903 \$, valoare totală, cea mai mare parte revine importului de blânzuri din România (1 595 457 \$) din care majoritatea o aveau blânzurile de miel și ied (1 488 065 \$). O pondere însemnată o avea și importul produselor alimentare (carne de porc, șuncă, pește, brînză, fasole, nuci etc.) care acopereau peste 200 000 \$, în timp ce în cantități diferite se mai importau și unele produse minerale, mobilă, produse din lemn, băuturi, produse de artizanat etc.¹¹⁹.

Este interesant de constatat însă că aceste cifre nu reprezentau totdeauna tot ceea ce ajungea, din România, pe piața americană. În 1937, de exemplu, în mod întîmplător, cercetări ale unui comitet american de boicotare a mărfurilor germane a descoperit existența unui larg comerț cu pici de miel din România, prin intermediari germani. Valoarea lui era de nu mai puțin de 800 000 \$¹²⁰, situație a cărei înlăturare a preocupații apoi serios guvernul român¹²¹.

¹¹⁵ *Comerțul exterior al României 1928—1937*, v. I, partea I, p. 530—532.

¹¹⁶ „Commerce reports”, nr. 15, 1931, p. 107; ibidem, nr. 40, 1931, p. 49.

¹¹⁷ Ibidem, nr. 26, 1938, p. 832.

¹¹⁸ Arhiva M.A.E., fond 71/1920—1944, vol. 29, Relații economice, S.U.A., f. 55—56, 57, dintr-un raport lunar de la legația din Washington, din 21 ianuarie 1936.

¹¹⁹ Vezi statistică respectivă, reproducă în „Finanțe și industrie” VII, nr. 32, 1939, p. 1082—1084.

¹²⁰ Arhiva M.A.E., fond 71/1920—1944, vol. 30, Probleme economice, S.U.A. f. 92, rapoarte din Washington, 17 dec. 1937.

¹²¹ A.N.S.U.A., R.G. 59, d.f. 1930—1939, doc. 8 0051 W 89 Romania/234.

Exportabile în S.U.A. ar mai fi fost deosebit și alte produse, precum lina, uleiurile, placajul, melasa și alte articole de export românești.

Încercările făcute în anii 1934—1939 în scopul amplificării schimburilor comerciale româno-americane prin încheierea unui nou acord comercial, care să asigure condiții stimulatorii acestor schimburi nu au condus la un rezultat pozitiv, punctele de vedere ale celor două părți dovedindu-se diferite asupra bazelor unui astfel de aranjament.

Cum se poate ușor observa, ca o concluzie la tabloul schimburilor comerciale dintre România și Statele Unite ale Americii în perioada interbelică, în dezvoltarea lor în epoca respectivă s-a făcut un pas hotăritor înainte. În ciuda tuturor adversităților legate de distanța dintre cele două țări, incompleta cunoaștere a piețelor, insuficiența condițiilor de credit comercial ca și de condițiile generale potrivnice, în special după 1929, datorită crizei, importurile americane în România au reușit totuși să se impună categoric, în cîteva domenii, pe piața românească. Reducerea unora dintre ele, în parte datorită desigur și dezvoltării între timp a unor industrie românești, care au preluat producția unor articole pînă atunci importate, nu a limitat însă prea mult posibilitățile importurilor din S.U.A. Cresterea, în ultimii ani ai perioadei, a exporturilor din România în Statele Unite a arătat și ea existența reală a unor debușeuri pentru cîteva produse românești pe piața americană, dovedind însă, la fel de clar, nevoie de depistare a acestora, de organizare și adaptare a exportului respectiv la solicitările consumatorilor din S.U.A.

În afara condițiilor generale și a necesității de acomodare reciprocă a schimburilor dintre cele două state, rămîne însă valabil ca o constatare de ordin general, faptul că relațiile comerciale româno-americane erau guvernate de realitatea evidentă și puțin stimulatoare a inegalității dintre parteneri. În timp ce Statele Unite, cea mai mare putere economică imperialistă a vremii, practica o expansiune comercială intensă, agresivă, dar răspunzînd uneori unei nevoi reale ale consumatorului, a încercat și a reușit în bună măsură să devină un factor de primă importanță pe piața românească. România, țară capitalistă nedezvoltată, preponderent agrară, se vedea în situația de a reuși cu greu un export mai larg în S.U.A., fiind lipsită totodată de mijloacele financiare necesare acoperirii unui import din Statele Unite care-i aducea permanent deficit.

Această realitate a amenințat continuu stabilitatea raporturilor comerciale dintre cele două state. Alături de alte constatări privind importanța pe care au atins-o schimburile româno-americane în perioada interbelică se mai impune de asemenea, în final, și o remarcă ce a scăpat neobservată pînă acum. Relațiile comerciale ale României cu Statele Unite ale Americii au ajuns să reprezinte în numai cîțiva ani cele mai importante raporturi comerciale extraeuropene ale țării noastre în perioada interbelică.

Aspect esențial al relațiilor economice româno-americane în anii 1919—1939, raporturile comerciale au contribuit în același timp la găsirea unor noi modalități de apropiere în legăturile dintre cele două țări, la cunoaștere reciprocă, beneficii care însoțesc în mod firesc schimburile de valori materiale.

LES RELATIONS COMMERCIALES ROUMANO-AMÉRICAINES PENDANT LA PÉRIODE DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES

RÉSUMÉ

Dans la nouvelle conjoncture politique et économique créée après la première guerre mondiale, les échanges commerciaux roumano-américains se voyaient ouvrir de réelles perspectives d'extension ce qui constituait la continuation d'une tendance déjà manifestée au cours des années qui avaient précédé la guerre. En 1919, cette perspective s'est d'ailleurs manifestée, mais uniquement sous l'aspect de l'accroissement du volume des exportations américaines sur le marché roumain. Le puissant déséquilibre déterminé par l'absence d'exportations roumaines vers Etats-Unis a fait en sorte que l'année 1919 ne soit qu'une situation transitoire vers un commerce dont le profil se dessinera à peine au cours des années suivantes. Celui-ci évoluera suivant un cycle dû aux conditions économiques générales, son volume enregistrant une hausse sensible jusqu'en 1929, mais se caractérisant essentiellement par la prépondérance des importations américaines sur les exportations roumaines. En dépit des croissances enregistrées, les importations américaines représenteront, sur la toile de fond d'une augmentation générale encore plus rapide des importations de la Roumanie, seulement un taux réduit (6,1 %) du montant de l'ensemble des importations, les U.S.A. occupant la 6-e place parmi les Etats exportateurs sur le marché roumain ; quant à l'importance des échanges roumano-américains, celle-ci ressort non pas tant de leur chiffre total mais d'un aperçu de la structure de ces importations. En 1929, les machines, les appareils et les moteurs, notamment les machines agricoles, les tracteurs et les autos importés des Etats-Unis représentaient 25,93 % du montant des importations de ces produits en Roumanie, leur utilité pour l'économie roumaine étant incontestable. Mais les Etats-Unis sont demeurés l'unique partenaire avec lequel la Roumanie a enregistré un permanent déficit dans les échanges commerciaux et cet élément de fragilité dans les relations roumano-américaines menacera leur cours notamment dans les conditions de la crise économique générale qui a affecté les pays capitalistes après 1929. Dans cette conjoncture, le commerce roumano-américain a connu un revirement à peine à partir de 1937, le volume maximum des échanges étant enregistré en 1938, sans cependant atteindre le niveau record de l'année 1929.

Les exportations américaines en Roumanie, qui demeurent l'élément le plus dynamique dans le cadre des échanges bilatéraux, ont continué durant cette période également d'occuper une place importante dans l'économie nationale roumaine. Les conditions économiques et financières engendrées par la crise et la nouvelle physionomie qu'elles ont acquis après 1934 ont imposé un rétrécissement du marché roumain pour les produits américains au fur et à mesure que les relations commerciales de la Roumanie s'orientaient vers les Etats avec lesquels on pouvait réaliser de plus amples échanges, soldés par des excédents sûrs et vers lesquels gravitaient aussi les intérêts politiques du pays, conditions que les rapports avec les Etats-Unis ne réunissaient pas, mais qui étaient

toujours plus impérieusement imposées par l'évolution de la situation en Europe.

Le déclenchement de la deuxième guerre mondiale a brusquement interrompu les relations commerciales roumano-américaines et, partant, leur évolution, en même temps que l'ensemble des relations entre la Roumanie et les Etats-Unis. Mais les deux décennies de la période de l'entre-deux-guerres ont mis en lumière les réelles perspectives d'amplification des échanges commerciaux roumano-américains. Elles ont mis en lumière cependant aussi le fait que dans les conditions de rapports entre partenaires inégaux — les U.S.A. étant un pays capitaliste puissamment industrialisé tandis que la Roumanie se lançait à peine dans le processus de développement d'une industrie nationale — le commerce bilatéral n'a pu fructifier, ni de manière équitable, ni de manière complète, les disponibilités d'échange, engendrant des fluctuations et une situation d'instabilité dans son évolution.

D O C U M E N T A R

VALOAREA MĂRTURIILOR DOCUMENTARE DESPRE
EXPEDIȚIA ÎNTREPRINSĂ DE REGELE MATEI CORVIN
LA 1467 ÎN MOLDOVA

DE

IOAN AUREL POP

Letopisețul anonim al Moldovei — izvor contemporan cu evenimentele din 1467 — relatează laconic, dar destul de precis, înfruntarea dintre regele Ungariei, Matei Corvinul și Ștefan cel Mare, voievodul Țării românești de la răsărit de Carpați: „În anul 6975 (1467), s-a ridicat craiul unguresc numit Matiaș și a coborât la Totruș cu toată puterea ungurească, noiembrie 19. Iar la 29 noiembrie au venit la tîrgul Romanului și, în a șaptea zi a lunii decembrie, au ars tîrgul. Și apoi au venit la Baia. La 14 ale lunii decembrie, luni spre marti, s-a împlinit gîndul lui Dumnezeu cu Ștefan Voievod și a năvălit noaptea asupra ungurilor la Baia. Și i-a dat Dumnezeu în mîinile lui Ștefan Voievod și ale oștii lui și au fost uciși dintre dînsii mulțime mare. Și craiul atunci a fost săgetat în luptă. Și așa s-au întors rușinați pe altă cale, mai scurtă...”¹. Întîmplarea este reluată aproximativ asemănător și în celealte cronică vechi moldovenești: *Cronica moldo-germană*², *Letopisețul de la Putna nr. 1*³, *Letopisețul de la Putna nr. 2*⁴ și *Cronica moldo-polonă*⁵. Este amintită fugar, la un moment dat, chiar trădarea unor boieri moldoveni față de domnul lor⁶, dar faptul nu afectează deznodămîntul expediției maghiare la est de Carpați, deși unele izvoare narative externe s-au folosit de acest episod spre a-și orienta relatările în sensul dorit de autorii lor.

Și unele lucrări interne, mai tîrziu, cum ar fi *Letopisețul Țării Moldovei*, alcătuit de Grigore Ureche, expun faptele în același spirit cu vechile cronică⁷. De asemenea, înfrîngerea oștii maghiare la răsărit de Carpați este consemnată de cronicarul polon Jan Dlugosz⁸, ca și de unele izvoare venețiene, care, chiar dacă nu fac localizări geografice tocmai corecte,

¹ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediție de P.P. Panaiteșcu, Edit. Academiei, București, 1959, p. 16.

² *Ibidem*, p. 29.

³ *Ibidem*, p. 49.

⁴ *Ibidem*, p. 62.

⁵ *Ibidem*, p. 178.

⁶ *Ibidem*, p. 29—30.

⁷ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție de P.P. Panaiteșcu, București, 1958, p. 92—94.

⁸ J. Dlugosz, *Historia Polonica*, vol. II, Leipzig, 1712, col. 417—418.

recunosc înfringerea regelui Matei Corvinul și dubla răniere a acestuia⁹. Există apoi o serie de lucrări care, scrise prin prisma intereselor statului feudal maghiar și a glorificării suveranului său, eludează și elimină chiar aspectele defavorabile, evidentând, mai presus de toate, vitejia oștii maghiare și a regelui Matei Corvinul și transformind înfringerea în victorie. Asemenea cronică au fost scrise, între alții, de italianul Antonio Bonfini¹⁰, pe care misiunea de istoriograf al curții l-a determinat să preamărească faptele suveranului Ungariei, de Petro Ranzano¹¹ și de Ioannes Thuróczy¹². Mai există o serie de mărturii epistolare, apărute ca urmare a noii spiritualități renascentiste sensibile la acest gen. Este cazul scrisorii trimise de Ștefan cel Mare regelui Cazimir al IV-lea al Poloniei la 1 ianuarie 1468, scrisoare în care domnul român povestește în amănunt bătălia cîștigată la Baia (14—15 decembrie 1467), condamnind încălcarea hotarelor țării sale¹³. De asemenea, la începutul lui aprilie 1468, din Bratislava, Matei Corvinul răspunde unei epistole¹⁴ a „senatorilor regatului Poloniei”, care-i reproșau suveranului Ungariei încălcarea hotarelor Moldovei. Regele își justifică din punctul său de vedere și cu argumente „pro domo” expediția est carpatică, arătind că i-a învins pe români conduși de Ștefan, „tiranul acelor locuri”¹⁵. Între aceste două extreme se situează scrisoarea regelui Cehiei, Gheorghe Podiebrad (1458—1471), din 9 februarie 1468, adresată regalului său „frate” maghiar, în care, deși vorbește despre victoria oastei lui Matei Corvinul, se simte „cutremurat” din pricina „răni de moarte” suferite de acesta din urmă¹⁶. Gheorghe Podiebrad aduce elogii faptelor de arme ale lui Matei Corvinul — conform uzanțelor Renascerii¹⁷ — fără să bănuiască pe moment că, în ciuda gerozitatii sale epistolare, regele Ungariei avea să înceapă, în același an, campaniile împotriva Cehiei. Se observă utilizarea în scrisoare a numelui Wallachia pentru Moldova, fapt ce ilustrează prezența și în Cehia a convingerii că cele două țări române extracarpatiche sunt locuite de același popor de origine latină. Este întărîtă astfel ideea conform căreia denominarea firească

⁹ P.P. Panaiteescu, *Știri veneziene contemporane asupra bătăliei de la Baia*, în „Revista istorică”, 1922 (VIII), nr. 1—3, p. 47—50.

¹⁰ A. Bonfinius, *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia*, Köln, 1690, p. 396.

¹¹ P. Ranzano, *Epitome Rerum Hungaricarum*, în „Scriptores Rerum Hungaricarum”, ediție de I.G. Schwandtner, vol. I, Viena, 1766, p. 502—503.

¹² I. Thuróczy, *Cronica Hungarorum*, în „Scriptores Rerum Hungaricarum”, ediție de I.G. Schwandtner, vol. I, Viena, 1766, p. 361.

¹³ P.P. Panaiteescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Academiei Române”, Memorile Secțiunii Istorice, seria a III-a, 1934, tom. XV, p. 63—68.

¹⁴ Fraknói V., *Mátyás király levelei*, vol. I (1458—1478), Budapest, 1893, p. 210—211. Scrisoarea nobililor poloni, care cer lui Matei să evite o nouă expediție împotriva Moldovei, a fost publicată de S. Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XV-e siècle: la campagne de Matthias Corvin en Moldavie (1467)*, à la lumière d'une source inédite, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1969 (VIII), nr. 6, p. 978—979.

¹⁵ Fraknói V., *op. cit.*, p. 211—213. Scrisoarea a fost publicată și de A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I (1468—1540), Budapest, 1914, p. 5—6; a fost tradusă în română și comentată de V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905, p. 42—43.

¹⁶ Teleki J., *Hunnadtak kóra Magyarországon*, vol. XI, Pesta, 1855, p. 306; publicată fragmentar și de A. Veress, *op. cit.*, p. 3.

¹⁷ Mányusz E., *La chancellerie royale et la rédaction des chroniques dans la Hongrie médiévale*, în „Le Moyen Âge”, 1969, nr. 2, p. 246.

a Valahiei est carpatică trebuie să fie „Țara românească a Moldovei”¹⁸. De asemenea și polonezul Dlugosz îl numește la un moment dat pe domnul moldovean *Stephanus, Voievoda Valachiae*¹⁹.

Tot din partea polonă mai există un raport, pînă nu de mult inedit, rezultat în urma unor informații culese direct din Moldova, prin care Cazimir al IV-lea recunoaște victoria deplină a lui Ștefan cel Mare la 1461, recunoaștere urmată chiar de promisiunea unui ajutor în caz de repetare a atacului maghiar la răsărit de Carpați²⁰.

Dar aceste cronică și epistole, contemporane ori mai tîrzii în raport cu evenimentele, deși sunt relativ bogate și explicite, au de la început finalitate istorică sau politică, putînd deforma cu bună știință unele fapte și păstrînd oricum o doză anumită de incertitudine. Chiar rezultatul și mobilurile expediției maghiare în Moldova, datorită subiectivității unor asemenea izvoare, au rămas multă vreme controversate sau susceptibile de controversă. De aceea, coroborarea lor cu o serie de mărturii documentare, toate contemporane ori relativ contemporane cu întîmplările aflate în atenție și nevalorificate global în suficientă măsură de istoriografia română, nu poate duce decât la un plus de precizie și exactitate. Important este și faptul că, fiind documente cu valoare juridică în momentul elaborării lor, aceste izvoare nu au urmărit în mod expres descrierea evenimentelor din Moldova din anul 1467. Astfel că prezentarea acestor fapte, realizată fugă și, adesea, laconic, rămine în subsidiar față de scopul central al actului și, de multe ori, justifică hotărîrea conținută în act. În sfîrșit, se cuvine să acordăm interes acestor documente și din motivul că ele sunt emise de cancelaria regală maghiară și reflectă puncte de vedere din afara Moldovei, evidențînd urmările întîmplărilor din a doua parte a anului 1467 asupra structurilor interne social-economice și politice din regatul maghiar, cu precădere din Transilvania. Unele din aceste documente sunt enumerate de Wertner Mór, la începutul veacului XX, în lucrarea sa dedicată campaniilor militare maghiare din a doua jumătate a secolului al XV-lea²¹.

Încă în primii ani de domnie, Ștefan cel Mare a căutat, în măsura în care împrejurările politice i-au permis, să-și manifeste libertatea de acțiune și chiar independență în raport cu ambicioșii săi vecini, regele Ungariei și al Poloniei²², suverani care aveau pretenția de a fi și suzerani ai voievodatului român. În ceea ce îl privește pe Matei Corvinul, faptul este lesne vizibil într-un document din 9 decembrie 1462 („feria quinta proxima post festum conceptionis beate Marie virginis”), prin care regele, confirmînd libertățile unor locuitori din Secuime, îi îndeamnă pe aceștia să fie cu băgare de seamă pentru apărarea persoanelor și averilor lor, ca unii ce sunt aproape de „țara noastră moldovenească”: „...tum vero ex eo quia ipsa sedes Kazon prope terram nostram Moldaviensem (subl.

¹⁸ N. Grigoraș, *Tara românească a Moldovei de la înfăptuirea statului pînă la Ștefan cel Mare (1359–1457)*, Edit. Junimea, Iași, 1978, passim.

¹⁹ J. Dlugosz, *op. cit.*, col. 417.

²⁰ S. Papacostea, *op. cit.*, p. 970–971; textul documentului la p. 976–978.

²¹ Wertner M., *Magyar hadjáratok a XV-ik század második felében*, în „Hadtörténelmi közlemények”, 1912, vol. XIII, fasc. 2, p. 204.

²² I. Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Studii cu privire la Ștefan cel Mare”, Edit. Academiei, București, 1958, p. 226.

ns. — I.A.P.) sita est, ipsique Siculi nostri non parvas vigilantias pro defensione personarum rerumque bonorum suorum...”²³. Îndemnul la vigilanță în vederea apărării persoanelor și bunurilor face aluzie desigur la incursiunea pe care Ștefan o întreprinse deja în iunie 1461 în răsăritul Transilvaniei, ca represalii pentru azilul interesat dat de voievodul ardelenian pribegieului domn Petru Aron, după ce acesta din urmă părăsise Polonia²⁴. Referitor la posesivul folosit în document în legătură cu Moldova (*țara noastră moldovenească*), expresia reflectă o dorință și nu o realitate, căci Ștefan cel Mare, în fața rivalității polono-maghiare, a eludat preeminența politică străină, susținându-se de fapt suzeranității celor două regate vecine²⁵. Faptul, în ceea ce privește Ungaria, este întărit și de mărturia — e drept, neconfirmată de alte surse — a vornicului Ureche: „Mateiașu, craiul ungurescu (...), au trimis sol ca să își închine Ștefan vodă, ce Ștefan vodă n-au priimit. Mai apoi, văzindu Mateiașu craiul volnicia lui Ștefan vodă că nu o poate supune, strîngindu multă oaste a sa și luându ajutoriu și de la alții, au purces în anii 6975 și au tras spre Moldova”²⁶. Și din acest letopis reiese pretenția, neacoperită însă nici pe plan juridic, de suzeranitate a lui Matei Corvinul asupra lui Ștefan. Pretenția va fi hrănitară de trufia regelui și de tradiție: „...Terram vero illam (Moldova — n.n. I.A.P.) nostri iuris esse, antiquissimus et continuatissimus praedecessorum nostrorum regum Hungarie titulus declarat, non quidem inanis, sed possessione nunquam interrupta munitus...”²⁷, susține, fără acoperire reală, Matei Corvinul în scrisoarea trimisă în 1468 nobililor poloni, spre a-și justifica intervenția militară într-o țară asupra căreia și Polonia avea o insistență dorință de preeminență. Expediția a fost grăbită totuși de o „principia”, se pare, imediată și reală, anume implicarea domnului Moldovei în răscoala nobiliară desfașurată mai ales în Transilvania, condusă, îu principal, de cei trei voievozi, Ioan și Sigismund de Szentgyörgy și Berthold Ellerbach, precum și de nobilul Benedictus Rufus, împotriva regelui Matei pentru conservarea unor privilegii și pentru independența voievodatului (vara anului 1467)²⁸. Ba reiese din *Historia* lui Antonio Bonfini că în mișcarea nobililor ardeleni au fost amestecați și unii boieri munteni, ca acel Mihail, de stirpe nobilă, voievodală („...Michaelem Transalpinum, nobili vaivodarum genere natum...”), condamnat și ucis la Brașov, după întoarcerea regelui din nefericita incursiune peste munți²⁹. Dar intervenția energetică a lui Matei Corvinul a zădărnicit planurile răzvrătișilor și a grăbit expediția de pedepsire a îndrăznețului voievod moldovean. Cele două momente (răscoala nobiliară și expediția la est de Carpați) apar corelate și prin faptul că, adesea,

²³ *Documente priviloare la istoria românilor*, vol. II, partea a II-a (1451—1510), ediție de N. Densușianu, București, 1891, doc. CXVII, p. 137 (în continuare, *Documente*, II, 2).

²⁴ I. Sabău, *op. cit.*, p. 225.

²⁵ S. Papacostea, *op. cit.*, p. 967—970.

²⁶ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 92—93.

²⁷ A. Veress, *op. cit.*, p. 5—6.

²⁸ *Istoria României* vol. II, Edit. Academiei, București, 1962, p. 483—484. În legătură cu revolta din 1467, vezi valoroase contribuții la K. G. Gündisch, *Participarea sașilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matei Corvin*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, *Historia*, 1972, fasc. 2, p. 21—30.

²⁹ A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 397.

sunt pomenite în același document sau sunt legate de împrejurări similare ori de persoane identice. Astfel, aflat în Moldova, în tîrgul Trotuș („Datum Moldavie, in oppido Tatrūs”), la 22 noiembrie 1467 („die dominica proxima post festum beate Elisabethē”), deci în a patra zi după popasul (la 19 noiembrie) în acest loc, regele Ungariei dă un document prin care iartă pe nobilul Mihail Apafi, care conjurase contra suveranului ³⁰. Mai există un document, dat la 7 noiembrie 1467 („Sabbato proximo post festum Emerici ducis”), despre care, în colecția Hurmuza-Densușianu, se spun următoarele în regest: regele Matei Corvinul, întorcindu-se din expediția întreprinsă în Moldova, confiscă nobililor Ștefan și Sigismund de Drag posesiunea Sînpetru din comitatul Dăbica (azi Sînpetrul Almașului, jud. Sălaj), din cauză că aceștia trecuseră de partea lui Ioan de Szentgyörgy, răzvrătit contra suveranului. Posesiunea este dăruită nobilului Petru de Thornös, pentru „merita per eum nobis et saere dicti regni nostri Hungarie corone in nonnullis exercitibus nostris, cum maxima sui sanguinis effusione constanter exhibita”³¹. Numai că regele n-a dat acest act la întoarcerea din Moldova, fiindcă la 7 noiembrie 1467, data emiterii documentului, expediția la est de Carpați nici nu începuse (la 4 noiembrie, oastea maghiară se afla în Saschiz, lîngă Sighișoara, fiind în drum spre Moldova ³²).

Tot într-un document din 1467, se spune că regele Matei, la întoarcerea din expediția întreprinsă împotriva voievodului Ștefan cel Mare, declară în adunarea prelaților, baronilor și nobililor țării că ținuturile românești ale Făgărașului, Almașului și Rodnei nu vor putea fi instrăinate ori dăruite vreunui particular, ci vor rămîne „în mîinile regelui”, ca, la momentul oportun, să fie folosite în relațiile cu Țara Românească și Moldova: „...ne unquam nos vel succesores nostri reges, provincias Fogoras, Omlas et Redna, cum pertinentiis eorundem, quoquo modo a se alienare seu abstrahere possimus vel valeant; sed semper prefati districtus in manibus regiis promti et parati ad hoc teneantur, ut si quando opportunum fuerit, vaivode alicui Transalpino vel Moldaviensi, ad partium scilicet illarum terrorem seu recuperationem assignari possint pro descensu”³³. Se poate remarcă faptul că încordarea relațiilor cu Moldova și chiar cu Țara Românească (a se vedea episodul legat de acel Mihail „Transalpinul”) duce de pe acum la profilarea unei politici pe care Matei Corvinul o va urma statoric în anii ce vor veni față de țările române extracarpatiche.

Și în manuscrisele Kemény se află regestate și transcrise fragmentar două documente ce pomenesc expediția est carpatică a regelui Matei. Primul dintre ele este dat la Szent Miklos (Nicolești, jud. Harghita) în 25 decembrie 1467 („in festo nativitatis Domini”) și conține porunca regelui

³⁰ Documente, II, 2, doc. CLVI, p. 177.

³¹ Ibidem, doc. CLVII, p. 177—178.

³² Vezi itinerarul oastei maghiare la Wertner M. op. cit., p. 205. Vezi și V. Pârvan, op. cit., p. 29; I. Ursu, Ștefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504, București, 1925, p. 47.

³³ Documente, II, 2.—doc. CLIX, p. 179. Documentul a fost publicat și de I. Pușcariu, Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului, Sibiu, 1907, p. 65—66.

Ungariei către conventul de la Cluj-Mănăstur ca *Valentinus Theuke de Theuk* („ac per eum, frater eius carnalis, *Ladislaus Theuke*”) să fie introdus în stăpinirea posesiunii *Lona* din comitatul Dăbica (*Luna de Jos*, jud. Cluj), confiscată de la *Georgius de Lona*. Kemény József scrie că pe marginea documentului este consemnată existența unei contestații din partea văduvei și a fiicei acestui *Georgius de Lona*³⁴. Tot pe această cale, aflăm că în arhiva conventului de la Cluj-Mănăstur există și un alt doilea original al acestui act, purtând aceeași dată și în care erau trecute și meritele lui *Valentinus Theuke*, merite despre care, zice Kemény J.. în primul exemplar original nu se amintea nimic. Dar iată caracterizarea din document: „Într-adevăr, acest *Valentinus*, pe cind, în zilele de mai înainte, intraserăm cu armata noastră în părțile Moldovei și acolo, într-o anumită noapte, aveam conflict cu Ștefan, voievodul moldovean, atunci, în acel conflict, între ceilalți soldați și slujitorii ai curții noastre, după puterea lui, s-a luptat cu dușmanii ca un bărbat îndrăzneț” („Is quippe *Valentinus*, dum superioribus diebus partes Moldavie cum exercitu nostro intrassemus, ibique, quadam nocte, cum Stephano, Vayvoda Moldaviensi, conflictum habuissemus, tunc in eodem conflictu, inter ceteros aule nostre milites et familiares, pro posse suo, cum hostibus ut audax vir certavit”)³⁵. Dincolo de dărcinia regească, transpare în document situația critică a oștii maghiare în „acea noapte” (14—15 decembrie 1467) a atacului dezlănțuit prin surprindere de Ștefan cel Mare la Baia. Cam în aceeași perioadă, la 3 ianuarie 1468 („die dominico proximo post festum circumcisio-nis Domini”), regele Matei Corvinul, acordind unele avantaje locuitorilor Brașovului și Tării Bîrsei, laudă meritele acestora în campania de la finele anului 1467: „Tandem cum in proximo partes Moldavie cum gentibus nostris ingressi fuissemus, ipsi, inter alios fideles nostros, non parcentes labo-ribus et expensis pro defensione honore et status nostri Regii, cum san-guinis eorum effusione, contra hostes nostros penes nos et in bello nostro usque ad extreum perseverarunt et fideliter servierunt...”³⁶. Tot în 3 ianuarie 1467 și tot la Brașov, regele Ungariei dă un alt document din care reiese că proprietățile și bunurile a doi nobili, *Oswaldus* și *Iohannes Iankafi*, fuseseră confiscate în urma dezertării acestora din armată maghiară, aflată în Moldova: „Licet nos universas possessiones portiones-que et iura possessionaria, necnon res et bona Oswaldi et Iohannis Iankafi de Ews ubilibet habitas et existentes propter notam illam, quam ipsi ex eo, quod cum nos in partibus Moldavie cum Stephano, wayvoda Mol-daviensi, conflictum habuissemus, tunc de exercito clandestine recessis-sent incurrisse dicuntur...”³⁷. E drept că hotărirea nu a mai rămas valabilă, fiindcă, spune actul, un frate al celor doi inculpați a dovedit moartea lor în luptă, dar rămine reală, din moment ce astfel se pune

³⁴ Kemény J., *Appendix Diplomatarii Transsylvaniae*, vol. 6 (1450—1474), f. 194 (vol. manuscris se află la Biblioteca Academiei R.S.R., Cluj-Napoca, cota provizorie A 136).

³⁵ *Ibidem*. Vezi și *Documente*, II, 2, doc. CLIV, p. 175—176; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 31; Gh. I. Brătianu, *Lupta de la Baia* (după izvoare ungurești), în „Revista istorică”, 1919 (V), nr. 11—12, p. 221.

³⁶ Teleki J., *op. cit.*, p. 300—301.

³⁷ Veress A., *op. cit.*, p. 1—2. Vezi și Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 221.

problema, posibilitatea unor asemenea dezertări din armata maghiară în timpul grelei încercări din decembrie 1467.

În fel de interesant ni se pare un act dat la Strigoniu, în 23 martie 1468 („feria quarta proxima post Dominicam Oculi”) — și nu în 20 martie 1468, cum greșit consemnează Kemény J. în manuscrisul său³⁸ — prin care Matei Corvinul poruncește conventului din Cluj-Mănăstur să-l introducă pe *Nicolaus Chwpor*, „Vayvoda Transsilvanie et Siculorum comes”, în stăpinirea posesiunilor *Suk* (Jucu, jud. Cluj), *Wyssa* (Vișea, jud. Cluj), *Magyar Kalyan*, *Olah Kalyan* (Căianu, jud. Cluj), *Magyar Sarmas* (Sărmaș, jud. Mureș), *Olah Sarmas* (Sărmașel, jud. Mureș), *Azronfalwa* (Săcel, jud. Cluj), *Olah Bare* (Bărăi, jud. Cluj) și *Kethelen* (Gădălin, jud. Cluj). Aceste proprietăți au fost confiscate de rege de la *Michael de Suk* care, nu numai că s-a alăturat „conjurăției” voievodului Ioan de Szentgyörgy, dar i-a atras cu sfaturile lui rele și pe alții, ce ar fi vrut să rămână credincioși suveranului („...non solum adhesissent, verum etiam nonnulos alios in nostra fidelitate permanere volentes, cum suis malis consiliis, ad infidelitatem convertisset”); de aceea Mihail de Juc a fost condamnat la moarte. Noul stăpîn al proprietăților amintite, *Nicolaus Chwpor*, este alături de Ioan de Pongrácz, unul din cei doi voievozi ardeleni care i-au succedat pe cei răzvrătiți în anul 1467. Numirea ca voievod și dăruirea cu asemenea posesiuni numeroase trebuie să fie justificate prin merite deosebite și prin credință nestrămutată față de rege și „sfinta coroană”. Într-adevăr, documentul aflat în atenție îl elogiază pe *Nicolaus Chwpor* ca pe unul din cei ce s-au afirmat la Baia, într-o „anumită noapte” (e vorba, din nou, de noaptea de 14 spre 15 decembrie 1467, a atacului impetuos al oștii moldovene), suferind „sapte răni de moarte”: „Is nempe Nicolaus Chwpor Vayvoda, dum, superioribus diebus, partes Moldavie cum exercitu nostro intrassemus, ibique quadam nocte cum Stephano, Vayvoda Moldaviensi, conflictum habuissemus, tunc ipse, inter ceteros aule nostre milites, pro honore status nostri, cum hostibus, ante omnes alios, ut audax vir certavit, ibidem septem vulnera lethalia suscipiens”³⁹. Documentul dat la 23 martie 1468, prin care voievodul Nicolae Csupor urmează să fie introdus de conventul din Cluj-Mănăstur în stăpinirile sale a fost transeris parțial și regestat de Kemény J. după originalul aflat în arhiva conventuală („relatione hac extant in archivo K. Monasteriensi...”)⁴⁰. Conventul, conform uzanțelor, a răspuns însă curind regelui, înștiințându-l despre îndeplinirea poruncii de introducere a voievodului în noile posesiuni. Acest din urmă document, dat la 15 aprilie 1468 (în a 15-a zi de la îndeplinirea poruncii de către convent, îndeplinire petrecută în „feria sexta proxima ante festum beati Ambrosii episcopi”) îl cuprinde integral, cu mici deosebiri, pe cel amintit anterior și este reprobus de Barabás Samu, la 1895⁴¹.

³⁸ Kemény J., *op. cit.*, f. 200.

³⁹ Ibidem. Cf. Gyalókay J., *Mátyás király a hadszervező és a hadvezér*, în „Mátyás király emlékönyv születésének ötszázéves fordulójára”, vol. I, Budapest, (1940), p. 259—260.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Barabás S., *Székely Teleki Család oklevélldára*, vol. II (1438—1526), Budapest, 1895, p. 89—93. Credem că același document, dat la Strigoniu în 23 martie 1468, este regestat și consemnat sub data de 30 martie 1468 de către Szabó K., *Az Erdély Museum eredeti oklevéleinek kivonatai (1232—1540)*, în „Történelmi Tár”, 1890, p. 116, regest nr. 351.

Tot calde elogii sunt aduse, într-un document dat la Debrețin în 4 februarie 1468, lui *Nicolaus Banffi*, dăruit cu cetatea *Peleske* din comitatul Zala (în Slovacia). Acest Nicolae Bánfi care, alături de alți nobili de vază⁴², l-a însoțit pe regele său în expediția est carpatică, și-a demonstrat în Moldova deosebita fidelitate, ce ar fi mers, la nevoie, până la moarte: „...contra Stephanum, vaivodam in Moldavia, constantiam suam et virilitatem in effectu demonstrare certavit, pugnavit enim ut miles strenuus pro salute persone nostre et exercitus nostri, ubi etiam vulnera pro nobis suscepit, et mori, si fortuna voluisse, non dubitabat”⁴³.

Există ecouri documentare și mai tîrziile ale expediției maghiare în Moldova. Astfel, la 17 septembrie 1469 („die Dominico post festum exaltationis sancte crucis”), regele Ungariei scoate pe nobilul român *Koroly (Coroi) de Wanchalwa* (Oncești, jud. Maramureș), pe fiul său și pe frații săi de sub jurisdicția locală, așezîndu-i sub jurisdicția regală și a dregătorilor curții (palatinul și „iudex curiae”). Acești nobili români, trecuți la credința catolică în schimbul menținerii posesiunilor lor și a titlului nobiliar legat de acestea, s-au dovedit, prin reprezentantul lor, Coroi de Oncești, demni de grăția fiului lui Iancu de Hunedoara, îndeplinind, conform moralei medievale, „credincioasa slujbă” față de suzeranul lor suprem: „...presertim in partibus Moldavie, conflictum habuisse, ipse Koroly interfuit et cum hostibus pro honore nostro inter alios fideles familiares nostros ut audax vir pugnavit...”⁴⁴.

Tot un nobil român, de data aceasta din Banat, *Paulus Kynysy* (Pavel Chinezu), la 22 august 1472 („sabbato proximo ante festum beati Bartholomei apostoli”)⁴⁵, este răsplătit cu posesiuni pentru vitejia sa în campanile militare ale regelui, campanii între care este pomenită și cea din Moldova: „...prout in primis contra Stephanum, wayvodam in Moldavia, et expost in exercitu nostro fere per quatuor annos contra Bohenios hereticos...”⁴⁶.

Aceste cîteva mărturii documentare, ce amintesc unele aspecte adiacente legate de expediția întreprinsă de regele Matei Corvinul contra Moldovei la 1467, intregesc izvoarele narative referitoare la eveniment. Documentele regale consințesc, pe de o parte, aspre pedepse date unor insurențî nobili alăturați răzvrătirii conduse de Ioan de Szentgyörgy, iar pe de alta răsplătesc cu dărinie curajul dovedit în Moldova de credincioșii suveranului. E drept că în cancelaria regală maghiară existau descrieri-tip ale campaniilor militare în care se uza de procedee stilistice stereotipe și care serveau drept cadru sau fond în expunerea mai multor cariere individuale,

⁴² N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, Edit. pentru literatură, București, 1966, p. 95; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 30.

⁴³ Kammarer E., *A Zichi és Vásonekői Gróf Zichi – Család tőszb ágának okmánytára*, vol. X, Budapest, 1907, p. 442–443. Documentul a fost publicat fragmentar și de A. Veress, *op. cit.*, p. 2. Vezi și Elekes L., *Nagy István Moldvai Vajda politikája és Mártyás kirdály*, Budapest, 1937, p. 28; Gyalókay J., *op. cit.*, p. 259–260.

⁴⁴ Mihály I., *Diplome maramureșene din veacurile XIV și XV*, Sighetul Marmației, 1900, p. 498.

⁴⁵ Wertner M., *op. cit.*, p. 204 amintește acest document sub data greșită de 29 august (și nu 22) 1472, ceea ce reprezintă prima sărbătoare după ziua Sf. Bartolomeu și nu prima sărbătoare dinaintea de această sărbătoare, cum apare precizat în textul original.

⁴⁶ Kammarer E., *op. cit.*, vol. XI, Budapest, 1915, p. 123.

atunci cînd, în documente, trebuia motivată, de exemplu, dărnicia suveranului față de anumite persoane⁴⁷. Totuși, în vremea lui Matei Corvinul această practică de cancelarie pierde din amploare⁴⁸, descrierile sunt mai laconice, mai precise și, poate, mai individualizate, reflectînd mai fidel meritele sau faptele reprobabile ale fiecărui beneficiar de acte.

Transpare din aceste documente, deși calitățile protagonistilor sunt exagerate uneori și pagubele ascunse, situația critică a armatei maghiare la est de Carpați și mai ales sacrificiile făcute în acea „anumită noapte” de 14—15 decembrie 1467, cînd Ștefan cel Mare a replicat energetic față de invadatorii. Rămîne semnificativ și hotărîtor faptul că nici unul din aceste documente, spre deosebire de izvoarele interne narrative din Ungaria, nu pomenește de vreo victorie maghiară la 1467 în Moldova; cele mai multe dintre ele vorbesc doar de o confruntare militară („conflictum habuimus”), de un moment critic („quadam nocte”), cînd viața regelui a fost în pericol și cînd cei mai apropiati slujitori au suferit răni grave („vulnera lethalia”) sau și-au dat viață pentru apărarea suveranului și a „sfintei coroane”. Reiese deci indirect din documente, prin coroborarea lor cu izvoare narrative, victoria oștii românești asupra invadatorilor. De altfel, Ștefan cel Mare s-a revansat și pe altă cale pentru această încălcare a pămîntului Moldovei, trecînd din nou munții în Secuime, la 1469. Nu peste mult timp însă, relațiile dintre cele două țări se vor îmbunătăți, dovedă fiind, între altele, daniile făcute în Transilvania, lui Ștefan cel Mare, de către regele Matei Corvinul, acela care, dincolo de interesele politice contradictorii, va tolera un patronaj, cu precădere spiritual, al domnului moldovean asupra provinciei românești intracarpatiche.

⁴⁷ Mályusz. E., *op. cit.*, p. 223—224.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 246.

www.dacoromanica.ro

DATE PRIVIND SITUAȚIA ECONOMICĂ A OLȚENIEI ÎN PERIOADA PREMERGĂTOARE REVOLUȚIEI DE LA 1848

DE
PAUL BARBU

În timpul Regulamentului organic creșterea animalelor beneficia în Oltenia, ca și în restul țării, de existența unor pășuni și finețe naturale relativ întinse. În întreaga țară, la începutul perioadei regulamentare, finețele ocupate 44665 verste¹ pătrate, conținind iarba grasă și deasă, care atingea uneori o înălțime destul de mare². Din informațiile date de ocirmuitarii de județe Vorniciei din Lăuntru, în anul 1834, asupra stării finețelor, rezultă că, între județele Olteniei, Vilcea deținea o suprafață de finețe mult mai mare decât cea cultivată cu cereale, iar Gorjul puțin mai mică; o întindere mult mai mică decât suprafața de arătură dețineau finețele în județele Romanați, Mehedinți³ și Dolj, în ultimul județ cosindu-se în acel an 31766 pogoane de fineță⁴. Suprafața de pășune nu se cunoaște. Totuși, se poate afirma că pășunea asigura din abundență hrana vitelor, căci, pe lîngă turmele proprii, se aduceau anual la păscut în Oltenia și vite mari și mici din Transilvania. Numai în județul Dolj se aduseseră de acolo, în anul 1840, 45161 oi, 23 capre, 19 vaci, 8 minzați, 580 cai, 31 măgari⁵. Numeroasele păduri⁶ ofereau și ele iarba succulentă pentru hrana animalelor și, pe lîngă aceasta, dădeau „umbra lor binefăcătoare în timpul căldurilor mari, specifice locurilor plane în lunile iulie și august”⁷.

Creșterea animalelor a primit însă, ca și cultivarea cerealelor, o puternică lovitură prin prevederile Regulamentului organic cu privire la relațiile dintre clăcași și proprietari, care au desființat clăcașilor libertatea

¹ O verstă = 1067 m.

² T.G.V.I.A., Moscova, fond 438, dos. 544/1833. Arh. St. București, Col. Microfilme U.R.S.S., rola 4, c. 544—819.

³ I. Corfus, *Agricultura Țării Românesti în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei, București, 1969, p. 210.

⁴ Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 53/1831, f. 586.

⁵ Ibidem, dos. 94/1831, f. 419—420.

⁶ În Mehedinți se aflau 235 păduri și 785 dumbrăvi, în Vilcea 137 păduri și 88 dumbrăvi, în Gorj 98 păduri, în Dolj 75 de păduri și 28 dumbrăvi (Arh. St. Drobeta-Tr. Severin, *Prefectura jud. Mehedinți*, dos. 3397/1831, f. 22—27; Arh. St. Rm. Vilcea, *Prefectura jud. Vilcea*, dosar 78/1831, f. 10; Arh. St. Tg. Jiu, *Prefectura jud. Gorj*, dosar 19/1831, f. 11).

⁷ Arh. St. București, Col. Microfilme U.R.S.S., rola 4, c. 544—819.

de a folosi în voie moșia, repartizîndu-le prin măsurătoare o suprafață de pămînt neîndestulătoare gospodăriei lor⁸.

În timpul Regulamentului organic, continuă să fie crescute principalele categorii de animale cunoscute și-n perioada anterioară, după cum rezultă din statisticile privind numărul de vite, pe care ocînmuirile de județe le înaintau anual atît Vorniciei cît și Vistieriei. Numărul de animale a fost consegnat și în catagrafiile vremii. Deși aceste cifre pot fi în mare parte eronate⁹, esențialul este că ele dău o imagine statistică, fie și aproximativă, asupra numărului de vite, asupra necesarului pentru îndestularea populației din fiecare județ, asupra disponibilului pentru comerț în județele vecine și peste granită, asupra categoriilor sociale ce se ocupau cu creșterea vitelor etc.

În ceea ce privește creșterea vitelor mari, statisticile arată că atenția a fost îndreptată spre bovine. Acestea dețineau în Oltenia ponderea numerică cea mai mare în rîndul vitelor mari, de aproximativ 80,4%. Deși s-au crescut tot vechile rase de calitate inferioară, s-au făcut totuși și unele încercări de ameliorare și îmbunătățire a rasei de către unii proprietari sau arendași de moșii, care au început să se ocupe cu creșterea vitelor în vederea comercializării produselor animale. În anul 1843, de pildă, paharnicul Gh. Măcescu, din județul Dolj, cerea Vistieriei să-i aprobe a importa din Turcia, prin schela Bechet, zece vaci și patru tauri, „pentru îmbunătățirea soiului acestor vite”¹⁰. Același interes îl manifestau și B. Ganov, P. Burileanu, I. Otetelesanu și C. Otetelesanu, unii dintre ei dorind a importa vaci și tauri de rasă din Austria¹¹. Cererile lor a fost aprobate. Stăpinirea încuraja deci îmbunătățirea rasei de bovine.

În general, în Oltenia, efectivul de cornute mari, boi și vaci, a cunoscut în decursul perioadei respective o oarecare creștere. Creșterea numerică a acestor vite este pusă în evidență mai mult în județele Mehedinți și Dolj, mai puțin în Romanați, pe cind în Vilcea și Gorj este nesenzabilă¹².

* Toți clăcașii, indiferent de categorie, primeau cîte 7 prăjini loc de casă, curte și grădină, precum și 3 pogoane de arătură. Pe lîngă acestea, fruntașul (cu 4 vite de muncă, boi, bivali și cal și o vacă de hrană) mai primea 2 pogoane și jumătate de pășune și 3 pogoane de fineață; mijlocașul (cu două vite de muncă și o vacă de hrană), o jumătate de pogon păsune și 19 prăjini de fineață, iar codașul (fără vite de muncă, dar cu o vacă de hrană) 12 prăjini de păsune și 12 prăjini de fineață. Se fixau obligațiile clăcașilor: 12 zile de clacă pe an, o zi de plug, un transport de lemn cu carul de la pădure la locuința boierului, dijma din produse și slugile, obligațiile ce puteau fi convertite și în bani. Clăcașii care vroiau să țină mai multe vite sau să lucreze mai mult pămînt, trebuiau să încheie cu proprietarul învoile pentru prisoase, în schimbul unor obligațiile suplimentare. Învoile pentru prisoase de vite și de pămînt au fost foarte oneroase pentru clăcași. (Vezi I. Corfus, *op. cit.*, p. 77—108).

* Ca și-n cazul populației, datele cu privire la numărul de vite aflate în Oltenia sau în alte regiuni ale țării în perioada reglementară nu corespund realității, datorită sistemului defectuos de înscrere în statisticile vremii, nedeclarările animalelor de către deținătorii și chiar, de către autorități pentru a nu expune țara la sarcini și mai mari față de puterile suzerană și protecțoare etc.

⁹ Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 47/1843, f. 49.

¹⁰ Vezi I. Cojocaru, *Documente referitoare la economia Țării Românești 1800—1850*, vol. II, Edit. științifică, București, 1958, p. 882, 942—944.

¹¹ Vezi anexa.

În județul Mehedinți s-a ajuns, de la 23365 boi și 27523 vaci în 1832, la 42691 boi și 38912 vaci, în 1839, în Dolj de la 34991 boi și 28513 vaci, în 1836, la 58723 boi și 60057 vaci, în 1847, iar în Romanați de la 20683 boi și 19388 vaci, în 1834, la 28025 boi și 27959 vaci în 1839.

Cota cea mai mare din numărul boilor era destinată pentru muncă, iar din numărul vacilor, pentru lapte. Totuși, o cotă apreciabilă era repartizată comerțului în județele vecine sau peste granită, depășind pe cea de consum. În *Descrierea statistică a Principatului Valahiei alcătuită în cadrul detașamentului geodezic [rus]*, în 1833, se apreciază că vitele cornute mari aveau carne „foarte gustoasă și savuroasă”, dar în timpul iernii calitatea cărnii scădea, deoarece vitele slăbeau „din cauza muncii grele, proastei îngrijiri și din cauza lipsei de furaj”. În același document se nota că „vînzarea vitelor peste hotar, mai ales în regiunile stăpînite de Turcia, este aici foarte însemnată”¹².

Procentual, situația boilor și vacilor se prezenta pe județe, aproximativ, în felul următor :

Județul	Boi – pentru:			Vaci – pentru:		
	Muncă	Consum	Comerț	Lapte	Consum	Comerț
Romanăți	85,3%	1,9%	12,8%	95,0%	2,0%	3,0%
Gorj	80,8%	6,5%	12,7%	74,9%	4,9%	21,2%
Dolj	80,4%	10,5%	9,1%	77,5%	10,5%	12,0%
Vilcea	78,6%	9,3%	12,1%	66,5%	18,6%	14,9%
Mehedinți	73,8%	12,1%	14,1%	70,9%	12,1%	17,0%

Documentele vremii înregistrează și bivoli, care se foloseau îndeosebii în transporturile grele, deținind aproximativ 3% din numărul total de vite mari din Oltenia. În 1832 se creșteau în această provincie 7063 bivoli¹³. Până în 1838 numărul acestora sporește, astfel incit în acest an se înscrău aici 12004 bivoli, cei mai numeroși, fiind în Romanați¹⁴, unde ajungeau la cîteva mii, pe cind în celelalte județe se aflau cîteva sute sau zeci¹⁵.

Intr-un număr de peste cinci ori mai mare decât al bivolilor se creșteau caii, deținind aproximativ 16,6% din toată suma vitelor mari. În primul deceniu al perioadei regulamentare numărul lor cunoaște o neînsemnată creștere, ajungindu-se de la 62165 cai, în 1832, la 65932 cai, în 1838. Caii erau de obicei „de statură mică, dar destul de chipeșii”¹⁶. Cea mai mare parte se foloseau pentru ham și cavalerie, iar o parte mai

¹² T.G.V.A.I.A., Moscova, fond 438, dosar 544/1833. Arh. St. București, Col. Microfilm U.R.S.S., rola 4, c. 544–819.

¹³ Un număr de 5134 bivoli se aflau în Romanați, 1963 în Dolj (dintre care 507 pentru muncă, 912 pentru consum și 446 pentru negoț), 149 în Mehedinți și 17 în Vilcea. (Ilie Corfus, *Producția agricolă îărânească și piața la introducerea Regulamentului organic*, în „Studii. Revistă de istorie”, 1969, nr. 1, p. 57–58; Arh. St. Drobeta Tr.-Severin, Prefectura jud. Mehedinți, dosar 2791/1832, f. 16; Arh. St. Rm. Vilcea, Prefectura jud. Vilcea, dosar 71/1832, f. 34 v).

¹⁴ În 1833 se înregistrau aici 529 bivoli, dintre care 334 pentru muncă și 195 pentru comerț, și 3376 bivolle, dintre care 3287 pentru lapte și 489 pentru comerț (Arh. St. Slatina, Prefectura jud. Romanați, dosar 1790/1833, f. 38 v. 39).

¹⁵ În Romanați erau 7063 bivoli, în Dolj 2803, în Mehedinți 1842, în Gorj 471, în Vilcea 25. (*Analele parlamentare ale României*, IX–1, p. 1167).

¹⁶ T.G.V.A.I.A., Moscova, fond 438, dosar 544/1833, Arh. St. București, Col. Microfilm U.R.S.S., rola 4, c. 544–819.

redusă pentru comerț. Din cei 14290 cei care se aflau în 1833 în Romanați, de pildă, 12777 se foloseau pentru ham și cavalerie, iar restul de 3027 pentru negoț¹⁷.

Între vitele mari mai trebuie să menționăm măgarii și catirii, care se creșteau într-un număr foarte restrâns. În 1838 se recenzau în Oltenia 268 măgari și 330 catiri¹⁸.

În timpul Regulamentului organic, o creștere numerică evidentă s-a produs în rindul vitelor mici, oi și capre, cel puțin în prima parte a perioadei respective. Dacă în 1832 se înregistrau în Oltenia 353536 oi și 102156 capre, în 1838 numărul oilor atinge cifra de 526201 iar al caprelor de 131227. Teritorial, ponderea cea mai mare în creșterea oilor și caprelor o dețineau județele Romanați și Mehedinți, după care urmăru celelalte județe ale Olteniei, așa cum rezultă din următorul tabel¹⁹:

Județul	1832		1838	
	oi	capre	oi	capre
Romanați	99781	14838	181293	19105
Mehedinți	90244	34191	154400	56664
Dolj	85144	15826	130330	21029
Gorj	39126	19085	33411	19034
Vilcea	39241	18416	26767	16395
Total	353536	102156	526201	131227

Cele mai răspândite rase de oi erau țigaiia, bîrsana și stogoșa. Despre aceste rase, documentele vremii arată că: „Primele au lîna mai scurtă decât celelalte, dar foarte subțire și carneea foarte gustoasă; ele sunt răspândite în toată țara, dar mai ales în județul Mehedinți. Cele de al doilea sunt mult mai mici decât ele ca statură, dar au lîna mai lungă și cresc de preferință în munți, deoarece, nu pot suporta arșița de la cîmpie. A treia specie este de aceeași statură cu primele, dar oilor au lîna lungă și nu atît de subțire”²⁰.

Peste 50% din producția de oi și capre era destinată consumului și negoțului. În acest sens este edificator tabelul întocmit de Ocîrmuirea județului Romanați în octombrie 1833, din care se desprinde că din numărul total de 119283 oi și 22267 capre existente în județ, 58491 oi și 12777 capre erau destinate pentru producția de lapte, iar restul de 60792 oi și 9490 capre pentru consum și negoț²¹.

¹⁷ Arh. St. Slatina, Prefectura jud. Romanați, dosar 71/1832, f. 34 v.

¹⁸ Situația pe județ se prezintă astfel: 110 măgari și 267 catiri în Romanați, 8 măgari și 5 catiri în Vilcea, 123 măgari și 4 catiri în Dolj, 4 măgari în Gorj, 23 măgari și 56 catiri în Mehedinți. (*Analele parlamentare ale României*, IX-1, p. 1167).

¹⁹ Arh. St. Slatina, Prefectura jud. Romanați, dosar 1790/1833, f. 38 v-39; Arh. St. Drobeta Tr.-Severin, Prefectura jud. Mehedinți, dosar 2791/1832, f. 12-16, 255-264; Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 3/1832, f. 199; 210; Arh. St. Tg. Jiu, Prefectura jud. Gorj, dosar 71/1832, f. 70-71; Arh. St. Rm. Vilcea, Prefectura jud. Vilcea, dosar 66/1832, f. 45-46, 71/1832, f. 34 v. I. Corfus, *art. cit.*, în loc. cit., p. 57, 63; *Analele parlamentare ale României*, IX-1, p. 1167.

²⁰ T.G.V.I.A. Moscova, fond 438, dos. 544/1833. Arh. St. București, Col. Microfilme U.R.S.S., rola 4, c. 544-819.

²¹ Arh. St. Slatina, Prefectura jud. Romanați, dosar 1790/1832, 38-39.

Referitor la creșterea porcilor, statisticile de animale consemnau în 1832 un număr de 42631 porci în Mehedinți²², 33848 porci în Vilcea²³, 33840 porci în Dolj²⁴. Catagrafia din 1838 înscria 206432 porci în toate județele Olteniei (dintre care 71070 în Mehedinți, 41807 în Gorj, 32737 în Romanați, 29070 în Vilcea și 31748 în Dolj)²⁵. Unii crescători și comercianți de animale, cum ar fi Tache Filișanu și Dumitrache C. Filișanu, manifestau interes pentru imbunătățirea rasei, aducind în acest scop scroafe și vieri din Serbia²⁶.

Vorbind despre creșterea vitelor, nu trebuie scăpat din vedere faptul că, pe lîngă opriștea pusă de prevederile Regulamentului organic, această ramură a economiei agrare a avut mult de suferit și de pe urma numeroaselor boli care atacau animalele, provocate de lipsa de asistență sanitar-veterinară, de lipsa de furaj, îndeosebi pe timpul iernii, de căldurile excesive ale verii în regiunea de cîmpie etc. Bolile secerau mii de capete de vite anual*, mai ales oi și capre, măsurile luate de Comitetul Carantinelor neavînd o eficacitate prea mare. Numai în județul Dolj au murit, în primele trei luni ale anului 1838, 100 boi, 301 vaci, 15 cai, 3000 oi și 2864 capre²⁷.

În perioada regulamentară, Oltenia deținea o proporție însemnată din efectivul de vite mari și mici care se creștea în Țara Românească. La nivelul anului 1838, în procente, situația se prezintă astfel:²⁸

Boi	Vaci	Bivoli	Cai	Oi	Capre	Porci	Măgari	Catri
34,9%	37,5%	33,7%	29,9%	29,3%	46,8%	44,5%	7,2%	17%

Documentele vremii atestă că vitele în majoritatea lor zdrobitoare se aflau în posesia țărănimii, fiind crescute pentru muncă, întreținerea casei și negoț. Creșterea vitelor pentru o necesitate sau alta depindea de puterea economică a fiecărei gospodării țărănești. Proprietarii și arenădășii nu se ocupau de creșterea vitelor decât sporadic. În general, ei le achiziționau de la țărani, fie din sate, fie din bilciuri și tîrguri, parte pentru a fi tăiate la zalhanalele din Oltenia, în vederea comercializării pe piață internă și externă a produselor animale rezultate, parte pentru a fi exporțiate. Numărul negustorilor, atât autohtoni²⁹, cât și străini³⁰, care se ocupau

²² I. Corfus, art. cit., în *loc. cit.*, p. 64.

²³ Arh. St. Rm. Vilcea, Prefectura jud. Vilcea, dosar 66/1832, f. 45–46.

²⁴ Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 2/1832, f. 191, 210.

²⁵ *Analele parlamentare ale României*, IX–1, p. 1167.

²⁶ I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 860, 924.

* Mortalitatea ridicată a vitelor crea fluctuații de la un an la altul.

²⁷ Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 79/1831, f. 441.

²⁸ Vezî pentru numărul de vite din întreaga țară *Analele parlamentare ale României*, IX–1, p. 1167.

²⁹ Iată clteva nume: Dincă Crăciun Roșu, Tânase Gheorghe, Niță Săpunaru, Niță Brașoveanu, Pană Pavel, Enache Cojocaru, Elencu Brașoveanu, Constantin Chipă, Anastasie Chintescu, St. Pleșa, Hagi Ștefan, Gh. Popa toți din Craiova; Mihail ot Rojiște, Iacob zet Blagoe ot Obedin, Mihail ot Seaca și alții negustori din Dolj (Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 73/1831, f. 116–129).

³⁰ În 1832 se înregistrau în Dolj 53 de negustori turci, iar în Vilcea 10; în 1834 s-au eliberat bilete la peste 40 de negustori turci ca să facă negoț în Mehedinți. Negustori turci se întîlnesc în toate județele Olteniei. (Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar. 59/1831, Arh. St. Rm. Vilcea, Prefectura jud. Vilcea, dosar 97/1832),

de asemenea afaceri este destul de mare. Achiziționarea și întreținerea vitelor la suhaturi, unde erau puse la îngrăsat pînă la tăierea la zalhanale sau vînzarea la momentul potrivit, necesita însă mari sume de bani. De aceea, cei mai mulți negustori achiziționau îndeosebi vite mici, oi și capre, care erau plătite la prețuri mai mici și mai ușor de întreținut. Edificatoare în acest sens sunt tabelele alcătuite de ocîrmuirile județelor din Oltenia, în care sunt înregistrate cheltuielile făcute de diferiți negustori, originari din această provincie, precum și străini, pentru cumpărarea și întreținerea vitelor la suhaturi, din tabelul întocmit de Ocîrmuirea județului Dolj, la 17 august 1836, rezultă că un număr de circa 80 de negustori au cheltuit pentru 6272 boi, 2280 vaci și 23458 capre (plata vitelor, a ciobanilor, a hranei vitelor etc.) circa 1.192.926 lei³¹. De altfel, datorită restrîngerii suprafeteelor de fineață și pășune, prețul întreținerii animalelor va crește substanțial.

Cu toate că vitele, în imensa lor majoritate, se aflau în posesia țărănimii, un număr mare de gospodării țărănești nu dețineau efectivul de animale necesar pentru muncă, întreținerea casei și negoț. În primul rînd, în perioada la care ne referim, un plug nu putea fi utilizat decât cu două-trei perechi de boi și nu toți țărani aveau numărul suficient de vite pentru a-și îngheba singuri un plug. În al doilea rînd, țărani săraci, pălmașii n-aveau vite deloc, cel mult o vacă sau cîteva oi sau capre; în județul Dolj, pălmașii dețineau peste 50% din numărul familiilor birnice³².

Creșterea vitelor pentru comerț o făcea numai o parte a țărănimii și anume cea instărită, care poate fi considerată componentă a burgheziei românești în formare. Catagrafia județului Romanăti din 1838 consemnează mai mulți țărani instăriți avind un efectiv de animale demin de remarcat, după cum urmează³³:

Numele țăraniilor	Satul	Cai	Boi	Vaci	Bivoli	Oi	Capre	Porci
Matei sin Ion	Fărcașul de Jos	26	4	19	—	34	19	2
Costache Fărcașanu	"	47	6	12	3	10	20	25
Tudorașu Návală	Fărcașul de Mijloc	8	2	9	—	29	—	—
Nanu Simioncea	Stoenesti	26	6	53	125	100	—	120
Simion Vilcu	"	8	—	10	6	60	—	4
Nicolae sin Simion	"	15	2	20	10	130	—	70
Neacșu sin Ilie	Fîntînele	10	12	16	—	60	—	70
Stan sin Stefan	Gostavăt	10	2	10	5	30	3	4
Nîju Negrilă	Băbicu	20	2	9	8	50	3	3
Meteisin Ion	Rusăneștil de							
	Mijloc	10	2	3	—	40	1	1
Marin sin Nicula	Rusănești de Sus	16	2	8	3	8	—	4

În circuitul comercial intrau însă și vite ale altor categorii de țărani. Unele gospodării țărănești, chiar dacă nu creșteau vite pentru comerț, sub regimul regulamentar, erau nevoite a-și vinde vitele crescute pentru întreținerea casei sau chiar vitele de muncă. În acest sens, remarcăm plingerea a 14 clăcași din satul Cerătu, județul Dolj, care la 1 martie 1835 arătau ocîrmuirii locale că „au rămas săraci cu totul, căci de am avut

³¹ În tabel se indică suma de 401741 lei, însă calculul este eronat (Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 73/1831, f. 126—129).

³² Arh. St. Craiova, Manuscrise, nr. 118.

³³ Arh. St. Bucuresti, Catagrafii Tara Românească, Jud. Romanati, dosar 29/1838.

cîte o vită siliți am fost de le-am vîndut în plata datorilor moșii, răminind numai cu trupurile”³⁴.

Raportind efectivul de animale existente în Oltenia la începutul perioadei regulamentare la numărul familiilor care locuiau în satele acestei provincii în acel timp, se observă că unei familii de țărani îi revenea, în medie, următoarea producție³⁵:

Județul	Boi	Vaci	Cai	Oi	Capre	Porci
Romanați	1,2	1,2	0,8	6,5	1,3	1,1
Dolj	1,6	1,3	0,6	4	0,7	1,3
Mehedinți	0,7	0,7	0,2	2,8	1,2	1,1
Vilcea	1,1	0,8	0,4	1,3	0,8	1,1
Gorj	0,8	0,8	0,4	2,3	1,3	1,1

Deși, după cum s-a arătat, efectivul de animale a crescut în perioada dinaintea anului 1848, producția revenită unei gospodării țărănești n-a urmat același curs, întrucît, pe de o parte, în acest timp și numărul populației a înregistrat o însemnată creștere, iar pe de alta, creșterea vitelor a fost frinată de factorii amintiți mai înainte. De fapt, în condițiile social-economice create de regimul regulamentar, numărul vitelor din gospodăria țărănească este chiar în scădere. Totodată, trebuie să mai ținem seama și de faptul că țărani români, indiferent de categorie, practicau plugăria, adică erau agricultori, nu crescători de vite, căci se știe că producția de cereale din această perioadă a fost „în imensa ei majoritate producția mică a gospodării țărănești” și că ea avea un caracter „predominant comercial”³⁶. În concluzie, se poate deci afirma că, în perioada Regulamentului organic, în Oltenia, creșterea vitelor a constituit o anexă a economiei agrare, rolul principal avîndu-l cultivarea cerealelor, ramura care a stat la baza gospodăriei țărănești. Situația este valabilă și pentru celelalte regiuni ale Țării Românești.

Datele din tabelul care urmează au fost extrase din : Arh. St. Slatina, Prefectura jud. Romanați, dosar 1790/1833, f. 38v – 39, 1849/1834, f. 42v, 1456 1835, f. 10, 655/1836, f. 29v ; Arh. St. Rm. Vilcea, Prefectura jud. Vilcea, dosar 71 1832, f. 34v ; 125/1834, f. 38 ; 72/1838, f. 5, 9, 11, 16, 19, 21, 23, 25 ; 7/1839, f. 2, 4, 10, 15, 17, 19, 21, 23 ; 20/1840, f. 2 ; 1/1841, f. 7, 8, 11, 16, 19, 27 ; 19/1842, f. 99 ; Arh. St. Drobeta-Tr. Severin, Prefectura jud. Mehedinți, dosar 2791/1832, f. 16 ; 1213/1834, f. 80 ; 349/1836, f. 45 ; 2443/1837, f. 47 ; 2244/1838, f. 42 ; Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 31832, f. 199 – 200 ; 39/1832, f. 373 ; 23/1843, f. 197 ; 240v, 244v – 255 ; 37/1847, f. 18, 59 – 60 ; Arh. St. Tg. Jiu, Prefectura jud. Gorj, dosar 71/1832, f. 70 – 71 ; 37/1834, f. 31 ; 137/1835, f. 7 – 9, 11, 15, 22, 25 ; *Analele parlamentare ale României*, IX – 1, p. 1167.

Aducem și pe această cale mulțumirile noastre arhivistilor de la Filialele Arhivelor Statului din Drobeta-Tr. Severin, Rm. Vilcea și Tg. Jiu care ne-au ajutat în depistarea informațiilor.

³⁴ Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dos. 28/1835, f. 81.

³⁵ Catagrafia din 1831 inseră în satele din Oltenia 125725 familii : 16635 în Romanați, 21884 în Vilcea, 21160 în Dolj, 22650 în Gorj, 38396 în Mehedinți (*Analele parlamentare ale României*, tom. II, București, 1892, p. 538).

³⁶ I. Corfus op. cit., p. 297 – 298.

A N E X Ă

Tabel de cornutele mari crescute în județele Olteniei în timpul regimului regulamentar

Județul Romanați

Anii	Total mari	cornute	Pentru muncă și lapte		Pentru consum		Prisos pentru comerț în alte județe sau peste graniță	
			Boi	Vaci	Boi	Vaci	Boi	Vaci
1834	20683	19388	17646	14537	—	—	3037*	4851*
1835	21045	17179	17537	14919	—	—	3140	2991
1836	19995	17297	16508	13510	835	297	3256	2800
1837	21052	17162	17750	12953	86	189	3239	3997
1839	28025	27959	24581	23810	457	592	2987	3557

Județul Vilcea

1833	43813	(și vaci)	18445	19950	—	—	51418	(și vaci)
1835	24106	19211	20762	19932	—	—	3344	3278
1838	23224	17931	17631	13223	3079	2709	2514	1999
1839	22970	18366	17029	13360	2632	2463	3309	2543
1840	24878	19855	18725	14581	2787	2714	3266	2700
1841	27268	20801	21317	10586	2939	7264	3012	2951
1842	27139	19267	20839	11063	2945	4114	3355	4090
1843	23158	18838	18271	11515	2808	5244	2079	2079

Județul Mehedinți

1832	23365	27523	—	—	—	—	—	—
1834	33930	29233	23064	18078	6175	4778	4691	6367
1836	40919	36515	24274	22161	8338	5391	8490	11359
1837	37457	33420	30155	25247	4368	4137	2934	4036
1838	36735	32315	29365	24351	3339	3728	4009	4236
1839	42691	38912	34728	31095	3074	2682	4889	5135

Județul Dolj

1833	3568	27803	—	—	—	—	—	—
1836	34991	28513	26448	20352	4652	4019	3819	4192
1839	40236	35139	30869	23662	3758	3757	5609	7720
1843	41969	40876	29988	27940	7260	7628	4721	5308
1846	60197	59092	50717	48569	4779	4718	4701	6405
1847	58723	60057	50137	51516	5392	4541	3194	4000

Județul Gorj

1832	18564	17558	—	—	—	—	—	—
1833	19501	21424	15061	16466	300	—	4140	4958
1834	16908	17058	15119	14448	—	—	1687	2712
1835	21291	20886	15753	14390	2186	1456	3244	5150
1839	20361	22918	14041	16358	2574	2704	3746	5856

* În suma respectivă sint incluse și vitele repartizate consumului.

V I A T A S T I I N T I F I C A

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „250 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI HOREA – CONDUCĂTORUL RĂSCOALEI DE LA 1784”

În cadrul manifestărilor prilejuite de aniversarea personalității uneia din figurile luminoase ale istoriei noastre naționale, în ziua de 11 octombrie 1980 la Alba Iulia s-au desfășurat lucrările unei sesiuni de comunicări cu tema „250 de ani de la nașterea lui Horea – conducătorul răscoalei de la 1784”.

La manifestare, desfășurată sub auspiciile Academiei Republicii Socialiste România, Academiei de Științe Sociale și Politice și Comitetului județean Alba al P.C.R. au participat oameni ai muncii, activiști de partid și de stat, oameni de artă și cultură, un numeros public.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de prof. univ. dr. docent Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Sociale și politice. În continuare au fost susținute comunicările: *Horea în conștiința istorică a poporului român*, de acad. prof. Ștefan Pascu, președintele secției de științe istorice a Academiei R.S. România; *Răscoala condusă de Horea – pagină glorioasă în lupta fărăniilor români împotriva ortodocșilor feudali și asupriri naționale*, de conf. univ. dr. Nicolae Edroiu, Universitatea Babeș-Bolyai – Cluj-Napoca; *Locul și semnificația răscoalei de la 1784 în calendarul internațional*, de prof. univ. dr. Camil Mureșan, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca; *1784 – moment important în tradiția luptei comune a fărănilor români și maghiari împotriva asupriri sociale, pentru dreptate și o viață mai bună*, de prof. univ. dr. Iosif Kovacs, prorector al Universității Babeș-Bolyai Cluj-Napoca; *Istoriografia răscoalei condusă de Horea de prof. univ. dr. Pompiliu Teodor, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca; Căpitaniii răscoalei de la 1784 – 85 de la Alba Iulia*, de dr. Gheorghe Anghel, director al Muzeului Unirii – Alba Iulia; *Imaginea lui Horea în creația populară și cultă*, de prof. dr. Maria Platon, Universitatea „Al. I. Cuza” – Iași. În încheierea lucrărilor, Nicolae Hurbean, prim secretar al Comitetului județean Alba al P.C.R. a prezentat comunicarea intitulată *Urmașii lui Horea – săritori de viață și ouă socialistă*.

Prin bogatul conținut științific al referatelor prezentate, prin mărta lor varietate informațională și spiritul militant patriotic pe care l-au reliefat dezbatările sale, sesiunea științifică de la Alba Iulia se inscrie ca un vibrant omagiu adus de istoricii României socialiste, de întregul nostru popor, marelui erou al luptei pentru dreptate socială și libertate națională de la finele secolului al XVIII-lea, Horea din Albac.

SEDINȚĂ PUBLICĂ DE COMUNICĂRI A SECTIEI DE ȘTIINȚE ISTORICE A ACADEMIEI R. S. ROMÂNIA CONSACRATĂ CENTENARULUI NAȘTERII LUI IOAN LUPAŞ

Secția de științe istorice a Academiei R.S. România a organizat la 26 septembrie 1980 o ședință publică consacrată împlinirii a 100 de ani de la nașterea lui Ioan Lupăș, fost membru titular al Academiei Române, reprezentant de seamă al școlii istorice românești.

În cadrul ședinței comemorative prezidate de prof. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, s-au prezentat două comunicări: acad. Ștefan Pascu, președintele Secției de științe istorice a Academiei R.S. România, a prezentat comunicarea *Ioan Lupăș – omul și opera*, iar dr. Lucian Boia de la Universitatea din București, și-a intitulat evocarea sa *Ioan Lupăș – istoric al unității naționale*.

Creionind portretul fizic și moral al fostului său dascăl, prof. Ștefan Pascu s-a referit și la o seamă de alte ilustre personalități ce au adus strălucire școlii universitare clujene: Silviu Dragomir, Alexandru Lapedatu, Nicolae Bănescu, Constantin Marinescu, Dimitrie Teodoru și.a., arătând că prețuindu-i și cinstindu-i pe toți pentru calitățile lor morale și științifice, s-a atașat cel mai mult de prof. Ioan Lupaș. Pentru ce a făcut această alegere? Conferențiarul ne-a lămurit prin cîteva întrebări și un singur răspuns: „Pentru știința sa savantă, sigură și cuprinzătoare? Pentru talentul său retoric și verbul său cald? Pentru specialitatea sa predilectă *Istoria Transilvaniei*? Pentru omenia dovedită în relațiile cu studenții, mai ales la preseminariile în care se descifrau documente medievale, latinești și româno-slave, și la lucrările începătoare de interpretare a vreunui izvor diplomatic sau narrativ, un prilej de emulație pentru cei 27 de colegi? Pentru fiecare din aceste daruri și haruri, și pentru toate sotocite împreună!”

Profesorul Ștefan Pascu i-a fost un atașat sincer și statornic, deoarece și deviz e nuai, tirzii asistent, apoi șef de lucrări, iar, cînd Ioan Lupaș părăsește catedră cu statut de pens.onar, în anul 1949, preia conducerea acestei catedre, continuindu-l pe magistrul său.

Referindu-se la opera ilustrului cărturar care se cifrează la cca. 850 de studii și articole, profesorul Ștefan Pascu a subliniat diversitatea problematicii investigate cu competență și obiectivitate de Ioan Lupaș, studii care încep de la geneza poporului roman și continuă pînă la Marea Unire din 1918: istorie politică, istorie culturală, istorie socială, istorie economică, istorie instituțională. Din bogata sa creație științifică s-au menționat: *Contribuții la istoria roii ardeleni, 1780—1790*, *Contribuții la istoria ziaristică românești, I*rocile principale și *istoria românilor*, *Incepururile neamului românesc*, *Istoria unirii românilor*, monografia *Mitr p*titul *Andrei Șaguna* — lucrare răsplătită cu premiul Academiei Române.

Ioan Lupaș, cel pe care Nicolae Iorga avea să-l caracterizeze „cel înai b m scriiț r i torie din tinăra generație ardeleană”, — va fi primit membru corespondent al Academiei Române în 1914 și numai după doi ani se va număra printre membrii titulari ai acestei instituții, și nai nalt fără de știință și cultură din țara roastră. Avea pe atunci 36 de ani.

Se poate spune pe drept cuvînt privind retrospectiv opera și activitatea lui Ioan Lupaș, că acesta s-a situat printre cei mai buni dintre cei mai talentați, dintre cei mai barii istoriei și luptători pentru emancipare națională și socială din perioada ce a premergut Unirii. „... reștupă după aceea.

În cea de-a doua evocare Lucian Boia a ținut să precizeze că nota dominantă a operei științifice a lui Ioan Lupaș, a concepției sale istorice și politice este ideea națională, ideea atâtională ce străbate întreaga istoriografie românească de la cronicari și pînă în prezent, flacără și fiind cu atît înăi vie în Transilvania, cu cit condiții istorice obiective nu au lăsat aici nici un moment de răgaz luptei pentru redobindirea sau apărarea drepturilor strămoșești. Ioan Lupaș a înlesinat încă de la începutul activității sale că misiunea istoricului nu este aceea de a prezenta o înșiruire seacă de fapte din trecutul neamului din care se trage, ci, înai presus de orice istorie este hen ată să justifice, documentață și fară putință de tăgădă, drepturile românești, atîta vremc neînțelege și călcate în picioare, să dovedească continuitatea și unitatea poporului nostru. Această idee îl a călăuzit și a constituit o adevarată deviză a vieții și operei lui Ioan Lupaș.

În continuare conferențiarul s-a referit la încercarea lui Ioan Lupaș de a da o definiție mai cuprinzătoare ideii de națiune, precum și la preocuparea sa de periodizare a istoriei românilor, realizînd o periodizare diferită de cea propusă de A.D. Xenopol, N. Iorga și D. Onciu. O periodizare ce pornea de la „criteriul organic-național”, căutînd o concordanță aproximativă cu fazele istoriei universale.

Un spațiu larg a acordat autorul evocării analizei conținutului de idei din lucrare *Istoria unirii românilor* — studiu publicat de Ioan Lupaș în 1937; lucrarea începe prin a arăta că istoria românilor nu a răsărit din dărmicia vreunei puteri lumii, ci dintr-o tainică și îndelungată pregătire istorică. „Statul român — scria Ioan Lupaș — întregit în forma lui de astăzi, trebuie prețuit ca unul din cele mai statornice, avînd temeliuri adinici și nezugunduite în alcătuirea geografică a pămîntului strămoșesc, în firea poporului român și în trăinicia lui nepildită, în legăturile lui sufletești întărite prin unitatea același grai, același credințe, același datini și obiceiuri, în asemănarea nedesmîntită a întocmîrilor și a așezămintelor moștenite din bătrîni și, mai presus de toate, în puterea morală a conștiinței naționale, fără de care ar fi subredire și nesigură toate celelalte temeliuri”. Acestor temeliuri le consacră un întreg capitol în carteasă; următoarea capitolul „Celei dinții unirii”, unirea din 1600 o tratează pe larg în capitolul trei; „De la întîia pînă la a două unire” este titlul capitolului patru, iar în capitolul cincî „A două unire” se înfățișează evenimentele anilor 1822—1866; „Unirea a treia și cea din urmă” este ultimul capitol al lucrării și prezintă etapa istorică înscrisă între anii 1866—1918.

Analizată critică de pe pozițiiile concepției științifice ale materialismului dialectic și istoric, lucrarea *Istoria unirii românilor* — alături de întreaga operă istorică a lui Ioan Lupaș, trebuie

înțelesă nu în raport cu actualele exigențe, ci în contextul științific și politic al epocii sale, una din epocile croice ale istoriei noastre. Epoca făuririi României Mari avea nevoie de o istorie care să explice în lumina prezentului, drumul parcurs. Ioan Lupaș ocupă un loc de frunte în efortul întreprins pentru cercetarea, scrierea și răspândirea unei asemenea istorii. Ioan Lupaș va rămâne în pantheonul istoriografici românești un istoric profund național, un istoric al unității românești.

Constantin Damian

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „LOCUL ȘI ROLUL LUI IOAN LUPAŞ ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ”

În cadrul festivalului cultural-artistic „Cibinium 80”, Comitetul județean de cultură și educație socialistă, catedra de Istorie a Institutului de Învățămînt Superior și Societatea de Științe Istorice – Sibiu, a organizat în Sibiu (4 oct.) și Săliște (5 oct.) sesiunea de comunicări științifice: „Locul și rolul lui Ioan Lupaș în cultura româncască”, cu ocazia aniversării a 100 de ani de la nașterea istoricului român.

În comunicarea *Ioan Lupaș – omul și opera*, acad. prof. univ. dr. Ștefan Pascu a reliefat contribuția celui sărbătorit la pregătirea științifică a multor generații de istorici, vasta sa operă publicată, însumind peste 820 titluri, cit și la participarea sa la diferite manifestări științifice cu caracter internațional în domeniul istoriei. Au fost evidențiate înaltele trăsături morale-cetățenești patriotice ale sărbătoritului.

Prof. univ. dr. Pompiliu Teodor de la Universitatea din Cluj-Napoca, în comunicarea *Istoricul Ioan Lupaș – profesorul* s-a referit la activitatea pedagogică și științifică desfășurată vreme de peste 30 de ani de cel sărbătorit, la catedra de istorie României de la Universitatea clujeană, timp în care a cultivat în rîndul generațiilor de studenți dragostea pentru studierea trecutului nostru istoric „de la șoaptele gîlei, de la glasul singelui pînă la permanențele îndemnuri ale sufletului”.

Istoricul Ioan Lupaș – ca specialist al istoriei medii a României – prezentată de dr. Liviu Borza, a evidențiat problemele care l-au preocupat pe istoricul sibian – justă aprecierea a stăpînirii otomane asupra Țărilor Românești în sec. XVII-lea, perioada marilor domitorii – Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Matei Basarab și lupta lor pentru libertate națională.

Istoricul s-a preocupat de *epoca modernă a României* – așa cum sublinia comunicarea conf. univ. dr. Pavel Teodor din Sibiu – publicînd lucrări referitoare la formarea națiunii române, revoluția de la 1848, lupta pentru unitatea celor 3 țări române, răscoala din 1907 – ori studii despre unele personalități istorice: Gh. Magheru, A. Iancu, A. Mureșanu sau despre unele instituții culturale (Astra).

În activitatea sa, Ioan Lupaș nu a dat uîrări istoria zonei Sibiului – lucru prezentat în comunicarea lect. univ. Cornel Lungu – din Sibiu – elaborînd studii despre Ioan Molnar Piuaru, Gh. Bariț, Vasile Moga, Gh. Lazăr – iar în altele scoate în evidență viața românilor din Ardeal și legăturile lor cu restul teritoriilor românești.

Lect. univ. Ion Șendrulescu – București, în comunicarea *Probleme școlare și metodica istoriei în opera lui Ioan Lupaș* – a sintetizat preocupările istoricului ca autor de manuale școlare pentru gimnazii și licee, ca redactor de culegeri de texte istorice pentru uzul elevilor cit și cea de secretar la resortul Instrucție – Educație din Marele Sfat al Țării – creat în 1918.

Prof. Vasile Crișan, în comunicarea *Ioan Lupaș și Săliștea Sibiului* a prezentat munca celui o nagiat în cadrul ședințelor despărțămîntului „Astra”, în calitate de inspector școlar în plasa Săliște, cînd sprînjină înființarea de diferite școli în comuna natală.

În închiderea sesiunii, Toma Lupaș – președintele Consiliului Popular Săliște – a prezentat actuala dezvoltare economică culturală a comunei Săliște, cit și perspectivele viitorului industrial-agricol, ce va așeza în viitorul cincinal această comună din Mărginimea Sibiului, în rîndul orașelor agroindustriale ale patriei noastre.

Sesiunea s-a încheiat cu vizitarea muzeului școlar și un bogat program artistic-cultural, prezentat de formațiile de artiști amatori pe scena căminului cultural.

Ioan Florea

www.dacoromanica.ro

CEL DE-AL XIV-LEA CONGRES INTERNATIONAL DE GENEALOGIE ȘI HERALDICĂ DE LA COPENHAGA

Între 25 și 29 august s-a desfășurat la Copenhaga cel de-al XIV-lea Congres Internațional de Genealogie și Heraldică. Sub înaltul patronaj al reginei Ingrid a Danemarcei și prin grija societăților daneze de genealogie și „istorie personală” și heraldică, avându-l ca președinte pe dr. Vagn Dybdahl, ca vicepreședinte pe Sven Tito Achen și ca secretar general pe Niels G. Bartholdy. Congresul a avut loc în localul Universității capitalei daneze. Peste 230 de specialiști și-au anunțat participarea, ei reprezentând un număr de 25 de țări: Anglia, Austria, Belgia, Canada, Cehoslovacia, Danemarca, Elveția, Finlanda, Franța, Grecia, Irlanda, Italia, Luxemburg, Mexic, Norvegia, Olanda, Polonia, Portugalia, R.D.G., R.F.G., România, Spania, Suedia, Ungaria și S.U.A. Comunicări au fost prezentate de specialiști din următoarele țări: Anglia, Austria, Belgia, Danemarca, Franța, Grecia, Italia, Norvegia, R.F. Germania, România, Spania, Suedia, Ungaria și S.U.A.

Problemele abordate au fost variate, remarcindu-se însă în mod firesc precumpărarea ce s-a dat zonei Europei de nord-vest. Heraldiștii și genealogii danezi, suedezi și norvegieni au introdus în dezbatere problema specifică zonei lor geografice. Neamurile vikinge, armoarile regale daneze, legăturile dinastice europene, în special cu Germania, ale familiei regale a Daneimarcii, o familie norvegiană descindând dintr-un fiu natural al lui Ludovic Filip de Orléans au fost unele din temele abordate. De un interes mai deosebit au fost o comunicare referitoare la reflecțarea în heraldică a schimbărilor sociale din Danemarca și alta privind posibilitățile ce se oferă genealogilor din diferite țări europene de a studia problemele ce-i interesează în fondurile arhivisticе din Danemarca. O comunicare intitulată *Genealogie teoretică* elaborată de un specialist din R.F.G., a supus această știință auxiliară a istoriei unei examinări metodologice, autorul ei sugerând și o serie de perspective ce îl se deschid în viitor. Două comunicări au fost consacrate originii armoarilor, autorii lor fiind Michel Pastourneau și Dan Cernovodeanu, în timp ce un specialist german, Otto Neubecker, a prezentat steagurile cruciaților. Într-o comunicare, Ivan Bertényi a abordat o tematică specială: heraldica nișcărilor antifeudale din Europa, iar Dan Berindei a urmărit mutațiile sociale ce au avut loc în sinul boierimii muntene și moldovene în pragul și timpul primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Citeva comunicări au fost consacrate prezentării unor ordine: ordinul suedian Serafim, cel german al Vulturului negru, ori cel al Liniei de aur. Cercetările genealogice în Statele Unite, heraldica franceză contemporană, familiile corfiote, comiții palatini și heraldica, împăratărea Eudoxia Connex au mai fost, de asemenea, subiecte abordate în comunicările unor participanți.

Prezentarea contribuților a fost urmată de dezbatere, uneori de un deosebit interes. În mod evident a reieșit încă o dată strinsa corelare dintre genealogie, heraldică și istorie și de asemenea utilitatea acestor științe auxiliare, concursul pe care ele îl pot da istoriei însăși în elucidarea unor aspecte ale ei. Deși heraldica și genealogia nobiliară a fost încă dominantă, s-au remarcat evidente străduințe pentru o extindere a cercetărilor și pentru o abordare mai largă de pe pozițiile istoriei și analizei sociale a fenomenelor studiate. Totodată, aceste cercetări au fost extinse și asupra altor categorii sociale în unele din contribuțiiile prezentate Congresului.

În ziua de 26 august a avut loc ședința de lucru a Confederației Internaționale de Genealogie și Heraldică, la ședință luând parte și Dan Berindei vicepreședintele Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie „N. Iorga”, reprezentant român în acest organism internațional. A fost decis ca vîtorul congres să aibă loc la Madrid în anul 1982. De asemenea, a fost acceptată candidatura Societății grecești de genealogie, care a fost cooptată în sinul Confederației și s-a mai luat hotărîrea ca acest organism internațional să propună afilierea sa la Comitetul Internațional de Științe Iсторice.

Cu prilejul Congresului a avut loc o recepție oferită de primăria orașului Copenhaga și de asemenea au fost inaugurate mai multe expoziții de heraldică și genealogie. Unii dintre participanții la cel de-al XIV-lea Congres internațional de Genealogie și Heraldică au luat parte la excursii organizate în apropiere de Copenhaga și au vizitat obiective istorice în apitala Danemarcei. Gazdele daneze au manifestat sentimente de prietenescă ospitalitate față de participanții străini.

Dan Berindei

CRONICA

În ziua de 1 noiembrie 1980 la Cimpulung Muscel în organizarea Comitetului pentru Cultură și Educație socialistă al județului Argeș și al Muzeului Cimpulung Muscel, în cadrul Festivalului național „Cintarea României” s-a desfășurat sesiunea anuală de comunicări științifice a Muzeului Cimpulung Muscel, cu tema: „Istoria și cultura orașului Cimpulung și a zonei sale înconjurate”. În ședința Plenară de deschidere după cuvintele de salut adresate participanților de Ștefan Trîmbaciu, directorul Muzeului Cimpulung Muscel și Manole Blvol, prim secretar al Comitetului orașenesc Cimpulung al P.C.R., au prezentat comunicări: Prof. dr. Vasile V. Caramela — *Rădăcini geto-dacice ale obștei agrare în structura ei inițială la români — cercetări de sociologie istorică și de antropologie socială și culturală pe bază de texte și supraveinjuri din zona Muscelului și alte regiuni ale ţării*; Prof. univ. dr. Gheorghe Pîrnuță — *Cărțuri ardeleane pe plaiuri muscelene în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*; Dr. Panait I. Panait, Muzeul municipiului București — *Preocupări pentru înființarea Muzeului din Cimpulung în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*.

In continuare lucrările s-au desfășurat pe secțiuni. La Secția de arheologie și istorie au susținut comunicări: Băjan Andrei, muzeograf Muzeul Cimpulung — *Unitatea și continuitatea civilizației geto-dacice reflectată în metalurgia fierului din Hallstatt*; Ioan I. Pop, muzeograf Muzeul județean Brașov — *Atestări recente ale unității Cohors II Flavia Bessorum la Cincor* (jud. Brașov); Liviu Petculescu, muzeograf principal Muzeul Național de Istorie București — *Armamentul de paradox română din Dacia*; Dr. Constantin C. Petolescu — cercetător Institutul de arheologie București — *Cu privire la cronologia castrelor din Oltenia și Muntenia*; Prof. Adrian Vătămanu, București — *Probleme controversale în legătură cu Cimpulungul și jinurile din jur în secolul XIII—XIV*; Ing. Șerbănescu Sorin, Rimnicu Vilcea — *Posada, actul de întemeiere al Tării Românești*; Dr. Gheorghe Cantacuzino, Muzeul Național de Istorie București — *Probleme cercetării arheologice în secolul XIV la Cimpulung Muscel*; Prof. Mihai Oproiu, director, Muzeul județean Dâmbovița — *Reședința domnească de la Tigroviște — sec. XIV—XV*; Prof. Carinen Jinga Mariana, O.J.P.C.N., Argeș — *Considerații asupra genezei orașului medieval Cimpulung*; Dalila Lucia Aramă, Biblioteca Academiei R.S.R. — *Mateias Năsturel — contribuții la biografia sa*; Dobrin Pîrvan, Constantin Condrea, Arhivele Statului Dâmbovița — *Documente inedite referitoare la situația social-economică a unor localități muscelene în sec. XVI—XVIII*; Prof. Minerva Nistor, muzeograf, Muzeul județean Brașov — *Privilegiile brașovenilor în Tara Românească pe baza hrisoavelor domnești*; Prof. Luana Popa, prof. Miocara Voicu muzeografi, Muzeul județean Brașov — *Documente privind legăturile comerciale ale negustorului cimpulungean Gh. Mirzorici cu Brașovul*; Prof. Dorina Negulici, Prof. Mărluca Radu, muzeografi, Muzeul județean Brașov — *Comerțul Brașovului prin Cimpulung cu Tara Românească în sec. al XVIII-lea*; Prof. Ștefan Trîmbaciu, directorul Muzeului Cimpulung Muscel, — *Aspecte privind relațiile dintre Cimpulung și Brașov la începutul secolului al XIX-lea*; Mircea Gilcă, arhivist principal Arhivele Statului Filiala Argeș — *Citeva documente privind obștea moșnenilor din Cotești — Muscel*; Mircea Gilcă, arhivist principal Arhivele Statului Filiala Argeș, Ștefan Trîmbaciu, directorul Muzeului Cimpulung Muscel — *Orașul Cimpulung oglindit în statistică de la 1832*; Teodor Mavrodin, directorul Arhivelor Statului, Filiala Argeș — *Cimpulung oglindit în catalogia din anul 1838*; Dr. col. Gheorghe Cristache — *Mișcările sociale înainte și în timpul revoluției de la 1848 în comuna Mihăiești-Muscel*; Rînzis Filofteia, Arhivele Statului București — *Instituții administrative și judecătorescii argeșene în sec. al XIX-lea reprezentate în mormicele sigilare de la Arhivele Statului București*; Valeriu Alexiu, muzeograf, *Complexul muzeal Golești — Contribuții privind activitatea silvicultorului Vasile Golești din Cimpulung Muscel, la începutul secolului al XX-lea*; Dr. Mircea Constantinescu, Cimpulung Muscel — *Începuturile de organizare sanitară la Cimpulung Muscel*; Sebastian Tudor, muzeograf, Complexul muzeal Golești — *Mișcări și frământări jârânești în fostul județ Muscel, în perioada 1864—1900*; Dan Pintilie, Arhivele Statului, Filiala Argeș, Cornel Tuca — *Gruparea de acoperire Bran, în perioada neutralității României din 1914—1916*; Prof. Ion Florea, Liceul „N. Bălcescu” Pitești — *Din istoricul fabricii de hîrtie din Cimpulung Muscel*.

La secția de istoria civilizației și culturii au susținut comunicări: Flaminiu Martzu, S.S.I. Filiala Cimpulung — *Problematica documentului din 1521, al lui Neacșu din Cimpulung*; Aurel Smaranda, Societatea Numismatică din România — *Jus Monetae în jările române de la întemeierea lor pînă la 1867*; Silvestru Voinescu, Biblioteca municipiului Pitești — *Monografiile orașului Cimpulung și cele ale instituțiilor sale*; Adamache Adrian, Arhivele Statului București — *Theodor Aman și restaurarea monumentelor istorice*; Lidia Mihăilescu, Arhivele Statului București — Dr. C.I. Parhon, om și patriot. Contribuții biografice; Radu Ionescu, critic de artă București — *Cimpulungul în scrierile lui Ion Creangă*; Dr. Dumitru Tamaș, Arhivele Statului,

Filiala Rânnicu Vîlcea — *Un cimpulungean patriot Grigore Procopiu*, Mircea Gherman, muzeograf, Muzeul județean Brașov — *Corespondenții din Cimpulung ai „Gazetei Transilvaniei”*; Marian Stroia „Revista de Istorie”, Eugenia Stroia, I.M.F. București — *Activitatea social-politică a lui Aron Florian — expresie a conștiinței istorice a unității românești*; Flintea Crina, muzeograf Muzeul Cimpulung Muscel — *Aspecte ale evoluției învățământului din comuna Cetățeni Argeș*; Onea Octavian, muzeograf, Muzeul Prahova, — *Un raport al lui Gr. G. Tocilescu privitor la înființarea muzeului din Cimpulung*; Cicerone Mareș, Ion Clurea, muzeografi Muzeul județean Dâmbovița — *Legăturile tradiționale dintre localitățile din N.V. jud. Dâmbovița și zona Muscelului*; Gheorghe Bulei, Cicerone Mareș, muzeografi, Muzeul județean Dâmbovița — *Aspecte tradiționale ale arhitecturii locuinței sărănești din zona subcarpatică a jud. Dâmbovița*; Bodea Octavian, muzeograf, Muzeul Cimpulung Muscel — *Contribuții noi privind sculptura meșterilor pietrari din zona Muscel*; Ligia Fulga, muzeograf, Muzeul județean Brașov — *Considerații pe marginea unei orașii de nuntă din zona Bran, transcrisă într-un miscelanu din sec. al XVIII-lea*; Ing. Dumitru Nițu, Cimpulung Muscel — *Tehnologia obținerii de rachiuri naturale de calitate superioară în zona pomicolă Cimpulung Muscel*.

★

În ziua de 4 septembrie 1980, Dan Berindel, secretar al Comitetului Național al Istoriciilor din Republica Socialistă România, a susținut la Universitatea din Köln comunicarea *Condiții și etape în procesul de formare a României moderne în cadrul departamentului de cercetări condus de prof. Th. Schieder*. Au asistat și au luat cuvântul la dezbatere, între alții, prof. Th. Schieder, prof. Andreas Hillgruber și prof. Hans Lemberg.

★

La invitația Institutului Regional de Administrație din Metz, Dan Berindel, secretar al Comitetului Național al Istoriciilor din Republica Socialistă România, a ținut conferința *Trăsăturile originale ale istoriei României* în fața unui auditoriu format din peste o sută de elevi ai acestel instituții postuniversitare franceze.

★

În ziua de 24 octombrie 1980 în fața comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga” a avut loc susținerea publică a lucrării *Orașul Tîrgoviște și imprejurimile sale între 1600—1848 elaborată de Mihai Oproiu*.

Lucrarea este compusă din următoarele capitole: Cap. I, „Dezvoltarea economică a orașului Tîrgoviște între 1600—1848”; Cap. II, „Situația politică a Tîrgoviștei între 1600—1848”; Cap. III, „Organizarea administrativă a Orașului”; Cap. IV, „Dezvoltarea edilitară urbanistică și demografică a orașului”; Cap. V, „Dezvoltarea culturală a Tîrgoviștelui”; Cap. VI, „Imprejurimile orașului”.

În afară de capitolele menționate lucrarea mai cuprinde „Introducere” și „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost compusă din: prof. univ. dr. Aron Petric, director-adjunct al Institutului de istorie „N. Iorga” — președinte; prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, decanul Facultății de istorie-filosofie a Universității București — conducător științific; dr. Paul Cernovodeanu, dr. Nicolae Stoicescu, dr. Panait I. Panait — membri.

În unanimitate comisia a hotărât să acorde lui *Mihai Oproiu* titlul științific de *doctor în istorie*.

BIBLIOGRAFIA ISTORICĂ A ROMÂNIEI vol. V, 1974—1979,
Edit. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1980, 454 p.*

Salutată cu bucurie de toți istoricii (mai puțin cei care nu au găsit-o în librarii din cauza tirajului extrem de mic fixat de rețeaua de difuzare), a apărut *Bibliografia istorică a României* care cuprinde producția istoriografiei noastre din anii 1974—1979.

Parcursind această bibliografie poți înțelege ușor că de mult se scrie în acest domeniu: *circa 10.000 de titluri în 5 ani!* Este, fără indoială, o cifră impresionantă, chiar dacă ea include și numeroase articole din revistele cu alt profil decât cel istoric. Cifra este aproximativ egală cu și anilor 1969—1974¹ (9920). Nu putem să nu remarcăm însă de la început că, în domeniul istoriei universale, producția noastră este încă destul de săracă (560 de titluri, față de 710 în anii 1969—1974).

Bibliografia a fost alcătuită după metodologia obișnuită, care a mai fost prezentat cititorilor revistei, astfel încât nu mai considerăm necesar să ne oprim asupra ei.

Nu vom putea omite însă cuvîntul introductiv în care sunt subliniate realizările mai importante ale istoriografiei românești în anii 1974—1979, ca și momentele mari ale istoriei noastre comemorate în acești ani.

Ca cercetator cu vecchi preocupări în domeniul bibliografiei (care m-a ajutat nespus de mult să-mi lărgesc informația), apreciez în mod deosebit *utilitatea acestei bibliografii* care nu ar trebui să lipsească nici unui istoric. În calitate de beneficiar al muncii colegilor de la Cluj-Napoca, nu pot să nu apreciez, de asemenea, *cantitatea enormă de muncă depusă cu strângeră, selectarea și înregistrarea pe domenii,*

* Autori: Ștefan Pascu, Gheorghe Hrisătodor, Marcel Stirban, Ludovic Bathory, Gheorghe Iancu, Nicolae Bocșan, Ioan Nistor.

¹ Menționăm că anul 1974 a fost împărțit între cele două volume: pînă în luna august la vol. 1969—1974, iar lunile sept.-dec. la volumul următor. Am sugerat autorilor ca pe viitor să renunțe la sistemul de a fragmenta primul și al cincilea an al bibliografiei în două părți.

epochi, rubrici etc. a imensului material bibliografic, aceasta cu atât mai mult cu căt el se află tipărit în peste 500 de publicații și periodice², unele foarte greu accesibile, în afară de numeroasele cărți și broșuri, apărute în diverse localități din țară, dintre care unele aproape neobservate datorită modului defectuos în care sunt difuzate.

Ca și celealte volume editate anterior, bibliografia este selectivă, astfel încât este de la început incompletă.

Chiar așa selectivă, s-ar fi cuvenit ca bibliografia să fie ceva mai completă. Lipsesc din ea numeroase lucrări, atât cărți, cât și mai ales articole apărute în reviste de specialitate. Pentru a nu lungi această lipsă, ne mulțumim cu cîteva exemple de cărți care trebuiau cuprinse în bibliografie: — Ligia Bârzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Daciei*, Buc., 1979; N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, 2 vol., Buc., 1974 (I — XXIX+338 p.; II — 568 p. + 16 pl.); G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sflărîtul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, 1974, 348 p. (foarte important pentru istoria limbii); A. Pănu, *Mobilierul vechi românesc*, Buc., 1975, 44 p. + 32 pl.; Ioana Em. Petrescu, *Ion Budai-Deleanu și epousul comic*, Cluj-Napoca, 1974, 229 p.; Paul Simionescu — Paul Cernovodanu, *Celata de scaun a Bucureștilor*, Buc., 1976, 118 p.; Nicolae Stoicescu, *Vlad Tepeș*, Buc., 1976, 238 p. (nu are același conținut cu cele două lucrări citate); Gemic Tahsin, *Tările române în contextul politic internațional — 1621—1672*, Buc., 1979, 231 p. etc.

Cit privește articolele din revistele de specialitate (nu din cele de popularizare a cul-

² Remarcăm lipsa din lista abrevierilor a unora dintre acestea: A M J S (probabil „Anuarul Muzeului județean Succava”); M I (desigur „Magazin istoric”); R S (probabil „Revista de statistică”) etc.

turii!) omise din bibliografie, acestea sint foarte numeroase; lată doar cîteva exemple luate la întîmplare: Lia și Adrian Bâtrîna, *O primă citorie și necropolă voievodală datorată lui Ștefan cel Mare: mănăstirea Probota*, (SC IA, 24, 1977, p. 205–230); Pavel Chihaia, *Légende littéraire et histoire: Negru vodă* („Cahiers roumains d'études littéraires”, 1977, nr. 3, p. 20–27); Georgeta Ene, *Romanian folklore about Vlad Tepeș* (RE SEE, 1976, nr. 4, p. 581–590); C.C. Giurescu *Continuitatea populației române în Dobrogea*, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și de artă creștină*, Galați, 1977, p. 9–15 (din acest volum lipesc și alte studii); N. Gudea – I. Dragomir, *Cărămida romană cu text cursiv din sec. IV descoperită la Gornea* („Banatica”, III, 1975, p. 99–121) (foarte important pentru procesul de romanizare); N. Stoicescu, *Istoricul Constantin Giurescu (100 de ani de la naștere)* (R. ist., 28, 1975, nr. 9, p. 1401–1412); Răzvan Theodorescu, *Despre clîiva „oameni noi”, citorii medieveni* (SC IA, 24, 1977, p. 67–124).

Apoi lucrarea de la nr. 5858 (*România și Tripla Alianță*) are doi autori, din care a fost omis S. Rădulescu-Zoner.

Mai multă atenție meritau apoi foștii noștri colegi, istorici și arheologii care s-au stîns din viață în anii 1974–1978 despre care s-au scris numeroase pagini frumoase în revistele de istorie, omise de autorii bibliografici; ne referim, de pildă, la necroloagile dedicate lui: Alex. Gonța, Traian Lungu, Corina Nicolescu, Andrei Oțetea, Constantin C. Giurescu, Mihai Berza, Emil Diaconescu, Nicolae Costară apărute în „Anuarul Inst. de istorie”, Iași, pe anii 1977–1978 (unii din acești istorici nici nu figurează la rubrica istoriografie a bibliografiei!).

Aș sugera apoi colectivului de autori de la Cluj-Napoca să se gîndească și la introducerea în bibliografie a rezumelor tezelor de doctorat, care sint foarte utile pînă la apariția tezelor respective (de îndată ce se trec lucrările realizate de cadrele Universității din Cluj-Napoca și multiplicate în cadrul acesteia — vezi nr. 239, 274, 345, 438 etc. — cred că pot fi incluse și aceste rezumate, a căror evidență se află la B.C.S.).

Chiar dacă — după cum se precizează în titlu — bibliografia este selectivă, criteriile de selecție s-ar fi cuvenit să fie ceva mai obiective. Nu cred că se pot pune pe seama „selecției” omisiunile de titluri de lucrări (cărți, articole din reviste de istorie), atât vreine cit sint înregistrate numeroase articole apărute îndeosebi în „Tribuna”, „Orizont”, „Vatra”, „Contemporanul” etc., aproape toate sub semnatûra istoricilor din Transilvania și

Banat³. Apoi cum a funcționat spiritul de selecție cind bibliografia include aberații de genul celor înregistrate la nr. 7252, după care Bucureștiul ar fi străvechiul Helis, sau de la nr. 2595 despre limba daco-moesică „înrudită cu limba latină”⁴?

Deși s-au făcut progrese în eforturile de organizare a materialului bibliografic față de volumele trecute, remarcăm încă unele lipsuri în acest domeniu.

Numeroase studii și lucrări sunt înregistrate greșit la rubrici sau epoci cu care nu au legătură. Înălță doar cîteva exemple: însemnările de pe cărți culese de I. Corbus nu constituie un izvor documentar (nr. 596); *Deliberatio* de la nr. 636 nu este nici el izvor documentar, ci narrativ; *Fontes Historiae Dacoromanae*, vol. III (sec. X – mijlocul sec. XIV) nu este izvor general ci privește istoria medie; studiile despre cronicile de la nr. 750 și urm. nu trebuiau trecute la izvoare, ci la istoria literaturii; ideea de Independență de care e vorba la nr. 1172 nu ține de diplomatică, așa cum studiul despre izvoarele și datarea cronicii Anonimului brincovenesc nu are nici o legătură cu cronologia (nr. 1175) ci cu istoria literaturii (menționăm de astfel că un studiu al aceluiși autor, Mircea Cociu, despre aceeași cronică este trecut la izvoare narrative, nr. 767); studiile despre gîndirea și filozofia dacilor nu trebuiau trecute la cercetari arheologice (nr. 2007–2008); întrucît episcopul Ghenadie Enăceanu (nu Enăcescu) a trăit între 1837–1898 va fi găsit foarte greu la istoria bisericii în evul mediu unde e trecut (nr. 3382), înainte chiar de feudalismul timpuriu; baziile creștine de la Axropolis, Callatis și Tropaeum Traiani sunt construite în sec. IV–VI e.n., astfel încît nu au ce căuta la feudalismul timpuriu, sec. IX–XIII (nr. 3500); ele trebuiau trecute la sec. IV–VII (p. 126 și urm.); tot astfel, descoperirile de la Gherăseni nu se referă la

³ Explicația dată la p. 12 că din lucrările apărute în revistele de difuzare a culturii sau de cultură generală s-au trecut în bibliografie numai acellea care aduc informații sau puncte noi de vedere cu privire la chestiunile tratate nu ni se pare prea întemeiată, deoarece e vorba în general de evocări destul de cuminți ale unor momente sau personalități din istoria noastră, unde nu se prea văd nici materiale nici — mai ales — puncte de vedere noi.

⁴ Vezi Radu Vulpe, *Romanitate și creștinism, coordonate ale etnogenezei române*, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1977, care condamnă „halucinanta fantezie despre latinitatea înnaștută a geto-dacilor (independentă de romanizare), contrazisă categoric de toate datele și principiile lingvistice”.

epoca sec. IX—XIII (nr. 3419) ci la continuitate, adică tot la sec. IV; studiul lui Val. Georgescu despre ordalii este încadrat și el greșit la evul mediu timpuriu (nr. 3466), deși ține de organizarea statului; numeroase studii despre Ioan vodă cel Cumpălit, Movilești sau chiar Șerban Cantacuzino (nr. 3603, 3658, 3684, 3685) depășesc perioada în care sunt încadrate (sec. XIV — înjlocul sec. XVI); astfel incit trebuiau trecute la epoca următoare; în schimb, studiul despre cronologia primilor voievozi ai Moldovei (nr. 3798) este trecut la sec. XVI—XVIII! (*oare așa puțină istorie să slie cel care a trecut fișa aici?*); studiul lui Paul Cernovodeanu despre schița cetății Petrovaradin făcută de stolinicul G. Cantacuzino, schiță aflată în Anglia, nu privește în nici un caz situația internă (nr. 3786); grafitele din biserică Sf. Dumitru (nu ni se spune de unde) nu țin de istoria modernă și contemporană (nr. 4293), așa cum circulația cărților bisericești în evul mediu nu are nici o legătură cu viața politică și miscarea muncitorească în epoca modernă (nr. 4626); cetatea Dâmboviței (= București) trebuie trecută la București nu la județul Dâmbovița (nr. 7324) (*este necesar ca bibliograful să stie și istorie!*); lucrarea lui V. și D. Mioț despre istoria evenimentelor astronomice nu merge la istoria cărții (nr. 9004) ci la istoria științei; studiul lui Miron Constantinescu despre modul tributului nu se referă la istoria universală (nr. 9434), ci la cea românească; același este cazul și cu nr. 9574, 9620, 9631, 9722, 9933 etc.

Mai remarcăm apoi că lucrările unor istorici (St. Imreh, M. Macrea, P.P. Panaitescu etc.) sunt înregistrate la biografiile acestora (nr. 275, 359, 423) nu la lucrările privind perioadele respective.

Autorii nu stin prea consecvenți cu plasarea fișelor bibliografice într-o rubrică sau alta, din care pînind titluri cu același conținut sau cu unul asemănător sunt trecute la rubrici diferite, uneori chiar foarte diferite. De pildă, unele lucrări privind relațiile externe ale țărilor române sunt trecute la istoria României (nr. 3688, 3694, 3706, 3834 etc.), altele la istoria universală (nr. 9600, 9608, 9620, 9642 etc.).

Nu se face o demarcație prea clară între unele rubrici, de pildă între istoria artelor (p. 361 și urm.) și monumente (p. 339 și urm.); numeroase monumente sunt trecute la istoria arTELOR (nr. 8684, 8741, 8748, 8780 etc.) deși aici ar fi trebuit înregistrate numai lucrările cu caracter general. Uneori două lucrări cu același subiect sunt trecute una la monumente și alta la istoria artei (de pildă lucrarea soților Lia și Adrian Bătrîna despre biserică din Niculițel, nr. 8134 și 8684). Menționăm, de asemenea, că numeroase alte monumente

religioase sunt trecute la istoria bisericii (nr. 3374, 3390, 3404, 3407, 3417) etc.

Aceeași lipsă se remarcă și la alte rubrici; de pildă, la istoria învățămîntului (p. 383 și urm.) unele lucrări de istorie școlară locală sunt trecute la studii generale (nr. 9262, 9263, 9279), deși există o rubrică separată pentru acestea. Unele lucrări privind istoria arTELOR sunt trecute la știință și cultură (nr. 7926) etc.

De altfel, autori nu au făcut o demarcație totdeauna clară între istoria propriu-zisă și alte discipline de îndată ce au introdus în bibliografie și lucrări de literatură (de pildă nr. 5568).

Din cauzele amintite mai sus, există numeroase inconveniențe în plasarea titlurilor într-o rubrică sau alta: foarte multe articole cu același conținut sau relative la aceeași problemă (uneori scrise de același autor!) sunt trecute la rubrici diferite. Iată cîteva exemple: două studii despre casa dacică sunt trecute unul la etnografia și folclor (nr. 1686) și al doilea la daci (nr. 2587); deși de obicei descoperirile arheologice sunt plasate la epoca respectivă (nu totdeauna respectată cu strînsel) se mai întâlnesc unele și la istoria locală (nr. 7380); articolele lui V. Ciocilțan despre campania din 1438 figurează unul la lupta pentru apărarea independenței (nr. 3648) și al doilea la politica externă (nr. 3691) (cele două rubrici mergeau mult mai bine împreună, pentru că politica externă urmărește în primul rînd apărarea independenței); două articole ale lui Ștefan Andreeșu despre povestirile slave cunoscute la Vlad Tepes (Dracula) sunt trecute unul la probleme generale (nr. 45) și altul la istoria literaturii (nr. 8648); tot astfel, unele studii despre mitropolitul Dosoftei sunt înregistrate la istoria bisericii (nr. 3346, 3360, 3689), dar cele mai multe figurează la istoria literaturii (nr. 7780 și urm.); deși există o singură formațiune statală la Dunărea de Jos de care s-a ocupat Petre Diaconu, cele două articole ale sale sunt trecute la epoci diferite: unul la sec. IX—XIII (nr. 3455) și al doilea la sec. XIV—XVI (nr. 3596); articolelui lui Radu Constantinescu despre relațiile lui Vlad Tepes cu Transilvania este trecut la politica internă (nr. 3590), în timp ce studiul lui C. Șerban despre aceeași temă figurează la politica externă (nr. 3720); deși există o rubrică de izvoare (p. 39—42), izvoarele relative la epoca lui Mihai Viteazul sunt trecute și la domnia acestuia (nr. 3873, 3879, 3894), dar și la izvoare (nr. 605); două studii despre *Supplex* sunt trecute unul la situația economico-socială (nr. 4030) altul la situația politică (nr. 4111); două articole ale lui L. Báthory despre satul Grbou figurează unul la istorie modernă, epoca 1848—1875 (nr. 4530) și altul (epoca 1820—1848) la istorie locală (nr. 7355); studiile despre oastea lui

Avram Iancu sint trecute și la acesta (nr. 4375) și la organizarea militară (nr. 4875); în sfîrșit, unele articole despre acordul de la Tebea din 1935 figurează la vlața politică (nr. 6347–6348), altele la mișcarea muncitoarească (nr. 6500 etc.).

Toate aceste inconsecvențe dovedesc lipsa unui criteriu ferm de *împărțire a materialului bibliografic pe rubrici și epoci*; aceasta îngreuează mult utilizarea bibliografiei, slind pe cei care o consultă să caute la mai multe rubrici titlurile ce-l interesează. Această muncă ar fi fost mult ușorată dacă s-ar fi utilizat un sistem de trimiteri de la o rubrică la celelalte.

Tot în rîndul inconsecvențelor amintim și faptul că numeroase cărți nu au rezumat (nr. 457, 589, 674, 705, 803, 3176, 3209, 3832 etc.), în timp ce se rezumă unele mici articole (nr. 3838, 4114, 4115, 4200 etc.). Tot astfel, de regulă, lucrările sunt înregistrate o singură dată; sunt însă și unele care fac excepție, fiind trecute de cîte două ori (nr. 879 și 9651, 4542 și 4708, 4961 și 5035, 5195 și 5240 etc.; un sistem de trimiteri era mal eficient).

Semnalăm apoi numeroase erori, unele inexplicabile; de pildă, coautorul lucrării despre Tîrgoviște se numește Cristian Moisescu; el apare însă ca Iustin Moisescu atât în titlul de la nr. 8291, cit și în indice! La nr. 977 trebuie Apamias, nu Aparnias; ar fi fost bine ca lucrarea lui G. Crîstea de la nr. 5034 să aibă 1999 p., dar ea este mult mai modestă (199 p.); nu poate fi un „combatant de mare unitate” (nr. 5456); este vorba probabil de comandant; Enăceanu de la nr. 3382 este, de fapt, Enăceanu; M. Luther devine Marin (!) Luther la nr. 9618 etc.

Nici indicele nu e ferit de greșeli. Astfel, unii autori sunt trecuți de două ori: Dobrin Pirvan și Pirvan Dobrin, Gemil Tahsin și Tahsin Gemil, Gonța Alexandru și Gonța Alexandru I. (!), Simionescu Ștefan (de fapt Ștefana!) și Simionescu-Dăscălescu Ștefana, Galbenu Doina și Petrișor-Galbenu Doina etc.

Alți autori sunt trecuți chiar de trei ori: Gheorghe Petre, Govora Petre și Petre-Govora Gheorghe!

Alteori însă din doi autori se face unul singur; de pildă, studiile de istorie contemporană ale lui Alexandru D. Duțu (nr. 6688, 6766–6768, 7034) sunt trecute pe seama lui Alexandru Duțu, cunoscut istoric al culturii medievale românești, despre care se știe că nu s-a ocupat niciodată de istoria contemporană.

Alfabetizarea indicelui este destul de aproximativă îndeosebi la numele care au a doua literă I, care sunt trecute cînd după ă, cînd după I; de pildă, numele de la Bildescu la Birză sunt deplasate după Bătrîna, iar la Bilă la Birză după Bîzerea (p. 417, col. 1 și 2); la fel se întimplă la litera M, unde grupul de autori Miciu – Mirza este trecut după Măruntelu, iar grupul Mindrea – Mîrțu după Miu (p. 430, col. 1 și 3); din această cauză unii autori ca Mindrea Ion sunt trecuți de două ori (Mîndrea și Mindrea).

Nu există un autor Argeșanu Florian T. (nr. 8113 bis și indice); este vorba evident de Florian Tuca ce și-a spus și Argeșanu după locul de nastere. Micu Ștefan de la nr. 1667 nu pare a fi același cu Milcu Ștefan de la indice (sau e greșala de tipar?) etc.

Toate aceste lipsuri, inconsecvențe și greșeli puteau fi evitate printr-o munca mai atentă și mai bine organizată; desigur, unele dintre aceste lipsuri se datorăză și grabei cu care s-a acționat pentru ca lucrarea sa fie gata înainte de Congresul mondial al istoricilor. *Bibliografia este o muncă de mare migdală și răbdare, iar bibliograful trebuie să stie și istorie.*

În încheiere, chiar cu aceste lipsuri, *bibliografia alcătuită de colectivul din Cluj-Napoca ne va fi folosită tuturor în munca noastră*, motiv pentru care colectivul amintit merită gratitudinea tuturor acelora care vor fi beneficiarii acestei munci.

N. Stoicescu

STELIAN NEAGOE, *Vlața universitară clujeană interbelică*, vol. I și II,
Edit. „Dacia”, Cluj-Napoca, 1980, 656 p.

Ducind mai departe cercetarea finalizată, într-o primă etapă, în 1977, prin publicarea în editura ieșeană „Junimea” a volumului *Triumful răjiunii împotriva violenței. Vlața universitară ieșeană interbelică*, volum asupra căruia noi însină am sărăst într-unul dintre numerele „Revistă de Istorie”¹, dr. Stelian

Neagoe, unul dintre mai tinerii și, în același timp, unul dintre talentații noștri cercetători în domeniul istoriei, ne oferă acum spre lectură o nouă monografie, în două volume, destinată analizării vieții universitare clujene interbelice. Îl de această dată, pe frontispiciul cărții se află înscris subtitulul *Triumful răjiunii împotriva violenței*, semn să autorul are, probabil, gîndul bun ca, începînd acest serial, să-ı continue pînă la epuizarea centrelor

¹ Vezi „Revista de Istorie”, nr. 5/1978, p. 913–916.

universitare românești din anii interbelici, ceea ce i-am dori calduros, așteptările noastre fiind orientate, din motive lăsate de întrebări, mai întâi de toate, către cel mai important centru universitar al țării de atunci, de totdeauna și pentru totdeauna — București.

Noua carte a lui Stelian Neagoe, consacrată lui — cred că o putem spune deschis de acum — drept unul dintre cei mai buni cunoșători și mai devotați cercetători ai problematicii universitatelor românești, se deschide cu o simbolică fixare în timp a *Ultimului dor al vieții lui Avram Iancu* — cum este intitulat primul capitol — „Inființarea unei academii de drepturi, tare crezând că luptătorii cu arme legii vor pute să scoată drepturile națiunii mele” (text testamentar al Iancului datat la Cimpeni în 20 decembrie 1850)².

În acest capitol al cărții se trăc de fapt în revistă toate inițiativele, strădaniile și sacrificiile care au condus, în cele din urmă, la împlinirea acestui vis de aur al atitor și atitor generației de luptători.

Capitolul al doilea a cărții este consacrat evenimentelor memorabile care au condus la înființarea Universității Daciei Superioare. Primului an universitar, 1919/1920, în cadrul acestui lăcaș de învățămînt, știință și cultură și sint închinat de autor pagini de neascuțită diversitate și frumusețe (pp. 110—154). Reținem din cuprinsul lor mărturisirea de credință a unuia dintre cei mai străluciți participanți la serbarele ocazionate de înființarea în urmă cu sase decenii a Universității Daciei Superioare. Nicolae Iorga — căci la el ne referim — mărturisea atunci cu adinci semnificații: „Din serbarele universitară de la Cluj se desface o notă de cultură națională, sigură de sine, dar recunoscând dreptul la viață al oricărei alte culturi...”

Niciodată nu s-a recunoscut mai deplin dreptul românesc asupra teritoriului național și valoarea culturală a naționalului nostru decis acolo, la Cluj. Cele mai bune perspective pentru viitor se desfăc din ce au spus dl. Wopicka, deopotrivă cu d-nii Cambon, Franklin Martin și ceilalți. Dl. Basterra a calificat cultura noastră populară ca fiind *una din cele mai mari ale lumii*.

Un semn bun la începutul unui nou avînt al gîndului nostru. Fie că cît nuai îndrăzeni, fiindcă aceste manifestări încă au dovedit că pe această calc se cîștigă cîtorile viitorului” (p. 155).

Capitolul al treilea al cărții este consacrat prezentarii întâiului deceniu de activitate al

Universității Daciei Superioare (p. 158—249). Ne aflăm în fața unei prezentări documentar-istorice extrem de cuprinzătoare a coordonatorilor de bază pe care a evoluat viața universitară clujeană în acei ani, ne aflăm totodată în legătură cu activitatea unor personalități remarcabile care au ilustrat bunul renom al școlii, al științei și culturii românești, atunci și continuu după aceea. De fapt, sub acest aspect, întreaga lucrare face bune servicii popularizării numelor cele mai sonore de cadre didactice și studenți din istoria Universității clujene.

Cel de-al doilea volum al lucrării începe cu al patrulea capitol ce-și propune să analizeze *alii zece ani de viață universitară clujeană*. (vol. II, p. 6 — 138). Impresionantă ne apare și aici reușita lui Stelian Neagoe de a reda analitic procesele profunde care au asigurat Universității clujene posibilitatea și dreptul de a se înfățișa cu o carte de vizită acoperită de însemne de prestigiu în ansamblul vieții universitare, culturale și științifice a României acelor ani. Sub acest semn se impun — credem —, prin adîncă lor pătrundere, pateticile cuvintele rostite, la 29 octombrie 1939, cu ocazia deschiderii inauguratele a noului an școlar 1939/1940, de Fl. Ștefănescu-Goangă, rectorul de atunci al prestigioasii instituții. Se scursează deja două decenii de viață a Universității Daciei Superioare. „Temelia pe care stă așezată Universitatea din Cluj — spunea el atunci — este foarte solidă, căci ea este făurită din dorința de a-și înălța un sanctuar al culturii sale naționale, în acest ținut al vechii Daci..., și din dreptul cel mai firesc al națiunii române de a-și trăi viață ei, proprie, culturală, potrivită cu firea și geniul său pe pămîntul pe care locuiește de mai bine de două milii de ani.

Timp de douăzeci de ani, de când Universitatea noastră își desfășoară activitatea, fără nici o întrerupere, s-a putut face dovedă că organizarea ei este temnică, că tradiția ce s-a înfiripat în lăuntrul zidurilor sale este dintre cele mai bune, iar opera înfăptuită, mai presus de cele mai optimiste așteptări. În această scurtă vremec, Universitatea a devenit, datorită muncii fără pregeț, plină de clan și a dascăliilor ei, și a bogatiei lor activități didactice și științifice, un puternic focar de cultură, la care s-au adăpat tinerele generații din aceste ținuturi, fără dcosebire de naționalitate și credință, pentru că Universitatea a primit și a tratat pe toți tinerii ce-au bătut la porțile ei, cu aceeași încredere și bunăvoiță. Ea a făcut astfel dovada spiritului său de largă înțelegere și de părinteasca grijă, pentru toți acei ce-au venit să se împărtășească cu darurile, dătătoare de viață ale unei culturi superioare. Opera pe care Universitatea a realizat-o a

² Stelian Neagoe: *Viața universitară clujeană interbelică*, vol. I, Edit. „Dacia”, Cluj-Napoca, 1980, p. 19. În continuare, trimiterile la această lucrare vor fi făcute în text.

fost elogiată atât înăuntru, cît și în afara granițelor noastre" (p. 137–138).

Unul dintre cele mai interesante și mai substanțiale capitole ale cărții – cel de-al cincilea – este intitulat de autor *Împotriva pericolului fascist-rezervionist, pentru salvarea ființei naționale a României* (p. 139–264).

Dezbaterea materialului documentar vast și deosebit de semnificativ depistat este începută aici de autor cu anul 1919, cind, la Cluj, a luat ființă, activind ilegal, „Uniunea socialistă a studenților” (p. 132); tot la Cluj, citim în lucrare, și-a ținut lucrările și primul congres național studențesc, între 11–14 septembrie 1920 (p. 143). Greutatea principală este așezată de autor însă pe perioada ce a inceput cu criza economică generală (1929–1933), ale cărei efecte – este lucru știut – au lovit grav și mediul universitar.

Cu ajutorul unor numeroase exemple, Stelian Neagoe prezintă în acest capitol confruntarea antifascismului universitar cu fascismul, surprinde dăruirea democratică a studenților școlii superioare clujene, niște înfățișează pe studenții patrioți ai acelor ani de grele încercări. În context, se derulează cititorului – ca într-un imens laborator – ardentă activitate democratică, patriotică din Senatul Universității, ilustrat și în acel an de nume cu prestigiu de excepție.

Parcurgind acest masiv capitol, încerci – în mod justificat – încă odată sentimentul că atunci cind se va scrie marea carte a luptei antifasciste din România, Universitatea clujeană va trebui să participe cu multiplele ei acte de prezență activă în această luptă. Sensibilă la tot ce a fost înaintat în epocă, Universitatea clujeană a răspuns prezent la marile inițiative ale celor mai combative forțe politice ale vremii, în frunte cu Partidul Comunist Român.

Antrenanta prezentare făcută de Stelian Neagoe acestei problematici capătă dimensiuni tensionale remarcabile de acolo de unde îl întîlnim pe rectorul Universității, același Fl. Ștefănescu-Goangă, deschizind ființa din 1 septembrie 1940 a Consiliului Universitar cu cuvintele: „O sentință a unui for internațional acceptată de guvernul țării ne obligă să părăsim Clujul, care a fost atribuit unui stat străin. Această nedreptate strigătoare poate fi acceptată de un guvern trecător, silit fiind de împrejurări politice internaționale foarte grele, dar ea nu va fi niciodată acceptată de neamul românesc, care a suferit în trecutul său multe nedreptăți, dar a avut totdeauna țările susținătoare să le înfrunte și să le înăture, cind ceasul destinului a sunat. N-amicii cea mai mică îndoială că plecarea noastră e provizorie și că ne vom întoarce cît de curind și pentru totdeauna. Părăsind Clujul, Universitatea își

păstrează ființa ei și toate instituțiile ei” (p. 256–257).

În lucrare este înfățișat, în continuare, protestul adoptat de Consiliul universitar în acea ședință. Din textul său răscositor desprindem în continuare cîteva rînduri: „Azi, 1 septembrie 1940, întrunită solemnă în Aulă, Universitatea românească a Daciei Superioare, cu sediul la Cluj, protestează cu ultima energie, amărăciune și deznaidejde împotriva mutilării nelegiuite a trupului Ardealului.

Dreptatea noastră milenară, sacrificiile a sute de generații, munca noastră cinstită și drăză, zi cu zi, pentru înmantarea culturii și civilizației, sint călcate în picioare...

Jurăm să ne facem datoria, la arme sau unde ni se va cere, pentru triumful dreptății noastre.

Iar dacă suntem siliți să părăsim vremelnic leagănul științei și cinstinței naționale din ALMA MATER NAPOCENSIS, cerem să fim socotiti ca soldați mobilizați în Ardeal, într-un alt sediu al Universității Daciei Superioare, pentru răspindirea marelui și nepieritorului adevăr al drepturilor și vecinilor noastre pe aceste meleaguri. Trăiască neamul românesc, unul și indivizibil! Trăiască în veci Ardealul Românesc!” (p. 258).

După cum este cunoscut, a urmat perioada sibiană a Universității clujene, perioadă pe care Stelian Neagoe ne-o înfățișează în capitolul intitulat *Universitatea Daciei Superioare la Sibiu* (p. 265–371).

Acest ultim capitol ne prilejulește din nou agreeabile întîlniri cu forța de sacrificiu și cu dăruirea universitarilor clujeni întru apărarea demnității lor și a bunului renume al școlii pe care o slujeau. În fața cititorului sunt derulate episoade răscolioare, puternic încărcate cu tările sentimentelor luptei patriotice, antifasciste, antihitleriste desfășurate – în variate modalități – în anii ce au urmat stabilirii provizorii la Sibiu, pînă în clipa fericită în care, odată cu eliberarea Clujului, Iuliu Hațegianu, pe atunci rector al Universității le-a adresat tuturor colaboratorilor săi, întregii suflări a Universității clujene apelul ce consemna cu litere de foc: „Ziua de 11 octombrie 1944 va fi pururea zi memorabilă în istoria zbuciumată a Transilvaniei” (p. 264).

Sărbațoarea evenimentului a luat proporții cu totul deosebite în cadrul unei manifestări la care, revîrsată pe străzile Sibiului, s-a înfățișat întreaga populație.

În fața mililor de cetăteni ai Sibiului s-a dat citire, într-un final de apoteoză a manifestației, Moșunul Senatului Universității Daciei Superioare, votată la 11 octombrie 1944: „Universitatea din Cluj – Sibiu, Universitatea Unirii, salută cu entuziasm eliberarea Clujului, cetățea suferințelor și bucuriei românești, vatră de știință și cultură românească.

Profesorii și studenții Daciei Superioare se înclină cu pietate în fața eroilor arătătorilor dezrobitori românești căzuți pe cîmpul de onoare și aduc omagiu lor tuturor luptătorilor pentru restaurarea dreptății românești, pentru eliberarea Transilvaniei din jugul teroarei horthyste.

Prin eliberarea Clujului de către armatele române și rusești se pecetează cu singe, din nou și definitiv, istoricul act al Unirii din 1 Decembrie 1918, cînd în cetatea Albei Iulia și-a dat impresionantă și unanimă expresie voința obștească a națiunii române de Unire pe veci a Transilvaniei cu Țara mamă!

Diod interpretare acestui moment istoric — pe care în acest ceas îl trăiește cu înfrigurare întreaga comunitate românească —, Universitatea Daciei Superioare își afișă înfrinderea ei de a fi crescut cu tărie de-a lungul anilor de pribezile, în restaurarea dreptății românești. Căci ca n-a incetat o clipă, în trecătorul ei refugiu de la Sibiu, de a-și pune toate puterile și străduințele ei pentru înfăptuirea cît mai grabnică a acestei restaurări. Pentru ea, ca și pentru adevarații români de pretutindeni, actual de la Viena, elaborat în taină de către indivizi străini de năzuințele sănse și drepturile fizice ale națiunii române, era dintrucă început sototit ca instituind doar o trecătoare stare de fapt și sortit apropiatei sale căderi în neființă.

În această luptă a ei, profesorii și studenții Universității Daciei Superioare au fost căluzați de indemnurile binefăcătoare ale solidarității, acest elementar și suprenă comandament al tuturor vremurilor de încercare. Si ei cred cu tărie că răspunderile ceasului de față și idealurile zilei de milne le poruncesc lor ca și tuturor conștiințelor românești aceeași unice în cuget și în simțire.

Asculțind de acest comandament și luând ca luminos înțepătar aceste memorabile momente istorice: 1 Decembrie 1918 și 11 Octombrie 1944, Universitatea Transilvania — care pe lîngă misiunea sa primordială de cercetare nepărtinitoare a adevărului a stat totdeauna în serviciul marilor idealuri naționale și sociale — reîntorcindu-se la Cluj va stăru pe linia acestor constante preocupări devenite tradiționale după un sfert de veac de activitate” (p. 366—367).

Sub acest semn fericit Stelian Neagoe își încheie valoroasa lui lucrare, nu înainte însă de a pronunța, cu deplină satisfacție — într-un ultim abzaț — că: „Viața universitară clujeană de după 23 August 1944 și pînă în anii certitudinilor noastre socialiste de astăzi este extrem de bogată în realizări pe toate planurile de activitate. Este deci de așteptat — spune Stelian Neagoe și — subscrisem și noi la acest bun gînd — să vină cronicarul acestor mărete înfăptuiri — devenite de acum istorie — și să

rostuiașcă cu trudă și în cîstire marea monografie a noului Universitate. O impună extraordinara viață spirituală trăită de România în aceste ultime decenii. O recomandă tradiția de robustă factură progresistă și patriotică a Universității clujene” (p. 367).

*

La capătul lecturii acestei valoroase lucrări — pe care o recomandăm cu căldură tuturor ‘cîitorilor „Revistei de istorie” —, felicitindu-l pe autor pentru noua și mareea sa reușită, exprimăm convingerea că în actuala etapă, în care ne punem problema necesității scrierii unei *Istории и национальности в Румынии*, doar cu ajutorul unor asemenea izbutite monografii drumul ne va fi mai ușor. Exemplul de tenacitate întru cercetare profundă, serioasă, pe care ni-l oferă, pe un asemenea tărîm, pentru a doua oară, Stelian Neagoe poate mobiliza, în chip necesar, și pe alții, căci asemenea elaborate științifice se vor dovedi oricind binevenite.

Apoi, această carte trebuie apreciată pentru că ea depășește cu mult cadrul problematic universitar, Stelian Neagoe aducîndu-ne în atenție aspecte esențiale ale vieții politice românești din perioada abordată. Pe acest fond se fac bune servicii frontului nostru istoriografic în privința mai bunei stăpîniri a datelor fundamentale ale activității forțelor revoluționare și democratice, antifasciste și antihitleriste, avînd continuu în frunte Partidul Comunist Român. Citind cu interes profesional carteia lui Stelian Neagoe, dorim să semnalăm — cu mare satisfacție — că ea contribuie eficient la prezentarea mișcării comuniste și antifasciste în universitatea clujeană. O contribuție reală ce se face cu forță de convingere a faptelor.

Editura clujeană „Dacia” — care ne-a obisnuit în ultimii ani cu multiplele sale acte științifice și de cultură — a făcut, tipărind această carte, foarte bune servicii necesității unei mai bune cunoașteri a modului în care au încolțit și s-au manifestat ideile comuniste în mediul universitar în anii interbelici. Si, dorim să-o spunem, însemnatatea acestelui realizări sporește cu mult dacă ținem cont de faptul că se înscrie în seria acțiunilor prin intermediul căror omagiu, în aceste momente, cea de-a 60-a aniversare a creării — în memorabilul mai 1921 — a Partidului Comunist Român.

Gh. I. Ionîă

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, *Intelectualii români din Principate și cultura greacă 1821–1859*, Edit. Eminescu, București 1979, 210 p.

Într-un format aparent modest, dar de o excepțională densitate de material documentar și de idei, a apărut la Editura Eminescu lucrarea cunoscută de specialiste în istoria sud-estului european, Cornelia Papacostea-Danielopolu, sub titlul: *Intelectualii români din Principate și cultura greacă. 1821–1859*. Motivația cărții este dată de la început printr-un motto sugeriv pe coperta interioră, luat dintr-o operă a lui Nicolae Iorga *Etudes roumaines*: „Dar scriitorul care se adapă la aceste izvoare, va fi cu atât mai mult el însuși omul neamului său, hrănit cu trecutul și cu sufletul popular, cu cit el va împrumuta mai mult spre a se defini mai bine”.

În adevăr, un specialist în istoria României nu poate lăsa de o parte influența culturii grecești, începând din epoca zisă „fanariotă” și până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, asupra mentalității societății românești asupra formării însăși a conștiinței naționale române. Cu atât mai mult, cu cit mentalul — una din componentele de bază ale formării națiunii — s-a dovedit în spațiul sud-est european, mai mult ca oriunde, drept o componentă sine-qua-non. Dezvoltarea firească social-economică a popoarelor supuse Portii era blocată de stăplinirea administrativ-politică otomană.

Lucrarea de față este o continuare a tezei de doctorat a autoarei, a cercetărilor sale asupra culturii grecești și fenomenului de influență și răspindire a ei în societatea românească între anii 1821–1859.

Contribuțiile autoarei sunt cu atât mai valoroase cu cit sunt prezentate într-un conținut foarte dens și privesc o epocă care a fost la noi mult timp obiect de dispută. Termenul de *grec* a fost la noi deseori sinonim cu *fanariot*. De la Zallony, în *Essai sur les Phanariotes*, Marseille, 1824, el a provocat o reacție negativă. Reacția era în majoritatea cazurilor îndreptățită, sistemul politic-administrativ fanariot, care a funcționat în Moldova între 1711–1822 și în Tara Românească, între 1714–1822, a fost unul din cele mai spolioatoare și apăsătoare pentru poporul român. Nu se poate face însă abstracție de rolul culturii grecești din epoca fanariotă, care a pregătit și largit orizonturile spirituale ale societății românești. În acest context, autoarea reevaluatează într-un mod nuanțat și obiectiv aportul culturii, cărții grecești la largirea ariei de informație a cărturarilor luminiști și revoluționarilor români din Principate, contactele dintre cele două culturi — sub acest aspect analizând dezvoltarea

sentimentului laic, spiritului critic și romantismului revoluționar românesc —, diversificarea preocupărilor; interesant pentru istorici și disciplină aparte, pentru dezvoltarea învățământului și teatrului. Cu atât mai mult cu cit societatea românească nu a fost dominată de vreun curent de negare violentă, mergind pînă la nihilismul extrem a altor valori străine, dimpotrivă este unani recunoșcută capacitatea societății românești de a asimila și adaptă după utilitatele noastre valorile altor societăți. Cu o bună mătăsă, de investigație în special bazată pe studierea manuscriselor de epocă de la Biblioteca Academiei Române coroborată cu vederea unor lucrări mai vechi, autoarea a reușit să reconstituie activitatea unor oameni de cultură greaca din țara noastră între 1821–1859 și înțelegă acestora asupra spirit și realității românești.

Primul capitol, *Factori care au contribuit la meninerea unor forme de cultură grecă în Principate după 1821*, arată că însăși necesitățile multiple — politice, economice, culturale ale vremii l-au impus. În 1826 Turcia, în urma insistențelor rusești, revine asupra hotărârii expulzării egumenilor greci din Principatele Române, iar numeroși funcționari sunt întilniți curind după această dată în listele Divanului domnesc. Cătim astfel în categoria negustorilor și bananerilor pe Meitani, Ștefan Hagi Moscă, Baronul Sina, Sachelarie, Hagi Ianuș, Arsaki, iar pentru îngrijirea și administrarea carantinelor pe doctor Stefan Hepites, Constantin Mestrotis, Gheorghe Philitis. Și rațiunile diplomatice aduc în scenă personalități politice grecești cum sunt: Grigore Arsaki, care după pacea de la Adrianopol reușește prin relațiile sale personale să obțină de la Fevzi-pașa multă învîntă taxă de 3% pentru comerțul Tarii Românești. În domeniul economic se impune Nicolae Suțu.

Pe de altă parte, intelectualii greci înțin și întrețin vechi contacte cu intelectualii români care s-au remarcat în timpul revoluției de la 1848 și Unirii de la 1859. Fostul mitropolit Ignatie acordă burse și întrumă activitatea studenților români la Pisa. La Paris, Fournarakî găzduiește pe Nicolae Docan, Vasile Alecsandri, Alexandru I. Cuza, Panait Radu, Negulici. Constantin Arista înține relații amicale cu Ion Heliade Rădulescu punind bazele unei școli de muzică și declamație.

Principatele române datorează intelectualilor greci prețioase jurisdicții: legiuirea Caragea și Codică civilă a lui Callimachi, care s-au tradus în limba română și au fost folosite pînă către sfîrșitul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

Scolile în limba greacă (Capitolul II) și-au continuat cursurile deși sunt, în epocă, în mareea lor majoritate, întreținute de către particulari. Facultativ însă cursurile în limba greacă figurează și în școlile publice iar metodele noi de învățămînt — alilodidactică — inițiate de profesorii greci se răspindesc în învățămîntul românesc la București, Craiova, Iași. Aceste metode sunt introduse și de către alți intelectuali din spațiul geografic sud-est european în școlile pe care aceștia le înființează. Spre exemplu bulgarii, la Trnovo, Gabrovo, Kot, Plovdiv. Limba greacă se predă îndeobște alături de alte limbi străine în învățămîntul secundar. Pe lîngă profesorii greci străbiliți nai de mult în Principate, sau profesori români care predau limba greacă, se remarcă în Principate o nouă elită educațională venită din Grecia, cum este cazul lui Petre Gheorghiadis care se stabilește în 1871 la București.

După 1821 se înregistrează în Principate o intensă acțiune de traducere din limba greacă în limba română a unor opere istorice și literare atât de către greci cât și de către români, de intocmire de dicționare și texte parale greco-române (continutul Capitolelor III și IV). În 1830, doctorul Constantin Car și cîi o *Topografie a Terrei Românești* care se traducea apoi din greacă în română de către G. Sion. În 1837 s-au tradus în românește *Vestiti le vitejii ale lui Mihai Vodă* de T.M. Elliot. Egumenul Grigore de la Biserica Sf. Ioan din București a tradus și el din grecește în românește pentru uzul bisericii numeroase texte liturgice, dar și o interesantă *Istorie a Dacilor, avarilor, bulgarilor și sirbilor*, în care a respins teoria abandonării în totalitate a Daciei de către romani.

Cercetările minuțioase ale Corneliei Papacostea-Danielopolu au scos la lumină o serie de manuscrise conținînd corespondență, condiții de societăți, traduceri rămase nepublicate ale unor intelectuali greci și români, însemnări referitoare la evenimentele anului revoluționar 1821.

Capitolul V, intitulat *Traducările și traducătorii* evidențiază fenomenul receptării culturii grecești de către intelectualii români și transmisării ei publicului românesc. Se poate aplica acestei activități acea caracterizare făcută în Prefață fenomenului „elenism după elenism” parafrazându-l pe Nicolae Iorga. Unul din principalii sprijinitori morali și materiali ai acțiunii a fost Ion Hellade Rădulescu la căreia tipografiile se publicau în mod

obișnuit traducerile.

Traducătorii fac parte, în mareea lor majoritate, din generația pașoptistă, ducînd de cele mai multe ori și o activitate didactică sau publicistică prin care au contribuit la formarea literaturii românești moderne. Acțiunile lor în domeniul traducerilor reprezintă în acest cadru folosirea unei experiențe clăsite și a unui material care circula deja prin eforturile lui Heliade Rădulescu. Cei care traduc în această vreme din greacă în română sunt — Dinicu Golescu Eufrosin Poteca, Grigore Pleșoianu, Costache Negruzzi, Gheorghe Sion sunt în același timp și *cei mai aprigi apărători ai limbii romane luptind permanent pentru purificarea ei de neologisme, pentru imbogățirea tiparului românesc*. Alături de ei, intelectuali de origine greacă sau balcanică — Constantin Arista și Anton Pann — prin sentimentele lor de devotament față de noua patrie devin factori importanți ai vieții culturale românești.

Autorii de predilecție pentru traduceri au fost clasicii greci. Interesul pentru ei provine pe de o parte din tradiția culturii fanariote a cursurilor Academiei domnești care au funcționat în Principate, iar pe de alta, din conținutul militant, patriotic și democratic al acestor culturi.

Cataloagele de bibliotecă dintre 1821—1859, însemnările memorialiștilor, citatele și anunțurile de presă, programa analitică a scoliilor românești reflectă interesul intelectualilor români pentru clasicii greci. Mergînd pe urmele învățăturii grec Coraș, în temelelor „Bibliotecii elenice” — în care au apărut Isocrat, Plutarch, Estragon, Esop și Homer — oamenii de cultură din Principate scoț importante ediții din scrierile lui Euripide, Eschil, Theocrit, Pindar, Homer, Aristotel și Tucidide. Pentru a-i incuraja pe elevi în studierea anticilor, se împărțeau între premii, alături de cărțile mai moderne ale lui Massillon, Bossuet, Fénelon și Marmontel, ediții de clasici greci.

Alți autori greci care s-au tradus în română sunt autori greci și profesori greci sau de educație greacă, iluminiști cum au fost: Dimitrie Nicolae Darvari, Athanasie Hristopoulos, Dimitrie Ghânis, Ioanis Kokonis, Mihail Cristaris. Dimitrie Darvari era un cunoscut autor aromân care publicase la Viena lucrări destinate „școlarilor greci și valahi” iar Atanasie Hristopoulos activase peste zece ani ca om de cultură la Sibiu.

În intensă activitate de traduceri din mediile culturale românești este cuprinsă și o preocupare mai veche caracteristică perioadei fanariote, anume translatația prin intermediar direct a autorilor occidentali și chiar a unor traducători greci din franceză și germană. Astfel, Ianake Papazoglu revedea și editează în 1847 traducerea greacă a unor *Povestiri*

moralice aparținând lui Marmotel după lucrarea lui Grigore Romanitis. Căminarul Manuil Serghiadis îl făcca și el cunoscut în limba greacă pe Le Sage cu o prefată în genul criticii literare. Gheorghe Asaki, Iancu Buznea (Iancu Nicolae sau Nicolae Moldoveanu) traduc din Bernardin de Saint Pierre. Vasile Virnav traduce opera lui Beccaria după versiunea lui Coraș. Grigore Pleșoianu îl traduce din greacă în românește pe Voltaire. Alte lucrări ale lui Voltaire sunt puse la dispoziția publicului românesc de către Zaharia Mavrudis și Iacob C. Negrucci. La Fontaine este cunoscut în românește în 1840 datorită lui Vasile Drăghici prin intermediul unui text grecesc. Piese de teatru, — ale lui Goldoni —, romane sentimentale ale vremii ale doamnei de Tencin — sunt puse în circulație în Țările Române prin traducere greacă sau prin traducere în limba română.

Capitolul VI *Lecturile grecești în Principate*. *Procurarea cărților* prezintă modul în care se facea circulația cărții în limba greacă: fie pe baza *listelor cu prenumeranți*, a inscrierii la redacția gazetelor și a imprumuturilor, fie prin circulația chiar a unor manuscrise (*Hristoia* a lui Naum Rîmniceanu).

În generă, toți oamenii de cultură care au ajutat la traducerea sau redactarea unor

cărți în limba greacă sau de limba greacă în limba română au fost pătrunși de dorința de integrare a cunoștințelor și formelor de cultură greacă și universală în societatea românească în intercul dezvoltării ei cît mai complexe. Pe de altă parte, se observă între anii 1821—1859 fenomenul folosirii de către reprezentanții celor două intelectualități — greacă și română — a unui limbaj cultural comun a unui *utilaj-mental*, după expresia autoarei pusă în slujba același ideal național de eliberare.

Încheiem astăzi recenzie cu o viață satisfăcătoare pentru lectura acestei cărți bine încheiate, pentru aparatul său critic bogat relevând metoda științifică utilizată de autoare în redarea cărții.

Cornelia Papacostea-Danielopolu a întreprins o muncă extrem de anevoieasă, prin bogăția datelor — în majoritatea lor exhaustive — și spinoasă — prin probleme complexe care i-au fost puse în cursul cercetărilor sale de către fenomenele paralellismului și interrelației culturii neoclene cu cea românească de la sfârșitul secolului al XVIII-lea pînă spre a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Lucia Tafta

TAHSIN GEMIL, *Tările Române în contextul politic international 1621—1672*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1979, 232 p.

Această ultimă apariție (nr. 52) din seria, destul de convențională constituită, a „Bibliotecii istorice”, ce grupează majoritatea scrierilor de interpretare istorică publicate, de la intermeierea ei, de către Editura Academiei R.S.România, aparținând unui cercetător specializat în studierea raporturilor româno-turce. Titlul cărții, menit să atragă, este însă îngălăitor. De fapt, este vorba aici mai cu seamă de raporturile dintre Hanatul Crimeei și vecinii săi, turc, moldovean, polonez și ucrainean. Bineînțeles, pe autor îl interesează cu precădere relațiile tătarilor cu Moldova și, prin acestea, cauță să reconstituie niște raporturi mai largi, turco-polone, demers deosebit de util, de altfel, întrucât în perioada de pace dintre cele două puteri din răsăritul Europei (1621—1672), tocmai asemenea relațiilor tătaromoldovene au reprezentat exponentul cel mai sensibil al modificărilor de conjunctură diplomatică, militară și politică. Din acest punct de vedere, rezultatele cercetărilor lui T. Gemil devin un bun căstigat mai cu seamă pentru o viitoare istorie a politicilor otomane în Europa de la răsărit de Carpați. În domeniul relațiilor polono-turce cei ce l-au precedat pe autor sunt B. Baranowski (1948) pentru

anii 1624—1629 și Zb. Wójcik (1966, 1969, 1976) pentru anii 1654—1681. Cât privește pe cauză, autorul păsește pe urmării lui St. Przyplecki (1842) și N. Kostomarov (1856—1857), nedepășit încă nici astăzi, ci numai completat de A.F. Ermelenko (1954), D.M. Dragnev (1961) și L. Démeny-Meškova (1963) sau Ch. Lemercier-Quelquejay (1970), pentru a cita numai pe autorii folosiți de T. Gemil. În sfîrșit, pentru tătari el nu recunoaște decât un singur antecesor pe acest tărim, V.D. Smirnov (1887).

Bibliografia cărții, chiar și cea românească, este destul de săracă, mal ales dacă ținem seama de faptul că nu toate lucrările citate au fost și folosite. Lucrul nu are de ce să ne miră, întrucât ea nu putea corespunde decât conținutului, iar nu titlului; or, problema este necercetată la noi în țară. Abilitățile lingvistice ale lui T. Gemil fiind practic reduse la limba turcă, principalele sale izvoare rămân cele otomane, neglijindu-se îndeobște cele italiene, germane, poloneze, rusești și maghiare, alcătuite în latinește sau limbile naționale moderne. Cartea în sine nu este o sinteză, ci o prezentare a unor amănunțite și impresionante cercetări de arhivă în depozitele

poloneze și otomane, prezentare sistematică și intelligentă, neconținut întemeiată pe referiri la situația internațională a Moldovei. Fără doar și poate, pentru acest efort plin de slăguță, autorul merită toată lauda și recunoștința noastră, cu atât mai mult cu cît izvoarele sale, în majoritatea lor inedite, sunt inaccesibile altor istorici, lipsiți de temeinicele cunoștințe de orientalist ale autorului.

Nelndoelnic, cu greu am putea crede că după 1621 ar fi existat o politică otomană, mai mult ori puțin consecventă, înr-această parte a Europei, dincolo de efortul, de la sine înțeles, de menținere a influenței deja statornicite; aceasta întrucât înseși condițiile interne ale Imperiului, angajat în conflictul persan, nu-i îngăduiau o atare politică. Cu atât mai puțin am putea socoti că ar fi existat o politică oarecare a Hanatului Crimeei, formațiune vasală atât de laxă, încit abia dacă am putea-o defini ca o entitate de sine stătătoare. Există, cu toate acestea, în cadrul epocii cercetate, de la o perioadă la alta, răsturnări atât de frecvente în acțiunile și atitudinile politice sau militare ale tătarilor și guvernămintelor otomane de frontieră, în raport cu Moldova și Polonia, încât asemenea părere a autorului ar putea părea, la prima vedere, întemeiată. Bineînțeles, T. Gemil caută cauzele acestor modificări în schimbările suferite de politica moldoveană, ceea ce pare, așijdere, logic. Cel puțin documentele căutate, selectate și analizate de el confirmă îndreptățirea acestui demers. Până aici cercetarea întreprinsă de T. Gemil se dovedește astfel utilă și rodnică. Atunci însă cind autorul caută, așa cum e și firesc, să explică modificările din politica moldoveană, pentru a îndrepta titlul cărții, desă, de data aceasta nu mai era nevoie nici pe departe de o investigație suplimentară, întrucât cele mai de seamă mărturiile istorice sunt cunoscute și interpretate de multă vreme, concluziile sale făcând sferă plauzibilului. Astfel, în loc să aflăm măcar aici, fie și în linii mari, o evocare a profundelor și rapidelor mutații din structura agricolă și comercială moldoveană, ori cel puțin o schiță a evoluțiilor și conflictelor sociale ce au determinat răsturnările dramatice, la scurte intervale, din istoria politică a țării, întâlnim comodele explicații tradiționale, neacoperite prin argumente, care presupun fie o politică europeană a acestor domnitori, atât de subordonată Portii totuși, fie tendințe de hegemonie, tendințe care nu erau însă, de fapt, decât manifestarea concretă a modalității de neutralizare a unor puteri militare, ba chiar neverosimile năzuințe către independență și felurite alte iluzii de acest gen. Sunt idei născute în istoriografia

veacului trecut și care, datorită lipsei unor cercetări moderne de ansamblu asupra secolului al XVII-lea, grevează și studii altminteri temeinice și oneste, de felul celul de față.

Ar fi fost, desigur, mai bine ca T. Gemil să-și fi intitulat cartea pur și simplu *Relațiile moldo-tătare în epoca de echilibru turco-polon 1621–1672*. Aceasta întrucât, practic, el nu ne spune nimic despre celelalte două Țări Române, scurtele paranteze privind cunoșcutele campanii de peste Milcov sau de peste munte neputind justifica, numai ele, un titlu atât de pretențios ca cel pe care-l poartă cartea. Bineînțeles, dacă ținem seama de faptul că puținele lucrări închinate de specialiștii noștri istoriei politice a veacului al XVII-lea sunt, la urma urmei, monografii biografice închinate, pe un ton îndeobște apologetic, unui domnitor sau altul, orizontul incontestabil mai larg al lucrării lui T. Gemil reprezintă un nelndoelnic progres. Pentru ca cercetarea noastră istorică înr-acest domeniu să atingă însă nivelul celor întreprinse pentru aceeași epocă peste hotare de către vecinii noștri, este strict necesar, mai întâi, să se purceadă la o analiză multilaterală și temeinică a evoluției economice, care, fie zis măcar în treacăt, a conditionat în chip covârșitor rivalitatea turco-polonă pentru linia Nistrului și controlul comerțului moldovean, aspect vital pentru profitul polonez și consumul otoman. Pasul următor ar trebui să-l constituie apoi o cercetare amănunțită a structurilor sociale ale Țărilor Române, întrucât satul, slujitorul militar și boierul moldovean ori muntean au evoluat hotărât înr-acest secol ce desparte epoca lui Mihai Viteazul de fanarioți. Abia după aceea s-ar putea întreprinde, cu sortii de îzbindă, o analiză lucidă și reală a politicii interne dues de către cei care s-au aflat la cîrma principatelor românești. Bineînțeles, politica lor externă rămîne, în această epocă, un sir de episoade ale politicilor otomane sau poloneze, în funcție de orientarea de moment a țării, singura politică autonomă la noi fiind atunci cea dusă de Transilvania. Istoricii maghiari au putut astfel trasa încă din 1965 liniiile directoare ale unei istorii sintetice a veacului al XVII-lea, iar în 1975 istoricii polonezi au procedat la fel, singuri istoricii turci și români neglijind încă asemenea epocă. De aceea, serioasa contribuție a lui T. Gemil poate constitui, deocamdată, cel puțin parțial, un model pentru capitolul de politică externă generală al acestei viitoare sinteze, pe care sătem îndreptățiri să așteptăm din partea specialiștilor noștri cit de curind.

Radu Constantinescu

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

VASILE NETEA, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Edit. Albatros, București, 1980, VIII + 253 p.

Harnic cercetător al istoriei poporului român, participant activ la numeroase manifestări culturale și științifice centrale și regionale, autor a mai multor lucrări din domeniul istoriei moderne și contemporane, prof. dr. V. Netea este, din nou, prezent în librării cu un util și interesant volum. Apărută în colecția „Memoria pământului românesc” la editura Albatros (sub supravegherea Marietei Croicu), cartea *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român* face parte, după cum însuși autorul recunoaște, din categoria de lucrări neccsare, vizând mai ales educația patriotică a tinereturui nostru. Acest gen de lucrări, dc o reală valoare, cum este cazul contribuției lui V. Netca, își au rostul bine stabilit, alături de marile sinteze sau manuale universitare, dedicate istoriei naționale. Ele în locul unor ample prelegeri despre istoria poporului nostru, și îndeplinește, după cum se știe, un rol important în educația cetățenească și politică a tinerei generații.

„Cartea aceasta nu urmărește o înșătișare didactică a istoriei generale a românilor; ea nu este decât o expunere asupra milenarei vleți a dacilor, a romanizării Daciei, a formării conștiinței românești, asupra originii comune a transilvănenilor, muntenilor, oltenilor, moldovenilor, bucovinenilor, bănățenilor — a tuturor românilor cu alte cuvinte, de pe ambele versante ale Carpaților — a solidarității și unității lor naționale, a dorinței și a luptei lor nelincetate în diverse moduri, cultural mai întâi, politic mai apoi, de a se aduna sub un singur drapel, sub o singură stăpinire, într-o singură Românie”. (*Cuvînt înainte*, p. V).

Fragmentul reprodus mai sus ne edifică, în mod convingător, asupra scopului și structurii lucrărilor semnate de V. Netca. Încercând, și recuind totodata, să surprindă conștiința originii comune a tuturor elementelor poporului român și a unității sale naționale, de la

primele manifestări plină la înmplinirea visului de veacuri al românilor, unirea lor într-o singură țară, act consfințit prin Mareea Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918, autorul trece în revistă principalele momente din „cartea neamului”.

Tinerii cititori ai prezentei cărți vor lua contact cu diferite aspecte legate de Dacia, cucirea română, formarea poporului român și a limbii române, semnificația națională a cnezatelor și voievodatelor române, opinile istoriografiei străine (sec. XIV—XVI) sau știri din operele cronicarilor români din secolul al XVII-lea despre originea poporului român, limba, unitatea și teritoriul său, modul cum se reflectă în opera lui D. Cantemir problema genezelor, unității și continuității românilor în Dacia, carteau veche românească (sec. XVI—XVIII) — manifestare și mărturie permanentă a unității naționale românești, „Școala Ardeleană”, problema conștiinței originii comune și a unității naționale la începutul secolului al XIX-lea, în timpul revoluției de la 1848 și în anii exilului (1849—1857), unitatea națională și politica statului român după unirea Principatelor în 1859, războiul de independență din 1877 ca un moment culminant al afirmării unității naționale, prezența unității naționale la începutul secolului nostru și în timpul primului război mondial și, în fine, edificarea statală a unității poporului român, concretizată prin hotărârile Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

Desigur că profilul colecției „Memoria pământului românesc”, în care a fost editată lucrarea, n-a permis autorului cercetarea și prezentarea în profunzime a diferitor momente de o importanță aparte în procesul istoric îndelungat, finalizat în edificarea statală a unității poporului român. De la data redactării volumului de către prof. dr. V. Netca, adică din 1976 (p. 143, nota 3) pînă la tipărirca ei propriu-zisă în 1980, deci în decurs de 4 ani, au apărut, în mod firesc, o serie de studii și lucrări asupra chestiunilor dezbatute. Cel puțin unele din aceste contribuții trebuie să după opinia noastră, valorificate. Ne vom referi, în contextul însemnărilor noastre, doar la două exemple.

La capitolul VI al lucrării, *Cartea — manifestare și mărturie permanentă a unității naționale românești (secolele XVI—XVIII)* (pp. 55—79), autorul ar fi putut întrebunța, cu folos oplinăm noi, volumul lui Oct. Șchlau, *Cărțuri și cărți în spațiul românesc medieval*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 157 p. + (1) f. + (5) h. De asemenea, cind amintește despre discursul lui S. Bărușiu, din ajunul Adunării naționale de la Blaj din 3/15 mai 1848, (p. 143), V. Netea merita să citeze o recentă cercetare asupra acestui subiect: George Em. Marica, *Discursul lui Bărușiu de la 2/14 mai 1848*, în *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, I, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, pp. 121—136.

— Aceste completări și observații nu știrbesc cu nimic valoarea și utilitatea volumului prof. dr. V. Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*. Prin forma de redactare dar și prin conținutul său, contribuția mai sus prezentată se înscrie, în mod justificat, în rîndul lucrărilor de istorie de largă audiență, necesare pentru cultura generală și pentru educația patriotică a tineriei generații.

Iacob Mărza

Dr. MIRCEA MUŞAT, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român. Culegere de texte*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 158 p.

Într-un context foarte favorabil prilejuit de aniversarea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent și de desfășurarea la București a celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice, în Editura Academiei R.S.R. a văzut lumina tiparului antologia cu titlul de mai sus, asupra căruia dorim să ne oprim pe scurt în cele ce urmează.

În „*Studiul introductiv*” care precede culegerea propriu-zisă, autorul volumului accentuează asupra faptului că „Ideea fundamentală care se desprinde din aceste mărturii o constituie faptul că istoria strămoșilor noștri geto-daci este istoria unui popor plămădit unitar și statoric în una și aceeași vatră de viață, unde a locuit neîntrerupt, a zâmbit valori materiale și spirituale de profundă originalitate și trălnicie, intrate de mult în patrimoniul culturii universale” (p. VIII).

În gruparea mărturilor selecționate judicioasă de Mircea Mușat (secondat în această operație de Ana Maria Coman și Victoria Tăndăreanu), autorul a optat pentru o structură bazată

pe opt mari capitoile: I. „Teritoriul Daciei” (p. 1—9); II. „Poporul geto-dac” (p. 11—21); III. „Statul dac” (p. 23—59); IV. „Dezvoltarea economică” (p. 61—79); V. „Spiritualitatea geto-dacilor” (p. 81—95); VI. „Lupta pentru păstrarea independenței statului dac” (p. 97—113); VII. „Organizarea provinciei Dacia în urma cercetării unei părți a teritoriului dac” (p. 115—121); VIII. „Permanența de viață și civilizație geto-dacă” (p. 123—133).

În „Nota asupra ediției” colectivul ce a lucrat la realizarea antologiei ne previne asupra faptului că selecția efectuată s-a făcut din lucrările a 41 de autori antici, moderni și contemporani. Așa se face că alături de extrase din Strabon, Eutropius, Frontinus, Dio Cassio și alții autori antici, vom întlni în paginile volumului și exerptele din Ubicini, Derjavin, F. Colson, I.A. Vallant, I.F. Neigeaur, Th. Mommsen și alții istorici aparținând ultimelor două secole.

Extrasele culese din operele autorilor mai sus amintiți sint, credem, revelatoare în punerea în lumină a vechimil, ocupătorilor, precum și a continuității de viețuire post-aureliană a geto-dacilor, și ele sint cu atât mai oportune de readus în circuitul științific în fața rerudescenței teoriilor pro și neorăsleriene.

Volumul la care ne-am referit în cele de mai sus conține de asemenea și anexele necesităte de uzanțele științifice moderne: o bogată și variată ilustrație, indice de autori și lucrări, indice de nume de persoane și de nume geografice.

Culegerea de izvoare și mărturii străine a beneficiat — fapt lăudabil — și de 2 versiuni în limbi străine (franceză și engleză), ceea ce facilitează consultarea ei și de către specialiști din alte țări.

Se cuvine a aprecia totodată și efortul depus de Editura Academiei R.S.R. pentru a asigura excelente condiții grafice volumului menționat, ce se impune ca un instrument de lucru pe cit de util, pe atât de necesar tuturor celor preoccupați de studiul istoriei vechi a patriei.

Nicolae N. Rădulescu

C. NEAGU, D. MARINESCU, *Fapte din umbră*, Edit. politică, București, 1980, 240 p.

Al treilea „episod” al serialului *Fapte din umbră* își fixează demersul reconstituiri istoriografice într-o mai limitată perioadă de timp — epoca interbelică a secolului XX—

ocupându-se cu prioritate de unul din personajele centrale ale României acelor ani — Carol de Hohenzollern.

Primele două volume * au vizat proiectul ambițios de refacere istoriografică a tramei serviciilor secrete românești de-a lungul timpului. Astfel zis, modul în care arta de culegere, stocare, interpretare și utilizare a informațiilor a „îmbinat” segmentul de istorie românească cuprins între Intemeierea Tânărilor Române și declanșarea celui de-al doilea război mondial. Nu fără o preliminară punere în temă a cititorului cu evoluția — preliminară însemnând și lacunar și fragmentar — acestor activități de mare importanță în spațiul citorva mari puteri ale antichității sau timpuriului Ev Mediu. Baza reconstituirii a constituit-o investigarea atât a literaturii istorio-grafice de gen cit și, mai ales, despuirea, uneori scrupuloasă, a arhivelor românești sau a fondurilor arhivistice străine achiziționate de noi recent prin strădania meritoriei a Arhivelor Generale ale Statului. Primele două volume au suscitat interesul unor categorii largi de cititori cărora prezentaarea palpitantă a „influenței spionajului și contraspionajului asupra desfășurării evenimentelor istorice din timpul domniei lui Mihai Viteazul”, a cazului colonelului Alexandru Sturza în primul razboi mondial, a activității rezistentului Vasile Chilian în munți Vrancei în 1917 — o admirabilă rețea de culegere de informații despre inamic și o filieră eficientă de recuperare a evadărilor din teritoriul ocupat a României —, a „preocupărilor inocente ale baroanei Edith von Köhler”, spionă nazistă, a cnișmel doctorului Tester etc., le-a oferit posibilitatea „acomodării” cu această zonă de interes istoriografic și cu acest gen de scriituri.

Cel de-al treilea volum își extrage substanță din viața aventuroasă a celui care a condus, ca rege, destincție statului pe parcursul ultimului deceniu antebelic. Decuparea episoadelor vîții acestuia este făcută pe potriva unei teze enunțate încă de la începutul cărții: „Activitățile informative și contrainformative asupra cărora ne-am oprit au fost generate de conduita unui personaj care din anul 1918 și pînă în anul 1940 a adus țărîi și poporului român multe deziluzii și suferințe. Ne referim la conduită civică a lui Carol de Hohenzollern, cunoscut în perioada menționată sub o întreță calitate: principale moștenitor al tronului regal pînă la 4 ianuarie 1926, simplu cetățean ce a purtat numele de Carol Caraiman,

de la 4 ianuarie 1926 pînă la 8 iunie 1930 și Carol al II-lea, rege al României, de la 8 iunie 1930 pînă la 6 septembrie 1940”¹.

„Decupajele poartă subtitluri revelatoare: „Un principe și un tron”; „Un tron... pentru o femeie”; „Patima recidivată”; „Întoarcerea fiului rătăcitor”; „Scop nemărturisit: acumularea de averi”; „Divide et impera”; „Abolirea sistemului parlamentar”; „Abdicarea și fugă”; „Despre sursele averilor lui Carol al II-lea”; „Favoruri pentru cadouri”; Venituri realizate prin abuzuri comise în dauna statului român”; „Furtul de tablouri” etc. Toate structurate în trei mari părți: „Antecedente revelatoare”; „Sub domnia lui Carol al II-lea”; „Bunurile mobile și imobile ale Casei Regale”.

Lectura cărții întipărește cititorului multiple fățute ale portretului celui care a fost Carol al II-lea. Pentru autori, fostul rege era o perfectă intruchipare a păcatelor condamnate din cele mai vechi timpuri de toate sistemele de morală” (p. 20), fiecare dintre ele — „trufia... invidia bine disimulată, avariția și lăcomia... desfrîul arhicunoscut, mănia nestăvilită” (p. 20) — fiind susținute de o argumentare faptică necesară.

Două evenimente aveau să guverneze traectoria vieții lui Carol al II-lea după episodul Zizi Lambrino din 1918–1920 care se vădește, retrospectiv, premonitoriu pentru conduită ulterioară a acestui personaj. Întîiul a fost întîlnirea cu Elena Lupescu, „flică industriașului Nühäm Grünberg, care ulterior și-a schimbat numele în Wolf și apoi în Nicolae Lupescu, și a Elizei Falk” (p. 27), devenită în 1947 Elena de Hohenzollern (p. 235), iar secundul, revenirea lui frauduloasă — dar cu înalte complicități politice — în țară, la 7 iunie 1930 după peste 4 ani de absență (la 4 ianuarie 1926 parlamentul român ratificase acceptarea renunțării la succesiunea tronului de către Carol și adoptase legea pentru reglementarea succesiunii la tron, prin intermediu regenței, în timpul minoratului lui Mihai, fiul lui Carol din căsătoria cu principesa Elena a Greciei). A doua zi, 8 iunie 1930, Carol a fost proclamat rege. Despre acest al doilea eveniment din viață a lui Carol, cu largi implicații în istoria contemporană a României, omul politic I. Gh. Duca declară la 8 iunie 1930: „Fapta de azi-noapte (sosirea în țară a lui Carol Caraiman — n.n.) este cea mai primejdioasă aventură ce s-a putut face și este tot ce poate aduce mai mult rău consolidării noastre naționale și situaționii țărilor noastre în toate privințele” (p. 72). Ceea ce

* C. Neagu, dr. D. Marinescu, *Fapte din umbră*, Edit. politică, București, 1975, 285 p.; C. Neagu, D. Marinescu, R. Georgescu, *Fapte din umbră*, Edit. politică, București, 1977, 284 p.

¹ C. Neagu, D. Marinescu, *Fapte din umbră*, Edit. politică, București, 1980, p. 5 (în continuare trimiterile vor fi făcute în text).

s-a întîmplat ulterior în viața internă românească până la abdicarea nouului rege având să confirme, după opinia autorilor, evaluarea făcută „la cald” de șeful Partidului Liberal.

De mare interes, manipulind date și fapte necunoscute marelui public, sunt capitolele intitulate „Venituri realizate prin abuzuri comise în dauna statului român” (p. 205–213) și „Furtul de tablouri” (p. 213–234). Prin încălcarea regimului valutar de către Carol al II-lea, aşa cum se demonstrează în ultimul capitol, „valoarea prejudiciului cauzat statului român prin neplata primeelor valutare și diferenței de curs la transferurile de devize aprobată Casei Regale de Banca Națională a României în perioada 1 septembrie 1935 – 6 septembrie 1940 a fost de 737 450 998,73 lei” (p. 212).

Contra dispoziției testamentare a regelui Carol I – se demonstrează în secundul capitol – potrivit căreia „Galeria mea de tablouri, tocmai cum este descrisă în catalogul ilustrat al bibliotecarului meu Bachelin, va rămâne pentru totdeauna și în întregul său în țară, ca proprietate a Coroanei României”, Carol al II-lea a sustras și scos ilicit din țară 41 de tablouri, descrise conform catalogului și reproduse (p. 217–232). Autorii arată că „unele au apărut în circuitul internațional de tablouri” iar relativ la cecelalte „există elemente care ne permit să afirmăm că sunt ascunse de către Ernest Urdăreanu și soția sa, Monique Urdăreanu, care locuiesc la Estoril, în Portugalia” (p. 233).

În ansamblul lui, cel de al treilea volum constituie o lectură incitantă.

Mihail E. Ionescu

ISTORIA UNIVERSALĂ

JULIO LE RIVEREND, *Breve historia de Cuba*, La Habana, 1978, 152 p.

Scurtă istorie a Cubei reprezintă imbinarea spiritului enciclopedic și a capacitatii de sinteză proprii operei istoricului Julio Le Riverend (n. 1912). Specialist în istoria economiei cubaneze – domeniu în care lucrările sale sunt fundamentale¹ istoricul cubanez se bucură de o reală apreciere pe plan internațional, atât prin activitatea sa științifică, cit și politică². Alături de istorici prestigioși, precum Julio Antonio Mella – inițiatorul istoriografiei marxiste în Cuba³, Blas Roca, Fernando Ortiz, istoricul Julio Le Riverend, reprezintă esența caracteristicilor definitorii ale istoriografiei marxiste cubaneze.

Lucrarea este structurată pe 6 capitole, care la rîndul lor conțin subcapitole axate pe variate probleme; la finalul celor 6 capitole se găsește un rezumat statistic (p. 141–146) și o bibliografie selectivă (p. 147–152).

O dificultate a lucrării reprezintă nediferențierea din text a problemelor de periodizare care ar facilita înțelegerea proceselor istorice din imperiul colonial spaniol, dintr-o perspectivă marxistă. Desigur, treccerea de la perioada preistorică la cea colonială este clară, în schimb angajarea societății cubaneze pe drumul dezvoltării capitaliste se poate plasa cu aproximație la mijlocul secolului al XIX-lea. Apelul la periodizarea istoriei Spaniei

apare neadecvat, în cazul în care s-ar cuprinde în cadrul ei și cca a istoricii Cubei.⁴

Perioada precolonială (Columb debarcă în Cuba la 22 octombrie 1492, în provincia Oriente) se caracterizează prin existența pe teritoriul Cubei a mai multe sute de nii de indieni divizați în 3 grupuri etnice: primul constituie din indieni taíno – cel mai avansați, al doilea format din indieni subtaino și în fine al treilea – indienii guanajatabey, are dezvoltaseră o civilizație de peșteră.

Indigenii n-au putut rezista conchistadorilor care la sfîrșitul anului 1509, sub conducerea lui Diego Velásquez, au debărcat pe insulă.⁵

⁴ José Repollés Aquilar, *Historia de España*, Barcelona, 1972 2 vol. Periodizarea propusă de acesta reține atenția prin următoarele: epoca medievală începe odată cu intrarea vizigoților în Spania în timpul lui Ataulf (414–416) epoca modernă începe din perioada Unificării din 1474–1475, iar epoca contemporană debutează cu războul de independență deschisă la 2 mai 1808.

⁵ cf. *Historia de Cuba*, La Habana, 1971, p. 23–25. Primul pas a fost facut de Sebastian Ocampo care a circumnavigat Cuba pentru a vedea dacă este insula sau continent. La jumătatea anului 1509 Diego Colón ajunsese la Espanola cu indicațiile regelui de a verifica dacă în Cuba există aur. Diego Colón fiind numit guvernator al Indiilor Orientale, ca satisfacție la comportarea injustă față de tatăl său Cristobal Colón, l-a desemnat pe Diego Velásquez să cucerească insula. Acesta debărcă cu aproximativ 300 oameni la Puerto de Palmas, aproape de Maisi, probabil în 1511. Diego Velásquez a fost primul guvernator al Cubei.

¹ *Los orígenes de la economía cubana* (1946)

– *Historia económica de Cuba* (1962).

² În anii 1974–1977 a înălțat funcția de reprezentant al Cubei la U.N.E.S.C.O.

³ Vasile Cristian, *Istoriografie generală*, București, 1979, p. 276.

Spaniolii au organizat rapid insula: conducețea era încredințată guvernatorului numit de regele Spaniei și asistat de consiliu municipale (cabildos) care se ocupau de administrația locală.

Producția în marile plantații a fost asigurată la început de indienii apol, odată cu decimarea acestora de sclavii negrii care vor constitui un specific al dezvoltării sociale a Cuba. Crecerea viteilor (ganaderia) aduse de spanioli, cultura trestiei de zahăr și cea de tutun erau principalele sectoare ale economiei coloniale care se vor perpetua, ușor modificate pînă în perioada actuală. Dezvoltarea unui comerț deosebit de activ între Cuba și metropolă, dar și legile vevatorilor spaniole privind limitarea relațiilor comerciale atrag spre Cuba corsari și pirați englezi, francezi și olandezi. Primele conflicte sociale se originează în usurparea de către latifundiari a terenurilor folosite pînă atunci pentru creșterea viteilor, afectat acum cultivările tutunului (p. 22).

În capitolul II, dedicat de autor secolului al XVIII-lea se acreditează ideea potrivit căreia războalele din Europa epocii lui Ludovic al XIV-lea ar fi fost o luptă pentru dominație în Europa, America, Asia, Africa (p. 30). Acum tranzacțiile comerciale cunosc o ampliere deosebită, dar legile protecționiste din jurul anului 1720, blochează acest infloritor comerț. Datorită acclorași legi arbitrale, cultivatorii de tutun mici proprietari (vegueros) dăsărântuie o puternica revoltă 1717. Disputele coloniale anglo-spaniole din secolul al XVIII-lea se reperează și în Cuba cînd în 1762 englezii cucresc pentru un an La Habana. Autorul scoate în evidență poziția strategică a Cuba situată pe drumul ce leaga Mexic de Spania.

Istoria Cuba în secolul XIX, cu mult mai complexă, este expusă în următoarele două capitole. Situația socială din Cuba este pregnant influențată de prima revoluție americană, cît și de revoluția din Haiti, ceea ce determină guvernul spaniol să trimită în Cuba — pentru atenuarea contradicțiilor — guvernatorii apropiati de spiritul reformismului iluminist.

Cu apariția spiritului de opozitie între burzăzia cubaneză și cea spaniolă, în timpul războiului de eliberare a Americii Latine din 1810—1826, formarea națiunii cubaneze intră într-o epocă decisivă. Continuarea negoțului clandestin cu sclavi negri punea alternativa menținerii sclavajului în Cuba sau abolirii lui, ultima cerință începînd să apară în programele cercurilor progresiste cubaneze. Mecanizarea timidă în regiunile La Habana și Matanzas este sorgintă divizării insulei în două: o parte înapoiată economic în Oriente și alta „industrializată” în La Habana.

Comerțul masiv al S.U.A. cu insula cît și interesele pe care le favorizează doctrina

Monroe dădu naștere curentului ideologic al anexionismului care eșuă odată cu războiul civil din 1861—1865. Proprietarii funciari cit și burghezia au abandonat anexionismul, organizînd o nouă mișcare politică — reformismul — care urmărea obținerea de la guvernul Spaniei a unor măsuri care să favorizeze clasele dominante din Cuba. O mare influență ideologică în epoca premergătoare revoluției din 1868, o exercitată reformatorul Felix Varela, care propunea abolirea sclaviei încă din 1823.

Revoluția din 1868 — cunoscută și ca războiul de 10 ani — reduce în discuție problemele legate de formarea națiunii cubaneze. În concepția autorului, elementele constitutive s-au dezvoltat lent între 1760—1799 dar chiar în anii 1850—1860 ele nu erau viguroase.

În condițiile eșuării reformismului în provinciile Oriente, Las Villas, Camagüey se organizează lupta eliberatoare, între liderii acesteia numărindu-se Carlos Manuel de Céspedes, care declară la Demajagua la 10 octombrie 1868 independența Cuba. Un rol important în războiul de 10 ani îndeplinește: I. Agramonte, A. Maceo, M. Gómez, iar în 1869 în cursul confruntărilor din La Habana, apare viitorul erou național al Cuba, J. Martí.

Deoarece partea „industrializată” a țării (provinciile La Habana, Matanzas, Pinar del Rio) n-au aderat masiv la revoluție, în 1878 o parte din șefii militari cubanezi semnează Pactul de la Zanjón. Pe lîngă abolirea sclaviei negrilor, ca o consecință de maximă importanță este condensarea claselor sociale, ele căpătînd configurația specifică orindurii capitaliste (p. 73).

Înființarea de către José Martí a Partidului Revoluționar Cubanez (1892) marchează o nouă fază în lupta pentru independența insulei. Julio Le Riverend este de părere că J. Martí a conceput o democrație burgheză radicală și populară.

Spre deosebire de războiul din 1868—1878, cel din 1895—1898, s-a generalizat la nivelul întregii insule, inclusiv în provincia La Habana. Metodele teroriste ale guvernatorului spaniol V. Weyler cit și simularea acordării unei autonomii Cubaiei s-au dovedit a fi măsuri anacronice pentru salvarea unei situații condamnate de istorie. Războiul hispano-american dezîlăntuit în martie 1898 a dus la colaborarea trupelor nord-americane cu cele cubaneze, colaborare ce a facilitat înfringerea Spaniei. Cuba însă s-a văzut de facto ocupată de trupele S.U.A. și comandantul lor era realul deținător al puterii politice.

Penultimul capitol este consacrat primei jumătăți a secolului al XX-lea și evidențiază relațiile de obedieneță a guvernelor cubaneze față de S.U.A.. Amendamentul Plett (1901)

au alează practic independența Cubei, iar primul președinte al Republicii Cuba a fost Tomas Estrada Palmas, leal americanilor. Intervențiile trupelor S.U.A. din 1906–1909, 1912, 1917–1920, 1933–1934, au traumatizat poporul cubanez stimulindu-i lupta contra guvernelor pro-americană. Guvernele președintelilor I. M. Gómez, Supranumit Tiburón (rechinul) și M. G. Menocal denumit el Mayoral (surugiu) s-au distins prin demagogie și corupție. Perioada primului război mondial datorită comerțului și creșterii prețului zahărului s-a numit perioada „dansului milioanelor”.

După 1920–1921 prețul zahărului scăzu înăugurind perioada „vacilor slabe” (p. 97) ceea ce subliniază încă o dată dependența Cubei față de o economie unilaterală.

Tot acum ilderi marxisti Julio Antonio Mella și Carlos Baliño pun bazele Partidului Comunist Cubanez în 1925.

Dictatura președintelui Gerardo Machado – care în mod demagogic afișase un program de „regenerare” (p. 99) amorsează în întreaga țară lupte pentru răsturnarea regimului său ceea ce se întimplă în 1933. În timpul primului mandat al președintelui Ramon Grau San Martin, se consolidează poziția armatei condusă de Batista fost membru al organizației fasciste ABC. Datorită tendinței generale de întărire a forțelor democratice, în 1940 are loc promulgarea unei Constituții cu caracter democratic dar având rol de paleativ. Guvernele din 1940–1952 conduse de președintii F. Batista, R. Grau San Martin și Carlos Prio se definesc prin represiune, corupție și dictatură. Speculând criza în care se găsea Cuba prin scăderea prețului zahărului la sfîrșitul anului 1951, Batista va da o lovitură de stat la 12 martie 1952.

Pe plan cultural, creatorii spiritualității cubaneze s-au manifestat ostili metodelor de guvernare antidemocratice și a intervenției americane. Istorici ca: F. Ortiz, Ramiro Guerra și Emilio Roig de Leuchsenring au popularizat în masă lupta pentru libertate din veacul precedent.

Ultimul capitol al lucrării se ocupă de perioada 1953–1976 analizând evenimentele cruciale care stau la baza societății socialiste de astăzi.⁶ Lupta revoluționară, proces detonat la 26 iulie 1953 prin atacul cauzării Moncada din Santiago de Cuba se continuă cu debarcare la 2 decembrie 1956 a unui grup de luptători conduși de Fidel Castro în Colorados.

Alături de Fidel Castro au acționat comandanții: Rául Castro, Camilo Cienfuegos, Ernesto Che Guevara reușind la 1 ianuarie 1959 distrugerea regimului singeros al lui

Batiste. Revoluția s-a aflat în pericol din partea agresiunilor contra-revoluției imperialeiste de aceea spune autorul, cu accente întrucâtiva polemice, că fiecare agresiuni î se răspunde cu o măsură mai radicală (p. 124). Anul 1961 a constituit momentul evenimentelor ce au consolidat revoluția: retragerea ambasadorului S.U.A., invazia terminată printr-o catastrofă la Playa Giron și totodată în planul său răirii măsurilor propuse de revoluție, anul eradicării analfabetismului. Problema agrară este rezolvată prin două reforme: în 1959 și 1963, ultima cea mai radicală, prin care se despăgubeau cu bani terenurile expropriate. Lucrările primului Congres al Partidului Comunist Cubanez din 1975, începerea ședințelor Adunării Naționale și trasarea primului cincinal (1976–1980) traduc orientările care stau la baza democratizării aparatului de stat și a construirii socialismului.

Absența indicelui și cele cîteva inadvertențe datorate greselilor de tipar (cum ar fi scrierea greșită a numelui orașului Manzanillo) nu diminuază calitatea acestei lucrări, care oferă o vizionă globală a istoriei Cubei, raportată la concepția și pregătirea științifică a unuia din marii istorici cubanezi în viață.

Ovidiu Bozgan

MIHAIL GUBOGLU. *Crestomatie turcă Izvoare narrative privind istoria Europei Orientale și Centrale (1263–1683)*, București, 1978, 900 p.

Fapte, răspunsuri, sensuri de pret, dorințe metamorfozate în elegantele tulpi ale scrierii osmane. Această pajiște magică ne devine familiară numai sub bagheta specialistului orientalist: o lume plină atunci tăcută și ascunsă, se clinetește, vorbește. Martori noi, aşteaptă disciplinați la bară acuitatea vreunui avocat inspirat.

Din păcate însă, aceste remarcabile surse rămân închise pentru cel care nu le cunoște limbă și scrierea. Lipsesc traducerile cuprinzătoare, măcar din istoriografii proeminenți, care ar aduce avantajul de a expune întreaga „suprafață” a datelor de care dispunem, unei acțiuni de cercetare multiple, pornind sub cît mai variate unghii de vedere.

Din această perspectivă, este dc remarcat că preocupațiile cunoșcutului orientalist Mihail Guboglu au urmat pe lîngă cercetarea istorică propriu-zisă a izvoarelor turcești sau alcătuirea unor instrumente necesare abordării lor (cîtăm cîteva: *Tabele sincrone*, București, 1955, *Paleografia și diplomatica turco-osmană*, București, 1958, *Catalogul documentelor turcești*, I–II, București, 1960–1965) și traducere-

⁶ Aurel Pantea, *Cuba revoluționară și România*, Cluj-Napoca, 1979.

rea din cronicarii turci, nu integral, ci selecționind fragmente ilustrative pentru anumite orizonturi geografice și spații cronologice.

Acestui gen de lucrări îl aparține carteasă *Crestomație turcă, izvoare narrative privind istoria Europei Orientale și Centrale, 1263–1683*, apărută în anul 1978 sub auspiciile Universității București. Ea a fost precedată, sub semnătura același autor, profesorul Guboglu, de volume intitulate *Cronică turcești privind făurile române*, București, 1966 și 1974 (volumul I, în colaborare cu Mustafa Mehmet) și, completindu-le, a strins un mânunchi de texte utile înțelegerei istoriei noastre la confluența ei cu istoria imperiului otoman, în cadrul mai larg al istoriei Europei centrale și răsăritene, pe fundalul căreia și-a zugrăvit existența specifică.

Cititorului î se oferă un variat material, fiind ajutat în parcurgerea lui de schițe explicative și observații incluse într-un bogat aparat critic. Însăși, în numeroase cazuri, a traducerii românești, de transcrierea textului în limba turcă modernă, prilejuese un bun exercițiu studentului sau oricărui doritor să deprindă descifrarea acestei limbi, exercițiu a carui valoare ar fi sporit mult dacă ar fi fost posibilă și transcrierea paralelă a textului în alfabetul osman. Fiind vorba de impedimente tehnice care deocamdată nu pot fi depășite (lipsea din tipografie a caracterelor arabe) autorul a încercat să ofere o compensație prin intercalarea multor facsimile, care, dacă nu pot servi efectiv citirii comparate a textelor – cum ar fi fost de dorit – oferă cel puțin o imagine sugestivă marii majorități a celor care oricum s-ar fi slujit numai de tălmăcirea propusă.

Carteasă încearcă astfel să răspundă variaților intereselor ale unui număr cât mai mare de cititori într-o manieră totodată accesibilă și conformă exigențelor științifice.

Noua culegere din cronicarii turci reunește 20 de scriri istorice din secolele XV–XVII, îmbrățișând perioada cuprinsă între anii 1263 și 1683.

Mulți dintre autorii inclusi în Crestomație au fost cuprinși și în volumele *Cronică turcești privind făurile române* (de exemplu: Aşk-pasazade Ahmed, Enveri, Oruç Bin Adil, Kemalpasazade, Neşri, Tursun Bey etc.), pentru acestia însă aducindu-se pasaje noi, cum ar fi descrierea cuceririi Constantinopolului din cronica lui Neşri sau relatarea bătăliei de la Nicopole din Tevarılı al-i Osman de Oruç Bin Adil sau fragmentele din Tursun Bey privind cucerirea Bosniei și a cetății Caffa.

Alți cronicari sunt editați pentru prima oară aici, alegindu-se momente interesante privind: istoria Dobrogei în sec. XIII (Yazıcıoğlu Ali și Ebu'l-Hayr Rum), expedi-

țile lui Baiazid II la Skodra în 1483 și impotriva Moldovei în 1484 (Kıvamî), sau ampla traducere (cea mai întinsă din toată Crestomația: 254 de pagini) din Şârlîb-ül-Menârzade Ahmed, a cărții privind perioada cuprinsă între 1574 și 1654 (cronica acestuia, copiată mai târziu de Na'îma și editată de Fraser în limba engleză fiind cea pe care Nicolae Bălcescu a folosit-o din plin pentru timpul domniei lui Mihai Viteazul).

Tot ca o nouătate a Crestomației este și includerea unui fragment din acel gen de scrieri istorice cunoscute sub denumiri variate: Gazavat-name (Cronica de expediție), Fetih-name (carte sau cronică de cucerire), Cihad-name (Cronica războiului sfînt), Sefer-name (Cronica de campanie) etc., cronică minore, alcătuite cu prilejul expedițiilor otomane — îndeosebi cele victorioase. Obiectul acesta este anterior întemeierii statului Otoman, îl găsim la gaznavizi, samanizi, selçukizi și chiar în califatul abasid. Interesantă, din perspectiva influențelor bizantine, deci și romane, asupra instituțiilor otomane, este observația lui Alfred Rambaud asupra similitudinilor între acele „*Litterae – laureatae*” romano-bizantine și otomanicele „Fetih-name”-le, observație pe care o reliefază profesorul Guboglu în recenta recenzie¹ a Cronicii anonime privind campaniile lui Murad II (luptele de la Zlatița și Varna), editată la Halil Inalçik și Mevlüt Oğuz (Ankara, 1978).

Lectura antologiei este captivantă prin senzația de „continuum” epic pe care o dă succesiunea cronologică a fragmentelor alese, prin personalitatea nu odată ieșită din comun a cronicarilor excerptați (fie că e vorba de oameni care sunt în măsură să observe desfășurările politice dintr-o poziție privilegiată, interesul pentru mărturia lor fiind cu atât mai mare, ca Lütfi pașa, mare vizir și cunstat al lui Suleyman I Magnificul, sau Yazıcıoğlu'Ali, secretarul cancelariei sultanilor Mehmed I Celebi și Murad II, fie de oameni cu o înzestrare spirituală multivalentă ca Seyyid Lokman, Evleya Çelebi etc.) și nu în ultimul rind prin posibilele soluții pe care le sugerează într-o sau alta din problemele istorice insuficient clarificate în stadiul de acum al cercetării.

Cititorul e purtat în galeria de o cromatică mai aprinsă sau mai sobră, după cum e tonul general al personalității naratorului, a istoriei Imperiului Otoman, prin epocile de început a creșterii puterii osmanilor (Yazıcıoğlu Ali) și ale expansiunii în Europa (Aşk-pasazade Ahmed, Enveri, Oruç Bin Adil) în vremea marilor cuceriri din timpul sultanilor Murad II (1421–1444, 1446–1451), Mehmed II (1451–1481), Baiazid II (1481–1512), Soliman

¹ M. Guboglu, recenzie în „Revista de istorie”, 32, 12/1979, p. 2300.

Magnificul (Kivami, expedițiile sultanului Baiazid II la Scodra 1483; Tursun Bey, cucerirea Bosniei și a Caffei; Neșir, cucerirea Constantinopolului, Kemalpașazade, lupta de la Mohács etc.) și pe panta ce coboară treptat pînă la retragerea nevictorioasă din fața Vienei în 1683 (Mehmed Halife, Defterdar Sari Mehmed Pașa, Kazazzade Ahmed etc.). Nu numai serii evenimentiale ci și aspecte economice (descrierea de către Evliya Çelebi a organizării corporațiilor din Imperiul Otoman în sec. XVII, sau chiar istorie a mentalităților (Oruç Bin Adil, despre stricarea moravurilor otomanilor).

Pe scurt, un florilegiu substanțial de sevențe în care lumea europeană creștină în impactul ei cu puterea Semilunei se recompone într-o imagine caleidoscopică, sugestivă.

Dar nu numai satisfacții de natură literar-artistică oferă Crestomația aleasă de profesorul Guboglu. Cîrtirea critică a versiunii propusă de cronicarici turci asupra faptelor descrise procură observații interesante și argumente noi pentru stabilirea imprejurărilor reale în care au avut loc. Iată cîteva dintre acestea:

În fragmentele reproduce din Gazavatname, între altele, se pomenește expediția în Kara Bogdan (Moldova) în 818 H, menționată într-un Fetih'name, manuscris persan din arhiva Topkapi Sarai, catalogat astfel de profesorul Uzuncârşılı și socotit a fi relatarea expediției lui Mehmed I Çelebi (1413–1421) în țara zisă Kara Bogdan. Inițial Mihail Guboglu acceptase datarea, socotind că e vorba însă de o eroare: Kara Bogdan în loc de Kara Eflak (Tara Românească).

Cu amintita recenzie, profesorul Guboglu sugerează posibilitatea unei metateze la consemnarea datei: fiind vorba de fapt nu de 818 H (1416–1417) ci de 881 H (1476) și deci de expediția sultanului Mehmed II împotriva Moldovei lui Ștefan cel Mare. Noua explicație rezolvă și vechea controversă a datării expediției sultanului Mehmed I în Tara Românească, petrecută în 1420².

Construirea cetății Giurgiu apare în versiunea lui Aşıkpașazade Ahmed ca fiind datorată sultanului Mehmed I, cu prilejul expediției acestuia în Tara Românească în 1420. Astfel, cronicarul scrie: „apoi i-a trimis pe akingii, iar dinsul (sultanul) a stat și a construit cetatea Glurgiu”.

Comparind cu Aurel Decei³ în legătură cu același eveniment: „apoi a restaurat, fortificat și anexat cetatea Giurgiu cu hinterlandul ei” și luind în considerație căcăru două izvoare:

² V. mai nou, Viorica Pervain, *Lupta anti-ottomană și țărilor române în anii 1419–1420*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Cluj-Napoca, XIX, 1976, p. 55–79.

³ *Istoria Imperiului Otoman*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978.

Walerand de Wavrin, despre afirmația lui Vlad Dracul referitoare la construirea cetății Giurgiului de către Mircea cel Bătrîn, tatăl său, și Documentul din 23 septembrie 1403⁴, emis de Mircea din cetatea de la Giurgiu, există că puțin o nepotrivire de nuanță între toti aceștia și ceea ce s-ar putea deduce pe baza cronicii lui Aşıkpașazade. S-ar putea totuși să se refere la o altă etapă de construcție a cetății și deci, în această interpretare, relatarea să fie exactă.

În fragmentele din cronică lui Euveri prezentate în Crestomație, e cuprinsă, în grupajul de versuri 1210–1305 și expediția la Marea Neagră a lui Umur bey iar cu acest prilej, dărîmarea Chiliei (1337–138). În versul 1243 intîlnim formularea: „El ieșira la Kilia de la marginea Valahiei (Eflak)” stire interpretată de alcătăitorul Crestomației drept dovadă întinderii Țării Românești și lui Basarab I pînă în aceste ținuturi de la Dunărea de Jos. În stadiu actual al cercetării însă, ținând seama și de mal vechile rezerve ale lui Paul Lemerie, problema nu poate fi sociată clasată.

În sfîrșit, o interesantă mențiune în cronicile anonime continue de Muhieddin al-Cemâli, pe temelii căreia momentul încheierii păcii lui Ștefan cel Mare cu turci poate fi plasat înainte de plecarea lui Davud pașa în campania din Arabia, expediție în care iată la Șeval 891 H (30 sept. – 28 oct. 1486), odată cu revenirea comandanțului roman la Adrianopol⁵. Este o precizare denină de rat în seamă în stabilirea cronologiei marei și razboi pontică a lui Ștefan cel Mare, a carui încheiere e pusă de obicei în anul 1489, în legătură mai ales cu armistițiul Poloniei cu Poar (Aurel Decei).

Fără îndoială, apelul atent la a este prețioase surse de informații oferite de Crestomație, poate aduce noi asemenea exemple, puncte de sprînjin pe dificilul traseu de restabilire a realității istorice.

Și prin aceasta, contribuția cărții în cadrul circuitului general al cercetării este demonstrată.

Anca Radu

⁴ Hurmuzaki/Densușianu, 1^a p. 8–4: document dat „u nașem gorode n Djurgeve” ceea ce dovedește existența cetății în cîrlău atea dunăreană.

⁵ „Pornindu-se cu tot felul de arme în țara arăbească, a venit apoi solul Moldovei care a plecat după ce s-a încheiat pacea. Davud pașa a mers cu marejile în țara arăbească” (*Cronică turcească...*).

„Davud pașa se întoarce (din Arabia) la Adrianopol în luna Șeval 891/30 sept. – 20 oct. 1486” — *Crestomație*, rezumat Mihail Guboglu.

BULETIN BIBLIOGRAFIC

I. LUCRĂRI TEORETICE, SINTEZE, GENERALITĂȚI

- * * * *Acte, documente și scrisori din Șcheii Brașovului*, prefață de Alexandru Duțu, Edit. Minerva, București, 1980, 432 p.
- * * * *Armata și societatea românească*, coordonator științific col. dr. A. Gh. Savu, Edit. militară, București, 1980, 429 p.
- BECLEANU IANCU, ADELA, *Spiritualitatea românească. Permanență, devenire*, Edit. politică, București, 1980, 213 p.
- * * * *Catalogul incunabulelor, Biblioteca centrală universitară Cluj-Napoca*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 118 p.
- * * * *Catalogul manuscriselor și scrisorilor din biblioteca „V.A. Urechia”*, întocmit de Paul Păltănea, Galați, 1979, 324 p.
- CEAUȘESCU, general-major dr. ILIE, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Edit. militară, București, 1980, 533 p.
- CEAUȘESCU, NICOLAE, *Pentru unitatea forțelor democratice, progresiste, revoluționare de preluăndeni*, Edit. politică, București, 1980, 199 p.
- CRISTIAN, VASILE, *Istoriografie generală*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1979, 311 p.
- CUCU, VASILE, MARIAN ȘTEFAN, *România. Ghid atlas al monumentelor istorice*, Edit. sport-turism, București, 1979, 499 p.
- DINU, CONSTANTIN, REA SILVIA BĂRBULEANU, *Formarea sistemului de noiuni la istorie*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1979, 202 p.
- * * * *Discursuri de recepție la Academia Română*, ediție îngrijită de Octav Păun și Antoaneta Tănărescu, Edit. Albatros, București, 1980, 397 p.
- * * * *Documente străine despre români*, coordonator Ionel Gal, Direcția generală a Arhivelor Statului, București, 1979, 339 p. + il.
- IRIBAGIAKOV, NIKOLAI, *Clio în fața judecății filozofiei burgheze. Contribuții la critica filozofiei idealiste contemporane a istoriei*. Traducere din lb. bulgară, Edit. politică, București, 1980, 404 p.
- * * * *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 664 p.
- * * * *Istoria orașului Iași*, vol. I, redactori responsabili Constantin Cihodaru și Gheorghe Platon, Edit. Junimea, Iași, 1980, 668 p. + 103 il.
- * * * *Istoria patriei și a Partidului Comunist Român în opera președintelui Nicolae Ceaușescu*, Edit. militară, București, 1979, 566 p.
- MALTESE, CORRADO, *Ghid pentru studiul istoriei artei*, Edit. Meridiane, București, 1979, 223 p.
- MATEESCU, TUDOR, *Permanență și continuitatea românilor în Dobrogea*, Direcția generală a arhivelor statului, București, 1979, 124 p.
- MORON, GUILLERMO, *Istoria Venezelei*, cuvînt înainte de Mihnea Gheorghiu, Scrisul românesc, Craiova, 1980, 242 p.
- MUCICA, TEODOR, MINODORA, PETROVICI, IOAN CERGHIT, *Mijloace audio-vizuale în studiul istoriei*, Edit. didactică și pedagogică, București 1979, 280 p.
- MUŞAT MIRCEA, *Sources et témoignages étrangers sur les ancêtres du peuple roumain*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 154 p.
- NETEA VASILE, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Edit. Albatros, 1980, 253 p.
- PĂCURARIU, MIRCEA, *Istoria bisericii ortodoxe române*, ed. a II-a, Sibiu, 1978, 476 p.
- POPESCU-BOTENI, STELIAN, *Relații între România și S.U.A. pînă în 1914*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 228 p.
- ROMAN, VALTER, *Fenomenul militar în istoria societății*, Edit. militară, București, 1980, 364 p.

- STOICESCU, NICOLAE, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică, istoricul problemei, dovezile continuității*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 245 p.
- * * * *Studii de istorie și teorie militară (Retrospective istorice, analize contemporane)*, Edit. militară, București, 1980, 223 p.
- TĂNASE, ALEXANDRU, VICTOR ISAC, *Realitate și cunoaștere în istorie*, Edit. politică București, 1980, 275 p.
- * * * *Théorie et méthode dans l'histoire roumaine (1965–1979)*, Bibliographie sélective annotée, Bibliothèque centrale Universitaire de Bucarest, București, 1980, 134 p.
- * * * *Vechimea, permanența și unitatea poporului român în scrierile socialistilor. Texte ale socialistilor români scrise între anii 1872–1919*, Edit. politică, București, 1980, 292 p.

II. ISTORIE VECHE

- * * * *Actes du II-e Congrès international de thracologie*, vol. I—II, Histoire et arhéologie édités par les soins de Radu Vulpe, président du Congrès, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 470 + 462 p.
- BÂRZU, LIGIA, *Continuity of the Romanian people's material and spiritual production in the territory of former Dacia*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 104 p.
- BERCIU, DUMITRU, *De la Burebista la Decebal*, ed. a II-a revăzută și completată, Edit. politică, București, 1980, 107 p.
- BRANGA, NICOLAE, *Urbanismul Daciei romane*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 210 p.
- BRILLIANT, RICHARD, *Arta romană de la republie la Constantin*, Edit. Meridian, București, 1979, 262 p.
- CIZEK, EUGEN, *Epoça lui Traian. Împrejurări istorice și probleme ideologice*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 488 p.
- COMAN, GHENUȚĂ, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, Edit. Litera, București, 1980, 394 p.
- DANIEL, CONSTANTIN, *Arta egipteană și civilizațiile mediteraneene*, Edit. Meridiane, București, 1980, 266 p.
- DONOIU, ION, *Monede daco-getice și efigii romane*, Edit. militară, București, 1980, 203 p.
- HOMORODEAN, MIRCEA, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 262 p.
- MATEI, HORIA C., *Civilizația Romei antice*, Edit. Eminescu, București, 1980, 398 p.
- MÂRGHITAN, LIVIU, *Banatul în lumina arheologiei*, II, *Epopile daco-romana și romano-bizantină*. Edit. Facla, Timișoara, 1980, 219 p.
- POPILIAN, G., *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1980, 169 p. + LIV pl.
- PREDA, CONSTANTIN, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 224 p.
- PROTASE, D., *Auhtononii în Dacia*, vol. I, Dacia romană, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 309 p.
- STAHL, HENRI H., *Theorii și ipoteze privind sociologia ortodurii tributale*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 193 p.
- * * * *Strămoșii poporului român geto-dacii și epoca lor*, Edit. politică, București, 1980, 340 p.
- VRĂCIU, ARITON, *Limba daco-geilor*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 218 p.
- * * * *2050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent și centralizat al geto-dacilor*, Universitatea din București, Facultatea de Istorie-filosofie, București, 1980, 213 p.

III. ISTORIE MEDIE

- ANDREESCU, STEFAN, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Tara Românească. Moldova și Transilvania în răstimpul 1526–1593)* Edit. Albatros, București, 1980, 235 p.
- ARMBRUSTER, ADOLF, *Dacoromano-saxonica. Cronicari români despre sași. Români în cronică săsească*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 491 p.
- BERCIU-DRĂGHICESCU, ADINA, *O domnie umanistă în Moldova. Despot Vodă*, Edit. Albatros, București, 1980, 148 p.
- CARTIANU, VIRGINIA, VIORICA DENE, *Minialura medievală în Anglia*, Edit. Meridiane, București, 1980, 61 p. + 64 reproduceri.

- CĂNDEA, VIRGIL, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*. Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 381 p.
- CIOBANU, RADU ȘTEFAN, *Pe urmele lui Vlad Țepeș*, Edit. sport-turism, București, 1979, 316 p.
- CIOBANU, VENIAMIN, *Jurnal ieșean la sfîrșit de veac (1775–1800)*. Edit. Junimca, Iași, 1980, 175 p. + 8 p. II.
- GEMIL, TAHSIN, *Tările române în contextul politic internațional (1621–1672)*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1979, 231 p.
- GEORGESCU, VALENTIN, AL., *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 295 p.
- GOLIMAS, AUREL, H., *Un domitor – o epocă. Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, voievod al Moldovei*, Edit. sport-turism, București, 1980, 269 p.
- * * * *Istoria medie universală*, coordonator prof. dr. Radu Manolescu, Edit. didactică și pedagogică, București, 1980, 566 p.
- * * * *Izvoare ale muzicii românești*, vol. III, documenta „Școala muzicală de la Putna”, manuscrisul nr. 56f544f376 I de la mănăstirea Putna, ediție îngrijită, prefațată și adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu, Edit. muzicală, București, 1980, 446 p.
- OTETEA, ANDREI, *Scrieri istorice alese*, prefață de acad. David Prodan, ediție și studiu introductiv de Florin Constantin și Șerban Papacostea, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 274 p.

IV. ISTORIE MODERNĂ

- * * * *Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. Corespondență*, Edit. Minerva, București, 1980, 569 p.
- * * * *Assertion of Unitary Independent National States in Central and Southeast Europe (1821–1923)*, edited by Viorica Moisiuc and Ion Calafeteanu, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 365 p.
- BĂRBUTĂ, N., N. BOCȘAN, *Independența României în opinia belgiană*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 323 p.
- BOTORAN, CONSTANTIN, OLIMPIU MATICHESCU, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 333 p.
- CIPĂIANU, GEORGE, *Vicențiu Babeș*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 233 p.
- * * * *Enlightenment and Romanian Society*, edited by Pompiliu Teodor, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 280 p.
- * * * *Gheorghe Lazăr 1779–1823. Biobiografie*, Biblioteca Centrală Universitară, București, 1979, 352 p.
- * * * *The Independence of Romania. Selected Bibliography*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 130 p.
- LEED, ERIC J., *No man's Land. Combat and Identity in World War I*, Cambridge University Press, 1979, 257 p.
- PASCU, ȘTEFAN, C. GH. MARINESCU, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 434 p.
- PETROVIĆ, NIKOLA, *Plovđiba i privreda srednjeg podunavlja u doba mercantilizma*, Beograd, 1978, 483 p.
- PLATON, GH., *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Edit. Junimca, 1980, 303 p.
- * * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, Edit. R.S. România, București, 1980, 495 p.
- ȘORA, GHEORGHE, *Vasile Goldiș, militant pentru desăvârșirea idealului național, 1 decembrie 1918*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 273 p.
- * * * *Ştefan Gheorghiu. Publicistică militară (1906–1913)*, Edit. politică, București, 1980, 205 p.
- ȘTEFAN, I.M., *Ceasuri de răscruce. Din cronica dramatică a unor momente istorice pentru Unirea Principatelor*, Edit. Eminescu, București, 1980, 290 p.
- VRANOUISSIS, L., *Rigas, un patriot grec din Principate*, Edit. Eminescu, București, 1980, 334 p.
- ZANE, G., *Studii*, studiu introductiv de Costin Murgescu, Edit. Eminescu, București, 1980, 590 p.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

- BADEA, MARIN, *Germani împotriva lui Hitler*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 260 p.
- CAMPUS, ELIZA, *Din politica externă a României 1918—1947*. Edit. politică, Bucureşti, 1980, 635 p.
- * * * *Contribuția esențială a tovarășului Nicolae Ceaușescu la reorganizarea U.T.C., la unirea mișcării tineretului în luptă împotriva fascismului, la asigurarea unei dezvoltări noi, socialiste a patriei*, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 135 p.
 - * * * *Contribuții la studierea istoriei contemporane a României*, coordonatori Nicolae Petreanu, Ştefan Lache, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 366 p.
 - * * * *Culegere de documente și materiale privind istoria României (1929—1933)*, coordonator Doina Smărcea, Universitatea din Bucureşti, Bucureşti, 1980, 473 p.
 - * * * *File din istoria U.T.C.*, coordonator Constantin Petculescu, ed. a II-a, revăzută și completată, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 553 p.
- GRECESCU, ION, *Nicolae Titulescu. Gândire și acțiune*, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 263 p.
- * * * *Istoriya Germanской Demokratischeskoy Respublikи, 1949—1979*, Izd. „Nauka”, Moskva, 1979, 534 p.
- PETSALIS—DIOMIDIS, N., *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1978, 399 p.
- * * * *Relații internaționale în perioada interbelică. Studii*, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 338 p.
 - * * * *România în anii socialismului. 1948—1978*, coordonator Gheorghe Surpat, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 466 p.
- SCURTU IOAN, IULIAN CĂRTĂNĂ, *Curs de istorie contemporană a României. Dictatura regală (1938—1940)*, Universitatea din Bucureşti, Bucureşti, 1980, 119 p.

Gelu Apostol

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicările originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici dactilografiate la două rânduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71 261.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- DAN BERINDEI, *Epoca Unirii*, 1979, 272 p., 16 lei.
- DUMITRU VITCU, *Diplomaticii Unirii*, 1979, 186 p., 24 lei.
- ILIE CORFUS, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, 1979, 448 p., 29 lei.
- * * * *Independența României. Bibliografie*, 1979, 307 p., 31 lei.
- VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formărilor statului național unitar român*, 1979, 322 p., 27 lei.
- MIRCEA PETRESCU-DIMBOVITA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1978, 390 p., 51 lei.
- ION BARNEA și colab., *Tropaeum Traiani*, I, *Cetatea*, 1979, 258 p., 38 lei.
- LIGIA BÂRZU, *Continuitatea creațiilor materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Daci*, 1979, 138 p., 10 lei.
- RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU-CÎRSTOIU, *Mărturii de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
- * * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române. C. Transilvania*, vol. II, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.
- ION I. RUSSU, *Daco-geții în Imperiul Roman*, 1980, 115 p., 8,75 lei.
- MIRCEA MUȘAT, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român*, 1980, 158 p., 11 lei.
- MUSTAFA A MEHMET, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase III, Sfîrșitul sec. XVI – Începutul sec. XIX*, 1980, 444 p., 37 lei.
- VIRGIL MIHĂILESCU BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, 1980, 312 p., 19,50 lei.
- * * * *Nouvelles études d'histoire*, VI/1 + VI/2, 1980, 326 + 340 p., 26 + 28 lei.
- * * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, 1980, 496 p., 32 lei.
- * * * *Inscripțiile Daciei Romane*, III/2, 1980, 484 p., 34 lei.
- * * * *Inscripțiile din Seythia Minor*, vol. V, 1980, 351 p. + 317 fig., 35 lei.
- CONSTANTIN PREDA, *Callatis. Neeropola romano-bizantină*, 224 p., 36 lei.
- VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, 1980, 296 p., 22,50 lei.

RM ISSN CO-3870

